

ILIM HÁM JÁMIYET

Ilimiy metodikalıq jurnal

FAN VA JAMIYAT

Ilimiy-uslubiy jurnal

2026/3-3

ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayman baslap shıga basladi

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MEKTEPKE
SheKEMGI HÁM MEKTEP BILIMLENDIRIWI
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI**

ILIM hám JÁMIYET

Ilmiy-metodikaliq jurnal

Seriya: Pedagogika ilimleri. Psixologiya ilimleri

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Pedagogika fanlari. Psixologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

Серия: Педагогические науки. Психологические науки

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

Series: Pedagogical sciences. Psychological sciences

№ 3/3

**Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq instituti hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti bashlıǵı, NMPI rektori – A.T.UBBIYEV
Bas redaktor – A.K.PAZÍLOV**

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

p.i.d. (DSc), doc. **Allambergenova M.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ábdixalıqova A.** (Qazaqstan);
p.i.b.f.d., doc. **Babaniyazova N.** (Tashkent);
p.i.d. (DSc), doc. **Bekimbetova G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Darmenov J.** (Nókis);
p.f.b.f.d. **Dauekeeva A.** (Nókis);
p.i.d., doc. **Dáwletbekova J.** (Qazaqstan);
ps.i.d. (DSc), prof. **Elmuratova A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Xodjaniyazov S.** (Urgench);
ps.i.d., doc. **Jumaniyozova N.** (Urgench);
p.i.d., (DSc), prof. **Jumasheva G.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), doc. **Kadirov K.** (Nókis);
p.i.d.(DSc), prof. **Kurbaniyazova Z.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Qudaybergenova Á.** (Qazaqstan);
p.i.d. (DSc), prof. **Qarlıbaeva G.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Makovchik A.** (Belorussiya);

p.i.k., doc. **Mamırbaeva D.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Matjanov N.** (Nókis);
p.i.d., (DSc), prof. **Nauruzbaeva A.** (Nókis);
ps.i.d. (DSc) **Nurımbetova E.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Ostapenko A.A.** (Rossiya);
p.i.k., prof. **Pazilov A.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Pazilova M.** (Nókis);
p.i.k., prof. **Seytjanova U.** (Nókis);
p.i.d. (DSc), prof. **Seytkasimov D.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Tajieva A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Tlegenov A.** (Nókis);
p.i.d., prof. **Utebaev T.** (Nókis);
p.i.k., doc. **Ermolich S.Y.** (Belorussiya);
p.f.b.f.d. **Vaxobov A.** (Tashkent);
ps.i.d. (DSc), doc. **Sherimbetova Z.** (Nókis).

**Q.Biysenbaev – juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva – korrektor
N.Allamuratova – operator**

**Juwaplı redaktorlar:
f.i.d. (DSc), doc. S.Matyakupov – ózbek tili boyınsha
f.i.d. (DSc), prof. G.Kdirbaeva – rus hám inglis tilleri boyınsha
p.i.d. (DSc), prof. D.Seytkasimov – qaraqalpaq tili boyınsha**

*Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallimi» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jilda «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgertilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.
2020-jılı 7-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administracyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikaciya agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.*

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministrler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen ilimler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kergizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

PEDAGOGIKA ILIMLARI

Pedagogika teoriyasi hám tariyxi

PEDAGOGIKALÍQ IZERTLEWLERDE BILIM ALÍWDÍN JAÑA KONCEPCIYASÍ

Allaniyazov Ismail Begjanovich – *pedagogika ilimleriniń kandidatu*

ismayilallaniyazov@gmail.com

Ismailov Nurmukammed Ziynatdin ulı – *student*

numuxamedismaylov@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПОЛУЧЕНИЯ ЗНАНИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Алланиязов Исмаил Бегжанович – *кандидат педагогических наук*

Исмаилов Нурмухаммед Зийнатдинович – *студент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

A NEW CONCEPT OF KNOWLEDGE ACQUISITION IN PEDAGOGICAL RESEARCH

Allaniyazov Ismail Begzhanovich - *Candidate of Pedagogical Sciences*

Ismailov Nurmukammed Ziynatdinovich – *student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: evtagogika, pedagogika, andragogika, mustaqil taʼlim, ikki tomonlama siklik taʼlim.

Rezyume. Maqola "xyutogogika" (evtagogika) deb nomlangan zamonaviy mustaqil bilim olish taʼlimotiga bagʻishlangan boʻlib, maqolada terminning taʼrifi, etimologiyasi va tarjima variantlari, pedagogika, andragogika, xeutagogika atamalarining qiyosiy mazmuni keltirilgan.

Ключевые слова: эвтагогика, педагогика, андрагогика, самообразование, двойное циклическое обучение.

Резюме. Статья посвящена современному учению о самостоятельном обучении, получившему название "хейтагогика" (эвтагогика), представлено определение этого термина, этимология и варианты перевода, сравнительное содержание терминов педагогика, андрагогика, хейтагогика.

Key words: heutagogy, pedagogy, andragogy, self-education, double loop learning.

Summary. The article is devoted to the modern doctrine of independent learning, which received the name "hytagogy" (euthagogy), the definition of this term, etymology and translation variants, and the comparative content of the terms pedagogy, andragogy, and hytagogy are presented.

Kirisiv. Sirt eller úzliksiz bilimlendiriv máselelerine bagʻishlangan ilimiy maqalalarda soʻngi waqitlari óz betinshe bilim aliv haqqındaǵı táliyatti añlativshı *heutagogy* ataması kóbirek ushraspaqta. Onıń payda boliv faktiniń ózi insanniń pútkil ómiri dawamında oqıtwdı shólkemlestiriwdiń jańa kózqarasların izlew zárúrligin kórsetivi menen bilimlendiriv tarawınıń oqıw jumsları menen shuǵıllanıwshı qánigelerdin diqqatın qaratpaqta [1,2].

Адебиатлар talqılawı hám metodlar. *Heutagogy* terminı 2000-jılı Styuart Xasse (Stewart Hase) hám Kris Kenon (Chris Kenyon) tárepinen «Andragogiyadan geutagogiyaga shekem» atamasında ilimiy aylanısqa kirgizilgen [4]. Eutagogiya avtorlar tárepinen úlkenler bilim alıwın shólkemlestiriwge jańa jantasıw, óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı táliyat [5], yaǵnıy XXI ásirde óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı táliyat sıpatında kórsetilmekte. S.Xasse hám K.Kenon kórsetilgen miynetniń alǵı sózinde «Haqıyqiy óz betinshe bilim alıw koncepciyası, xyutogogika, 1950-jıllarda táriyiplengen shaxsqa bagʻdarlangan gumanistlik qatnas hám óz betinshe bilim alıwǵa bolǵan jantasıwlarǵa tiykarlanadı. Xyutogogika XXI ásir oqıwshılarınıń bilim alıw zárúrlıklarına xızmet etedi, oqıwshıda individual qábiletlerdiń rawajlanıwına járdem beredi [4]» – dep isenimli boljaw bergen.

Heutagogiya atamasınıń birinshi bólegi bir neshe semantikalıq jaqtan baylanısqa grek sózlerinen dúzilgen: εϋρετικός (heurista) «tawip alıw, anıqlaw, biliv» mánisinde, εφευρετικός (heuretikos) «oylap tabıwshı» mánisinde, εϋρημα (heuriskein) «tabıw» mánisinde [6].

Terminiń ekinshi bólimi grek tilindegi *agyuw* (ago) – «jeteklewshı» sózine, pedagogika, andragogika siyaqlı atamalardı uqsas túrde kelip shıǵadı.

Heutagogiya atamasınıń birinshi bólegi grek tilindegi εαυτός (evtos, «ózim») sózinen kelip shıǵatıwıǵı haqqındaǵı basqa da talqılawlar bar bolıp, bul hyutogogiyaniń óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı táliyat sıpatında talqılawǵa múmkinshilik beredi. Bul eki talqılaw bir-birine qarama-qarsı kelgeni menen, bir-birin tolıqtıradı, qosımsha semantikalıq «kólem» payda etedi, – dep oylaymız.

Terminiń rus tiline awdarıwda da turaqlı kózqaras joq, onıń rus tilindegi internette kórinisiniń úsh variantı bar: 1) «xeutagogika» – inglis tilindegi aytilıwǵa syengen halda ózlestiriw; 2) «evtagogika» – grek sózleri hám morfemaların rus tiline ótkeriw dástúrin esapqa alıp ózlestiriw; 3) heutagogy – inglis tilindegi terminiń awdarmastan qollanıw. Rossiya yandeksindegi izlew sorawları rus tilindegi «evtagogika» atamasınan paydalanǵan halda rus jazıwındaǵı «xyutogogika» atamasına tiyisli maqalalarǵa eki silteme inglis jazıwındaǵı Runette atamasınıń qollanıwına 137 silteme hám 25000nan artıq maqalalarǵa silteme beredi. Kórsetilgen siltemelerdiń mazmunın tallaw rus tiline awdarılǵan hár eki termin de elektron hám aralıqtan oqıtıw tarawındaǵı qánigelerdin az jámiyetshiligi tárepinen qollanıwı atr. «Evtagogika» terminine berilgen siltemeler tákirarlanıp, óz ara kesilise beretuǵını sebepli bul atama keminde 1000 márte, yaǵnıy 25 ese az qollanıwǵa [3].

Maqalada *heutagogy* terminin ilimiy aylanısqa kirgiziw wazıypası qoyılmaǵanlıǵı sebepli, atamanı awdarıwdı jetilistiriw máselesi oqırmanlar tárepinen ushırasıwı múmkin. Termin dáslep inglis tilinen alınǵanı sebepli, onıń birinshi bólegi seslik jaqtan bir-birine sáykes kelmeytuǵın bir neshe semantikalıq baylanıslı sózlerden ibarat ekenliginen kelip shıǵıp, bul maqala sheńberinde inglis tiliniń aytıluwına eń jaqın sıpatında «xyutogogika» atamasınan paydalanamız. Sonıń menen birge, búgingi kúnde termindin rus hám basqa, á sirese, qaraqalpaq tiline awdarıw máselesi tolıq sheshilmey turǵanın atap ótemiz.

Xyutogogikanıń ilimiy baǵdar sıpatında payda bolıwınıń tiykarı XXI ásirde bilimlendiriwdiń insan turmısındaǵı wazıypasın jańasha túsiniw boldı. Konceptiya avtorlarınıń pikirinshe, jámiyetgegi ózgerislerdiń tez pátleri hám informaciyalıq jarılıs – dep atalıwı oqıwdı shólkemlestiriwge jańasha qatnastı izlew zárúrligin keltirip, bunda oqıwshı neni úyreniw hám oqıw procesin qalay dúziw kerekligin ózi belgileydi [4].

Xyutogogika – «Informaciyaǵa jeńil erisiw múmkin bolǵan dúnyada ózgerisler sonshelli kóp, oqıtıw hám tárbiyalawdıń bar dástúriy usılları jetkilikli emes, oqıw pánlerine baylanıslı bolǵan bilimler házirgi jámiyetgegi turmısqa, házirgi jumıs ornlarında islewge tayarlamaydı, oqıtıw barǵan sayın bizler turmısta atqarıp atırǵan wazıypalarǵa beyimlesedi, házirgi oqıtıwdı shólkemlestiriw jumısları ózgermeli oqıw ámeliyatların keshiktirmey kirgiziwdi talap etip tur. Bul qáwip-qáterlerge juwap retinde pedagogika hám andragogika pánleriniń kemshiliklerin saplastıratuǵın innovaciyalıq kózqaraslar payda bolmaqta» [4].

Fred Garnett «Evtagogiya–muǵallımshilik óneri» atlı maqalasında pedagogikanı balalar hám jas óspirimlerdiń tálim-tárbiyası haqqındaǵı pán sıpatında, andragogikanı úlkenlerdiń tálim-tárbiyası haqqındaǵı pán sıpatında, xyutogogikanı ózin-ózi tárbiyalaw haqqındaǵı pán sıpatında túsiniw tiykarında pedagogika, andragogika hám xyutogogika arasındaǵı ayırmashılıqlardı sistemalastırǵan [7].

Kórsetilgen úsh ilimiy baǵdardıń principial ayırmashılıǵı olardıń dıqqat orayında kim turıwında, ilim kim ushın «jumıs islep atır»ǵanında bolıp esaplanadı. Xyutogogika ideyaların ámeliyatta qollanıwǵa baǵıshlangan saytlardıń birinde tómendegi anıqlama keltiriledi: «Pedagogika – bul pedagogqa oraylasqan ilim; andragogika – tálim alıwshıǵa oraylasqan, xyutogogika bolsa óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı ilim». Bunnan, xyutogogika óz betinshe bilim alıwdı maqset etken adam ushın nan menen suwday zárúr degen pikirge kelemiz.

Talqılaw. Andragogika qalay etip júda jaqsı oqıwǵa, yaǵnıy oqıtıw usıllarına itibar berse, xyutogogika oqıtıw hám oqıw usıllarınan paydalanǵan halda oqıwshıda úyreniw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa kóbirek itibar beredi. Andragogika bilimlendiriwdiń institucional formalarına, oqıtıw qaǵıyda dúzilmelerine tiykarlanadı, xyutogogika barlıq bilimlendiriw kontekstlerin (ásirese princip hám usılların (biziń qosımsha I.A.) esapqa aladı: sharayat, ortalıq, formal, formal emes hám informal [6]. Xyutogogika oqıtıwǵa, anıǵı qalay oqıtıwǵa; oqıtıw hám bilim alıwdıń universal múmkinshiliklerine, oqıtıw procesiniń sıızıqlı emesligine ayrıqsha itibar beredi. Usı tiykarda ol jańa ilimiy-pedagogikalıq bilimlendiriw wazıypaların sheshiwde pedagogika hám andragogikanıń jetiskenliklerin birlestirip,

úziksiz bilimlendiriw konceptiyalarınan biri sıpatında qaralıwı múmkin. Keltirilgen pikirlerden, avtorlardıń ózleri xyutogogikanı izertlew (study), konceptiya, táliymat, qatnas sıpatında táriyipleydi – degen juwmaq shıǵadı. Usı táliymat tiykarında bir neshe principial poziciyalar hám tiykarǵı qaǵıydalarǵı ajratıp kórsetiw múmkin.

1. Óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı táliymat Dj.Dyuidiń konstruktivizm teoriiyası, M.Montessoridiń pedagogikalıq ideyaları, D.Kolbtıń aqılıy háreketlerdi basqıshpa-basqısh qalıplestiriw modeli, M.Xaydegerdin filosofiyası, K.Rodjerstiń fenomenologiyası, menen uyǵınlasqan halda, sistemalıq pikirlew teoriiyası, shólkemlestiriwshilik tálim, basqarılatuǵın tálim, andragogika qaǵıydaları hám t.b. tiykarlanadı.

2. Óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı táliymat úlken jastaǵılardı oqıtıw texnologiyaları hám strategiyların kórip shıǵadı, bunda ustaz (mentor) bar bilimlerdi modifikaciyalaw hám jańaların jaratıw imkaniyatın beretuǵın izleniwshen oqıtıw usılların qollanıw ushın zárúrlı sharaytlardı jaratadı. Sol arqalı eń joqarı tártiptegi xyutogogikalıq óz betinshe bilim alıw sisteması qalıplestiriledi, oqıw wazıypaları evristikalıq metod, metakognitivlik, dóretiwshilik kózqaraslar járdeminde sheshiledi [6].

3. Konceptiya avtorları pikirinshe oqıwshı materiallar hám zárúr tapsırmalardı talqılap, bahalay aladı. Bul jaǵdayda baha jetiskenliklerdi ólsheuden góre kóbirek bilimlerdi iyelew tájiriyesiniń quralına aylanadı [4]. Xyutogogika oqıwshınıń óz bilimi ushın juwapkershilikti óz moynına alıwınan baslanadı [8]. Demek, oqıwshı miynetin bahalawda onıń bilimlerdi qanday jollar menen ózlestirgeni muǵallım tárepinen itibarǵa alınıp, basqalarǵa usınılıwı zárúr.

Xyutogogika oqıtıwshınıń rolin tek óz pání boyınsha oqıwshıǵa bilim, kompetenciylar beriwde, onıń potencialın rawajlandırıwda ǵana kóredi hám muǵallımdı oqıwshı ústinen húkimdarlıqtan waz keshiwge [4], fasilitator wazıypasın óz moynına alıwǵa [8], oqıw procesin basqarıw huqıqın oqıwshıǵa beriwge shaqıradı. Bul jańa talap oqıtıwshıdan, jańa paradigmaǵa muwapıq – tárbiyashı, menedjer-basqarıwshı wazıypasınan qutılıp, izlenip úyreniwge uqıplı, joqarı potencialı insan bolıwdı talap etedi.

4. L.M.Blashke óziniń «Evtanaziya hám ómir boyı úyreniw: evtanaziya ámeliyatı hám óz betinshe bilim alıwǵa sholıw» atamasındaǵı miynetinde rossiyalı pedagoglar hám biznes-trenerlerge tanıs bolǵan xyutogogika túsiniyelerinen biri [12] – «eki cikllı trening» (double loop learning). Pedagogikalıq jámáátler veb-saytlarında «Qos úyreniw sheńberi» sorawı boyınsha 322000nan artıq siltemeler bar ekenligin kórsetedi. Atama jaratıwshıları, psixolog Kris Argiris hám filosof Donald Shyon talqılawında bul keleshektegi transformaciylardı (ekinshi cikl) nátiyjelirek basqarıw ushın ózgerisler dawamında alınǵan maǵlıwmatlardan (birinshi cikl) paydalanıw procesi bolıp esaplanadı [9].

Nátiyjeler. Óz betinshe jumıs haqqındaǵı táliymatta «úyreniwdiń qos sheńberi» ataması pedagogikalıq sıpatlamaǵa iye boladı. Bir tárepten, oqıw procesinde oqıwshı parallel túrde oqıw metodları, texnologiyaları, usılların ózlestiredi, óziniń oqıw iskerligin analizleydi hám sol arqalı óziniń potencialın rawajlandıradı. Ekinshi tárepten, bul oqıtıw procesiniń sıızıqlı emesligin kórsetedi.

Konsepciya avtorlari *single loop learning* (sözbe-söz aytqanda, bilim alıwdıń birден-бир шеһberі) hám *double loop learning* (eki ciklli oqıtıw) túsınıklarınen paydalanıp, dástúriy bilim alıw sistemasın *single loop learning* (bir ciklli oqıtıw), yaǵnıy bilim alıwshı tárepinen bilim alıw procesin óz betinshe basqarıw ushın arnawlı jaratılǵan sharaytlar bolmaǵan modeli.

Máseleniń túsınıklirek bolıwın maqset etken halda óz betinshe bilim alıw konsepciyasına baǵshlangan inglis tilindegi dereklerdegi gilt sózlerden tańlap alınıp tallap úsh tilde kishi-glossariy dúzildi (1-keste).

1-keste. Kishi-glossariy

andragogy	андрогогика	androgogika
double loop learning	двойная петля обучения	eki tárepleme úyreniw sheńberі (ayırım avtorlar qos sheńberli treningi – dep te ataydı)
education and learning lifespan	образование и обучение в течение жизни	Ómir boyı oqıp hám úyrenip bilim alıw
flexible learning	гибкая система обучения	Shaxsqa qolaylı (iykemlesken) oqıtıw sisteması
heutagogical approach	подход, связанный с применением концепции самообразования (хьютогогики)	óz betinshe bilim alıwǵa óz betinshe bilim alıw (хуутогогика) konsepciyasın qollanıw arqalı jantasıw
heutagogy	хьютогогика (эвтагогика)	хуутогогика (eftagogika)
higher education	профессиональное образование	kásiplik bilimlendiriw
earning	учение и обучение	ilim-oqıw-úyreniw
learning facilitator	роль, которую выполняет преподаватель в хьютогогике – посредник	oqıtıwshı orınlaytuǵın rol (хуутогогикада – dáldalshı)
learning strategies	образовательные стратегии	bilimlendiriw strategiyaları
mature learners	взрослые обучающиеся, обучающиеся третья, четвертого этапа	úshinshi-tórtinshi basqıshtaǵı jası úlken oqıwshılar
mentor	воспитатель, наставник, руководитель	tárbiyashı, ustaz, basshı

pedagogy	педагогика	pedagogika
preceptor	наставник, учитель, врач-руководитель практических работ; амер. Преподаватель в медицинских институтах, ведущий практические занятия	ustaz, oqıtıwshı, vrach-ámeliyat basshısı; amer. Medicina institutlarında ámeliy sabaqlar alıp barıwshı oqıtıwshı
self-determined learning	самостоятельное обучение, самообразование	óz betinshe oqıw, óz betinshe bilim alıw
self-directed formation of new knowledge	самостоятельное формирование новых знаний, самостоятельное освоение новых знаний	jańa bilimlerdi óz betinshe qalıplestiriw, jańa bilimlerdi óz betinshe ózlestiriw.
self-directed learning	самостоятельное изучение	óz betinshe úyreniw.
tutor	1) домашний учитель, гувернер, репетитор; 2) преподаватель, наставник (в школе); 3) руководитель группы (в университете)	úy muǵallimi, guverner, repetitor; 2) muǵallim, ustaz, klass basshısı (mektepte); 3) topar basshısı (universitette);
vocational education	профессиональное обучение	kásiplik oqıtıw

Juwmag. Хуутогогика – turmıs tárizi hám úzliksiz bilim beriw, bilim beriwdiń jetekshi forması sıpatında óz betinshe bilim alıw haqqındaǵı zamanagóy táliymat. Óz betinshe bilim alıw bilimlerdi nátiyjelirek ózlestiriw ushın potencial zárúrlık bolıp, shártli túrde «Óz betinshe bilim alıw pedagogikası» – dep belgileniwı múmkin bolǵan jańa ilimiy baǵdardıń payda bolıwınan derek beredi. Oqıtıwdıń evristikalıq usılı, óz betinshe bilim alıw teoriyaları batis ilimi ushın da, milliy ilimimiz ushın da jańalıq emes dep atalǵan jańa kózqarasıń mánisi mektep hám studentlik jas shegarasınan shıǵıw, erkin bilim alıwdı shólkemlestiriwdegi eń jaqsı innovaciyalıq ámeliyatlardı jıynaw, bilim alıwǵa sanalı túrde tartıw arqalı insanıń ózin-ózi rawajlandırıwdıń nátiyjeli usılların izlew, oqıwshı óz bilimleriniń menedjeri sıpatında jańa rol oynay baslaytuǵın bilimlendiriwdiń jańa paradigmasın izlewge pedagogikalıq jámiyetshilik itibarın tartıwdan ibarat. Sonıń menen birge, waqıt, jaslarımızdı jasalma intellekt texnologiyaların iyelewge, onıń menen islese biliw arqalı óz betinshe bilim alıwǵa úyretiwdi talap etpekte.

Ádebiyatlar

1. Андреев В.И. Концептуальная педагогическая прогностика. – Казань: Центр инновационных технологий. 2010. –С.220
2. Allaniyazov I.B. Filosofiyalıq kózqaraslar evolyuciyasınıń bilimlendiriw tarawına tásiiri. // «Илим ҳам ҷамийет», №2, 2025, 6-8-b.
3. Игнатович Е.В. Англоязычные термины со значением непрерывного образования: современный контекст. // Непрерывное образование: XXI век. 2013. № 1.
4. Hase S., Kenyon Ch. From Andragogy to Heutagogy. URL: <http://www.psy.gla.ac.uk/~steve/pr/Heutagogy.html> (обращение 23.08.2013 г.).

5. Саманта Чепник и Джим Мелой. Возрождение: создание драматических и нестандартных учебных опытов.
6. Heutagogy. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Heutagogy> (обращение 23.08.2013 г.).
7. Гарнетт Ф. Heutagogy, Emergent, Ambient. URL:<http://heutagogicarchive.wordpress.com/2010/11/18/heutagogy-the-craft-of-teaching/> (дата обращения 23.08.2024г.).
8. Heutagogy: 21st Century Academics EDU501, Basic Principles of Online Teaching. URL:<http://www.slideshare.net/mallencowie/heutagogy1> (дата обращения 16.09.2013)
9. Ньюстром Д., Дэвис К. Организационное поведение. Глоссарий по книге <http://vocabulary.ru/dictionary/801/word/dvojnaja-petlja-obuchenija> (дата обращения 23.08.2013 г.).
10. Модель «Двойная петля обучения». URL:<http://www.leaderinside.ru/poleznoe/modeldvojnaya-petlya-obucheniya.htm> (дата обращения 22.09.2024 г.).
11. Sustaining lifelong learning: A review of heutagogical practice. URL:<http://www.slideshare.net/lisamarieblaschke/sustaining-lifelong-learning-a-review-of-heutagogicalpractice> (дата обращения 16.09.2013 г.).
12. Блашке Л.М. Эвтаназия и обучение на протяжении всей жизни: обзор эвтаназийной практики и самостоятельного обучения. URL:<http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1076/2087> (дата обращения 23.09.2023 г.).

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБЛАСТИ РАДИАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
СРЕДСТВАМИ КУРРИКУЛЯРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Баймуратова Ирина – доктор философии по филологическим наукам
xerson2681@gmail.com

Ташкентский государственный технический университет имени И.Каримова

КУРРИКУЛЯР ФАОЛИЯТ ОРҚАЛИ РАДИАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР СОҲАСИДА
АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Баймуратова Ирина – филология фанлари бўйича фалсафа доктори
И.Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети

DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCIES IN THE FIELD OF RADIATION
TECHNOLOGIES THROUGH CURRICULAR ACTIVITIES

Baimuratova Irina – Doctor of Philosophy in Philological Sciences
Tashkent State Technical University named after I.Karimov

Таянч сўзлар: фаол ўқитиш, куррикуляция, "тескарлар синф" (flipped classroom), Bloom таксономияси.

Резюме. Ушбу мақолада олий тиббий таълим муассасаларида радиация технологиясини ўқитишга инновацион усуллари интеграция қилиш масалалари кўриб чиқилган бўлиб, бу ўқитиш самарадорлигини оширишга ва талабанинг асосий компетенцияларини шакллантиришга хизмат қилади. Радиация технологиясида ЭҲМдан тортиб тезлаткич қурилмаларигача бўлган ахборот технологияларининг интеграцияси кўрсатиб ўтилган бўлиб, бу мазкур соҳалар туташувида куррикулумни ишлаб чиқишни талаб этади. Учта асосий компетенция: интеллектуал, шахсий, хиссий ва ижтимоий кўникмаларнинг ўзаро алоқадорлиги зарурлиги таъкидланган бўлиб, улар инновацион педагогик методлар ёрдамида янада самарали ривожланади.

Ключевые слова: активное обучение, куррикуляция, "перевернутый класс", таксономия Блума.

Резюме. В данной статье рассматривается интеграция инновационных методов в преподавании радиационной технологии в высших медицинских учреждениях, что приводит к повышению эффективности обучения и формированию ключевых компетенций студента. Показана интеграция информационных технологий в радиационной технологии от ЭВМ до ускорительных установок, что требует разработки куррикулума на стыке этих областей. Подчеркивается необходимость взаимодействия трех основных компетенций: интеллектуальные, личностные, эмоциональные и социальные навыки, которые лучше всего развиваются с помощью инновационных педагогических методов.

Key words: active learning, curriculum, flipped classroom, Bloom's Taxonomy.

Summary. This article discusses the integration of innovative methods in teaching radiation technology at higher medical institutions, which leads to increased learning efficiency and the formation of key student competencies. It demonstrates the integration of information technologies in radiation technology, from computers to accelerators, which requires the development of a curriculum at the intersection of these fields. It emphasizes the need for the interaction of three basic competencies: intellectual, personal, emotional, and social skills, which are best developed through innovative teaching methods.

Введение. Применение инновационных методов преподавания информационных технологий вынуждают искать точки прикосновения с другими дисциплинами. Одной из таких дисциплин является радиационная технология, которая преподается студентам медицинских высших учреждениях. Развитие куррикуляции на стыки этих дисциплин помогает получить хороший результат в обучении. Рассматривая дисциплину, информационные технологии можно сказать, что она пронизывает на сегодняшний день все дисциплины, в которых используются технологические устройства, будь то простое ЭВМ или сложнейшая ускорительная установка. Поэтому, правильная постановка целей на занятие ведет к выработке основных приоритетных компетенций.

Для получения грамотных специалистов нужно взаимодействие трех основных компетенций под которыми понимают набор интеллектуальных, личностных, эмоциональных и социальных навыков, чем пользуются студенты на протяжении всей жизни. Данные компетенции можно развить при использовании инновационных педагогических методов.

Литература и методология. Обучению, данному предмету несет сложное переплетение знаний, которые не основаны на полученных ранее. Так как мозг воспринимает информацию, полученную и дополненную ранее лучше, чем совсем новый материал.

По мнению Ганье обучение получает большую эффективность если выполняется два условия: первое, когда студентов заранее знакомят о целях и задачах программы, что помогает в систематизации данных и своих мыслей в понимании важности изучения предмета, а второе напоминание изученного ранее [1]. Это поможет им увидеть новую информацию в контексте и даст «крючки» для привязки этого материала к их существующей системе знаний.

В настоящее время обучение не может быть без куррикулярной привязки. Такое обучение носит структуру активного обучения, где от студентов требуется участия в процессе обучения посредством размышлений, обсуждений, исследований и творчества, применения всех знаний в разрезе всех смежных предметов. На занятиях студенты практикуют навыки, решают проблемы, борются со сложными вопросами, принимают решения, предлагают решения и объясняют идеи своими словами посредством письменных работ и

обсуждений. Своевременная обратная связь со стороны преподавателя или сокурсников имеет решающее значение для этого процесса обучения. Исследования в области образования показывают, что включение стратегий активного обучения в университетские курсы значительно улучшает учебный опыт студентов, а межпредметная связь увеличивает возможность закрепления полученных знаний, восприятия полученного материала.

За последние десятилетия сфера образования в области радиологии и радиационных технологий претерпела значительные изменения в связи с прогрессом в медицинских технологиях и педагогических методах. Исторически сложилось так, что образование в данной области в основном использовались устоявшиеся методы, каждый из которых имел свои преимущества и ограничения. Дидактические лекции и структурированные презентации составляли основу раннего образования, предоставляя студентам базовые знания по анатомии, патологии и принципам визуализации.

Хотя они эффективны для передачи больших объемов информации группе, их эффективность может быть ограничена пассивным обучением, отсутствием интерактивности в режиме реального времени и сложностями в поддержании заинтересованности студентов в течение длительных периодов времени.

Кроме того, универсальный подход может не подходить для всех типов стилей обучения и темпов обучения отдельных студентов. Не секрет, что грамотное обучение должно строиться на таксономии Блума [2]. При построении лекций преподаватели должны использовать таксономию Блума для достижения своих целей в обучении студентов и пересматривать свои методы и материалы, чтобы определить, какие уровни таксономии Блума они затрагивают. Один из методов для охвата всех уровней таксономии Блума – использование стратегий активного обучения. Стратегии активного обучения – это методы, которые вовлекают студентов в активное участие в процессе обучения, заставляют их действовать и думать о том, что они делают [3].

Существует множество методов активного обучения в радиологическом образовании, которые могут быть использованы преподавателями, одним из таких является метод «Перевернутый класс» обучение на основе конкретных случаев, взаимное обучение, системы обратной связи с аудиторией и геймификация [4].

Модель перевернутого класса представляет собой трансформационный подход к преподаванию и обучению, при котором традиционный контент лекций предоставляется вне занятий, например, в виде видео, глав книг, статей или онлайн-модулей. Это позволяет преподавателям использовать занятия для более интерактивного, ориентированного на студентов обучения. Задания, выполняемые до начала занятий, играют важную роль в структуре перевернутого класса. Студентам даются задания, такие как просмотр лекций, чтение выбранных материалов или выполнение онлайн-тестов, которые знакомят с основными концепциями до начала лекции. Студенты приходят на занятие с базовым пониманием материала, готовые

приступить к более продвинутому применению знаний [5]. Во время лекции основное внимание уделяется активному обучению посредством упражнений по решению задач, обсуждения конкретных ситуаций, совместных групповых проектов и даже практических занятий (рис.1). Это побуждает студентов применять и углублять свое понимание содержания материала до начала занятия в динамичной среде.

Рисунок 1. Модель обучения метода «Перевернутый класс».

Использование активного обучения с применением мультимедийного контента позволяет студентам наглядно и доступно знакомиться с материалом предстоящих занятий, более глубоко рассмотреть поставленную перед ними проблему. Межпредметная связь с информационными технологиями позволяет развивать новые инновационные компетенции, быть востребованным в обществе.

Результаты. Исследования по применению метода перевернутый класс проводились на базе студентов медицинского факультета высшего учебного заведения Angren Universiteti. В эксперименте участвовало 80 студентов дневного отделения. Студентам в количестве 40 человек заранее был предоставлен подобранный контент по теме «Телемедицина», «Применение информационных технологий в медицине». Сравнение проводилось со студентами контрольной группы, которым материал за ранее не был предоставлен. Во время лекций по данным темам студенты экспериментальной группы были более активны, могли делать самостоятельные выводы, пополняли лекционный материал дополнительной информацией, которой обогатились во время самостоятельного ознакомления с контентом по теме (диаграмма 1).

Диаграмма 1. Активность студентов на лекционных занятиях.

После тестирования по материалам лекционных занятий было выявлено повышения качества знаний у студентов экспериментальной группы по сравнению с контрольной, что наводит на мысль о целесообразности данного метода (таб.1).

Таблица 1. Мониторинг оценок тестирования

№	Наименование группы	Оценка «отлично»	Оценка «хорошо»	Оценка «удовлетворительно»	Оценка «удовлетворительно»
1	Контрольная группа	2	5	25	8
2	Экспериментальная группа	8	14	15	3

Обсуждение. Основывая на полученные результаты в экспериментальной группе количество отличных оценок выросло в 4 раза, количество студентов с оценкой «хорошо» увеличилось почти в 3 раза, число

неудовлетворительных результатов сократилось более чем в 2,5 раза.

Предварительное ознакомление с мультимедийным контентом по темам «Телемедицина» и «ИТ в медицине» не просто дает знания, а формирует готовность к критическому мышлению и дополнению материала.

Это доказывает, что метод «Перевернутого класса» особенно эффективен для «вытягивания» слабых студентов, так как дает им возможность изучать материал в своем темпе до начала занятия.

При этом изменились и ряд компетенций, таких как социальная, личностная. Студенты стали смелее участвовать в процессе обучения, задавать интересующие вопросы, улучшились социальные навыки работы в группе.

Заключение. Для успешного обучения и развития компетенций необходимо использование инновационных методов, межпредметная связь и использование информационных технологий. Не мыслимо современное обучение без активации всех процессов обучения.

Литература

1. Зобков А.В., Турчин А.С. Саморегуляция учебной деятельности: монография. Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г.Столетовых; Иван. гос. ун-т. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2013.
2. Krathwohl D.R. “A Revision of Bloom’s Taxonomy: An Overview,” Theory Pract., vol. 41, No. 4, -P. 212-218, Nov. 2002.
3. Tuma F. and Nassar A.K. “Applying Bloom’s taxonomy in clinical surgery: Practical examples,” Ann. Med. Surg., vol. 69, Sep. 2021.
4. Awan O.A. “The Flipped Classroom: How to Do it in Radiology Education,” Acad. Radiol., vol. 28, No. 12, -P. 1820–1821, Dec. 2021.
5. Ge L., Chen Y., Yan C., Chen Z., and Liu J. “Effectiveness of flipped classroom vs traditional lectures in radiology education: A meta-analysis,” Medicine (Baltimore), vol. 99, No. 40, -P. e22430, Oct. 2020.

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ, АНКЕТА
МАЪЛУМОТЛАРИ ВА МАТЕМАТИК (НОАНИҚ) МОДЕЛЛАШТИРИШ ИНТЕГРАЦИЯСИ**

Базарбаева Айгул Куанишбаевна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

aponya2018@gmail.com

Инновацион технологиялар университети

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ МОНИТОРИНГ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ,
ИНТЕГРАЦИЯ АНКЕТНЫХ ДАННЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКОГО (НЕЧЕТКОГО) МОДЕЛИРОВАНИЯ**

Базарбаева Айгул Куанишбаевна – доктор философии по педагогическим наукам

Университет инновационных технологий

**INTELLIGENT MONITORING OF HIGHER EDUCATION QUALITY, INTEGRATION
OF SURVEY DATA AND MATHEMATICAL (FUZZY) MODELING**

Bazarbayeva Aygul Kuanishbaevna – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

University of Innovation Technologies

Таянч сўзлар: олий таълим сифати, анкета, ноаниқ моделлаштириш, сунъий интеллект, компьютер моделлаштириш, касбий компетенция.

Резюме. Мақола олий таълим сифатини баҳолашнинг комплекс ёндашувини ўрганади. Битирувчилар анкеталари, сунъий интеллект баҳолаш мезонлари ва информатика ўқитиш воситалари асосида таҳлил ўтказилди. Натижалар шуни кўрсатдики, битирувчилар мустақил ишлашга қисман тайёр, сифатнинг асосий омиллари – ўқитувчи компетентлиги, моддий база ва амалиётлар. Ноаниқ моделлаштириш ноаниқ кўрсаткичларни аниқ баҳолашга, компьютер моделлаштириш эса таҳлил ва оптимизацияга имкон беради. Таклиф этилган ёндашув сифат мониторингини интеллектуаллаштириш ва битирувчилар тайёргарлигини оширишга хизмат қилади. Истикболда ноаниқ логика ва машинали ўқитишни бирлаштирган гибрид тизимларни яратиш тавсия этилади.

Ключевые слова: качество высшего образования, анкета, нечеткое моделирование, искусственный интеллект, компьютерное моделирование, профессиональная компетенция.

Резюме. В статье рассматривается комплексный подход к оценке качества высшего образования. Проведен анализ на основе анкет выпускников, критериев оценки с использованием искусственного интеллекта и средств обучения информатике. Результаты показали, что выпускники частично готовы к самостоятельной работе; основными факторами качества являются компетентность преподавателя, материально-техническая база и практики. Нечеткое моделирование позволяет точно оценивать неопределенные показатели, а компьютерное моделирование - проводить анализ и оптимизацию. Предложенный подход способствует интеллектуализации мониторинга качества и повышению уровня подготовки выпускников. В перспективе рекомендуется создание гибридных систем, сочетающих нечеткую логику и машинное обучение.

Key words: quality of higher education, questionnaire, fuzzy modeling, artificial intelligence, computer modeling, professional competence.

Summary. This article examines a comprehensive approach to assessing the quality of higher education. An analysis was conducted based on graduate surveys, artificial intelligence assessment criteria, and informatics teaching tools. The results revealed that graduates are partially prepared for independent work; the main quality factors are teacher competence, material resources, and practical experience. Fuzzy modeling allows for accurate evaluation of imprecise indicators, while computer modeling enables analysis and optimization. The proposed approach serves to intellectualize quality monitoring and enhance graduate preparation. For future prospects, it is recommended to develop hybrid systems that combine fuzzy logic and machine learning.

Кириш. Замонавий олий таълим тизимида сифатни объектив баҳолаш муаммоси алоҳида долзарблик касб этмоқда. Ушбу мақола тақдим этилган манбаларга асосланиб, мазкур муаммонинг асосий жиҳатларини таҳлил қилади: Б.К.Коломиец методикаси бўйича битирувчилар анкетаси, Н.В.Исмаилова диссертацияси автореферати (2012), В.Стрелковский, Л.С.Киселева ва Е.Н.Попова (2018) тадқиқоти натижалари, Л.Г.Раскин ва О.В.Серая (2016) ноаниқ математик дастурлаш вазибаларини ҳал этиш усули, шунингдек компьютер моделлаштириш ва информатика ўқитиш методикаси бўйича ўқув қўлланмалар.

Методология. Олий таълим сифатини баҳолашда Коломиец Б.К. методикасига асосланган битирувчилар анкетаси (битимлар ва фикр-мулоҳазалар орқали ўз-ўзини баҳолаш) билан бир қаторда бошқа кўплаб методлар ҳам қўлланилади. Уларнинг асосийларини қуйида кўриб чиқамиз (илмий ва амалий тажрибага асосланиб, анкета каби субъектив усуллардан фарқли

ўларок, кўпроқ объектив ва кўп мезонли ёндашувларга эътибор қаратамиз).

1. Тўғридан-тўғри ўлчаш усуллари (direct assessment) Бу усулларда талабаларнинг билим ва кўникмаларининг реал натижаси баҳоланади. Масалан:

• Давлат имтиҳонлари ва диплом ишларининг натижалари (GPA, диплом лойиҳаси ҳимояси).

• Капстоун лойиҳалар (yakuniy loyiha), портфолио ва тажриба натижалари.

• Тестлар, имтиҳонлар ва лаборатор ишларининг объектив баҳолари. Бу усуллар битирувчиларнинг реал компетенцияларини кўрсатади ва анкетадан фарқли ўларок, субъектив фикр эмас, балки далилга асосланади.

2. Иш берувчилар ва ташқи экспертлар фикри (employer surveys, external reviews) Битирувчиларнинг ишга жойлашишидан кейин иш берувчилардан олинadиган фикр-мулоҳаза (employer feedback). Масалан:

- Битирувчиларнинг иш жойидаги самарадорлиги, малакаси ва иш сифати ҳақида сўровлар.

- Профессинал-жамоат аккредитацияси (профессинал ассоциациялар томонидан).

- Ташқи экспертлар (peer-review) томонидан ўтказиладиган ташқи баҳолаш (аккредитация комиссиялари). Бу усуллар анкетадан кўра объективроқ, чунки улар реал иш фаолиятига асосланади.

3. Статистик ва индикаторларга асосланган баҳолаш (performance indicators) Университетнинг умумий кўрсаткичлари орқали сифат баҳоланади:

- Битирувчиларнинг ишга жойлашиш даражаси ва ойлик маоши (employment rate, salary levels).

- Илмий нашрлар сони, цитирование (publications, citations per faculty).

- Талабаларнинг ўқишни тугатиш ва тугатмаслик даражаси (graduation rate, dropout rate).

- Университет рейтинглари (QS, THE, национал рейтинглар). Бу усуллар анкетадан фарқли ўлароқ, рақамли маълумотларга асосланади ва узок муддатли тенденцияларни кўрсатади.

4. Ноаниқ моделлаштириш ва интеллектуал тизимлар (fuzzy modeling, AI-based assessment) Ноаниқ ва кўп мезонли маълумотларни баҳолаш учун ноаниқ логика ва машинали ўқитиш усуллари қўлланилади (Исмоилова Н.В., Раскин Л.Г. ва бошқалар). Масалан:

- Талабаларнинг компетенция даражасини ноаниқ моделлар орқали ҳисоблаш (баҳо, қониқиш, ижодий қобилиятлар).

- Сунъий интеллект асосидаги баҳолаш тизимлари (автоматлаштирилган тестлар, индивидуал прогрессни таҳлил қилиш).

Натижалар. Бу усуллар анкетанинг субъективлигини камайтириб, кўп маълумотларни бирлаштириб, аниқроқ натижа беради. Ушбу методларнинг кўпи бири-бирини тўлдиради масалан анкета субъектив фикрни беради, тўғридан-тўғри ўлчашлар далилни, иш берувчилар фикри эса амалий самарани кўрсатади. Замонавий университетларда (Россия, Европа ва АҚШ тажрибасига кўра) сифатни баҳолаш тизими кўп мезонли ва гибрид бўлиб, фақат анкетага эмас, балки рақамли индикаторлар ва ташқи баҳолашга асосланади.

Муҳокама. Университет таълими сифати детерминантлари талабалар нуқтаи назаридан В.Стриелковски, Л.С.Киселева ва Е.Н.Попова томонидан А.И.Герцен номидаги Россия давлат педагогика университетига ўтказилган тадқиқот талабаларнинг таълим сифатидан қониқишига таъсир этувчи асосий омилларни аниқлади ва ранжирлади:

- ўқитувчиларнинг компетентлиги (биринчи ўрин);
- университетнинг моддий-техник базаси;
- амалиёт ва стажировкаларни ташкил этиш;
- университетнинг иш берувчилар билан алоқалари;

Адабиётлар

1. Садыкова А.Р., Левченко И.В. Искусственный интеллект как компонент инновационного содержания общего образования: анализ мирового опыта и отечественные перспективы. // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования. 2020. Т. 17. № 3. – С. 201-209.

2. Gries T., Naudé W. Artificial Intelligence, Income Distribution and Economic Growth. // IZA Discussion Papers. 2020. No. 13606. –P. 42.

3. Murphy R.F. Artificial Intelligence Applications to Support K-12 Teachers and Teaching: A Review of Promising Applications, Opportunities, and Challenges. // RAND Corporation Perspective. 2019. PE-315.

- талабалар алмашинуви ва академик мобиллик дастурининг ривожланганлиги ва қулайлиги.

Тадқиқот муаллифлари таълим сифатини ошириш учун амалиётчи мутахассисларни жалб қилиш, илмий-тадқиқот ишига фаол жалб этиш, электрон коммуникация тизимларини жорий этиш ва методик таъминотни тартибга солишни таклиф этадилар.

Таълим сифатини баҳолашда ноаниқ моделлаштиришдан фойдаланиш масаласига келсак Н.В.Исмоилова диссертациясида олий таълим сифатини ноаниқ математика воситалари билан баҳолашнинг истиқболли йўналиши кўрсатилган. Ноаниқ моделлар таълим жараёнининг субъектив ва ноаниқ хусусиятларини (ўқитувчи компетентлиги, компетенцияларни ўзлаштириш даражаси, сифатдан қониқиш ва бошқалар) адекват равишда ҳисобга олади, бу аъъанавий усулларда қийин.

Бундан ташқари, Л.Г.Раскин ва О.В.Серая (2016) таклиф этган икки босқичли ноаниқ математик дастурлаш вазибаларини ҳал этиш усули таълим кўрсаткичларини кўп мезонли оптимизация қилиш учун мослаштирилиши мумкин: биринчи босқичда модал (энг эҳтимолий) қийматлар билан детерминирланган вазифа ҳал этилади, иккинчи босқичда мақсад функциясининг ноаниқ қийматини максимал компактлик ва модалдан минимал чекинишни таъминловчи ечим топилади.

Информатика ва компьютер моделлаштиришнинг сифатни баҳолашни такомиллаштиришдаги ўрни ҳақида А.Л.Королев (2019) ўқув қўлланмаси ва А.И.Бочкин иши информатика ўқитишда математик, имитацион ва геометрик моделларни қуриш кўникмаларини шакллантириш муҳимлигини таъкидлайди. Ушбу компетенциялар таълим тизимларини таҳлил қилиш ва оптимизация қилиш вазибаларида, жумладан анкета натижаларини автоматлаштирилган ишлаш, ноаниқ сифат моделларини қуриш ва битирувчиларнинг касбий муваффақиятини прогноз қилишда тўғридан-тўғри қўлланилади.

Хулоса. Такдим этилган манбаларни комплекс таҳлил қилиш олий таълим сифатини баҳолаш учун аъъанавий эмпирик усуллар (битирувчилар анкеталари), социологик тадқиқотлар (талабалар фикри) ва замонавий математик воситалар (ноаниқ моделлаштириш, оптимизация усуллари) интеграцияси зарурлигини кўрсатади. Истиқболли йўналиш сифатида ноаниқ логика, машинали ўқитиш усуллари ва компьютер моделлаштиришни бирлаштирган гибрид интеллектуал тизимларни ишлаб чиқиш ҳисобланади. Бу ечимлар баҳолашнинг аниқлигини ошириб, мутахассислар тайёргарлиги сифатини бошқариш самарадорлигини кучайтиради. Кейинги тадқиқотларни реал вуз амалиётида таклиф этилган моделларни эмпирик текширишга йўналтириш мақсадга мувофиқдир.

4. Sekeroglu B., Dimililer K., Tuncal K. Student performance prediction and classification using machine learning algorithms. // Proceedings of the 2019 8th International Conference on Educational and Information Technology (ICEIT 2019). 2019. – P. 7-11.
5. Barlybayev A., Kaderkeyeva Z., Bekmanova G., Sharipbay A., Omarbekova A., Altynbek S. Intelligent System for Evaluating the Level of Formation of Professional Competencies of Students. // IEEE Access. 2020. Vol. 8.
6. Шливно И.Л., Гаранина О.Е., Клеменова И.А., Ускова К.А., Миронычева А.М., Дардых В.И., Ласьков В.Н. Искусственный интеллект: как работает и критерии оценки. // Consilium Medicum. 2021. Т. 23. № 8. – С. 626-632.
7. Исмаилова Н.В. Оценка качества образования в вузе средствами нечеткого моделирования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Ижевск: 2012.
8. Раскин Л.Г., Серая О.В. Метод решения нечетких задач математического программирования. // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. 2016. № 5/4 (83). – С. 4–11. Стрелковский В., Киселева Л.С., Попова Е.Н. Детерминанты качества университетского образования: мнение студентов. // Интеграция образования. 2018. Т. 22. № 2. -С. 220-236.
9. Королев А.Л. Компьютерное моделирование: учебное пособие. – Челябинск: [Изд-во не указано], 2019.
10. Бочкин А.И. Методика преподавания информатики: учеб. пособие. – Минск: «Высшая школа», 1998. ISBN 985-06-0294-5.
11. Bazarbaeva A.K. Innovative Approach to Assessing University Students. // Naturalista campano ISSN: 1827-7160 Volume 28 Issue 1, – Italya: 2024. – P.1304-1311.
12. Seitnazarov K.K., Bazarbaeva A.K. G‘arbiy evropa oliy ta‘lim muassasalarida ECTS kredit tizimini baholash metodikasi. // International scientific journal “Modern science and reseanch” ISSN: 2181-3906 VOLUME 3/ ISSUE 4/ UIF:8.2/ MODERNSCIENCE.UZ 2024 – P. 728-731.

AUDIOKITOBLAR VA YANGI O‘QISH TAJRIBASI
Bektursinova Gulxumar Joldasbaevna – *assistent o‘qituvchi*
bektursinovagulxumar600@gmail.com
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

АУДИОКНИГИ И НОВЫЙ ОПЫТ ЧТЕНИЯ
Бектурсынова Гулхумар Жолдасбаевна – *ассистент преподаватель*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

AUDIOBOOKS AND NEW READING EXPERIENCE
Bektursinova Gulxumar Joldasbaevna – *assistant teacher*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: audiokitoblar, raqamli ta‘lim, zamonaviy o‘qish madaniyati, tinglab o‘rganish, innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mustaqil ta‘lim.

Rezyume. Maqolada audiokitoblarning kelib chiqish tarixi, zamonaviy ta‘lim va madaniyatdagi o‘rni, ularning o‘qish jarayoniga ta‘siri hamda insonlarning axborot qabul qilish usullaridagi yangicha yondashuvlar yoritilgan. Muallif audiokitoblar orqali o‘qishning qulayligi, vaqt tejallishi va tinglovchining tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada an‘anaviy kitob o‘qish bilan audiokitob tinglash o‘rtasidagi farqlar, ularning afzallik va kamchiliklari taqqoslab ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, audiokitoblar yangi o‘qish tajribasini shakllantiruvchi samarali vosita bo‘lib, zamonaviy o‘quvchi va tinglovchilarning ehtiyojlariga mos innovatsion ta‘lim resursi sifatida ahamiyat kasb etadi.

Ключевые слова: аудиокниги, цифровое образование, современная культура чтения, обучение через слушание, инновационные технологии, информационно-коммуникационные технологии, самостоятельное образование.

Резюме. В статье рассматривается история аудиокниг, их роль в современном образовании и культуре, их влияние на процесс чтения и новые подходы к тому, как люди получают информацию. Автор анализирует удобство использования аудиокниг, экономию времени и их возможности для развития мышления слушателя. Также в статье сопоставляются различия, преимущества и недостатки традиционного чтения и прослушивания аудиокниг. Результаты исследования показывают, что аудиокниги являются эффективным средством формирования нового опыта чтения и выступают как инновационный образовательный ресурс, отвечающий потребностям современного читателя и слушателя.

Key words: audiobooks, digital education, modern reading culture, learning through listening, innovative technologies, information and communication technologies, independent learning.

Summary. This article explores the history of audiobooks, their role in modern education and culture, their impact on the reading process, and new approaches to the way people receive information. The author analyzes the convenience of audiobooks, time efficiency, and their potential to enhance the listener’s thinking abilities. The article also compares the differences, advantages, and disadvantages between traditional reading and audiobook listening. The research results indicate that audiobooks serve as an effective tool for shaping a new reading experience and represent an innovative educational resource that meets the needs of today’s readers and listeners.

Kirish. „Audiokitob“ atamasi 1970-yillarda audiokassetalarda yozuvlar olinib boshlagan vaqtda qo‘llanila boshlangan. Tarmoq standarti sifatida bu atama „Audio Publishers Association“ tomonidan 1994-yilda qabul qilingan hisoblanadi. Rossiyada klassik asarlarning audio versiyalari eng mashhur deb tan olinadi. Intervyularning birida Boris Akunin shunday e‘tirof etadi: „O‘zingizga xos biror narsa yaratish uchun siz boshqa birovning katta hajmdagi adabiy tajribasini o‘rganib chiqishingiz kerak bo‘ladi. Sizda katta tajriba orttirilishi kerak. Endi men klassikalarni o‘qish yangi usulini topdim. Men ularni tinglayman“.

1997-yildan beri Germaniyaning „Hessian translyatsiyasi“ teleradiokompaniyasi har oy eng yaxshi audiokitoblar ro‘yxatini e‘lon qiladi va yil oxirida „Yil audiokitobi“ni tanlaydi. Audio adabiyotlar uchun maxsus mukofotlar mavjud:

- „Gremmi“ musiqiy mukofoti doirasida „Eng yaxshi audiokitob“ nominatsiyasi;
- „Audie Award“ mukofoti (ba‘zan audiokitoblarning Oskari deb ataladi);
- Germaniyaning „WDR“ telekompaniyasidan o‘tgan yilning eng yaxshi audiokitobi uchun „Deutscher Hörbuchpreis“ mukofoti [1].

Ushbu reytinglar audiokitoblar sifatini yanada oshirish uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mazkur tadqiqotda audiokitoblar va yangi o‘qish tajribasiga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar o‘rganildi va tahlil qilindi. Ilmiy manbalarda audiokitoblarning ta‘lim jarayonidagi o‘rni, raqamli o‘qish texnologiyalarining rivojlanishi hamda tinglab o‘rganishning pedagogik ahamiyati yoritilganligi aniqlashtirildi. Tadqiqot jarayonida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish kabi ilmiy metodlardan foydalanildi hamda audiokitoblardan foydalanishning zamonaviy o‘qish madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati nazariy jihatdan asoslab berildi [5, 6, 7].

Natijalar:

Audiokitoblar yaratish texnologiyalari.

Audiokitoblarni yozib olish uchun professional studiya. Audiokitoblarni yaratishning ikki yo‘li mavjud: odam tomonidan o‘qiladi va nutq sintezi dasturlaridan foydalaniladi.

Odam tomonidan o‘qilishi.

Professional audiokitoblar: professional o‘quvchi odam tomonidan ifodali va to‘g‘ri talaffuz bilan o‘qiladi. Yozib olish yuqori sifatli nutqni yozib olish va shovqinni filtrlash uchun maxsus uskunalar bilan jihozlangan

professional studiyalarda amalga oshiriladi. Keyingi qadamlarda audioyozuvni qayta ishlash jarayonida, audioyozuvga maxsus audio effektlar (dengiz shovqini, ko'cha shovqini, telefon jiringlashi) va musiqiy fon qo'shilishi mumkin.

Havaskor audiokitoblar: havaskor ishqibozlar tomonidan uy jihozlarida yozib olinadi. Bunday audiokitoblarning sifati juda past darajadan (o'quvchining aktyorlik mahorati yo'qligi, past sifatlil ovoz yozish uskunalarini tufayli) professional studiya yozuvlaridan kam bo'lmagan yuqori darajagacha juda farq qiladi. Ushbu audiokitoblar asosan bepul tarqatiladi.

Nutq sintezatoridan foydalanish.

Elektron matnni tovushga aylantirish texnologiyalari (Text-to-Speech) audiokitoblarni yaratish uchun ham qo'llanadi. Va bunday mahsulotlarning sifati pastroq bo'lsa-da, uni yaratish tezligi juda yuqori va siz tegishli dasturiy ta'minot (masalan, „Balabolka“ dasturi va bir yoki bir nechta ovoqli dvijoklar) yordamida alohida odam o'qishini kutmasdan audiokitoblarni o'zingiz yaratishingiz mumkin, alohida odam o'qishini kutmasdan. Ba'zi zamonaviy elektron kitoblar matnni tovushga aylantirishi mumkin, xuddi smartfon va planshetlar uchun o'qish ilovalari matndan nutq rejimiga o'ta olgani kabi.

Audiokitoblarning yaratilishi va rivojlanishi tarixi. (XVIII-asr oxiri – XIX-asr boshlari).

1877-yil – Tomas Edison tomonidan fonograf taqdimoti bo'lib o'tgan. Fonografdan foydalanish bo'yicha tavsiyalarda ko'rish qobiliyati zaif odamlar uchun audiokitoblar yaratish ham kiritilgan. Birinchi ovoz yozuvlari tsilindrlarda taxminan 4 daqiqa davom etgan. Gramplastinkalar paydo bo'lishi bilan uning davomiyligi 12 daqiqagacha oshgan, ammo audiokitoblarni yozib olish hali ham maqsadga muvofiq bo'lmagan.

Plastinkalardagi yozuvlar (XIX-asr boshlari – 1970-yillar).

- 1931-yil – AQSh Kongressi o'z kutubxonasiga ko'zi ojizlar uchun „gapiruvchi“ kitoblar yaratish dasturini ishlab chiqish vazifasini topshirgan .

- 1920-yillar – radiospektakllar keng tarqalgan. Magnityozuv paydo bo'lgunga qadar radiospektakllar to'g'ridan-to'g'ri efrida ijro etilgan.

- 1932-yil – Amerika ko'zi ojizlar jamg'armasi ilk bor „so'zlovchi kitoblar“ni (gramplastinkalar) chiqargan va ularni bepul tarqatgan.

- 1948-yil – Nyu-York jamoat kutubxonasi a'zolari tomonidan Ikkinchi Jahon urushi paytida ko'rish qobiliyatini yo'qotgan harbiy xizmatchilar uchun „gapiruvchi“ kitoblarni yozib olish tashkil etilgan.

- 1952-yil – Amerikaning „Caedmon Records“ kompaniyasi muallif – Dilan Tomas tomonidan o'qilgan she'rlar to'plami va „Uelsdagi bolalar Rojdestvosi“ bolalar ertagi bilan uzoq o'ynovchi gramplastinkada birinchi tijorat audio kitobini chiqargan.

Audiokassetalardagi yozuvlar (1970-yillar – 1990-yillar).

Audiokitoblar bilan kompakt-kasseta

1970-yillarning boshlarida bozorda audiokassetalar paydo bo'ldi va ba'zi kutubxonalar ularda yozilgan audiokitoblarni tarqatishni boshladilar. Texnologiyani yanada takomillashtirilishi (arzon portativ pleyerlar, avtomobil magnitolalari) tijorat audiokitoblar bozorining paydo bo'lishiga olib keldi.

- 1969-yil – Vilnyusning „Elfa“ elektrotexnika zavodida „Dayna“ tiflomagnitofonini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. BKJ buyurtmasiga ko'ra, unda „gapiruvchi kitoblarni“ tinglash uchun 2,38 sm/s lenta tezligi nazarda tutilgan.

- 1969-yil – AQShda ko'zi ojizlar uchun maxsus formatdagi magnitofon kassetalarda audio kitoblar va ular uchun pleyerlar chiqarila boshlangan.

- 1975-yil – avtomobillarda magnitolalar paydo bo'lgan.

- 1984-yil – Amerikaning „Brilliance Audio“ nashriyot uyi kassetaga ikki barobar uzunroq yozib olish usulini ixtiro qildi. Stereo-yozuvda audiokitoblar paydo bo'ldi.

- 1987-yil – AQSHda professional „Audio nashriyotlarning uyushmasi“ tashkil etilgan.

- 1996-yil – AQShda maxsus „Audie Award“ mukofoti joriy etilgan, u audiokitoblar ishlab chiqaruvchilar uchun „Oskar“ ning analogi hisoblangan [2].

Raqamli yozuv (1990-yillar – hozirgi vaqtgacha).

Internet, yangi audio formatlar va portativ media pleyerlarning paydo bo'lishi audiokitoblarni yanada ommalashishiga olib keldi. Kompakt-disklarga (CD) nisbatan raqamli audiokitoblarning doimiy ravishda o'sib borishi kuzatilmoqda.

- 1996-yil – „Assistive Media[en]“ yaratildi – bu audioyozuvlarni Internet orqali tarqatish bo'yicha notijorat tashkilotdir.

- 2005-yil – LibriVox veb-sayti yaratildi – audiokitoblarni yaratish bo'yicha notijorat loyiha hisoblanib, audiokitoblarning bepul kutubxonalarini yaratishning boshlanishiga olib kelgan. 2012-yil oxiriga kelib, LibriVox saytida 6 milliondan ortiq audiokitoblar mavjud edi.

- 2006-yil – jahon audiokitoblar bozorining aylanmasi 800-850 million dollarni tashkil etgan („Piper Jaffray“ agentligi ma'lumotlariga ko'ra). Rossiya audiokitoblar bozorining aylanmasi 7-8 million dollarga baholangan (Rossiyaning „Ardis“ nashriyot uyi ma'lumotlariga ko'ra).

- 2014-yil – Kaliforniyada Vokal san'ati va audiokitoblar ishlab chiqarish texnologiyalari instituti ochilgan (The Deyan Institute of Voice Artistry and Technology) [3].

Muhokama. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi natijasida insonlarning o'qish, o'rganish va axborot qabul qilish usullari sezilarli darajada o'zgarimoqda. Shu jarayonda audiokitoblar – ya'ni matnli asarlarning ovoqli shaklda tinglanishi – keng ommalashib, yangi o'qish tajribasini shakllantirmoqda. Audiokitoblar bugungi kunda nafaqat bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazish vositasi, balki o'qish madaniyatining yangi bosqichi sifatida qaralmoqda.

Audiokitoblarning asosiy ustunligi – qulaylik va vaqt tejalishidir. Zamonaviy inson har doim harakatda: transportda, ishda yoki uy yumushlari orasida ham audiokitoblarni tinglab, bilimni oshirishi mumkin. Bundan tashqari, audiokitoblar ko'rish qobiliyati cheklangan insonlar uchun ham ta'lim olish imkonini kengaytiradi. Ovoz orqali ifodalangan asarlar tinglovchining tasavvurini, eslab qolish qobiliyatini va nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Audiokitob har qanday audio tashuvchi vositada yozilgan ovoqli adabiy asardir. Audio tashuvchi vositalar –

kompakt (CD) disklar, kompakt kassetalar, qattiq disklar yoki internetdan audio fayllar bo'lishi mumkin. Audiokitoblar ham qiziqarli, ham tarbiyaviy, ta'lim beruvchi bo'lishi mumkin. Ularga nogironlar, ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar uchun audio adabiyotlar, yosh bolalar uchun yaxshi o'qiladigan ertaklar, xorijiy tillar bo'yicha audio kurslar, o'z-o'zini rivojlantirish uchun audio qo'llanmalar, audio yo'l boshlovchilarni kiritish mumkin. Biroq, turli radio dasturlarning yozuvlari audiokitoblar hisoblanmaydi, balki bu spektakllar, ovozli chiqishlardir. Audiokitoblarni ishlab chiqarish ixtisoslashgan nashriyotlar, ko'zi ojizlar kutubxonalari, notijorat jamoat tashkilotlari va jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshiriladi.

Audiokitoblarning afzalliklari va kamchiliklari.

Afzalliklari:

- Ko'rishda muammosi bo'lgan va o'qiy olmaydigan odamlar uchun kitob bilan tanishish imkoniyati (masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar).

- Vaqtdan unumliroq foydalanish: navbatda turganda, sport bilan shug'ullanayotganda, jamoat transportida yurganda, velosipedda uchayotganda, uy yumushlarini bajarayotganda, qishloq xo'jaligi ishlarini bajarayotganda, uy hahvonlari bilan sayr qilganda va boshqa ishlarni qilayotganda tinglash mumkin.

- Ko'z charchoqlari yo'q.

- Miyaning eshitish sohalarida boshqa assotsiativ aloqalar mavjud bo'lib, bu tinglayotgan ma'lumotni yangi usulda tushunish imkonini beradi. Yaxshi tayyorlangan audiokitob qog'oz versiyasidan ko'ra ko'proq estetik zavq bag'ishlaydi: yoqimli ovoz, suv shovqini, shitirlash, qadam tovushlari, musiqa.

- Audio kitoblar narxining arzonligi.

- Ixcham va portativ: audio yozuvlar kam joy egallaydi va ularni saqlash uchun shkaflarni talab qilmaydi.

- Eshitish orqali ma'lumotni yaxshiroq qabul qiladigan odamlar bor.

- Kitobning „qog'oz“ versiyasini bozorda ilgari surish uchun yana bir imkoniyat .

- Ekologik toza – yog'och iste'mol qilinmaydi.

Kamchiliklari:

- Audiokitobni tinglash diqqatni talab qiladi, shuning uchun u yuqori konsentratsiyani talab qiladigan faoliyatga mos kelmaydi: mashina haydash, matematika bilan shug'ullanish, hujjatlarni to'ldirish. Jamoat joylarida ham audiokitoblarni tinglashga diqqatni jamlash qiyin.

- Yomon o'qish barcha zavqni o'ldiradi. Kitob o'quvchining ovozi yoki audiokitobni o'quvchi odam kitob haqidagi o'z qarashlarini bildirishini yoqtirmaslik.

- Hamma odamlar ham eshitish orqali ma'lumotni yaxshi qabul qilmaydi. Maktablardan birida o'tkazilgan eksperiment natijasida ma'lum bo'lishicha, audiokitobni tinglashda hamma o'quvchilar ham ikkinchi darajali personajlarning ismlarini va voqealarning vaqtinchalik ketma-ketligini eslay olmaydilar, garchi „qog'oz“ matnlarni o'qiyotganda, ular budanda murakkabroq hikoyalarni osonlik bilan qabul qildilar.

- Aholining savodxonligi pasayib bormoqda, chunki bola matn bilan vizual aloqa orqali to'g'ri yozishni o'rganadi, bu imkoniyat audio kitoblarni tinglashda mavjud emas.

- Rasmlar, jadvallar, diagrammalardan foydalanish mumkin emas [4].

Xulosa. Audiokitoblar – bu zamonaviy o'qish madaniyatining ajralmas qismiga aylangan innovatsion vositadir. Ular insonlarga vaqtni tejash, bilim olishni osonlashtirish va o'qish jarayonini yangi shaklda his etish imkonini beradi. Shunday qilib, audiokitoblar nafaqat o'qishning yangi tajribasini yaratmoqda, balki inson tafakkurini rivojlantirishda, ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda ham muhim rol o'ynamoqda.

Adabiyotlar

1. Jalolova M. Elektron va audiokitoblarning zamonaviy o'qish madaniyatidagi o'rni. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
2. Krashen S.D. The Power of Reading: Insights from the Research. – Portsmouth, NH: Heinemann, 2004.
3. Audiobooks and Literacy Development. – International Journal of Education and Literacy Studies, Vol. 9, No. 3, 2021.
4. Черняк В.Д., Черняк М.А. «Аудиокнига», Массовая литература в понятиях и терминах. – Москва: «Наука», Флинта, 2015.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Audiokitob>
6. <https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/download/2124/1943/3942>
7. <https://lib-x.net/uz/topics/audiobooks-textbooks/>

UO‘K: 371.3(075.8):004.738.5

**RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA PEDAGOGIK AMALIYOTNI
TASHKIL ETISH**

Eshonqulova Mushtari Abdurashidovna – mustaqil tadqiqotchi

mushtarieshonqulova997@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti

**ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ НА ОСНОВЕ
ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ**

Эшонкулова Муштари Абдурашидовна – самостоятельный соискатель

Термезский государственный педагогический институт

**ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL PRACTICE BASED
ON DIGITAL PLATFORMS**

Eshonkulova Mushtari Abdurashidovna – independent researcher

Termez State Pedagogical Institute

Tayanch so‘zlar: raqamli platforma, pedagogik amaliyot, malakaviy amaliyot, pedagogik kompetensiya, oliy ta’lim, interaktiv o‘quv jarayoni.

Rezyume. Maqola oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik amaliyotini raqamli platformalar yordamida tashkil etish masalasiga bag‘ishlangan. Tadqiqotda pedagogik jarayonlarni raqamli vositalar orqali rejalashtirish, monitoring qilish va baholashning samarali usullari tahlil qilingan. Shu bilan birga, maqolada raqamli platformalarning talabalarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish va malakaviy amaliyotda o‘zaro interaktivlikni oshirishdagi roli ko‘rsatib o‘tilgan.

Ключевые слова: цифровая платформа, педагогическая практика, квалификационная практика, педагогическая компетенция, высшее образование, интерактивный учебный процесс.

Резюме. Статья посвящена вопросу организации педагогической практики будущих учителей в высших учебных заведениях с помощью цифровых платформ. В исследовании проанализированы эффективные методы планирования, мониторинга и оценки педагогических процессов с помощью цифровых средств. В то же время в статье показана роль цифровых платформ в формировании педагогических компетенций студентов и повышении взаимодействия в профессиональной практике.

Key words: digital platform, pedagogical practice, qualification practice, pedagogical competence, higher education, interactive educational process.

Summary. The article is dedicated to the organization of pedagogical practice for future teachers in higher education institutions using digital platforms. The study analyzes effective methods of planning, monitoring, and evaluating pedagogical processes using digital tools. At the same time, the article shows the role of digital platforms in the formation of students’ pedagogical competencies and increasing mutual interactivity in qualification practice.

Kirish. So‘nggi yillarda pedagogik oliy ta’lim muassasalarida malakaviy amaliyotning samarali tashkil etilishi talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy amaliyot jarayonida talabalar ko‘pincha nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch keladi, darslarni rejalashtirish va o‘quvchilar bilan samarali pedagogik muloqot qilish ko‘nikmalarini yetarlicha shakllantira olmaydi. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida pedagogik amaliyotni innovatsion shaklda, xususan raqamli platformalar yordamida tashkil etish dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida yuzaga kelmoqda.

Raqamli platformalar pedagogik jarayonlarni nazorat qilinadigan, interaktiv va samarali shaklda tashkil etish imkonini beradi. Shu platformalar orqali talabalar dars rejalashtirish, didaktik materiallar yaratish, baholash va reflektiv tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, Moodle, Google Classroom, Zoom, Teams va boshqa pedagogik platformalar talabalarga onlayn darslar rejalashtirish, materiallar bilan ishlash, mentorlar tomonidan nazorat va tavsiyalarni tezkor olish imkonini beradi. Bu vositalar talabalarning mustaqil ish faoliyatini

rivojlantirish, pedagogik qarorlar qabul qilish, o‘zaro interaktiv muloqot va pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi.

Mamlakatimizda pedagogik oliy ta’lim tizimi so‘nggi yillarda raqamli transformatsiyadan o‘tmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-sentyabrdagi “Oliy ta’lim sifatini oshirish va pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari pedagogik amaliyot jarayonini raqamli platformalar orqali tashkil etishni rag‘batlantirmoqda. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini baholash va monitoring qilish tizimi raqamli vositalar orqali samarali amalga oshirilmoqda. Bu esa pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning ishtirokini oshirish, malakaviy tayyorgarlik darajasini aniq baholash va pedagogik jarayonni optimallashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik amaliyot va bo‘lajak o‘qituvchilarning malakaviy tayyorgarligi sohasidagi milliy va xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik kompetensiyani shakllantirish jarayoni nafaqat nazariy

bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham qamrab olishi lozim. Kuzmina o'z asarida pedagogik kompetensiyaning nazariy asoslarini tahlil qilib, pedagogik amaliyotning talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishdagi markaziy rolini ta'kidlagan [1]. Muallif pedagogik amaliyot orqali talabalarda amaliy faoliyatga tayyorlik, didaktik va interaktiv ko'nikmalar shakllanishini asoslab beradi. Shunga mos ravishda, Slastenin pedagogik jarayonlarni tizimli tashkil etish va nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish metodlarini bayon qiladi [2]. U malakaviy amaliyotning nazariy asoslarini tushuntiradi va pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslashga xizmat qiladi. Markova esa malakaviy amaliyotning nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarga tatbiq etish orqali pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatadi [3].

Xorijiy tadqiqotlar ham pedagogik amaliyotning samaradorligini ko'rsatadi. Kolb o'z asarida tajriba orqali o'rganish nazariyasini ilgari surib, amaliy pedagogik faoliyat orqali kompetensiyalarni shakllantirishning samarali usullarini ochib bergan [4]. Schon esa reflektiv amaliyot va o'qituvchining professional fikrlash jarayonini pedagogik tayyorgarlikning asosiy komponenti sifatida ko'rsatadi [5]. Zeichner esa mentorlik tizimi orqali pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini bayon qiladi [6]. Bu tadqiqotlar raqamli platformalarni pedagogik jarayonga integratsiyalash imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslaydi, chunki onlayn darslar, vazifalar va simulyatsiyalar orqali talabalarning amaliy va reflektiv ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar ham raqamli pedagogik amaliyotning samaradorligini tasdiqlaydi. Inoyatov oliy ta'limda pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish va malakaviy amaliyotning rolini tahlil qilgan [7]. Abdullayeva pedagogik amaliyot talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishdagi samaradorligini ilmiy asoslab bergan [8]. Shu manbalar raqamli platformalarni pedagogik jarayonga kiritishning milliy asoslarini ochib beradi.

Xalqaro tadqiqotlar esa pedagogik amaliyot va malakaviy tayyorgarlik jarayonida raqamli vositalarning strategik ahamiyatini ko'rsatadi. OECD [9] va UNESCO [10] tadqiqotlarida raqamli platformalar bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish, malakaviy amaliyotni sifatli tashkil etish va o'quv jarayonini monitoring qilishda muhim ekanligi qayd etilgan. Bu tadqiqotlar O'zbekiston sharoitida pedagogik amaliyotni raqamli platformalar orqali tashkil etishning xalqaro standartlarga mosligini tasdiqlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik amaliyot jarayonida raqamli platformalardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Talabalar platformalarda darslarni rejalashtirish, materiallar yaratish, baholash va reflektiv tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli platformalar talabalarga mustaqil ish faoliyatini rivojlantirish, interaktiv pedagogik

mulohot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatini beradi. Bu esa an'anaviy amaliyot jarayonida mavjud bo'lmagan imkoniyatlarni yaratadi, talabalarning pedagogik jarayonga faolligini oshiradi va ularning kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalar yordamida o'tkazilgan malakaviy amaliyot jarayonida talabalarning pedagogik qarorlar qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Masalan, Moodle yoki Google Classroom orqali berilgan topshiriqlar va onlayn baholash talabalarga o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va xatolarni tuzatish imkonini beradi. Shu bilan birga, Zoom va Teams kabi platformalarda tashkil etilgan mentorlik va feedback sessiyalari pedagogik jarayonni individual va interaktiv tarzda amalga oshirishga yordam beradi. Bu esa talabalarning reflektiv faoliyati va professional fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, pedagogik tajribani boyitadi.

Milliy va xalqaro adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston sharoitida raqamli platformalarni joriy etish pedagogik amaliyot sifatini oshirish va bo'lajak o'qituvchilarning kompetensiyalarini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. OECD va UNESCO tadqiqotlarida raqamli platformalarning pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish va malakaviy amaliyotni sifatli tashkil etishdagi samaradorligi qayd etilgan. Milliy tadqiqotchilar – Inoyatov, Xodjayev, Ochilov va Jo'rayev, Abdullayeva – raqamli platformalarni pedagogik amaliyot jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarning mustaqil ishlash, refleksiya va pedagogik qarorlar qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanishini qayd etadilar.

Muhokama shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalarni pedagogik amaliyotga integratsiyalash jarayoni nafaqat talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki pedagogik kompetensiyalarni baholash va monitoring qilish tizimini soddalashtiradi. Shu bois, pedagogik amaliyot jarayonini raqamli platformalarda tashkil etish oliy ta'limda malakaviy tayyorgarlikning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, platformalarda interaktiv vazifalar, baholash tizimi va mentorlik sessiyalari talabalarning individual yondashuvini qo'llab-quvvatlaydi va pedagogik jarayon sifatini yanada yaxshilaydi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik amaliyot jarayonida raqamli platformalardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Talabalar Moodle, Google Classroom, Zoom va Teams kabi platformalarda darslarni rejalashtirish, o'quv materiallarini yaratish, baholash va reflektiv tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu jarayon ularning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga yordam berdi va pedagogik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Shuningdek, talabalarning mustaqil ishlash ko'nikmalari, o'z-o'zini baholash va reflektiv faoliyat malakalari sezilarli darajada oshdi, bu esa malakaviy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qildi.

1-jadvalda tadqiqot jarayonida kuzatilgan asosiy natijalarni va ularning pedagogik ahamiyatini ko'rsatadi:

1-jadval. Tadqiqot jarayonida kuzatilgan asosiy natijalar

Pedagogik faoliyat yo'nalishi	Raqamli platformalar yordamida kuzatilgan natijalar	Pedagogik ahamiyati
Darslarni rejalashtirish	Talabalar interaktiv dars rejalarini tuzdilar	Nazariy bilimlar amaliyot bilan uyg'unlashdi
Materiallar yaratish	Slaydlar, testlar, o'quv vazifalari va simulyatsiyalar tayyorlandi	Talabalar mustaqil ishlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirdi
Baholash va feedback	Mentorlar tomonidan onlayn baholash va tavsiyalar berildi	Refleksiv faoliyat va o'z-o'zini baholash imkoniyati oshdi
Pedagogik qarorlar qabul qilish	Turli pedagogik vaziyatlarda darsni boshqarish va interaktiv metodlarni qo'llash ko'nikmalari shakllandi	Talabalarning pedagogik qaror qabul qilish malakasi mustahkamlandi

Natijalar shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalardan foydalanish pedagogik amaliyot jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirish va malakaviy tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, platformalar pedagogik jarayonda monitoring, baholash va refleksiya tizimini soddalashtiradi,

mentorlar va talabalar o'rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari O'zbekiston sharoitida pedagogik amaliyotni raqamli platformalar yordamida tashkil etish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini barqaror shakllantirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi. Shu asosda, pedagogik amaliyotni raqamli shaklda tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish oliy ta'limda malakaviy tayyorgarlikning samaradorligini oshirishda dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik amaliyotni raqamli platformalar yordamida tashkil etish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi, chunki raqamli platformalarda darslarni rejalashtirish, materiallar yaratish, baholash va refleksiv tahlil qilish jarayoni talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga yordam berdi va pedagogik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini mustahkamlandi. Shu bilan birga, talabalarning mustaqil ishlash, interaktiv muloqot va refleksiv faoliyat malakalari rivojlantirildi, bu esa pedagogik tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qildi. Shundan kelib chiqib, pedagogik amaliyotni raqamli platformalarda tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyatga ega, chunki raqamli platformalar pedagogik jarayonni monitoring qilish, baholash va mentorlik tizimini samarali amalga oshirish imkonini beradi va bu O'zbekiston sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning malakaviy tayyorgarligini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Кузьмина Н.В. Педагогическая компетенция и профессиональная деятельность. – Москва: «Просвещение», 1985.
2. Слостенин В.А. Педагогическая теория и методика. – Москва: «Академия», 2008.
3. Маркова А.К. Профессиональная компетенция и квалификация. – Москва: «Наука», 1996
4. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – New Jersey: «Prentice Hall», 2020.
5. Schon D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: «Basic Books», 2019.
6. Zeichner K. Mentoring and Teacher Education. – London: «Routledge», 2019.
7. Inoyatov U. Oliy ta'limda pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish. – Toshkent: «Fan», 2020.
8. Abdullayeva Sh. Pedagogik amaliyot va talabalarning kasbiy tayyorgarligi. – Toshkent: «Universitet», 2020.
9. OECD. Teachers' Professional Development and Competence. – Paris: «OECD Publishing», 2019.
10. UNESCO. Teacher Education Guidelines: Professional Competencies and Standards. – Paris: «UNESCO Publishing», 2018.

QORAQALPOQ DINAMIK IMO-IShORA TILINI INKLYUZIV O‘QITISHNING PEDAGOGIK MODELI

Jalgasbaeva Shahnoza Muratbay qizi – doktorant

shaxnozajalgasbaeva1998@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ КАРАКАЛПАКСКОМУ ДИНАМИЧЕСКОМУ ЯЗЫКУ ЖЕСТОВ

Жалгасбаева Шахноза Муратбаевна – докторант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

PEDAGOGICAL MODEL OF INCLUSIVE TEACHING OF KARAKALPAK DYNAMIC SIGN LANGUAGE

Jalgasbaeva Shakhnoza Muratbayevna – Doctoral student

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, qoraqalpoq imo-ishora tili, dinamik imo-ishora, pedagogik model, tanib olish texnologiyasi, eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar.

Rezyume. Mazkur maqolada qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilini inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘qitishning pedagogik modeli yoritilgan. Tadqiqotda eshitish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarni o‘qitishda dinamik imo-ishoralarni tanib olish texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Pedagogik model ta‘lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda imo-ishora nutqini ongli ravishda o‘zlashtirishni ta‘minlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalarida dinamik imo-ishoralarni o‘qitish jarayonini tashkil etishning bosqichlari, pedagogik tamoyillari va ko‘nikmalarni shakllantirish mexanizmi asoslab berilgan. Shuningdek, tanib olish texnologiyalaridan foydalanish ta‘lim jarayonida teskari aloqani samarali tashkil etish, xatolarni aniqlash va tuzatish imkonini berishi aniqlangan.

Ключевые слова: инклюзивное образование, каракалпакский язык жестов, динамический жест, педагогическая модель, технология распознавания, учащиеся с нарушениями слуха.

Резюме. В данной статье освещена педагогическая модель обучения каракалпакскому динамическому языку жестов в условиях инклюзивного образования. В исследовании анализируются возможности использования технологий распознавания динамических жестов в обучении учащихся с нарушениями слуха. Педагогическая модель направлена на индивидуализацию образовательного процесса, развитие навыков самостоятельной работы учащихся и обеспечение осознанного овладения жестовой речью. В результате исследования обоснованы этапы организации процесса обучения динамическим жестам, педагогические принципы и механизм формирования навыков. Также установлено, что использование технологий распознавания позволяет эффективно организовать обратную связь в образовательном процессе, выявлять и исправлять ошибки.

Key words: inclusive education, Karakalpak sign language, dynamic sign language, pedagogical model, recognition technology, students with hearing impairments.

Summary. This article highlights the pedagogical model of teaching Karakalpak dynamic sign language in the context of inclusive education. The study analyzes the possibilities of using dynamic gesture recognition technologies in teaching students with hearing impairments. The pedagogical model is aimed at individualizing the educational process, developing students' independent work skills, and ensuring the conscious mastery of sign language. The research results substantiate the stages of organizing the process of teaching dynamic gestures, pedagogical principles, and the mechanism for forming skills. It has also been established that the use of recognition technologies allows for the effective organization of feedback in the educational process, the identification and correction of errors.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim tizimida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta‘lim barcha o‘quvchilarga, jumladan eshitish qobiliyati cheklangan shaxslarga ham teng ta‘lim olish imkoniyatini yaratishni nazarda tutadi [7]. Bunday sharoitda imo-ishora tili muloqot va ta‘lim jarayonining asosiy vositalaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Qoraqalpoq imo-ishora tilini o‘rgatish jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bunda harakatlarning fazoviy-vaqt tuzilishi, qo‘l harakatlari trayektoriyasi va imo-ishora elementlarining ketma-ketligi muhim rol o‘ynaydi. An‘anaviy o‘qitish usullarida ushbu elementlarni o‘zlashtirish ko‘pincha qiyinchilik tug‘diradi, chunki o‘quvchilar imo-ishoralarni to‘g‘ri bajarish jarayonida yetarli darajada teskari aloqa ololmaydi.

Shu sababli zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali imo-ishora tilini o‘qitish jarayonini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Xususan, dinamik imo-ishoralarni tanib olish texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning harakatlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va o‘quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi [1, 2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilini inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘qitishning pedagogik modelini ishlab chiqish hamda uning metodik asoslarini yoritishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta‘lim sohasida sun‘iy intellektni qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlar jadallashdi. Imo-ishoralarni avtomatik tahlil qilish va nutqni tanib olish masalalari ustida ishlaydigan mahalliy olimlar orasida neyron tarmoq modellashtirish sohasining yetakchi mutaxassisi, texnika fanlari doktori Abdukurim Yakubov hamda intellektual tizimlar va ularning til va kognitiv sohada qo‘llanilishiga bag‘ishlangan ishlar bilan shug‘ullanuvchi professor Saidakbar Qodirov alohida e‘tiborga loyiq [4, 5]. Shuningdek, ta‘lim jarayonini raqamlashtirish va alohida

ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi loyihalar bo'yicha tadqiqotlar ham faol rivojlanmoqda.

Tadqiqot jarayonida pedagogik modellashtirish, kuzatish, tahlil qilish va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Pedagogik modelni ishlab chiqishda eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, dinamik imo-ishoralarning o'ziga xosligi hamda inklyuziv ta'lim muhiti talablari hisobga olindi.

Pedagogik modelning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- o'qitish maqsadi va vazifalari;
- pedagogik tamoyillar va yondashuvlar;
- o'qitish jarayonining tuzilishi;
- ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmi;
- teskari aloqa tizimi.

Model doirasida dinamik imo-ishoralarni o'rgatish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda etalon imo-ishora namoyish etiladi. Ikkinchi bosqichda o'quvchi ushbu imo-ishorani mustaqil ravishda bajaradi. Uchinchi bosqichda bajarilgan harakatlar maxsus tanib olish tizimi yordamida tahlil qilinadi. To'rtinchi bosqichda olingan natijalar asosida xatolar tuzatiladi va imo-ishora takroran bajariladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilini o'qitish jarayonini tashkil etishda pedagogik modeldan foydalanish samarali ekanligini ko'rsatdi. Model o'quvchilarda imo-ishora kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Pedagogik model asosida tashkil etilgan o'quv jarayonida quyidagi natijalarga erishildi:

o'quvchilarda qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilining asosiy elementlari haqida bilimlar shakllandi;

harakatlarning fazoviy-vaqt tuzilishini to'g'ri bajarish ko'nikmalari rivojlandi;

o'quvchilarning o'z harakatlarini nazorat qilish va xatolarni tuzatish qobiliyati oshdi;

mustaqil mashq qilish va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari rivojlandi.

O'qitishdan kutilayotgan natijalar imo-ishora malakasini shakllantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqilib, Qoraqalpoq tilidagi dinamik imo-ishoralarni amaliy qo'llash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasini o'z ichiga oladi. Kutilayotgan natijalarga quyidagilar kiradi:

Qoraqalpoq imo-ishora tilining asosiy dinamik ishoralarni bilish va ularning ma'nosini tushunish;

harakatning makon va zamon tuzilishiga rioya qilgan holda dinamik imo-ishoralarni to'g'ri bajarish mahorati;

olingan qayta aloqa asosida imo-ishoralarni bajarishdagi o'z xatolarini aniqlash va tuzatish qobiliyati;

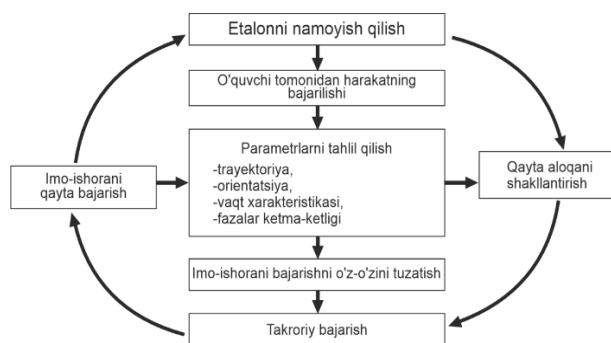
o'z-o'zini nazorat qilish va mustaqil mashq qilish ko'nikmalarining shakllanishi;

o'quv va kundalik muloqotda imo-ishora tilidan foydalanishda o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish.

Adabiyotlar

1. Abdullaeva M.I., Juraev D.B., Ochilov M.M., Rakhimov M.F., Uzbek Speech Synthesis Using Deep Learning Algorithms. The 14th International Conference on Intelligent Human Computer Interaction, Springer, (LNCS, volume 13741), -Tashkent: 2023. – P. 39-50.

2. Jumaev T., Toirov O., Baburbek B. Obyektlarni Tanib Olishda Neyron tarmoqning o'rni. // Journal of Advanced research and stability (Jars) Vol 1, № 06. 2021. – P. 681-684,

Tanib olish texnologiyasidan foydalangan holda dinamik imo-ishoralarni o'rgatishning pedagogik jarayoni

O'qitish natijalari, shuningdek, o'quvchilarning ta'lim faoliyati va motivatsiyasida ijobiy o'zgarishlarni ko'zda tutadi. Bu mustaqil amaliyot vaqtining ko'payishi, odatiy xatolar sonining kamayishi va o'quv materialini yanada mustahkam o'zlashtirishda namoyon bo'ladi. O'qitish samaradorligining muhim ko'rsatkichi o'quvchilarning o'zlashtirilgan dinamik imo-ishoralarni yangi muloqot vaziyatlarida qo'llash qobiliyatidir. Bu imo-ishora nutqini ongli ravishda egallash shakllanganligini ko'rsatadi. O'qitishning maqsadi, vazifalari va kutilayotgan natijalarini belgilash, dinamik imo-ishorali qoraqalpoq tilini inklyuziv o'qitishning pedagogik modelini amalga oshirish uchun aniq yo'nalishlarni taqdim etadi. Ushbu qoidalar pedagogik tamoyillar va yondashuvlarni tanlash, shuningdek, ko'nikmalarni shakllantirish modeli va mexanizmining tuzilishini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, dinamik imo-ishoralarni tanib olish texnologiyalaridan foydalanish inklyuziv ta'lim jarayonida muhim pedagogik vosita bo'lishi mumkin. Ushbu texnologiya o'quvchilarning harakatlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish imkonini beradi.

Shuningdek, pedagogik model o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, o'qitish sur'atini moslashtirish hamda mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi [5, 6]. Bu esa inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning psixologik qulayligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tadqiqot natijalari qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilini inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishning pedagogik modeli samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu model o'quvchilarda imo-ishora kompetensiyasini shakllantirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish hamda o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Dinamik imo-ishoralarni tanib olish texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonida teskari aloqani samarali tashkil etish, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish imkonini beradi [1, 2, 3]. Kelgusida ushbu modelni amaliy tajribada keng qo'llash va uning samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

3. Mamatov N., Jalelova M. Тасвир контрастини ошириш усули ва контраст баҳолаш мезон оптимал жуфтлиги. // Digital transformation and artificial intelligence, 1(2), 2023. – P. 158-167.
4. Yakubov A.J., Qodirov S.S. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt va neyron tarmoq texnologiyalarini qo'llashning istiqbollari. // O'zbekistonda fan va texnika taraqqiyoti. 2023. (3), 112-118-b.
5. Seitnazarov K.K., Туремуратова Б.К. Применение технологии искусственного интеллекта в системе дистанционного образования. // Новости образования: исследование в XXI веке 1 (1). – С. 176-185.
6. Seitnazarov K.K., Dosimbetov A.M., Aytanov A.K. Strategy for Organization of Computational Experiments of the Functioning of Underground Water Inlets Using a Fuzzy Multiple Approach. // International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT). – Tashkent: 2020. – С. 1-4.
7. Usmanov R.N., Seitnazarov K.K. The problem of information model development for the relationship between hydrogeological object and its fuzzy-deterministic model. // The Advanced Science Journal, USA - 2014. – С. 67-73.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING IJTIMOY MAS‘ULIYATINI SHAKLLANTIRISHDA
VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI**

Kalmuratov Islambek Polatovich – *assistent o‘qituvchi*

kalmuratov1205@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ЗНАЧЕНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ**

Калмуратов Исламбек Полатович – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE IMPORTANCE OF VIRTUAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION
OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF FUTURE TEACHERS**

Kalmuratov Islambek Polatovich – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, ijtimoiy javobgarlik, virtual texnologiyalar, virtual ta‘lim muhiti, raqamli pedagogika, pedagogik kompetentlik, ijtimoiy kompetensiya, refleksiv faoliyat, masofaviy ta‘lim, raqamli madaniyat, pedagogik mas‘uliyat, kiber ijtimoiylashuv.

Rezyume. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy javobgarligini virtual texnologiyalar vositasida shakllantirish masalasi yoritilgan. Virtual ta‘lim muhiti, raqamli platformalar va interaktiv vositalarning pedagogik mas‘uliyat, ijtimoiy faollik hamda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida virtual texnologiyalar bo‘lajak pedagoglarda mustaqillik, refleksiya va raqamli madaniyatni shakllantirishning samarali vositasi ekanligi asoslangan.

Ключевые слова: будущий учитель, социальная ответственность, виртуальные технологии, виртуальная образовательная среда, цифровая педагогика, педагогическая компетентность, социальная компетенция, рефлексивная деятельность, дистанционное обучение, цифровая культура, педагогическая ответственность, киберсоциализация.

Резюме. В данной статье рассматривается вопрос формирования социальной ответственности будущих учителей с помощью виртуальных технологий. Анализируется роль виртуальной образовательной среды, цифровых платформ и интерактивных инструментов в развитии педагогической ответственности, социальной активности и профессиональной компетентности. По результатам исследования обосновывается, что виртуальные технологии являются эффективным инструментом для формирования у будущих педагогов самостоятельности, рефлексии и цифровой культуры.

Key words: future teacher, social responsibility, virtual technologies, virtual educational environment, digital pedagogy, pedagogical competence, social competence, reflective practice, distance learning, digital culture, pedagogical responsibility, cybersocialization.

Summary. This article examines the formation of social responsibility in future teachers through the use of virtual technologies. It analyzes the role of the virtual educational environment, digital platforms, and interactive tools in developing pedagogical responsibility, social engagement, and professional competence. The research findings substantiate that virtual technologies are an effective tool for fostering independence, reflection, and digital literacy in future educators.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta‘lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan, balki yuksak ijtimoiy javobgarlik ruhida ham tayyorlashdan iboratdir. Ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy mas‘uliyatni shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatda muhim ijtimoiy rol o‘ynovchi shaxsdir. Pedagogning jamiyatdagi o‘rni beqiyos, u yosh avlodning dunyoqarashi, ma‘naviy qadriyatlarini va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiruvchi asosiy subyekt hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik ta‘limda virtual texnologiyalar, raqamli platformalar, masofaviy ta‘lim tizimlari, interaktiv muhitlar hamda virtual ta‘lim resurslaridan foydalanish jarayoni tobora kengayib bormoqda. Virtual ta‘lim muhiti bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil fikrlashi, kommunikativ faolligi, ijtimoiy refleksiyasi hamda mas‘uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Virtual ta‘limning

afzalliklari sifatida interaktivlik, moslashuvchanlik, uzluksizlik va individual ta‘lim trayektoriyasini yaratish imkoniyatlari alohida ta‘kidlanadi [1].

Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy javobgarligini virtual texnologiyalar vositasida shakllantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb ilmiy-amaliy muammolaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish masalasi ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, Yakubova tomonidan bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari, ularning kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy faoliyatga tayyorlash masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat ekanligi ko‘rsatilgan [2].

A.A.Suvonqulova va B.X.Raximovlar tadqiqotida virtual texnologiyalar vositasida pedagogik mahoratni rivojlantirish, virtual ta'lim muhitining metodik imkoniyatlari hamda virtual ta'limning samaradorligi asoslab berilgan. Mualliflarning fikricha, virtual ta'lim pedagogik jarayon samaradorligini oshirish bilan birga bo'lajak pedagoqlarda kasbiy mas'uliyat va ijtimoiy faollikni ham shakllantiradi [3].

R.Z.Po'latovning kiber ijtimoiylashuvga oid tadqiqotlarida esa raqamli muhitning bo'lajak pedagoqlarning kasbiy pozitsiyasi, axloqiy mas'uliyati va ijtimoiy identifikatsiyasiga ta'siri alohida yoritilgan. Raqamli makonda faoliyat yuritish pedagogdan yangi turdagi javobgarlikni, ya'ni axborot madaniyati, raqamli etika va ijtimoiy xavfsizlik kompetensiyalarini talab qiladi [4].

Mazkur maqolada nazariy-metodologik asos sifatida tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va refleksiv yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot metodlari sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil, umumlashtirish hamda konseptual modellashtirish usullari qo'llanildi.

Natijalar. Tahlillar natijasida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy javobgarligini shakllantirishda virtual texnologiyalar quyidagi pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Birinchidan, virtual ta'lim muhiti talabalarning mustaqil qaror qabul qilish faoliyatini kuchaytiradi. LMS platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari va virtual seminarlar orqali talaba o'z faoliyatini rejalashtirish, vaqtni boshqarish hamda natija uchun javobgarlikni his qilishga o'rganadi [3].

Ikkinchidan, interaktiv platformalar ijtimoiy muloqotni kuchaytiradi. Forumlar, onlayn muhokamalar, guruhli loyihalar va virtual debatlar talabalarda hamkorlik madaniyati, fikr almashish va ijtimoiy pozitsiyani himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [5].

Uchinchidan, virtual texnologiyalar reflektiv faoliyatni rag'batlantiradi. Elektron portfoliolar, reflektiv kundaliklar va onlayn baholash tizimlari orqali talaba o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilishga va o'z ustida ishlashga odatlanadi.

To'rtinchidan, raqamli muhit pedagogik etika va raqamli madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakdagi pedagogik faoliyatda ijtimoiy mas'uliyatning mustahkam asosini yaratadi [4].

Muhokama. Ijtimoiy mas'uliyat – bu shaxsning jamiyat oldidagi burch va majburiyatlarini anglab yetishi hamda ularni ongli ravishda bajarishga tayyorligidir. Bo'lajak o'qituvchida ushbu sifatning shakllanishi uning kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy pedagogik tayyorgarlik tizimida ijtimoiy javobgarlik ko'proq nazariy tushuncha sifatida o'rgatilgan bo'lsa, virtual texnologiyalar ushbu sifatni amaliy faoliyatga aylantirish imkonini beradi. Talaba real vaqt rejimida muammoli vaziyatlarga duch keladi, mustaqil qaror qabul qiladi va natijalar uchun javob beradi.

Virtual ta'limning afzalliklari sifatida qulaylik, vaqt tejalishi, geografik mustaqillik va ta'limning individuallashuvi ko'rsatiladi. Shu bilan birga, noto'g'ri foydalanish holatlarida passivlik, nazoratning susayishi va yuzaki ishtirok xavfi ham mavjud. Shu sababli virtual texnologiyalarni ijtimoiy javobgarlikni shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus pedagogik mexanizmlar asosida tashkil etish zarur [6].

Demak, virtual texnologiyalar shunchaki texnik vosita emas, balki pedagogik ijtimoiylashuvning samarali instrumenti sifatida qaralishi lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy javobgarligini shakllantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonda virtual texnologiyalar samarali pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyatga ega.

Virtual ta'lim muhiti talabalarda mustaqillik, refleksiya, kommunikativ faollik, ijtimoiy hamkorlik va raqamli madaniyatni rivojlantirish orqali ijtimoiy javobgarlik sifatlarini shakllantiradi. Bu esa kelajakdagi pedagogik faoliyatda mas'uliyatli, tashabbuskor va ijtimoiy faol o'qituvchini tayyorlashga xizmat qiladi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida virtual texnologiyalar asosida ijtimoiy javobgarlikni rivojlantirishning ilmiy-metodik modelini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb ilmiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon ta'lim-tarbiya tizimining barcha bosqichlarida uzviy ravishda olib borilishi lozim. Bu borada, virtual texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy javobgarligini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va zamonaviy raqamli vositalarni kompleks qo'llash talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Raximov B.X., Suvonqulova A.A. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda pedagogik mahoratini virtual texnologiyalar vositasida rivojlantirishda xorij tajribasi. // *Pedagogs International Research Journal*, №1, 2024. – P. 55-61.
2. Yakubova U.Sh. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. *Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati*. – Toshkent: 2025.
3. Suvonqulova A.A., Raximov B.X. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida virtual texnologiyalar vositasida pedagogik mahoratni rivojlantirish masalalari. // *Pedagogs International Research Journal*, №1, 2024. – P. 55-61.
4. Po'latov R.Z. Bo'lajak o'qituvchilarda kiber ijtimoiylashuv jarayonining pedagogik mexanizmini rivojlantirish yo'llari. // *Science and Education Scientific Journal*, №3, 2024. – P. 214-220.
5. Hamidova Barno Maxmudovna. Boshlang'ich sinf bo'lajak o'qituvchilarining ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish. // *Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari*. – Jizzax, 2022. 391-392-b.
6. Yakubova U.Sh. O'qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish metodikasi. // *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy-metodik jurnal*, №4, 2024. 69-74-b.

**TALABALARNING KOMPOZITSION FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING
NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI**

Karshiboyeva Dilafruz Boxodirovna – *stajyor o'qituvchi*

karshiboyeva89@mail.ru

Guliston davlat universiteti

**ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОМПОЗИЦИОННОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ**

Каршибоева Дилафруз Бахадировна – *стажёр преподаватель*

Гулистанский государственный университет

**THEORETICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPING
STUDENTS' COMPOSITIONAL THINKING**

Karshiboyeva Dilafruz Baxadirovna – *trainee teacher*

Gulistan State Universiti

Tayanch so'zlar: kompozitsiya, kompozitsion fikrlash, tasviriy san'at ta'limi, badiiy tafakkur, estetik did, kreativlik, kompozitsiya qonuniyatlari.

Rezyume. Maqolada tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari: yaxlitlik, kontrast, g'oyaviy birlik va tipiklashtirishning kompozitsion fikrlash shakllanishidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslab beriladi.

Ключевые слова: композиция, композиционное мышление, обучение изобразительному искусству, художественное мышление, эстетический вкус, креативность, закономерности композиции.

Резюме. В статье анализируются теоретико-педагогические основы развития композиционного мышления студентов в процессе обучения изобразительному искусству. В исследовании раскрывается роль основных закономерностей теории композиции — целостности, контраста, идейного единства и типизации в формировании композиционного мышления. Также обосновываются педагогические условия, способствующие развитию композиционного мышления студентов.

Key words: composition, compositional thinking, fine arts education, artistic thinking, aesthetic taste, creativity, principles of composition.

Summary. The article analyzes the theoretical and pedagogical foundations for developing students' compositional thinking in the process of fine arts education. The study highlights the role of the main principles of composition theory – integrity, contrast, ideological unity, and typification in the formation of compositional thinking. The pedagogical conditions that contribute to the development of students' compositional thinking are also substantiated.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish ustuvor pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasviriy san'at ta'limi talabalarning estetik dunyoqarashi, badiiy tafakkuri hamda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Tasviriy san'at faoliyati o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy jarayon bo'lib, unda tasviriy vositalardan ongli va maqsadga muvofiq foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. San'at nazariyasida kompozitsiya badiiy asarning ichki tuzilishini belgilovchi asosiy omilsifatida qaraladi. Kompozitsiya yosh rassomlarning estetik mahoratini oshiradi, ularning ijodiy erkinligi va g'oyalarini yanada rivojlantirishga yordam beradi va ularga tomoshabinning e'tiborini tortadigan yangi san'at asarlarini yaratish uchun juda muhim bo'lgan asosiy tamoyillarni o'rgatadi [1]. Shu bois kompozitsiya tasviriy san'at ta'limining muhim nazariy va metodik asoslaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda kompozitsiya mashg'ulotlari talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Kompozitsiya jarayonida talaba tasviriy elementlar o'rtasidagi munosabatlarni anglaydi, ularni muayyan badiiy g'oya asosida bir butun tizimga keltirishga intiladi. Bu esa kompozitsion fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq tasviriy san'at ta'limi amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, kompozitsiya fanini o'qitish

jarayonida ko'pincha texnik ko'nikmalarni shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratilib, talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirish masalasi yetarli darajada nazariy asoslanmaydi. Natijada talabalarning ijodiy ishlarida kompozitsion yaxlitlik va badiiy mantiq yetarli darajada namoyon bo'lmaydi. Shu sababli tasviriy san'at ta'limida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida pedagogika, san'atshunoslik hamda tasviriy san'at ta'limi metodikasi sohasidagi ilmiy manbalar kompleks tarzda o'rganildi. O'tmishdagi tasviriy san'at ustalari orasida kompozitsiya yaratish san'atini puxta egallagan va uni o'z asarlarida mukammallikka yetkazganlar orasida Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, A.Durer, I.D.Ingres, P.Rubins, Rafael, Tintoretto, A.Ivanov, K.Bryullov, I.E.Repin, Yu.Mateiko va boshqalarni sanab o'tishimiz mumkin.

Tasviriy san'atning turli turlari va janrlarida ishlagan va hozirda ajoyib asarlar yaratayotgan ba'zi o'zbek rassomlarini sanab o'tishimiz mumkin. O.Tansykoeva, I.Ikromov, Z.Inogomov, Ch.Axmarova, H.Xusniddinxo'jaeva, A.Abdullaeva, R.Ahmedov, R.Choriev, I.Jabborov,

A.Boymatov, J.Umarbekov, Sh.Abdurashidova, A.Mirzaev, S.Abdullaeva, A.Kromjanov, B.Jalolov, A.Nuritdinov va boshqa ko‘plab rassomlarni kompozitsiya ustalari deb atash mumkin. Ular o‘z asarlarining ijobiy jihatlari tahlil qiladilar va ulardan saboq oladilar, bu esa, albatta, o‘quv mashqlarini o‘tkazish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [2]. Akademik V.S.Kuzin ta’kidlaganidek: «Badiiy obrazlar asta-sekin shakllanadi; ular ulkan va qiyin ijodiy ish jarayonida kristallanadiganga o‘xshaydi». Tadqiqotchi E.A.Kibrik ta’kidlaganidek: «Tasavvur bilan fikrlash qobiliyati kamdan-kam uchraydi - bu buyuk iste’dod va chinakam ilhomning belgisidir». Kompozitsiyani o‘qitish nazariyasi va metodikasi sohasidagi yetakchi mutaxassis E.V.Shoroxov shu munosabat bilan shunday deb yozadi: «Haqiqiy san’at asarlari badiiy obrazlarda aks ettirilgan voqelikni chuqur va har tomonlama o‘rganish asosida yaratiladi». Mashhur olim va rassom N.N.Volkovning ta’kidlashicha, «San’at maktabi xayoliy fikrlashni rivojlantirish ustida ishlashi kerak» [3]. Tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta’minlash maqsadida bir qator nazariy va tahliliy metodlardan foydalanildi. Masalan, Uyg‘onish davri rassomi Leonardo da Vinchining mashhur «Mona Liza» portretiga nazar tashlasak, u asarni yaratishda ajoyib kompozitsiya qoidalarini qo‘llaganini ko‘ramiz. Rassom personajning ichki dunyosini yuz ifodalari, ranglar va chiziq orqali, jumladan, yuzning markaziy holati va og‘irlik markazi, nafas olishning izchil ifodasi va kompozitsiyani mahorat bilan ochib berishga muvaffaq bo‘ldi. Uning asarlaridagi yuzning markaziy holati va og‘irlik markazlari, shuningdek, nafas olishning izchil uzatilishi kompozitsiya mahoratini namoyish etadi [4]. Avvalo, kompozitsion fikrlash tushunchasining nazariy mohiyatini aniqlash hamda uning tasviriy san’at ta’limi jarayonidagi o‘rnini belgilash maqsadida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, pedagogik kuzatish metodidan foydalanildi.

Mazkur metod yordamida turli davrlarga mansub tasviriy san’at asarlarining kompozitsion tuzilishi o‘rganildi hamda kompozitsiya qonuniyatlarining badiiy obraz yaratishdagi roli aniqlashtirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari tasviriy san’at ta’limi jarayonida kompozitsion fikrlash talabalarning badiiy tafakkuri va ijodiy faoliyatini shakllantiruvchi muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar natijasida kompozitsion fikrlash quyidagi asosiy tarkibiy komponentlar asosida shakllanishi aniqlandi.

Birinchidan, analitik tafakkur kompozitsion fikrlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ikkinchidan, obrazli tafakkur kompozitsion fikrlashning asosiy komponentlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, estetik baholash qobiliyati kompozitsion fikrlash jarayonining muhim jihati hisoblanadi.

To‘rtinchidan, ijodiy qaror qabul qilish qobiliyati kompozitsion fikrlash jarayonining yakuniy bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot jarayonida kompozitsion fikrlashning shakllanishi kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari bilan uzviy bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ye.V.Shoroxov ta’kidlashicha: Kompozitsiyaning asosiy qonunlarini yaxlitlik qonuni, qarama-qarshiliklar qonuni, yangilik qonuni, barcha kompozitsiya vositalarining

mafkuraviy kontseptsiyaga bo‘ysunish qonuni deb atash kerak [5]. Xususan, yaxlitlik qonuniyati kompozitsion tuzilmaning barcha elementlarini yagona badiiy tizimga birlashtirishga xizmat qiladi.

Kontrast qonuniyati tasviriy elementlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik orqali kompozitsiyaning ifodaviyligini kuchaytiradi hamda badiiy obrazning ta’sirchanligini oshiradi.

G‘oyaviy birlik qonuniyati kompozitsiyaning barcha elementlarini yagona mazmuniy g‘oyaga bo‘ysundirishni ta’minlaydi. Natijada badiiy obrazning mantiqiy yaxlitligi shakllanadi.

Tipiklashtirish qonuniyati badiiy obraz yaratish jarayonida muhim belgilarni umumlashtirish va ularni ifodalashni nazarda tutadi. Shunday qilib, mazkur qonuniyatlar talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy asosini tashkil etadi.

Muhokama. Tasviriy san’at pedagogikasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda kompozitsiya badiiy ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi. Kompozitsiya tasviriy san’at asarining strukturaviy asosini tashkil etib, tasviriy elementlar o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlaydi hamda badiiy obrazning mazmuniy ifodasini belgilaydi. Ko‘plab tadqiqotchilar kompozitsiya mashg‘ulotlari talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydilar. Kompozitsiya jarayonida talaba tasviriy elementlarni tahlil qilish, ularni muayyan g‘oya asosida birlashtirish hamda badiiy obraz yaratish jarayonida mustaqil qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, kompozitsion fikrlashni rivojlantirish tasviriy san’at ta’limining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq amaliyotda kompozitsiya mashg‘ulotlari ko‘pincha texnik ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklanib qoladi. Bu esa talabalarning kompozitsion tafakkuri to‘liq rivojlanmasligiga olib keladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kompozitsion fikrlashni rivojlantirish jarayoni kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlarini tizimli ravishda o‘rgatish hamda amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish asosida tashkil etilganda samarali natija beradi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari tasviriy san’at ta’limi jarayonida kompozitsion fikrlash talabalarning badiiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Kompozitsion fikrlash tasviriy san’at faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Talabalarning kompozitsion fikrlashi kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari yaxlitlik, kontrast, g‘oyaviy birlik va tipiklashtirish asosida shakllanadi.

Kompozitsion fikrlashni rivojlantirish jarayoni nazariy bilimlar va amaliy mashg‘ulotlarning uzviy uyg‘unligi asosida tashkil etilganda samarali natija beradi.

Tasviriy san’at ta’limi jarayonida ijodiy topshiriqlar tizimidan foydalanish, san’at asarlarini kompozitsion tahlil

qilish hamda mustaqil ijodiy faoliyatni rag'batlantirish hamda talabalarning kompozitsion talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishga fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik xizmat qiladi. Shu bois tasviriy san'at ta'limida yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-pedagogik kompozitsiya fanini o'qitish metodikasini ilmiy asosda vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Karshiboeva D.B. The importance of innovative methods in teaching composition. // Экономика и социум. 2025. № 3-1 (130). – С. 147-151.
2. Tojiev B., Isaxojieva N. Qalamtasvir, rangtasvir va kompozitsiya asoslari. – Toshkent: NMAK «Sharq», 2011.
3. Drozdov S.A. Pedagogika universitetlarining san'at va grafika fakultetlarining 1-2-kurs sirtqi talabalarida vizual fikrlash vositasi sifatida maxsus kompozitsiya mashqlari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – Moskva: 2007.
4. Karshiboeva D.B. The role of composition in activation of creative abilities. // Экономика и социум. 2025, (3-1 (130)). – P. 152-156.
5. Шорохов Е.В. Композиция. – Москва: «Просвещение», 1986.

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

Кошанова Гулбахар Кутлымуратовна – старший преподаватель

koshanovagulbahar40@gmail.com

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

TALABALARNING O‘QUV MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH MODELI

Кошанова Гулбахар Кутлымуратовна – катта ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

MODEL OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF STUDENTS' EDUCATIONAL MOTIVATIONG

Koshanova Gulbahar Kutlimuratovna – Senior Lecturer

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: ўқув мотивацияси, олий таълим, талабалар, ички мотивация, таълим муҳити, педагогик модел, рақамли таълим.

Резюме. Мақолада олий таълим тизимида талабалар ўқув мотивациясини шакллантириш ва ривожлантиришнинг назарий ҳамда амалий жиҳатлари кўриб чиқилган. Тадқиқотнинг долзарблиги ўқувчиларнинг билиш фаоллиги пасайиши ва касбий таййоргарлик сифатини ошириш зарурати белгиланади. Ўқув мотивациясини тушунишга оид маҳаллий ва хорижий ёндошувлар таҳлил қилинган, унинг тузилмаси ҳамда шаклланиш омиллари очиб берилган. Талабалар ўқув мотивациясини шакллантириш ва ривожлантириш диагностик, шакллантирувчи ва натижавий блоклардан иборат муаллифлик модели таклиф этилган. Рақамли таълим муҳити ҳамда фаол ўқитиш методларининг ўрни алоҳида таъкидланган.

Ключевые слова: учебная мотивация, высшее образование, студенты, внутренняя мотивация, образовательная среда, педагогическая модель, цифровое обучение.

Резюме. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования и развития учебной мотивации студентов в системе высшего образования. Актуальность исследования обусловлена снижением познавательной активности обучающихся и необходимостью повышения качества профессиональной подготовки. Проведён анализ отечественных и зарубежных подходов к пониманию учебной мотивации, раскрыта её структура и факторы формирования. Предложена авторская модель формирования и развития учебной мотивации студентов, включающая диагностический, формирующий и результативный блоки. Особое внимание уделено роли цифровой образовательной среды и активных методов обучения.

Key words: learning motivation, higher education, students, intrinsic motivation, educational environment, pedagogical model, digital learning.

Summary. The article examines the theoretical and practical aspects of the formation and development of students' learning motivation in the higher education system. The relevance of the study is обусловлена (is determined by) the decline in students' cognitive activity and the need to improve the quality of professional training. An analysis of domestic and foreign approaches to understanding learning motivation is conducted, and its structure and formative factors are revealed. The author proposes a model for the formation and development of students' learning motivation, which includes diagnostic, formative, and result-oriented components. Special attention is paid to the role of the digital educational environment and active teaching methods.

Введение. Современные трансформации в системе высшего образования сопровождаются изменением требований к подготовке специалистов. В условиях глобализации, цифровизации и усиления конкуренции на рынке труда возрастает роль личностной активности студента, его способности к самообразованию и профессиональному развитию. Одной из ключевых проблем является недостаточный уровень учебной мотивации студентов, проявляющийся в формальном отношении к обучению, снижении познавательной активности и отсутствии устойчивого интереса к профессиональной деятельности.

Согласно ряду исследований, значительная часть студентов ориентирована преимущественно на внешние стимулы (оценки, диплом), что снижает качество усвоения знаний [1].

В этой связи особую актуальность приобретает разработка научно обоснованных моделей формирования устойчивой внутренней мотивации.

Цель исследования – разработать и обосновать модель формирования и развития учебной мотивации студентов.

Задачи исследования:

1. Проанализировать теоретические подходы к учебной мотивации.
2. Выявить структуру и факторы мотивации.
3. Разработать модель формирования мотивации.
4. Оценить эффективность предложенной модели.

Гипотеза: эффективность формирования учебной мотивации студентов повысится, если образовательный процесс будет организован на основе модели, включающей когнитивный, ценностно-смысловой и поведенческий компоненты.

Теоретические основы исследования

Понятие учебной мотивации

Учебная мотивация рассматривается как совокупность внутренних и внешних побуждений, определяющих направленность и активность учебной деятельности [2].

По мнению Е.П.Ильина, мотивация представляет собой сложную систему мотивов, включающую потребности, цели и установки [1].

В зарубежной психологии значительное распространение получила теория само детерминации,

согласно которой ключевую роль играет внутренняя мотивация, основанная на интересе и удовлетворении от деятельности [3].

Структура учебной мотивации

Современные исследователи выделяют следующие компоненты:

1. Когнитивный компонент (Отражает познавательный интерес и стремление к знаниям);
2. Эмоциональный компонент (Связан с переживаниями, сопровождающими обучение);
3. Ценностный компонент (Определяет значимость образования для личности);
4. Поведенческий компонент (Проявляется в активности и настойчивости).

Данная структура подтверждается исследованиями А.К.Марковой [2].

Классификация мотивации

Выделяют:

- внутреннюю мотивацию (интерес к процессу обучения);
- внешнюю мотивацию (оценки, требования, контроль).

Исследования показывают, что внутренняя мотивация обеспечивает более глубокое усвоение знаний [3].

Факторы формирования учебной мотивации

1. Педагогические факторы

Ключевую роль играет преподаватель и организация учебного процесса:

- методы обучения;
- стиль взаимодействия;
- обратная связь.

Активные методы обучения способствуют росту мотивации [6].

2. Личностные факторы
  - самооценка;
  - уровень притязаний;
  - профессиональные цели.

Студенты с высоким уровнем самоэффективности демонстрируют более устойчивую мотивацию [4].

3. Социальные факторы
  - образовательная среда;
  - влияние семьи;
  - социальные ожидания.

4. Цифровая образовательная среда

Современные технологии оказывают двойственное влияние:

Положительное:

- доступ к знаниям;
- интерактивность;
- персонализация.

Отрицательное:

- снижение концентрации;
- информационная перегрузка.

Методология исследования

- В исследовании использованы:
- теоретический анализ литературы;
  - моделирование;
  - педагогический эксперимент;
  - анкетирование студентов.

База исследования: условный университет (100 студентов).

Авторская модель формирования мотивации

Общая структура

Модель включает три блока:

1. диагностический;
2. формирующий;
3. результативный.

Диагностический блок

Цель – определить исходный уровень мотивации.

Методы:

- анкеты;
- тесты;
- наблюдение.

Выделены уровни мотивации:

- низкий;
- средний;
- высокий.

Формирующий блок

1. Когнитивный компонент
  - проблемное обучение;
  - кейс-методы;
  - исследовательская деятельность.

2. Личностный компонент
  - развитие целей;
  - рефлексия;
  - самооценка.

3. Деятельностный компонент
  - проекты;
  - практические задания;
  - групповая работа.

4. Цифровой компонент
  - онлайн-платформы;
  - геймификация;
  - адаптивное обучение.

Педагогические условия реализации модели

1. Индивидуализация обучения
  2. Поддержка самостоятельности
  3. Создание ситуации успеха
  4. Использование цифровых технологий
- Результативный блок

Критерии:

- уровень мотивации;
- академическая успеваемость;
- вовлечённость;
- самостоятельность.

Эмпирическое исследование

Ход эксперимента

Эксперимент проводился в три этапа:

1. Констатирующий
2. Формирующий
3. Контрольный

Результаты исследования

До внедрения модели:

- высокий уровень мотивации – 20%
- средний – 50%
- низкий – 30%

После внедрения:

- высокий – 45%
- средний – 40%
- низкий – 15%

Наблюдается значительное повышение мотивации.

Обсуждение результатов

Полученные данные подтверждают эффективность модели. Особое влияние оказали:

- активные методы обучения;
- цифровые технологии;
- индивидуальный подход.

Результаты согласуются с исследованиями зарубежных авторов [5].

Заключение. Учебная мотивация является ключевым фактором успешности образовательного процесса. Разработанная модель формирования и

развития учебной мотивации студентов позволяет системно воздействовать на ключевые аспекты учебной деятельности. Её внедрение способствует повышению качества образования и формированию устойчивой познавательной активности студентов.

Литература

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – Санкт-Петербург: «Питер», 2011.
2. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – Москва: «Просвещение», 1990.
3. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New-York: «Plenum Press», 1985.
4. Zimmerman B.J., Schunk D.H. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. 2nd ed. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.
5. Pintrich P.R. Motivation in Education. — 2003. Schunk D.H., Pintrich P.R., Meece J.R. Motivation in Education: Theory, Research, and Applications. 2nd ed. Upper Saddle River. – NJ: «Merrill Prentice Hall», 2002.
6. Ames C. Classroom Goals, structures, and student motivation.. // Journal of Educational Psychology, 84(3), 1992. – P. 261-271.

XALQ MUSIQA IJODIDA MILLIY MENTALITET VA MA'NAVY QADRIYATLARNING AKS ETISHI

Otepbergenova Dilbarxanum Ayapbergenovna – dotsent

ahmedovadila11@gmail.com

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

**ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ
В НАРОДНОМ МУЗЫКАЛЬНОМ ТВОРЧЕСТВЕ**

Утепбергенова Дильбарханум Аяпбергеновна – доцент

Нукусский филиал государственного института искусства и культуры Узбекистана

REFLECTION OF NATIONAL MENTALITY AND SPIRITUAL VALUES IN FOLK MUSIC CREATION

Utepbergenova Dilbarxanum Ayapbergenovna – Associate Professor

Nukus Branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanch so'zlar: xalq musiqa ijodi, milliy mentalitet, ma'naviy qadriyatlar, folklor musiqa, estetik tarbiya, milliy identifikatsiya, musiqiy madaniyat, an'anaviy ijrochilik, lad, ritm, ma'naviy kamolot.

Rezyume. Mazkur maqolada xalq musiqa ijodida milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarning aks etish xususiyatlari musiqiy-estetik hamda madaniy yondashuv asosida tahlil qilingan. Shuningdek, xalq qo'shiqlari va kuylarining melodik tuzilishi, lad tizimi, ritmik xususiyatlari hamda an'anaviy ijro uslublari orqali xalqning dunyoqarashi, ruhiyati va axloqiy qarashlari ifodalanishi, xalq musiqa ijodining ma'naviy qadriyatlarni avloddan-avlodga uzatishdagi roli, uning milliy mentalitetni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Ключевые слова: народное музыкальное творчество, национальный менталитет, духовные ценности, фольклорная музыка, эстетическое воспитание, национальная идентичность, музыкальная культура, традиционное исполнительство, лад, ритм, духовное совершенство.

Резюме. В данной статье анализируются особенности отражения национального менталитета и духовных ценностей в народном музыкальном творчестве на основе музыкально-эстетического и культурного подхода. Также обоснованы мелодическая структура, ладовая система, ритмические особенности народных песен и мелодий, а также выражение мировоззрения, психики и нравственных взглядов народа через традиционные исполнительские стили, роль народного музыкального творчества в передаче духовных ценностей из поколения в поколение, его значение в формировании национального менталитета.

Key words: folk musical creativity, national mentality, spiritual values, folklore music, aesthetic education, national identity, musical culture, traditional performance, mode, rhythm, spiritual maturity.

Summary. In this article, the features of the reflection of national mentality and spiritual values in folk musical creativity are analyzed based on a musical-aesthetic and cultural approach. Also, the expression of the worldview, psyche, and moral views of the people through the melodic structure, modal system, rhythmic features, and traditional performance styles of folk songs and melodies, the role of folk musical creativity in the transmission of spiritual values from generation to generation, and its significance in the formation of the national mentality are substantiated.

Kirish. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o'z nutqida "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat" [1] – deya ta'kidlaydi. Ana shunday ma'naviy ozuqa manbai sanalgan kuchli omillardan biri xalq musiqa ijodiyotidir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Bugungi kunda musiqa san'ati navqiron avlodlarimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishiga boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir etmoqda". Ayniqsa, xalq musiqa ijodi bu jarayonda alohida o'rin tutadi, chunki u nafaqat estetik hodisa, balki milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarning konsentrlashgan ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirish, ularni milliy va umumbashariy madaniyatning eng yaxshi na'munalaridan bahramand qilish, shu asosda ma'naviy yetuk, barkamol shaxslarni tarbiyalash, yosh iste'dod egalarining qobiliyati va salohiyatini ro'yobga chiqarish borasida keng ko'lamlil ishlar amalga oshirilmoqda. Bu kabi ezgu va xayrli ishlarni amalga oshirish natijasida yoshlarning ma'naviy salohiyati, badiiy-estetik didi hamda keng dunyoqarashining tarkib topishiga zamin yaraladi.

Asosiy qism. Milliy mentalitet – bu muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan tafakkur tarzi, qadriyatlar tizimi va hayotga munosabatini ifodalovchi kompleks tushunchadir. Xalq musiqa ijodida ushbu mentalitet, avvalo, qo'shiqlar mazmuni, ohang tuzilishi, ritmik xususiyatlari va ijro uslubida o'z ifodasini topadi. Masalan, o'zbek xalq qo'shiqlariga xos lirizm, ichki sokinlik, mulohazakorlik va ma'naviy teranlik milliy xarakterga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Bu holat xalqning hayotga falsafiy yondashuvi, sabr-toqat, qanoat va muvozanatga intilish kabi sifatleri bilan bevosita bog'liqdir.

Xalq qo'shiqlarining mavzu doirasi ham milliy mentalitetni ifodalovchi muhim omil hisoblanadi. Mehnat qo'shiqlarida xalqning mehnatsevarligi va tabiat bilan uyg'un yashash an'analari aks etsa, marosim qo'shiqlarida urf-odatlar, rasm-rusumlar va ijtimoiy munosabatlar tizimi ifodalanadi. Lirik qo'shiqlarda esa insoniy tuyg'ular – muhabbat, sog'inch, sadoqat, mehr-oqibat kabi hissiyotlar milliy ruhda talqin qilinadi. Shu tariqa xalq musiqa ijodi orqali jamiyatning ichki ma'naviy olami va qadriyatlari tizimi avloddan-avlodga uzatiladi.

Xalq musiqa ijodida milliy mentalitet avvalo xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatleri va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Folklor qo'shiqlari, marosim kuylari, doston va termalar mazmunida jamiyatning kollektiv ongiga xos bo'lgan qadriyatlar tizimi

mujassamlashgan bo‘lib, ular orqali yosh avlod ongiga milliy ruh, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, hurmat va ona vatanga sadoqat kabi sifatlar singdiriladi. Bu jihat musiqa san‘atining tarbiyaviy funksiyasini yanada kuchaytiradi va uni samarali pedagogik vositaga aylantiradi.

Xalq musiqa ijodiyoti asrlar davomida xalqimizning ruhiyati, orzu-umidlari, mehnat va turmush tarzini ifoda etgan muhim madaniy qatlam sifatida e‘tirof etiladi. An‘anaviy xalq og‘zaki kasbiy musiqa ijodi an‘analarning yuzaga kelishi, davrlar osha gullab yashnashi, badiiy tafakkur taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridan tortib, milliy-ma‘naviy madaniyat rivojining turli davrlarida ham o‘zining yuksak namunalari asosida nafaqat aholining ma‘naviy-ruhiy madaniyatini, balki odob-axloq me‘yorlarini tarbiyalashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu san‘at va badiiy ijodiyotning inson hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati haqida sharqning buyuk faylasufi, Abu Nasr Al-Farobiy “Bu fan (ya‘ni musiqa) shu ma‘noda foydaliki, kimning fe‘l atvori muvozanatni yo‘qotgan bo‘lsa, tartibga keltiradi, kamol topmaganni kamolotga, muvozanatda bo‘lganlarning muvozanatini saqlaydi”. “To‘g‘ri va mahorat bilan o‘rgatilgan musiqa insonda go‘zallik va yaxshilik tuyg‘ularini tarbiyalaydi, uni aqlan va axloqan kamolga yetkazadi”. – deya ta‘kidlab o‘tgan. O‘zbek musiqa san‘atida ko‘p yillardan buyon avloddan-avlodga o‘tib sayqal topib kelayotgan, o‘zbek xalq musiqa ijodiyoti uzoq yillik tarixga ega. Ushbu xalq musiqasi, an‘anaviy qo‘shiq va o‘ziga xos ijro uslublarini saqlab qolgan, milliy madaniyat va urf-odatlariga asoslangan san‘at turidir. Xalq musiqa ijodiyoti o‘z mazmuniga ko‘ra uzoq o‘tmishga ega xalqning etnik turmush taraqqiyoti, qadriyati an‘anasi, urf-odati, marosimlarini o‘zida ifoda etadi.

Respublikamizda mustaqillik yillaridan boshlab o‘zbek xalqining boy madaniyati, qadriyati, an‘ana va urf-odatlari qayta tiklana boshladi. Shuning bilan bir qatorda jamiyatimizning barcha sohalarida bo‘lgani kabi musiqa san‘atida ham qator tizimli ishlar amalga oshirildi. Bundan asosiy maqsad yosh avlodni xalq musiqa ijodiyoti vositalari yordamida milliy-ma‘naviy ruhda tarbiyalash, ularda xalqimizning tarixi, milliy madaniyati, o‘zbek milliy an‘ana va qadriyatlariga hurmat, vatanni sevish, milliy g‘urur va iftixor his-tuyg‘ularini tarkib toptirishdir. Buning uchun ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida yosh avlodni xalqimizning azaliy milliy urf-odatlari, an‘analariga, san‘atiga ongli munosabatini tarkib toptirish talab etiladi. Shu maqsadda ta‘limning mazmunini milliy asosda barpo etish, bunda milliy musiqiy meros imkoniyatlaridan foydalanish, milliy musiqa san‘atini rivojlantirish eng asosiy vazifa qilib belgilandi. Bu haqida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3391-son [2] Qarorida ustuvor o‘rin ajratilgan.

Shuning bilan bir qatorda o‘quvchilarning estetik tafakkurini kengaytirishda uzoq o‘tmishga ega bo‘lgan xalq musiqa ijodiyoti a‘lohida ahamiyatga ega. O‘zbek xalq ijodiyotini o‘rganish hamda bu kabi musiqiy namunalarni vositasida o‘quvchi yoshlarni har tomonlama kamol toptirish ijodiy pedagogik jarayondir.

O‘zbek musiqa san‘atining eng noyob durdonalaridan bo‘lgan xalq ashulalari, maqomlar va milliy kuy-qo‘shiq xalqimiz tarixi va madaniyatining ajralmas qismidir. Ushbu milliy musiqiy madaniy meros namunalari o‘zining rang-barangligi, xushohangligi hamda mazmundorligi bilan boshqa san‘at namunalari ajralib turadi. Bugungi kunda

milliy-musiqiy madaniy meros namunalari xalqaro tashkilotlar e‘tiborini ham o‘ziga jalb qilib, dunyo sahnasida munosib o‘rin egallamoqda. Xususan, UNESCO tashkiloti tomonidan qabul qilingan “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi konvensiyasida ham an‘anaviy musiqa, raqs, badiiy adabiyot va boshqa madaniy ifodalarni saqlash va rivojlantirishga a‘lohida ahamiyat qaratilgan.

Dunyodagi jamiyki xalqlar tarixiy shakllanish jarayonida insoniyatning eng go‘zal fazilatlarini o‘zida mujassamlashtirgan va qator an‘analarni meros sifatida avloddan-avlodga yetkazib, avaylab kelganlar. Ayniqsa, ijtimoiy hayotdagi muhim voqea, omil va tadbirlarni, chunonchi, kundalik turmush bilan bog‘liq bo‘lgan urf-odat, qadriyat, udumlar va marosimlarni saqlashga katta e‘tibor berganlar. Ijtimoiy, iqtisodiy-siyosiy voqealar ta‘sirida xalqning tili, ma‘naviyati, ruhiyati bilan bog‘liq xususiyatlarning shakllanishi, rivojlanishi va ular asosida yangidan-yangi oqim, yo‘nalishlarning yuzaga kelishi madaniyatning asosiy qonuniyatlaridan biri hisoblangan. Azal-azaldan hayotning turli tarmoqlarida muayyan shart-sharoitlar, voqe‘lik, ma‘naviy ehtiyojlar bilan bog‘liq marosim, tadbir va amallar rang-barang ko‘rinishlarda tarkib topgan. Avlodlarning asrlar osha u yoki bu tadbirga amal qilib kelishlari jarayonida ularga bo‘lgan ehtiyoj uzilib qolmaslik, marosimlarni sharoit taqozo etgan vaqtda o‘tkazib turish va muntazam davom ettirish asta sekin rasm bo‘lib kelgan.

Xalqimiz hayotida ham mavjud an‘analarning avloddan-avlodga o‘tishi ko‘proq bir umumiy jarayon (jonli jarayon), ya‘ni ijro talqini (ijrochilik) bilan xarakterlanadi. Yaratilgan har bir san‘at namunasi an‘ana tizimida shakllanishi, uning umr davomatida «ijrochilik» omili sifatida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Ana shunday san‘at turlaridan biri an‘anaviy xonandalikdir.

Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an‘anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo‘llari, shuningdek, folklor - havaskorlik musiqiy merosi singari shakllan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko‘rinishlari bir-birini to‘ldirib keldi. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma‘naviy madaniyatimizning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mustaqillik sharofati bilan milliy-ma‘naviy qadriyatlarimizga, urf-odatlarimizga, unutilayotgan, tarixan qadrlanib an‘analarimizga bo‘lgan e‘tibor, ularni yangidan isloh etish jarayoni ustivor yo‘nalish kasb etdi. Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, ma‘naviy boyligimizga bo‘lgan e‘tibor davlat miqyosiga ko‘tarildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq otabobolarimizdan, ajdodlarimizdan qolgan ma‘naviy boyluklarni, jumladan, musiqiy madaniyatni avaylab asrash, tiklash borasida, qolaversa, zamon bilan hamohang qadam tashlash borasida talaygina ishlar qilindi [3]. Bu borada o‘tgan ajdodlarimiz bizlarga meros qilib qoldirib ketgan ulkan ma‘naviy boyligimiz asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ma‘naviy qadriyatlar xalq musiqa ijodining mazmunini asosini tashkil etadi. Bu qadriyatlar xalqning axloqiy me‘yorlari, estetik ideallari va ijtimoiy qarashlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, musiqa vositasida badiiy shaklda ifodalanadi. Xususan, ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, kichiklarga mehr, vatanparvarlik, sadoqat va halollik kabi qadriyatlar ko‘plab xalq qo‘shiqlarida asosiy g‘oya sifatida ilgari suriladi. Bu esa xalq musiqasining tarbiyaviy funksiyasini kuchaytiradi va uni ma‘naviy kamolot vositasiga aylantiradi. Xalq qo‘shiqlari va kuylarining

melodik tuzilishi, lad asoslari va ritmik harakati orqali ma'naviy qadriyatlar nafaqat mazmunan, balki tovushiy-badiiy shaklda ham ifodalanadi. Masalan, cho'zma va ohista rivojlanuvchi kuylar insonning ichki kechinmalarini, sadoqat va sabrni ifodalasa, jo'shqin va ritmik harakatga ega kuylar mehnatsevarlik, quvonch va jamoaviylik ruhini aks ettiradi. Shu jihatdan musiqiy bilimlar ma'naviy qadriyatlarning bevosita hissiy idrok orqali uzatiluvchi shaklidir. Bundan tashqari, xalq musiqa ijrosining an'anaviy uslublari ham milliy mentalitetning ajralmas qismi hisoblanadi. Ijrodagi tabiiylik, ortiqcha bezaksizlik, ohangning ichki mazmuniga sodiqlik kabi xususiyatlar xalqning samimiylik va soddalikni qadrlashiga mos keladi. Ayniqsa, og'zaki an'ana asosida shakllangan ijrochilik maktablari musiqiy merosning asl ruhini saqlash va uni keyingi avlodlarga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalq musiqa ijodi o'zining musiqiy ifoda vositalari orqali milliy o'zlikni anglash va saqlashning samarali omili sifatida namoyon bo'ladi. Uning ohang tizimi, lad xususiyatlari va ijro an'analari boshqa madaniyatlardan ajralib turuvchi milliy identifikatsiya belgilarini shakllantiradi. Bu esa, ayniqsa, zamonaviy madaniy jarayonlar ta'siri kuchayib borayotgan sharoitda xalq musiqa merosining ahamiyatini yanada oshiradi.

Xalq musiqa ijodiyotining o'ziga xos muhim xususiyatlaridan biri ilg'or g'oyaviylikdir. Xalq har bir sohada o'z istaklarini tezroq amalga oshirishni orzu qilib yashaydi va shu orzularni amalga oshirish yo'lida qilayotgan sa'yi-harakatlarini turli tarzda ifodalashga intiladi. Shu tufayli u folklorga murojaat qiladi, o'zining butun dardu hasratini to'kib soladi. Shu tariqa xalq qo'shiqlari vujudga keladi. Demak, xalq qo'shiqlarini asosan xalq yaratadi. Shuning uchun ham xalq qo'shiqlarining tili – xalqning jonli so'zlashuv tili hisoblanadi va so'zlarning turli shevalarda, turli dialektlarda talaffuz qilinishi, arxaik ifodalardan foydalanilishi tabiiy bir holdir. Xalq qo'shiqlari har doim yuksak badiiylik va taosirchanligi bilan ajralib turadi. Xalq qo'shiqlari ramziy obrazlar, sifatlash mahorati, erkalatish, mubolag'a va boshqa noanaviy formulalarning ko'p ishlatilishi bilan xarakterlanadi. Xalq qo'shiqlari anonim (grekcha noma'lum) kishilar tomonidan yaratilgan bo'lib, u og'izdan-og'izga, avlodlardan-avlodga o'tish jarayonida ommaviy ijrochilik tusini olgan. Xalq og'zaki ijodiyoti namunasi sifatida xalq qo'shiqlari manbai qadim zamonlarga daxldor bo'lganligi uchun, ular nota yozuvlari, hatto adabiy yozuvning namunalari mavjud bo'lmagan bir davrlardan boshlangan va ular ustoz-shogird an'analari asosida bizgacha etib kelgan. Xalq qo'shiqlarining abadiy saqlanib qolishida xalq xotirasi asosiy ahamiyat kasb etadi. Har bir narsa xalqning tajribasi, dididan o'tgandan keyingina an'anaga aylanadi. Xalq qo'shiqlarining aksariyat qismi xalq an'analari bilan bevosita bog'liq holda yaratilgan. Har bir davr kishilari o'z badiiy zavqi, ma'naviy estetik didi va tafakkuri bilan bu asriy an'analarni boyitib borgan hamda unga o'z hissasini qo'shgan. Xalq ijodkorligi namunalari sifatida qadimdan aytib kelingan xalq qo'shiqlari turli hududlarda turlicha kuylab kelingan. Bu xalq asarlarining xilma-xil nusxalarda takrorlanishiga olib

kelgan, bu ko'p variantlilikka xalq qo'shiqlari rivojining o'ziga xos taraqqiyot manbai deb qarash joizdir. Xalq qo'shiqlarining ommaviylik, an'anaviylik shu bilan izohlanadi. Xalq ohanglari va qo'shiqlari bastakorlar ijodiga ham o'z ta'sirini o'tkazib kelgan. Uzoq o'tmishdan bastakorlar ijodida ustuvor o'rin egallab kelgan VII asr musiqachilaridan biri Markaziy Osiyolik mashhur bastakor Borbad Marvaziy xalq qo'shiqlari va kuylarini mukammal egallagan hamda u saroyda musiqachilar tarbiyasiga ham alohida eotibor bergan [4].

Tarixdan ma'lum, ma'naviyatimizning asosiy bo'g'ini bo'lgan musiqiy madaniyatimiz, an'anaviy qo'shiqlarimiz, maqom ijrolari hamisha xalqimizning kundalik hayotida ma'naviy ozuqa sifatida e'tirof etib kelingan. Xalq og'ir kunlarida musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo'shiq va musiqa ularga hamroh bo'lgan. Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'laki bo'lgan, ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy musiqa va qo'shiqlarimiz odamlarni hamisha iymonga, mehr-oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda ham shu dolzarbligini yo'qotmagan holda mustaqillikka, mehnatkashlar ongini shakllantirish yo'lida, barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo'lib qolaveradi. Ashula, musiqa, raqs, folklor ijrochiligi san'ati milliy musiqa san'atining xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas bog'liq holda paydo bo'lgan va rivojlanib kelgan qadimiy san'at turlaridan hisoblanadi. Ayniqsa, xalqimizning an'anaviy ruhdagi qo'shiqlari o'lmas meros bo'lib, barcha davrlardagidek bugun ham «labbay» deb javob bermoqda [3]. Lekin shu bilan bir qatorda faqat tarixga sajda qilmay, bugungi kunning ruhiga mos tarzda qo'shiqlar yaratish esa milliy mafkuramizni rivojlantirishda bosh omillardan bo'lmish musiqiy san'at bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassis va san'atkorlarga muhim vazifa qilib qo'yilishi tabiiydir. Mamlakatimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yubordi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Xalq musiqa ijodi milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarning eng tabiiy va chuqur ifoda shakli sifatida namoyon bo'ladi. Unda xalqning ichki ruhiyati, hayotga munosabati va estetik qarashlari, avvalo, musiqiy til ohang, lad, ritm va ijro uslubi orqali aks etadi. Ayniqsa, o'zbek xalq musiqasiga xos bo'lgan mayinlik, lirizm, ichki sokinlik va ohangdorlik milliy xarakterga xos mulohazakorlik, sabr-toqat va ruhiy muvozanat kabi sifatlar bilan bevosita uyg'unlashadi. Umuman olganda, xalq musiqa ijodi musiqiy ifoda vositalari orqali milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarni uyg'un holda aks ettiruvchi noyob san'at hodisasi bo'lib, uning estetik, tarbiyaviy va madaniy salohiyati nihoyatda yuqoridir. Uni asrab-avaylash, chuqur anglash va zamonaviy ijro hamda ta'lim jarayonlari bilan uyg'unlashtirish milliy musiqa madaniyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasiga oid nutq va ma'ruzalar. – Toshkent: «O'zbekiston», 2021-2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi «O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3391-son Qarori.
3. Ibrohimov O. O'zbek xalq musiqasi. I jild. – Toshkent: «Ibn Sino», 1994.
4. Mirzayev T., Safarov O., Qorayeva D. O'zbek xalq ijodi xrestomatiyasi. –Toshkent: «O'qituvchi», 2008.

ETNOPEdagogIK QADRIYATLARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Pazilov Arzi Kenjebaevich – *pedagogika fanlari nomzodi, professor*

pazilovarzi@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Пазылов Арзы Кенжебаевич – *кандидат педагогических наук, профессор*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

STAGES OF DEVELOPMENT OF ETHNOPEdagogICAL VALUES

Pazilov Arzi Kenjebaevich – *Candidate of Pedagogical Sciences, Professor*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: etnopedagogika, etnopedagogik bilim, etnopedagogikaning taraqqiyot bosqichlari, xalqning milliy maʼnaviyati, xalqning milliy madaniyati, milliy tarbiya tizimi, etnopedagogik qadriyatlar, madaniy-etnik qadriyatlar.

Rezyume. Maqolada ilmiy manbalarga asoslangan holda etnopedagogik qadriyatlarning rivojlanish bosqichlari davrlashtirilib koʻrsatiladi. Chuningdek, har bir bosqichdagi etnopedagogikaga oid tadqiqotlarning oʻziga xos yunalishlariga ham eʼtibor qaratiladi.

Ключевые слова: этнопедагогика, этнопедагогическое знание, этапы развития этнопедагогики, национальная духовность народа, национальная культура народа, система национального воспитания, этнопедагогические ценности, культурно-этнические ценности.

Резюме. В статье основываясь на научных источниках, периодизированы этапы развития этнопедагогических ценностей. Также уделяется внимание специфическим направлениям этнопедагогических исследований на каждом этапе.

Key words: etnopedagogy, ethnopedagogical knowledge, stages of development of ethnopedagogy, national spirituality of the people, national culture of the people, system of national education, ethnopedagogical values, cultural and ethnic values.

Summary. The article, based on scientific sources, periodizes the stages of development of ethnopedagogical values. Attention is also paid to the specific directions of ethnopedagogical research at each stage.

Kirish. Etnopedagogika va etnopedagogik bilimlarning paydo boʻlishi, jamiyat aʼzolarining ongli hayot kechirish, atrof muhitga qadriyatli munosabatda boʻlishga oid faoliyati bilan bogʻliq. Etnopedagogikaning taraqqiyot bosqichlari va ularning davrlashtirilishi etnopedagogika tarixi nuqtai nazaridan, uning oʻziga xos xususiyatlari, pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi va tabaqalashuviga koʻra oʻrganiladi. Bugungi kunga kelib etnopedagogikaga oid tadqiqotlarga nisbatan qiziqish tobora ortib bormoqda. Etnopedagogik tadqiqotlar pedagogik bilimlarni bilish va oʻzlashtirishlarning oʻziga xos shakli hisoblanadi. Mazkur tadqiqotlar doirasida milliy, tarbiyaviy-maʼrifiy anʼanalarni maqsadli va tizimli oʻrganish imkoni beriladi. Mazkur tadqiqotlarda etnopedagogikaning vositalari, usullari va metodlaridan keng koʻlamda foydalaniladi. Bunday tadqiqotlar oʻz ichiga xalq yoki millatning asrlar davomida shakllantirilib takomillashtirilib borilgan etnopedagogik bilimlar majmuini qamrab oladi.

Adabiyotlar tahlili. Etnopedagogikaning nazariy-amaliy asoslari va mazmunini qamrab olgan ilmiy manbalarda etnopedagogikaning vujudga kelish, uning rivojlanish davrlari, shakllanish bosqichlariga alohida eʼtibor qaratilgan. Mazkur ilmiy manbalarda bayon etilishicha etnopedagogik tadqiqotlarni davrlashtirish XXI asrning boshlarida boshlangan. Dastlab etnopedagogikaga oid tadqiqotni I.A.Churikov amalga oshirgan. Muallif oʻzining etnopedagogikaga oid qarashlarini mariy etnopedagogikasi misolida bayon qilgan. Muallifning taʼbiriga koʻra tarix, etnografiya, pedagogika hamda psixologiya yoʻnalishidagi manbalarda etnopedagogika oʻz ifodasini topgan. Etnopedagogik tadqiqotlarning vujudga kelish davrlari va ularning mazmun mohiyatini anglash

yangi tadqiqotlarni amalga oshirilishiga asos boʻladi. Etnopedagogik tadqiqotlarning dastlabki bosqichida (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari) unga berilgan tavsif milliy tarbiya kontseptsiyalari, har bir xalq uchun muqaddas boʻlgan qadriyatlar, yaʼni eʼtiqod, vatanparvarlik, oilaviy va milliy anʼanalarga asoslangan tarbiya masalalariga alohida eʼtibor qaratilgan [15].

Etnopedagogikaga xos boʻlgan xalqchilik, milliy tarbiya tizimining shakllanishiga asos boʻladi. Millatimizning koʻplab ilgʻor fikrli vakillari tomonidan xalqimizni maʼrifatli qilish, milliy tarbiya gʻoyalarini keng targʻib etish, yosh avlodni xalqimiz madaniyatiga yaqinlashtirishga alohida eʼtibor qaratilgan.

Etnopedagogik tadqiqotlarning ikkinchi davri oʻtgan XX asrning 20-60-yillariga mansub. Oʻtgan XX asrning 1930-yillarida etnopedagogikaning rivojlanishiga maʼlum darajada mashhur etnograf va pedagog G.S.Vinogradov muhim hissa qoʻshgan. U oʻz tadqiqotlarida xalqning anʼanaviy pedagogik madaniyati katta tarbiyaviy imkoniyatlarga egaligini asoslab bergan, xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini koʻrsatgan, ushbu yoʻnalishni pedagogikaning alohida tarmogʻi sifatida ajratish zarurligini asoslashga harakat qilgan. Ushbu fikrlar etnopedagogikaning pedagogika fanining muhim tarmogʻi sifatida vujudga kelishiga asos boʻldi [8:12].

Sobiq Sovet hokimiyati yillarida etnopedagogikaga oid tadqiqotlarga etarlicha eʼtibor qaratilmadi. Bu sohada ayrim ishlar esa mafkuraviy boʻyoqqa ega boʻldi. Etnopedagogikaga oid tadqiqotlar xarakterida obʼektivlik taʼminlanmadi. Etnopedagogikaga oid tadqiqotlarning ikkinchi davrida mutaxassislar etnopedagogik qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida eʼtibor qarata boshladilar. Etnopedagogik qadriyatlarning ikkinchi

bosqichi pedagogika fanining mazkur tarmog'i uchun samarali bo'lganligini amalga oshirilgan izlanishlar yaqqol ko'rsatdi.

Etnopedagogikaga oid tadqiqotlarning uchinchi davrida ham jiddiy izlanishlar amalga oshirilgan. Mazkur davrning boshlanishini va rivojlanishi bevosita taniqli pedagog G.N.Volkovning nomi bilan bog'liq [3]. Uchinchi bosqichda mutaxassislar etnopedagogikaga oid ma'lumotlarga alohida qiziqish bilan yondasha boshladilar. Chunki etnopedagogika har bir xalqning milliy ma'naviyati va madaniyatini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etishini mavjud tajribalar yaqqol ko'rsatdi. Xalq o'zining o'tmishi, madaniyati, ma'naviy boyliklarini o'zlashtirish uchun bevosita etnopedagogik qadriyatlarga murojaat qiladi. Bu davrda O'zbekistonda xalq pedagogikasiga oid ko'plab asarlar [7,11,13,14] e'lon qilindi. SHuningdek, O'rta Osiyo va Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston, Qirg'iziston, Rossiya xalqlari an'alarini o'rganishga bag'ishlangan etnopedagogik tadqiqotlarning ko'lami kengaydi [1-9, 11, 13].

Muhokama va natijalar. O'zbekistonda etnopedagogikaning rivojlanish jarayonini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, uning uzoq o'tmishda birgalikda hayot kechirgan turli millat vakillariga nisbatan tolerant xarakter kasb etganligi dostonlar, ertaklar mazmunida o'z ifodasini topganligini ko'rish mumkin. Etnopedagogik tadqiqotlar turli xalqlarga xos bo'lgan etnopedagogik vositalar mazmunini chuqur o'rganish imkonini beradi. Etnopedagogikaga oid asarlarni tahlil qilish ushbu yo'nalishdagi etnopedagogik vositalarni mazmunini anglash, turli xalqlarning urf-odatlarini va qadriyatlarini o'rganish, turli millat vakillariga nisbatan qadriyatli tolerant munosabatda bo'lish tajribasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Etnopedagogikaning mazmun mohiyati, uning tadqiqot yo'nalishlarini tushunish, uning pedagogika fanining muhim yo'nalishi sifatida bayon etilishi, ushbu yo'nalishdagi izlanishlar ko'lamin kengaytirishga asos yaratadi. O'zbekistonda etnopedagogik qadriyatlar va vositalarni o'rganishga falsafiy, adabiyotshunoslik, tarix, arxeologiya, madaniyatshunoslik, pedagogik nuqtai nazardan yondashilgan. I.Muminov, M.Xayrullaev, A.Zunnunov, K.Hoshimov, M.Abdullaev, A.Sohibov kabilarning ishlarida etnopedagogik muammolar va etnopedagogik qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyatlari yoritilgan. SHu bilan bir qatorda xalq dostonlari, ertaklar, xalq qo'shiqlari va maqol kabi etnopedagogik vositalarda ifodalangan tarbiyaviy muammolar mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan.

Ko'plab xalqlar pedagogikasida etnopedagogik qadriyatlarni tadqiq etish o'zining bir qator bosqichlariga ega bo'lgan. Mazkur bosqichlar sifatida empirik tadqiqotlar bosqichi, etnodiniy tadqiqotlar bosqichi, ilmiy-amaliy tadqiqotlar bosqichi, nazariy tadqiqotlar bosqichi hamda nazariy-metodologik tadqiqotlar bosqichini ko'rsatib o'tish mumkin.

Etnopedagogikaga oid empirik tadqiqotlar bosqichi etnopedagogik ma'lumotlarni bevosita hayotiy tajriba, xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, milliy tarbiya elementlarini to'plash va ilmiy tahlil etish jarayonini o'z ichiga oladi. Mazkur bosqichda milliy tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan marosimlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi, ularda ishtirok etish, xalq ijodiy manbalarini

yg'ish (maqol, afsona, qo'shiq, marosim), etnopedagogik qadriyatlar va turmush amaliyotini solishtirishga oid etnopedagogik faoliyat amalga oshiriladi.

O'zbek etnopedagogikasida empirik tadqiqotlar o'tgan XX asrning 1950-1980-yillari mobaynida xalq og'zaki ijodi namunalarini to'plash, 1980-1991-yillarda xalq pedagogikasini ta'lim tarbiyaviy jarayonlarga tatbiq etish, 1991-2010-yillarda milliy qadriyatlar asosida tarbiya kontseptsiyasini ishlab chiqish, 2010-yildan bugingi kunga qadar etnomadaniy, madaniyatlararo muloqot kompetentsiyalarini o'quvchi va talabalarda shakllantirish yo'nalishida izlanishlar amalga oshirilmoqda. O'zbek etnopedagogikasidagi empirik bosqichning o'ziga xos jihatlari O'zbekistonda yashovchi 130 dan ortiq millat va elatlarning madaniyati, ularning o'zbek xalqi madaniyati bilan mushtarak jihatlari, bir biriga ta'siri, bir birini boyitish imkoniyatlarini o'rganishga yo'naltirilganligi bilan xarakterlidir. Ushbu tadqiqotlar ilmiy tahlil bilan bir qatorda etnopedagogik qadriyatlardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish mexnizmini taklif qilganligi bilan alohida ahamiyatga ega.

Etnopedagogik qadriyatlarni o'quvchi va talabalarga taqdim etishning empirik bosqichida qo'llaniladigan tadqiqot metodlari o'zida O'zbekistonda yashovchi xalqlarning milliy xususiyatlarini mujassamlashtirgan. Ular sirasiga etnografik tadqiqotlar, etnografik interv'yular, marosimlarni kuzatish, foto-video protokollar, bolani oila muhitida o'rganish metodlarini kiritish mumkin.

Etnodiniy tadqiqotlar bosqichida O'zbekistonda madaniy, etnik va diniy jihatdan turli tuman millat va dinga mansub istiqomat qiladigan hudud bo'lib, unda har xil din va millatga mansub bo'lgan insonlar orasidagi qadriyatli munosabatlarni tarkib toptirishga ustuvor e'tibor qaratiladi. Ma'lumki, din va millat orasidagi aloqalar jamiyat a'zolarining o'ziga xosligini shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir millat o'zining dunyoqarashi, e'tiqodi, urf-odat an'analari va marosimlariga ega bo'lib, ular ayni millat vakilining o'ziga xosligini tarbiyalashga asos bo'ladi.

Mustaqillik yillarida diniy qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyati, milliy o'zlikni anglashda tutgan o'rniga ham alohida e'tibor qaratila boshlandi. SHunga ko'ra etnodiniy tadqiqotlar etnos, din, identichlik, jamiyat kabi murakkab muammolar orasidagi aloqadorlikni o'rganishga qaratildi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo xalqlarining etnopedagogik qadriyatlarini mazkur hududda yashovchi turli millat vakillarining urf-odatlarini, an'analari, marosimlari, xalq og'zaki ijodi namunalari, liboslari, san'ati va madaniyatida o'z ifodasini topgan. Bunda madaniyatning din bilan uzviy aloqaligi ham diqqat-e'tiborda bo'lgan. O'zbekistonda etnodiniy tadqiqotlar tarix, etnografiya, madaniyatshunoslik bilan bir qatorda etnopedagogika sohasida ham o'rganilgan. Chunki O'zbekistonda yashovchi xalqlarning qadriyatlarini, madaniyati bevosita diniy qarashlar bilan bog'liq. Ayniqsa, o'zbek xalqining madaniyati, axloqiy tarbiyasi islomiy qadriyatlar bilan uyg'un tarzda yashab kelmoqda. O'zbek xalqi uchun mazkur tadqiqotlar milliy o'ziga xoslik, diniy marosim va an'alar negizida shaxsni tarbiyalashga yordam beradi.

Etnopedagogikada ilmiy-amaliy tadqiqotlar bosqichi xalq pedagogikasi boyliklarini faqat o'rganish, yozib olish va taxlil qilish emas, balki ta'lim tizimiga tatbiq etish, ushbu yo'nalishda metodik qo'llanmalar, tavsiyalar ishlab chiqish, ularni umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim

muassalarida sinovdan o'tkazish, o'quvchi va talabalarni ma'naviy axloqiy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladigan kompleks yondashuvga asoslangan dasturlar ishlab chiqish, milliy tarbiya texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish kabi amaliy natijadorlikka asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Ushbu bosqichda nazariya bilan bir qatorda amaliyot uchun ham pedagogik vositalar yaratiladi. Mazkur bosqichdagi tadqiqotlarning o'ziga xos jihati milliy-hududiy an'analar, milliy ma'naviy tarbiyaga oid etnopedagogik meros, xalq o'yinlarining shaxs kamolotida tutgan o'zni, ertaklar, maqollar, aytishuvlar, sanamalar orqali yosh avlodni tafakkuri va nutqini rivojlantirish imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Etnopedagogikada nazariy tadqiqotlar bosqichida xalq pedagogikasiga oid materiallar to'planadi, nazariy jihatdan asoslanadi, ilmiy tushuncha, qonun, kategoriya, tamoyillar aniqlanadi. Etnopedagogika fan sifatida shakllantiriladi, oliy pedagogik ta'lim jarayoniga tatbiq etiladi. Uning obyekt, predmeti, vazifasi aniqlanadi, asosiy tushunchalar, kategoriya, atamalar shakllantiriladi va tizimli bayon qilinadi. Tarbiyaning milliy asoslari, pedagogika bilan boshqa fanlar orasidagi aloqadorlik asoslanadi. Mazkur bosqichning asosiy maqsadi etnopedagogik bilimlarni tasviriy holatdan nazariy-asosli fanga aylantirishdan iborat.

Etnopedagogikada nazariy-metodologik tadqiqotlar bosqichi muhim ahamiyatga ega. Bu bosqichda etnopedagogik nazariyalar, bu nazariyalarni tadqiq etish metodlari, ilmiy yondashuvlar, ularning o'rganilishi,

metodologik jihatdan asoslanishi tadqiq etiladi. Mazkur bosqichning vazifasi etnopedagogik tadqiqotlarni amalga oshirish qoidalarini, metodlarini, yondashuvlarini ilmiy nuqtai nazardan asoslashdan iborat. Yuqoridagi tadqiqotlarda etnopedagogikaga oid qonun qoidalarni tushunish uchun ularning qanday vujudga kelganligi, rivojlanish bosqichlarini o'rganish tavsiya qilinadi. Bosqichlar orasidagi chegaralanish shartlilik xarakteriga ega. Keyingi bosqich oldingisini mantiqiy jihatdan davom ettiradi, ular orasida ilmiy ierarxiya mavjud bo'lib yangi sifat bosqichiga ko'tarilishini anglatadi. Shunga ko'ra har bir bosqich etnopedagogikaning tadqiqot obyekti sifatida namoyon bo'ladi. Har bir bosqichning umumiy tavsifi, empirik va etnodiniy bosqichlardan boshlangan holda, vaqt chegaralarini belgilash, ilmiy-nazariy bosqichda etnopedagogik tadqiqotlar mazmunini tahlil qilish, bundan keyingi nazariy va nazariy-metodologik bosqichlarning o'rganilishi, ularni anglashning zarurligini va muhim ekanligini isbotlaydi.

Xulosa. Etnopedagogik qadriyatlarining rivojlanish bosqichlari etnopedagogik fikrlar va bilimlarning vujudga kelishi bilan chambarchas bog'liq. Ular xalqning tarbiyaga oid amaliy tajribasini o'zida mujassamlashtirgan. Etnopedagogikada tarixiy-pedagogik jarayonning nazariy-metodologik asoslari turli madaniyatlar xilma-xilligi va ta'lim-tarbiya uyg'unligi kontekstida asoslanmoqda. Etnopedagogikaning taraqqiyot yo'lini yorituvchi bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Etnopedagogikaga oid nazariy-metodologik yondashuvlar, unga oid tadqiqotlarning ilmiy asosi va yo'nalishlarini ifodalaydi.

Adabiyotlar

1. Афанасьев В.Ф. Этнопедагогика нерусских народов Сибири и Дальнего Востока. – Якутск: 1979.
2. Балтабаев М.Х. Основы музыкально-эстетического воспитания учащейся молодежи средствами казахской традиционной художественной культуры: Дис. ... доктора пед. наук. – Алматы: 1994.
3. Вольков Г.Н. Этнопедагогика. – Чебоксары: 1974.
4. Жарикбаев К.Б., Калиев С.К., Абилова З. Программа курса «Казахская этнопедагогика». – Алма-Ата: Республиканский издательский кабинет, 1993.
5. Измаилов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. – Москва: «Педагогика», 1991.
6. Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. [Текст] / К.Ж.Кожаметова. Новое изд. – Алматы: «Гылым», 1998.
7. Каракалпак этнопедагогикасы. Педагогикалық институт талабалары ушын оқыў қолланбасы. – Нөкис: «Билим», 2010.
8. Магауова А.С. Этнопедагогика в системе профессиональной подготовки специалистов. – Алматы: Казак университеті, 2020.
9. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / [Таджик. гос. пед. ун-т им. К. Джураева]. – Душанбе: 2004.
10. Пирлиев К. Очерки этнопедагогики туркменского народа. (Учеб. пособие для студентов вузов и педучилищ). – Ашхабад: 1976.
11. Сафаров Н.С. Прогрессивные идеи и традиции народной педагогики Узбекистана. – Ташкент: «Фан», 1989.
12. Саипбаев С.М. Идеи воспитания подрастающего поколения в киргизской народной педагогике: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Фрунзе: 1979.
13. Тэжимуратов А. «Қарақалпақ халық педагогикасы». – Нөкис: «Билим», 1996.
14. Ўзбек педагогикаси антологияси (икки жилдли) 1-жилд. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1995.
15. Чуриков И.А. Этнопедагогика народа мари: учебное пособие для вузов. – Москва: 2005.

**KÓP VEKTORLÍ QATNASÍW TIYKARÍNDÁ DIFFERENCIYALASQAN INKLYUZIVLÍ
BILIMLENDIRIW: QARAQALPAQ MEKTEPLERINDE QOLLANÍLÍWÍ**

Pirniyazova Gulchira Nietbaevna – *assistent óqıtıwshı*

gulchirapirniyazova89@mail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ОСНОВЕ
МНОГОВЕКТОРНОГО ПОДХОДА: ПРИМЕНЕНИЕ В КАРАКАЛПАКСКИХ ШКОЛАХ**

Пирниязова Гульчира Ниембаевна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**DIFFERENTIATED INCLUSIVE EDUCATION BASED ON A MULTI-VECTOR APPROACH:
APPLICATION IN KARAKALPAK SCHOOLS**

Pirniyazova Gulchira Nietbaevna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, differensial yondashuv, ko‘p vektorli model, individual ehtiyojlar, Qoraqalpog‘iston maktablari, adaptiv ta‘lim.

Rezyume. Maqolada inklyuziv ta‘lim tizimida ko‘p vektorli yondashuv asosida tabaqalashtirish tamoyillarining ahamiyati ta‘kidlangan. Xususan, Qoraqalpog‘istondagi umumta‘lim maktablarida individual yondashuvni ta‘minlash va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ta‘lim sharoitlarini yaratish mexanizmlari tahlil qilingan. Ta‘limda tenglik, shaxsiylashtirish va pedagogik moslashtirish tamoyillarining amaliy ahamiyati asoslangan.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дифференцированный подход, многовекторная модель, индивидуальные потребности, школы Каракалпакстана, адаптивное образование.

Резюме. В статье подчеркивается важность принципов дифференциации на основе многовекторного подхода в системе инклюзивного образования. В частности, анализируются механизмы обеспечения индивидуального подхода в общеобразовательных школах Каракалпакстана и создания образовательных условий соответствующих потребностям обучающихся. Обосновывается практическая значимость принципов равенства, персонализации и педагогической адаптации в образовании.

Key words: inclusive education, differentiated approach, multi-vector model, individual needs, Karakalpak schools, adaptive education.

Summary. The article highlights the importance of the principles of differentiation based on a multi-vector approach in the inclusive education system. In particular, the mechanisms for ensuring an individual approach in general education schools of Karakalpakstan and creating educational conditions that meet the needs of students are analyzed. The practical importance of the principles of equality, personalization and pedagogical adaptation in education is substantiated.

Kirisiw. Zamanagóy bilimlendiriw procesiniń tiykarǵı wazıypalarınan biri – hár bir oqıwshınıń individual potencialın tolıq kórsete alıw ushın ádalatlı hám teńdey imkaniyatlar jaratıwdan ibarat. Usı maqsette inklyuziv bilimlendiriw qatnası búgingi kúndegi bilimlendiriw siyasatınıń áhmiyetli baǵdarlarınan birine aylanǵan. Inklyuziv bilimlendiriw koncepciyası imkaniyatı sheklengen yamasa ayrıqsha mútájligi bar balalardı ulıwma bilimlendiriw sistemasına kirgiziw arqalı olardıń jámiyetke tabıslı integraciyasın támiyinlewge xızmet etedi. Bul process hár bir insannıń bilim alıw huqıqın tán alıwǵa tiykarlanadı. Globalasıw processleriniń jedellesiwı hám málimleme-kommunikaciya texnologiyalarınń keń tarqalıwı bilimlendiriwge baylanıslı qatnaslardıń jańalanıwına túrtki bolmaqta. Sol sebepli inklyuziv bilimlendiriwdiń aldınǵı tájiriybelerin hám zamanagóy tendenciyların úyrenip, olardı milliy sharayatta nátiyjeli engiziw úlken áhmiyetke iye bolmaqta [1:813, 828].

Inklyuziv bilimlendiriw sistemasında sapalı bilimlendiriw túsiniǵı, birinshi gezekte, mayıplıǵı bolǵan oqıwshılardıń oqıw mútájliklerin ajratılǵan ortalıqta emes, al sociallıq integraciya sharayatında qanaatlandırıwdı ańlatadı. Bul bolsa teńlik hám birge islesiw ruwxındaǵı bilimlendiriw ortalıǵın jaratıwdı názerde tutadı.

Bunday koncepciya tek ǵana mektep sheńberinde emes, al mektepke shekemgi bilimlendiriw, kásip-óner bilimlendiriw hám joqarı bilimlendiriw sistemalarında da ámeliyatqa engiziliwi kerek. Tiykarǵı maqset – barlıq

jastaǵı oqıwshılardı hesh qanday tosqınıqlarsız, xoshametlewshi hám qolaylı oqıw ortalıǵın jaratıw bolıp tabıladı.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń ózine tán til, mádeniyat hám sociallıq ortalıǵın kelip shıǵıp, bul aymaqta inklyuziv bilimlendiriwdi engiziw ózine tán qatnaslardı talap etedi. Aymaqtaǵı kóp tillilik hám mádeniyatlararalıq hár túrlilik sebepli, bilimlendiriw procesinde hár bir oqıwshı ushın imkaniyatlar teńligin támiyinleytuǵın jańasha pedagogikalıq sheshimlerde islep shıǵıw zárúr. Usı kózqarastan, kóp vektorlı differenciallıq qatnas Qaraqalpaqstan sharayatında inklyuziv bilimlendiriw nátiyjeliligini arttırıw jolında áhmiyetli metod sıpatında qaralmaqta

Ádebiyatlar analizi hám izertlew metodologiyası. Sońǵı jılları bilimlendiriw tarawında hár bir oqıwshınıń individual ózgeshelikleri hám mútájliklerin esapqa alatuǵın qatnaslar ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Sonlıqtan, inklyuziv bilimlendiriw koncepciyası zamanagóy pedagogikalıq ámeliyatqa keń kólemde engizilmekte. Bul qatnaslı tiykarǵı maqseti – barlıq balalarǵa, olardıń imkaniyatları menen mútájliklerine qaramastan, bilim alıwda teńdey imkaniyatlar jaratıwdan ibarat. Ásirese, búgingi kúnde kóp vektorlı hám differenciallastırılǵan metodlardıń áhmiyetliliǵi artıp barmaqta.

Ilmiy derekler bul usıllardıń teoriyalıq tiykarları hám ámeliy táreplerin tereń talqılamaqta. Mısalı, Florian hám Black-Hawkins tárepinen alǵa súrilgen inklyuziv

pedagogika koncepciyası barlıq oqıwshılarga ashıq hám beyimlestirilgen bilimlendiriw ortalıǵın jaratıwdı názerde tutadı. Olardıń pikirinshe, bilimlendiriw procesin oqıwshınıń imkaniyatına sáykeslendirip ózgertiw emes, al barlıq sharayatlar sheńberinde hámme ushın teń ortalıq jaratıw áhmiyetli esaplanadı. Bul baǵdarda oqıtıwshınıń pikirlewge tiykarlanǵan, reflektiv qarar qabil etiw qábileti áhmiyetli orın iyeleydi [4; 15, 19].

Milliy pedagogikalıq ádebiyatlarda da bul qatnas keńnen sáwlelendirilmekte. Atap aytqanda, G.Tilavovanıń izleniwlerinde individual jantasıw nátiyjeli sabaqtıń tiykarı sıpatında bahalanadı. Oǵan muwapıq, oqıtıwshı oqıwshılardıń bilim dárejesi, psixologiyalıq ózgeshelikleri hám ózlestiriw pátlerin esapqa alıp, sáykes metodikalıq strategiyalardı tańlawı kerek. Bul bolsa oqıwshılardıń sabaqtaǵı qatnasın kúsheytedi hám bilimlerde iyelew nátiyjeliligini arttıradı.

S.Ashurova hám N.Raxmatovanıń izertlewlerinde bolsa Ózbekstanda inklyuziv bilimlendiriw sistemasın engiziwde ushırasıp atırǵan mashqalalar – infrastrukturanıń jetispewshiligi, maman kadrlardıń jetispewshiligi hám didaktikalıq resurslardıń sheklengenligi hár tárepleme tallanadı. Bul bolsa qatnaslardı aymaqlıq sharayatlarǵa beyimlestiriw zárúrligin kórsetedi.

Joqarıdaǵı ilimiy kózqaraslar inklyuziv bilimlendiriwde rawajlandırıwda bir tárepleme emes, al kóp qatlamlı hám beyimlestirilgen strategiyalardı qollanıw zárúrligin ańlatadı. Usı kózqarastan, kóp vektorlıq differenciallıq jaqınlasıwdıń áhmiyetliliǵi artpaқта.

Bul izertlewde tiykarǵı itibar – Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı ulıwma orta bilim beriw mektepleri misalında differencial bilimlendiriw tiykarında kóp vektorlıq qatnasıw ámeliyatta sınaqtan ótkeriw hám onıń real nátiyjeliligini anıqlawǵa qaratıldı. Usı maqsette izertlew tereń metodologiyalıq tiykarında alıp barıldı.

Izertlew procesinde sapalıq (qualitative) hám muǵdarlıq (quantitative) analiz usılları birlestirildi. Bunday kompleksli qatnas tek ǵana statistikalıq nátiyjelerdi emes, al oqıwshılardıń individual rawajlanıw ózgesheliklerin de tereń tallaw imkaniyatın berdi. Sonıń ishinde, baqlaw, sorawnama, sáwbet hám oqıw nátiyjelerin tallaw usılları birgelikte qollanıldı.

Tańlanǵan metodologiyalıq qatnas Qaraqalpaqstan sıyaqlı kóp tilli hám mádeniy kóp túrlilikke iye aymaqlarda hár bir oqıwshınıń mıtájliklerin tallaw, nátiyjeli bilimlendiriw sharayatların jaratıw hám kóp vektorlı differencial modeldiń ámeliy ústinliklerin anıqlawda áhmiyetli qural boldı [2:23, 27].

Nátiyjeler. Ótkerilgen izertlewler sonı kórsetedi, Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı ulıwma bilim beriw mákemelerinde engizilgen kóp vektorlı differenciallıq qatnasqa tiykarlanǵan inklyuziv bilimlendiriw modeli bilimlendiriwdiń sapası hám oqıwshılardıń bilim dárejesiniń artıwına sezilerli dárejede unamlı tásir kórsetken. Usı modeldiń tiykarǵı principini – hár bir oqıwshınıń individual mıtájliklerin tereń tallaw hám sol tiykarında beyimlestirilgen oqıw strategiyaların islep shıǵıwǵa qaratılǵan.

Tallawlar nátiyjesinde tómendegi áhmiyetli tárepleri anıqlandı:

Kóp vektorlıq jaqınlasıwdıń ámeliy tási sonnan ibarat sabaqlar oqıwshılardıń intellektuallıq, emocionallıq, sociallıq hám fizikalıq rawajlanıw ózgeshelikleri esapqa

alınǵan halda shólkemlestirilgenligi sebepli, olardıń bilimlendiriw procesine bolǵan qızıǵıwshılıǵı hám belsendi qatnasıwı arttı. Ásirese, ayrıqsha mıtájlikke iye bolǵan balalarda erkin pikirlew, qarım-qatnasqa kirisiw hám óz pikirin erkin bildiriw qábiletleri kúsheydi.

Pedagog kadrlar potencialı hám metodikalıq jańalanıwlar. Dáslepki basqıshlarda oqıtıwshılardıń differenciallasqan qatnasıw nátiyjeli qollanıw boyınsha tájiriyesi hám kónlikpeleri jeterli dárejede bolmaǵan. Biraq, tájiriye arttırıw kursları, ámeliy seminarlar hám treningler arqalı olar bul boyınsha kerekli bilimlerde iyelep, jańa metodlardı ámeliyatta qollanıwdı úyrendi. Sonıń ishinde, individual tapsırmalar, beyimlestirilgen bahalaw usılları hám multimodal bilimlendiriw strategiyaları ámeliyatta engizildi.

Beyimlestirilgen oqıw procesiniń nátiyjeliligi. Individual qatnas qollanıw klasslarda, ásirese, ortasha ózlestiriw kórsetkishine iye bolǵan oqıwshılar arasında bahalaw nátiyjeleriniń sezilerli dárejede jaqsılǵanı atap ótildi. Hár bir oqıwshınıń ózine tán mıtájliklerine sáykes keletuǵın metodlardı qollanıw bilim dárejesin arttırıwǵa xızmet etken. Bul bolsa, differenciallıq qatnasıw bilimlendiriwde teń imkaniyatlardı támiyinlewdegi orın hám áhmiyetliliǵin tastıyıqlaydı [2:23, 27].

Jergilikli mekteplerdiń ózgeshelikleri. Ayırım mekteplerde materiallıq-teknikalıq támiynat inklyuziv bilimlendiriw talaplarına tolıq juwap bermewi múmkin, biraq bar resurslardan durıs paydalanıw arqalı jaqsı nátiyjelerge erisilgen. Máselen, audio hám vizual qurallardan paydalanıw, oqıw materialların jergilikli til hám mádeniyatqa beyimlestiriw arqalı sabaqlardıń nátiyjeliligini arttırılǵan.

Social-emocional ortalıqtaǵı unamlı ózgerisler. Toparlarda islew, rolli oynılar hám joybarlarǵa tiykarlanǵan tapsırmalar arqalı klasstaǵı óz ara qatnasıqlar jaqsılandı. Nátiyjede, oqıwshılar arasında húrmet, tilekleslik, birge islesiw hám kelisimge beyimlilik sıyaqlı sociallıq qádiriyatlar qalıplesti. Bul jaǵday bilimlendiriw procesiniń tek bilim beriw ǵana emes, al sociallıq-psixologiyalıq rawajlanıw menen de tıǵız baylanıslı ekenligin kórsetti.

Dodalaw. Joqarıdaǵı baqlawlar tiykarında sonı atap ótiw múmkin: kóp vektorlı qatnas tiykarında qalıplestirilgen differencial inklyuziv bilimlendiriw modeli hár bir oqıwshınıń ózine tán rawajlanıw baǵdarın anıqlaw hám onı qollap-quwatlaw ushın áhmiyetli imkaniyatlardı jarattı. Bul qatnas inklyuzivlik principlerin tek teoriyalıq tiykarında emes, al ámeliy jaqtan da tolıq engiziwge tiykar jarattı. Izertlewler nátiyjeleri bul model oqıwshılardıń pikirlew potencialı, emocionallıq jaǵdayı hám sociallıq beyimlesiwiniń rawajlanıwında áhmiyetli faktorǵa aylanǵanın kórsetpekte.

Sonıń menen birge, innovaciyalıq qatnaslardıń tabıslı ámelge asırıwı úzliksiz metodikalıq hám texnikalıq qollap-quwatlaw menen tikkeley baylanıslı. Inklyuziv bilimlendiriwdiń kompleksli engiziliw ushın, bárinen burın, pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám olardıń mamanlıǵın turaqlı arttırıp barıw zárúr.

Bunnan tısqari, ata-analar hám jergilikli jámiyetshilik wákilleriniń bilimlendiriw procesinde belsene qatnasıwın támiyinlew, olardı inklyuziv bilimlendiriwdiń mazmunı hám sociallıq áhmieti haqqında xabardar etiw arqalı keń sociallıq qollap-quwatlaw sistemasın qalıplestiriw zárúr. Bul bolsa, óz nábwetinde, differencial qatnas tiykarındaǵı

inklyuziv bilimlendiriw modeliniń izbe-iz hám turaqlı rawajlanıwın támiyinleydi [3:1, 8].

Juwmaq. Qaraqalpaqstan Respublikasında bul baǵdarda belgili dárejede unamlı tájiriýbeler qáliplesken. Sonıń ishinde, oqıwshılardıń individual ózgesheliklerin esapqa alǵan halda arawlı oqıw baǵdarlamaları islep shıǵılǵan, qaraqalpaq tiline beyimlestirilgen vizual oqıw materialları jaratılǵan hám sanlı texnologiyalar, atap aytqanda, aralıqtan bilimlendiriw platformalarınan nátiýjeli paydalanılmaqta. Soǵan qaramastan, ayırım sistemalı mashqalalar saqlanıp qalmaqta. Atap aytqanda, tájiriýbeli defektolog hám logoped kadrlardıń jetispewshiligi,

bilimlendiriw mákemeleriniń texnikalıq imkaniyatlarınıń sheklengenligi, sonday-aq, ata-analar menen birge islesiw jumıslarınıń jeterli dárejede jolǵa qoyılmaǵanı inklyuziv bilimlendiriwdi keń kólemde ámelge asırıwda mashqalalar tuwdırmaqta [4:15, 19].

Kóp vektorlıq qatnas tiýkarında qáliplestirilgen differenciallıq inklyuziv bilimlendiriw modeli Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı ulıwma bilim beriw mákemelerinde barlıq oqıwshılar ushın ashıq, turaqlı hám teń imkaniyatlarga tiýkarlangan bilimlendiriw ortalıǵın qáliplestiriwde strategiyalıq áhmiyetke iye mexanizm sıpatında xızmet etpekte.

Ádebiyatlar

1. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy. // *British Educational Research Journal*, 37(5), 2011. – P. 813-828.
2. Tilavova G. Individual yondashuv asosida o‘qitish tamoyillari. // *Pedagogik izlanishlar*, 3(1), 2021, 23-27-b.
3. Ashurova S., Rakhmatova N. Inclusive education and its implementation in Uzbek schools. // *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 12(1), 2020. – P. 1-8.
4. Salamova Z. Raqamli pedagogika va imkoniyati cheklangan bolalarni qo‘llab-quvvatlash. // *Innovatsion ta’lim jurnali*, 4(2), 2022, 15-19-b.

TALABALARNING TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIDA INTELLEKTUAL SALOHİYATNING AHAMIYATI

Raximov Baxtiyor Xudoyberdiyevich – *pedagogika fanlari doktori, professor*

b.raximov1707@gmail.com

Guliston davlat universiteti

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рахимов Бахтиёр Худойбердиевич – *доктор педагогических наук, профессор*

Гулистанский государственный университет

THE IMPORTANCE OF STUDENTS' INTELLECTUAL POTENTIAL IN RESEARCH

Rakhimov Bakhtiyor Khudoyberdiyevich – *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*

Gulistan State University

Tayanch soʻzlar: boʻlajak oʻqituvchisi, intellekt, intellektual rivojlantirish psixologik jarayon.

Rezyume. Ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishda talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish masalasi barcha bosqichlarida psixolog olimlarning diqqat markazida boʻlib kelgan, boʻlajak oʻqituvchilarda ilmiy tadqiqotchilikka oid intellektni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari ilmiy nazariy jihatdan asoslangan. Shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim, koʻnikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon boʻladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar ekanligi ilmiy tahlil etilgan.

Ключевые слова: будущий учитель, интеллект, психологический процесс интеллектуального развития.

Резюме. Вопрос развития интеллектуального потенциала студентов при организации научно-исследовательской работы был в центре внимания ученых-психологов на всех этапах, психологические особенности развития интеллекта при проведении научных исследований у будущих педагогов носят научно-теоретический характер. рассмотренным условием успешного осуществления деятельности индивида, был проведен научный анализ того, что индивидуально-психологической характеристикой, проявляющейся в различиях, возникающих в динамике приобретения знаний, навыков и умений, являются способности.

Key words: future teacher, intellect, intellectual development psychological process.

Summary. The issue of developing the intellectual potential of students in the organization of scientific research work has been the focus of psychologist scientists at all stages, the psychological features of the development of intelligence on scientific research in future teachers are scientifically theoretical. Considered a condition for the successful implementation of the activities of an individual, a scientific analysis has been carried out that the individual psychological characteristic manifested in the differences that arise in the dynamics of acquiring knowledge, skills and abilities are abilities.

Kirish. Fan va jamiyat taraqqiyoti talaba intellektini rivojlantirishning yangicha yondashuvlarini talab etmoqda va yanada dolzarb psixologik muammolardan biriga aylantirmoqda.

Xozirgi globallashuv davrida har qanday jamiyat barkamol va intellektual salohiyatli yoshlarni shakllanishini talab etadi, jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisidagi Farmonining 3-§-da oliy taʼlim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish, ... oliy taʼlim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish boʻyicha tadbirlar amalga oshirilishi qayd etilgan [1].

Bu borada soʻnggi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi Oʻzbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-maʼrifiy asoslari yaratilib tashkil etilib, yoshlarga keng imkoniyatlar yoʻli ochildi [2].

Kreativ fikrlash ijodiy muhitining rivojlanishi talaba-yoshlarning faolligini oshirishning muhim omilidir. Talaba yoshlarning faolligini kuchaytirishda amiyatning intellektual, ijtimoiy va madaniy yuksalishi, eng avvalo, maʼnaviy barkamol, masʼuliyatli, vatanparvar va mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishga bogʻliq. Shu sababli

taʼlim jarayonida ilmiy-texnik bilimlar bilan bir qatorda Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov bu boradagi oʻzining “Yuksak maʼnaviyat-engilmas kuch asarida fikrlarini davom ettirib, maʼnaviy tahdid va xurujlarga qarshi kurashda “... fikrga qarshi fikr, gʻoyaga qarshi gʻoya, jaholatga qarshi maʼrifat bilan kurashish har qachongidan koʻra muhim ahamiyat kasb etmayotganini taʼkidlab oʻtgan [3].

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan xolda, davlatning taraqqiyoti yosh avlodining intellektual salohiyati va fuqarolik masʼuliyatiga bogʻliqdir. Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot konsepsiyasida talaba-yoshlar jamiyatning muhim ijtimoiy qatlamlaridan biri sifatida eʼtirof etilisi shundan dalolatdir.

Bugungi kunda yoshlar mamlakatda olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylanib, amalda “talaba – bilim oluvchi emas, balki jamiyat quruvchi kuch” degan yondashuvga asos boʻlib xizmat qilmoqda.

Yoshlarning startap loyihalariga jalb qilinishi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki intellektual kapitalning shakllanishida ham muhim omil boʻlib xizmat qilmoqda hamda talabalar tomonidan amalga oshirilayotgan ilmiy ishlanmalar xalqaro miqyosdagi tanlovlarda eʼtirof etilmoqda [4]

Yangi Oʻzbekiston taraqqiyoti taʼlim-tarbiyaning yangi modeliga, intellektual salohiyatga ega yoshlar avlodining shakllanishiga tayanadi. Talaba-yoshlarning tafakkuri, intellektual va ijodiy salohiyati kuchaysa mamlakatning global maydondagi raqobatbardoshligi ham ortadi.

Intellektni kelib chiqishi va rivojlanishi olimlarining turli xil qarashlari, nazariyalari, modellari orqali tadqiq etilgan bo'lsada Yangi O'zbekistonda intellekt va ijodning bevosita shaxsning ijodiy harakatlariga ta'siri ham munozarali masala bo'lib qolmoqda. Boshqa tomondan, ijod turli his-tuyg'ularni ifodalash bilan bog'liq ijodiy faoliyatning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi [5].

Shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar deyiladi. Ushbu xususiyatni aniqlash uchun ba'zi bir omillarni tahlil qilish maqsadga muvofiq;

a) shaxsning muayyan sifatleri yig'indisi belgilangan vaqt oralig'ida egallagan faoliyati talablariga javob bersa, unda mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyati mavjuddir;

b) inson shunday holatlarda faoliyat talabiga javob bera olmasa, psixologik sifatlar, ya'ni qobiliyatlar zayıfdir. Lekin bunday xususiyatli shaxs ko'nikma va malakalarni egallay olmaydi, degan ma'no anglatmaydi, biroq ularni egallash vaqti cho'zilib ketadi, xolos [6].

Fan va texnika va texnologiyalar taraqqiyoti natijasida insonlarning fikrlash doirasi ham o'sib boradi. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonida ham inson qadrini ulug'lash, shaxs kamolati, rivoji, shaxs va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy va intellectual salohiyatga ega kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko'tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilangan. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konceptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida belgilanishicha, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashda ham mustaqil fikrga ega, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etish lozim [1, 2, 3].

Oliy ta'lim tizimida ilmiy dunyoqarashga ega talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli jalb etishning katta ahamiyatga ega ekanligi mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan [4].

Yangilangan ta'lim-tarbiya tizimi va pedagogik tafakkur talaba-yoshlar oldiga yangi jamiyat talablariga mos, zamonaviy vazifalarni qo'yimoqda [2].

Talaba-yoshlarning faoliyati va kasb sifatleri bilan bog'liq jihatlar bir qator olimlarning tadqiqotlari, ilmiy asar va monografiyalarida o'z ifodasini topgan. Yoshlar egallashi zarur bo'lgan kasb sifatleri haqida turli qarashlar mavjud. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ham talaba-yoshlar faoliyatining muhim qirralari talqin qilinmoqda. Talabalarda shakllantirilishi zarur bo'lgan kasb sifatlarini mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayonida tarkib topirishni nazarda tutgan ishlar ham talaygina [3].

Biroq oliy ta'limda shaxsga xos fazilatlarini shakllantirish, talaba intellekti pedagogik mahoratni oshirishga yo'naltirilgan o'quv fanlari uchun ajratilgan mashg'ulotlar soatlari juda kam. Jumladan, universitet ta'limi o'quv rejasida (2024-2025) (2025-2026) yillar "Umumiy psixologiya" fani uchun atigi 60 soat vaqt ajratilgan bo'lib, bu miqdordagi o'quv soatlari hajmida dars mazmunini amaliyot bilan tadqiqotchilik faoliyatiga bog'lashdan tashqari, talabalarda ilmiy tadqiqotchilik

sifatlarini shakllantirish ham amalga oshirilishi lozim. Chunki psixologik bilimga, mutaxassislik fanlarning psixologik asoslarini keyingi faoliyat uchun zarur jihatlarini o'zlashtirmagan bo'lg'usi mutaxassis o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida yuqori darajadagi ilmiy salohiyatga erisha olmaydi. Shuning uchun mazkur o'quv fanlarining soatlar miqdorini oshirish bo'lg'usi o'qituvchilarni har jihatdan, jumladan, ijodkorlik nuqtai nazaridan puxta tayyorlash imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchi-talabalarda mutaxassislik nuqtai nazaridan tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarini shakllantirishda quyidagi umumiy talablar va qoidalarga amal qilish zarur:

- bo'lajak o'qituvchining tarbiyalanganlik darajasi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi namunali bo'lishi, puxta kasb-korlik xususiyatlariga ega bo'lishi bilan birga ilmiy-ijodiy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Chunki yaxshi tarbiyalanmagan, tafakkur doirasi, ilmiy dunyoqarashi tor, puxta ma'lumot, kasb malakasiga ega bo'lmagan o'qituvchi o'quvchilarni tarbiyalashi, ongini rivojlantirishi, ma'lumotli qilishi mumkin emas;

- har qanday bo'lg'usi pedagog-talaba o'zi egallagan bilim va ma'lumot, kasb mahorati doirasidagina kelajakda o'quvchilarga ta'lim-tarbiya, bilim va ma'lumot berish imkoniyatiga ega. Negaki, puxta ma'lumot va chuqur bilimga ega barkamol insonlargina mutaxassis sifatida ma'lumotli, ilmiy bilimlar bilan qurollangan, yuksak ilmiy salohiyatga ega yosh avlodni shakllantira oladi [4, 5, 6, 7, 8, 9].

Metodlar. Bo'lg'usi o'qituvchida shakllantiriladigan tajriba va metodik mahorat o'ziga xos ahamiyatga ega. Chunki o'qituvchi ta'limning maqsadini asosan mashg'ulotlar, ularning samarali usullaridan foydalanish orqali amalga oshiradi. Biroq har doim ham darslardan ko'zlangan maqsadga har qanday samarador usullar va dars shakllari bilan ham erisholmaslik mumkin. Chunki ta'limda zamonaviy o'qitishni qanday o'qituvchi amalga oshirishi ham muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotning turli usullaridan muvaffaqiyatli foydalanish quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi:

1. Dars mavzusining ilmiy jihatdan asoslab berilishi.
2. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha dars materiallarining barcha didaktik talablarga javob berishi.
3. Darsni loyihalashtirishda o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlarining hisobga olinishi.
4. Bo'lajak o'qituvchining e'tibori ilm-fan sohasidagi yangiliklarga qaratilgan bo'lishi.
5. Bolalar tabiatiga xos xususiyatlarni yaxshi bilishi.
6. O'zi o'qitadigan fan asoslarini chuqur bilishi, undagi ilmiy yangiliklarni tahlil qila olishi.
7. O'qitishning o'ziga xos jihatlarini bilishi.
8. O'qitishning yangi metod va texnologiyalarini ijodiy o'zlashtirganligi.

Bo'lajak o'qituvchining ilmiy-amaliy salohiyat o'quv topshiriqlarini o'quvchilar guruhiga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda taqdim etish texnologiyasini o'zlashtirishi bilan belgilanadi. Zamonaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ham har bir talabani mustaqil ilmiy fikrlashga odatlantirishdir. Talaba-yoshlarning o'ziga xos jihatlarini bilmasdan, ularning nimalarga qodiriligini sezmasdan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Har qanday metod samaradorligi talabalar guruhini puxta bilishga bog'liq. Shuning uchun ham

zamonaviy o'qituvchida muhim kasb sifatlarini shakllantirish ta'lim samaradorligini ta'minlovchi omillardan biridir [7].

Talaba-yoshlar egallashi zarur bo'lgan bir qator kasbiy sifatlar borki, ular kelgusida yoshlarning o'qituvchilik faoliyatida o'z ifodasini topmasa, darslar ayrim jihatlari bilan samarasiz bo'lib qolaveradi. Chunki o'qituvchining har bir kasb sifati samarali natijalarga erishishni ta'minlashi va o'quvchining u yoki bu darajada rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi kerak. Shuning uchun ham o'qituvchi oldida turgan kasbiy-pedagogik talablar quyidagi muhim kasb sifatlarida o'z ifodasini topadi [8].

Ilmiy-ijodkorlik. O'qituvchi - ilmiy haqiqatlar, yangiliklarga asoslanib ish ko'radigan mutaxassis. Oliy maktab bo'lajak o'qituvchini ijodkorlikka, olamga faqat sog'lom istiqbolli nigoh bilan qaray olishga o'rgatishi kerak.

O'qituvchining ijodkorligi o'quvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, badiiy va estetik didini tarkib toptirish, sog'lom ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, og'zaki va yozma nutq mahoratini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlarni tashkil qilishda o'ziga xoslik, boshqalarga o'xshamaslik, metodik kashfiyot qilish har bir o'qituvchining tabiiy ehtiyojiga aylangandagina darslarning samaradorligi yanada yuqori bo'ladi.

Tashkilotchilik. O'qituvchi tashkilotchilik sifatiga ham ega bo'lishi kerakki, busiz u o'z atrofida jipslashgan o'quvchilar jamoasini do'stona mustahkam jamoa etib shakllantira olmaydi. Bir butun jamoani bir joyga jamlab, tartib va intizomga tayanadigan talabalar jamoasiga aylantirish, ularda ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish, shaxslik sifatlarini qaror toptirish oliy o'quv yurti o'qituvchisidan sermashaqqat, zahmatli mehnat talab qiladi.

Talaba shaxsiy fikr-mulohazalarini jamoa bilan baham ko'rishga intilishi, boshqalar fikrini eshitishga odatlanishi, o'z mulohazalarini asosli ifodalashga o'rganishi ilmiy tadqiqot samaradorligini keskin oshiradi. Agar talaba jamoadan qochsa, yolg'izlikka odatlansa, do'stlaridan uzoqlashsa, darsda va turli tadbirlarda faol qatnashmasa, guruhda bor-yo'qligi sezilmasa, bu hol o'qituvchida ijtimoiy-tashkilotchilik faoliyatining yetarlicha rivojlanmaganligidan dalolat beradi.

Guruhdagi talabalar do'stona jamoaga birlashgan joyda darslar qiziqarli, mazmunli tashkil qilinadi. Talabalarni o'ziga jalb eta olmagan, o'zining fazilatlarini, mahorati, bilimdonligi bilan ularga namuna bo'la olmaydigan o'qituvchi tashkilotchilik qila olmaydi va talabalarni ilmiy faoliyatga yo'naltira olmaydi. Chunki bunday o'qituvchilarga talabalar ergashmaydilar va unga havas qilmaydilar. Ustoz bolalarni sevadigan, ulardan vaqtini, bilimini ayamaydigan, ularga intilgan, hamfikir-do'stiga aylangandagina talabalar jamoasini birlashtira olishi mumkin.

Pedagog mahoratining muhim ko'rsatkichlaridan yana biri o'quvchilar qalbiga kirib borish va ular o'rtasida mustahkam jamoa yaratishdan iborat. Talaba-yoshlar faoliyatining muhim qirralaridan biri esa, ularning tadqiqotchiligidir. Talabalar oliy maktabda ilmiy maqolalar, referatlar, diplom ishlari yozish, ilmiy anjumanlarga ishtirok etish, ilmiy tahlilni amalga oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar mobaynida tadqiqotchilikka o'rganadilar.

Ilmiy tadqiqotchilik. Talabalarning bu intellektual jihati mashg'ulotlarga tayyorlanish va ilmiy izlanishlari jarayonida namoyon bo'ladi. Ilmiy tadqiqotchilik talabani puxta va aniq ilmiy qarashlarga egaligi, fikriy mustaqilligini ta'minlash bilan birga o'ziga xos ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarga ham ega.

Oliy maktabni bitirgan aksariyat yosh pedagog-mutaxassislarda uchraydigan bir xil kamchilik shundan iboratki, ularda ilmiy, ijodiy, tadqiqotchilik faoliyati sezilmaydi. Darslarning sifati va samaradorligi o'qituvchining izlanuvchanligi, tadqiqotchiligi, ilmiy, ijodiy faoliyatining doimiyliigi va uzluksizligi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, o'qituvchi oliy maktabda o'zlashtirgan barcha nazariy bilimlari, pedagogika va psixologiyaga oid ma'lumotlarini amaliy faoliyat jarayonida qo'llay olish malakasini egallashi lozim.

Nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligiga e'tibor qaratish. O'qituvchining pedagogik amaliyotchilik faoliyati tadqiqotchilik faoliyatiga birmuncha yaqin. Chunki o'qituvchi ilmiy izlanishlar jarayonida olgan nazariya va metodikaga oid bilimlarini amalda qo'llashga harakat qiladi. O'qituvchidan yangi bilimlarini o'quvchilar ongiga yetkazish uchun pedagogik amaliyotchilik xususiyati talab etiladi.

O'qituvchi o'zining bor iqtidori, bilimi va malakasini amaliyotda namoyon qiladi. Amaliyot davomida uning kasbiy mahorati sayqal topadi. O'qituvchi darsning yangi shakllari, noan'anaviy usullarini tajribada sinab ko'ruvchi vazifasini bajaradi. O'z amaliyotida bugunning talablariga javob bera oladigan usullardan foydalanadi. Muvaffaqiyat qozongan, o'quvchilar faolligini oshiradigan, ijodiy fikrlashga o'rgatadigan, tarbiyaviy ta'sir darajasi yuqori bo'lgan shakllardan foydalanishga harakat qiladi. O'qituvchi mashg'ulot uchun zarur axborot, ma'lumot va ashyolarni to'playdi hamda ularni qanday qilib, qaysi shaklda o'quvchilarga yetkazish yo'llarini oldindan belgilab oladi. O'qituvchi pedagogik amaliyotchiligi va tarbiyaviy vazifani bajarishi zarurligini aslo unutmasligi zarur. Chunki o'qituvchi o'z mashg'ulotlarida bilim beruvchigina emas, avvalo, shu bilimlar asosida talabalarni tarbiyalashni ko'zda tutgan tarbiyaning natijalarini shogirdi xatti-harakati, faoliyatida namoyon bo'lishini kuzatadigan amaliyotchidir.

Pedagogik bilimlarni amaliyotga samarali tatbiq eta olish qobiliyati o'quv materialini tanlash va yaxlit tizimga keltirish, tadqiqot davomida o'quvchi va o'zining faoliyati yo'nalishini belgilash, mashg'ulot uchun nimalardan foydalanish, xulosalarda qanday badiiy matnlarni keltirish yoki tahlillash kerakligini ham belgilab beradi. Demak, talabani **pedagogik bilimlarini amaliyotga samarali tatbiq eta olish qobiliyati** doimo rivojlanib, o'zgarib boruvchi hodisadir.

Natijalar. Xulosa shuki, oliy maktab ta'lim tizimi talabani tashkilotchilik, amaliyotchilik, tadqiqotchilik, ijodkorlik kabi barcha zarur kasb sifatlarini kerakli darajada shakllantirishni ta'minlashi lozim. Oliy maktabni bitirgan yosh mutaxassis muayyan ilmiy dunyoqarashga ega, lekin uni amaliyotga qanday tatbiq etish masalasida ancha nochor. Chunki talabalarni metodik jihatdan tayyorlash talab darajasida emas. Pedagogika va psixologiya fanlarida talabalarni ilmiy tadqiqotchilikka yo'naltirishning o'ziga xos xususiyatlari belgilab berilmagan. Holbuki, talaba ilmiy tadqiqotchilik qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirishi zarur. Bu fanlar o'qituvchilarni har qanday vaziyatda ish ko'ra

oladigan malakali mutaxassisga aylantirishni taqozo etadi. Negaki, jamiyat a'zolarining ma'naviy kamoloti ilmiy dunyoqarashlarining darajasiga bog'liq [7, 8, 9].

Psixologlarning fikricha, OTM o'qituvchisi va talaba o'rtasida yaqin munosabat sezilarli darajada kam foyizni tashkil etadi. Mashg'ulot olib boradigan ustozlar har bir talaba haqida yetarlicha ma'lumotlarga ega emasligi, ular orasidagi munosabatlar faqat majburiyat yuzasidan ekanligi bo'lajak o'qituvchi-talabani mavjud jismoniy-ma'naviy imkoniyatlar darajasida tayyorlashga ham yo'l bermaydi. Maktabda o'qituvchining shaxsi o'quvchiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Sababi bir-birini ancha yuqori darajada bilishga ustoz va shogirdning imkoniyatlari bor. Bir joyda yashaydilar, (ayniqsa, qishloq hududlarida) bir-birlari bilan darsdagina emas, kundalik ijtimoiy vaziyatlarda ham muloqotda bo'ladilar. O'qituvchi o'quvchining oilasi, yashash sharoiti, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatini yaxshi biladi va shunga mos holda muomala qiladi. Shu sababli o'qituvchi va o'quvchilar maktab, ko'cha, uy, jamoat joylarida ham mas'uliyatni his qiladilar. Har qadamda ustoz va shogird uchrashadilar, o'zaro munosabatda bo'ladilar. Shu yo'sinda ular bir-birining shaxsiy fazilatlarini nafaqat maktabda, ijtimoiy hayotning hamma jabhalarida o'rganib boradilar, o'quvchilar esa ustozdan o'rnatilgan oladilar [7].

OTM da talabalarining kasbiy va ma'naviy fazilatlarini o'quv jarayonida hamda auditoriyadan tashqarida o'tkaziladigan tadbirlarda shakllantirishni yo'lga qo'yish ham samarali natijalar berishi mumkin. Vaholanki, talabaning har bir xatti-harakatidan muassasa rahbari va o'qituvchilari xabardor bo'lishlari lozim.

Munozara. Bo'lajak o'qituvchining ma'naviy sifatleri quyidagi tadbir va vositalar asosida tarkib toptirilishi, saydallashtirilishi mumkin.

1. Shaxsiy ibrat, namuna bo'lish.
2. Talabalar jamoasining ma'lum tadqiqot muammolarini ilmiy maktabda maqsadli tadqiq etish uchun uyushgan faoliyatini tashkil etish.
3. Mashg'ulotlarda ilmiy anjuman elementlarini amalga oshirishga (rolli o'yonlar) alohida e'tibor qaratish.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 8-oktabr 2019-yildagi «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2022.
4. Jo'rayev M., Usmonov S. talaba yoshlar innovatsion faoliyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: «Istiqlob», 2021.
5. Рахимов Б.Х. Психологические особенности развития интеллекта у будущих учителей <https://uzresearchers.com/index.php/IFTE23/article/view/37>
6. Rakhimov B.K. Theories of students'creative thinking development based on innovative approach. // American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, volume 3, issue 9, 2023. – P. 97-105
7. Рахимов Б., Нарзиева Н. Педагогик махорат. Дарслик. – Тошкент: «SamDCHTI», 2021.
8. Эльконин Б.Д. Введение в психологию развития. – Москва: «Тривола», 1994.
9. Foziyev ET. Umumiy psixologiya. 2-tom. – Toshkent: «Universitet», 2002.

4. Ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga samarali tatbiq etish.

5. Ilmiy tadbirlar uyushtirish va talabalarining keng, faol ishtirokini ta'minlash.

6. Talabalarining ilmiy markazlarini tashkil etish.

7. Taniqli kishilar ishtirokida ijodiy kechalar va turli mavzulardagi suhbatlar o'tkazish.

8. Talaba-yoshlarning ilmiy-ijodiy mehnatlarini rag'batlantirib borish.

9. Talaba-yoshlarning ilmiy-ijodiy faoliyat samaradorligi darajasini aniqlash mezonlari asosida sinovlar, so'rovnomal, anketalar, attestatsiyalar uyushtirish.

10. Har o'quv yili yakunida talabalarining ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalari darajasini aniqlash.

11. Mazkur jarayonning samaradorlik darajasini oshirish yo'llarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash.

Avvalo, mustaqil fikr yurita oladigan shaxs o'z-o'zini nazorat qila olish, o'z-o'zini taftish qilish, qo'yilgan maqsad yo'lidagi intilishlarini aniqlash va shunga qarab o'z-o'zini boshqara olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

An'anaviy pedagogikada ko'rsatilganidek, talabani tarbiyalash, o'qitish emas, uni o'z-o'zini tarbiyalaydigan, o'zi mustaqil izlanib, ilmiy bilimlarni egallaydigan darajaga olib chiqish lozim. Zamonaviy psixologik bilimlarning an'anaviy psixologiya fanidan farqli tomoni ham aynan mana shu yerda ko'zga tashlanadi. Yana muhim jihatlardan biri, ta'lim jarayonida «o'qituvchi-talaba» o'zaro faol, ya'ni «sub'ekt-sub'ekt» munosabatini o'rnatishidir.

Ruhiyati tetik, qalb tuyg'usi beorom, o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etish istagi bor shaxs kirishimli, g'ayratli, fantaziyasi boy bo'lib, biror yangilik yaratish, izlanish va ijodga ehtiyojmand bo'ladi. Bu ehtiyoj uni ilmiy-ijodiy, faol harakatga undaydi, ma'naviy-kasbiy kamolot sari yetaklaydi. Ilmiy-ijodiy faoliyatni pedagogik tashxis qilish asosida talabaning ehtiyoji, intilishi, o'quv motivlari, salohiyati, saviyasi va bor iste'dodi o'qituvchi hamda talaba o'rtasidagi teng huquqlilik munosabatida namoyon bo'lishi o'z isbotini topadi.

**PARAMETERS FOR DETERMINING GERMAN LANGUAGE SKILLS AND ABILITIES
IN ACADEMIC LYCEUMS WITH KARAKALPAK LANGUAGE OF LEARNING**

Sadikova Azada Bekbergenovna – *doctoral student*

sadikovaazada58@gmail.com

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

**QORAQALPOQ TILIDA O‘QITILADIGAN AKADEMIK LITSEYLARDA NEMEC TILI BO‘YICHA
BILIM VA KO‘NIKMALARNI BELGILASH PARAMETRLARI**

Sadikova Azada Bekbergenovna – *tayanch doktorant*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ПАРАМЕТРЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ
В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ С КАРАКАЛПАКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

Садикова Азада Бекбергеновна – *базовый докторант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Tayanch so‘zlar: baholash, me‘zonlar, ko‘nikma va malakalar, rasmiy va norasmiy usullar.

Rezyume. Maqola qoraqalpoq tilida o‘qitiladigan akademik litseylarda nemis tili bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni baholash masalalariga bag‘ishlangan. Baholashning asosiy mezonlari sifatida belgilangan vazifaning bajarilishi, bajarilgan ishning izchilligi va uzviyligi hamda g‘oyaning taqdim etilish sifati ko‘rib chiqiladi.

Ключевые слова: оценивание, критерии, навыки и умения, формальные и неформальные методы.

Резюме. Статья посвящена вопросам оценки умений и навыков по немецкому языку в академических лицеях с каракалпакским языком обучения. В качестве основных критериев оценивания рассматриваются выполнение поставленной задачи, связность и преемственность выполненной работы, а также качество изложения самой идеи.

Key words: assessment, criteria, skills and abilities, formal and informal methods.

Summary. This article is devoted to the issues of assessing the skills and abilities in German in academic lyceums with the Karakalpak language of instruction. The main criteria for assessing are the fulfillment of the assigned task, the coherence and continuity of the work performed, and the quality of the presentation of the idea itself.

Introduction. One of the most pressing problems of modern education is the organization of a system for constantly recording the level of students' academic achievements and more successful use of its results in improving the educational process, in conducting targeted work to overcome timely identified lags, in determining the directions of a differentiated approach.

In pedagogy, determining skills and abilities is the interaction of a teacher (or some technical system) with students, which results in a mark or grade, or both. In a narrow sense, these are the teacher's verbal or non-verbal reactions, with which he evaluates the students' activities. In a broad sense, these are marks and the situational assessments that accompany them. Teachers usually also use various formal and informal methods of assessing certain actions of a student, for example, an approving remark, praise, exclamation, or, conversely, a reproachful remark, frowning, facial expressions, gestures, and they can even shake a finger at a careless student.

Methodology. The main goal of monitoring and assessing students' knowledge is to determine the quality of students' assimilation of educational material, the level of their mastery of knowledge, skills and abilities provided for by the curriculum in mathematics.

The task of monitoring also includes determining the degree of responsibility of each student for the results of their learning, the level of their ability to independently acquire knowledge [1:110].

For a teacher, knowledge monitoring allows to determine the level of assimilation of educational material or, if necessary, to correct them.

For a student, knowledge monitoring allows:

- to systematize the educational material learned over a certain period of time,

- to summarize it,
- to highlight the main thing,
- to focus attention on it,
- to correct individual knowledge if necessary and to see the results of their activities in the assessment and mark [2:162].

Discussion. Systematic monitoring of students' knowledge is one of the main conditions for improving the quality of education. A teacher's skillful use of various forms of knowledge monitoring helps to increase students' interest in studying the subject, prevents lagging behind, and ensures students' activity in class.

The subject results assessment system includes basic knowledge, including: key concepts, rules, facts, methods, conceptual apparatus; subject actions: the use of sign-symbolic means in the context of transforming, presenting and interpreting information and logical actions (comparison, grouping and classifying objects, actions of analysis, synthesis and generalization, establishing cause-and-effect relationships and analysis).

Assessment is intended to stimulate learning by assessing the student's initial knowledge, the experience he/she brought to completing the task or studying the topic, taking into account individual needs in the educational process, encouraging children to reflect on their learning, on the assessment of their own work and the process of its implementation [3:127].

Subject results contain subject knowledge and a system of formed subject actions. In the system of subject knowledge, there are basic knowledge (knowledge, the mastery of which is necessary for current and subsequent successful learning) and knowledge that complements, expands or deepens the basic system of knowledge, and serves as propaedeutic for subsequent study of the course.

However, when assessing subject results, the main value is not the knowledge itself and the ability to reproduce it in standard educational situations, but the ability to use this knowledge in solving educational-cognitive and educational-practical problems. In other words, the object of assessment is not so much knowledge as the actions performed by students with subject content, in this case (with the content of the foreign language course).

Results. Criteria-based assessment is very often used in German lessons. The multi-criteria assessment system includes:

1. The level of independent work of the student.
2. The degree of mastery of subject knowledge and skills by the student, the mastery of cognitive and communicative universal educational skills.
3. The degree of mastery of regulatory universal educational actions

For written work (tests, assignments, vocabulary dictations), the grade is calculated based on the percentage of correct answers:

Types of work	Grade "3"	Grade "4"	Grade "5"
Control works (tests, vocabulary dictations)	From 60% to 69%	From 70% to 90%	From 91% to 100%

Creative written work (letters, various types of compositions, essays, project work, including in groups) is assessed according to five criteria:

1. Content (compliance with the volume of work, compliance with the topic, whether all aspects specified in the task are reflected, the style of speech corresponds to the type of task, argumentation at the appropriate level, compliance with the rules of politeness).
2. Organization of work (logicality of the statement, use of logical connection at the appropriate level, compliance with the format of the statement and division of the text into paragraphs);
3. Vocabulary (vocabulary corresponds to the task and the requirements of the given year of language study);
4. Grammar (use of various grammatical constructions in accordance with the task and the requirements of the given year of language study);
5. Spelling and punctuation (no spelling errors, adherence to the main rules of punctuation: sentences begin with a capital letter, a period, question mark or exclamation mark at the end of the sentence, and adherence to the basic rules for placing commas) [4:101].

References

1. Жаркова Т.И., Латыш А.Ф. Совершенство в межкультурной коммуникации. рабочая тетрадь студента по предмету "Немецкий язык". [Электронный ресурс]: Электрон. текстовые данные. – Саратов: «IPR Media», 2018.
2. Тимофеева И.В. Рабочая тетрадь по немецкому языку. [Электронный ресурс]: учебное пособие. – Саратов: «IPR Media», 2018.
3. Володина Л.М. Business German [Электронный ресурс]: учебное пособие. – Казань : Казанский национальный исследовательский технологический университет, 2016.
4. Таргыннов Г.Н. Тематический русско-немецкий – немецко-русский словарь сельскохозяйственных терминов. Учебное пособие. – Санкт-Петербург: «Лань», 2013. (Учебники для вузов. Специальная литература).
5. Баракина С.Ю. Немецкий язык [Электронный ресурс]: учебное пособие. – Санкт-Петербург: «Прспект науки», 2013.

Oral answers are assessed according to five criteria:

1. Content (adherence to the volume of the statement, relevance to the topic, reflection of all aspects specified in the task, stylistic design of speech, argumentation, and compliance with the rules of politeness).
2. Interaction with the interlocutor (ability to conduct a logical and coherent conversation, observe the order of exchange of remarks, give reasoned and detailed answers to the interlocutor's questions, ability to start and maintain a conversation, as well as restore it in case of a failure: asking again, clarifying);
3. Vocabulary (vocabulary corresponds to the task and the requirements of a given year of language study);
4. Grammar (use of various grammatical constructions in accordance with the task and the requirements of a given year of language study);
5. Pronunciation (correct pronunciation of English sounds, correct stress placement in words, as well as compliance with the correct intonation in sentences) [5:85].

When assessing personal results, the formation of the student's internal position is diagnosed, which is manifested in emotional and value relationships to themselves and the world around them. In the everyday educational process, the assessment of personal results is necessary. The teacher cannot ignore and assess the moral or, conversely, immoral judgments and actions of the student. The assessment (but not the mark) is manifested in a verbal characteristic such as «SiehabenRecht», «Ihre Wahl istrichtig»etc. During the assessment, the student takes a position of moral choice in a given situation. It should be remembered that such an assessment should take place "in a form that does not pose a threat to the personality, psychological safety and emotional status of students." The main object of assessing meta-subject results is the formation of a number of regulatory, communicative and cognitive universal actions, such as the ability to accept and maintain an educational goal, the ability to carry out information search, etc. In lessons, you can also check such competencies that are difficult (or impossible) to check during a standardized final test. For example, such skills as interaction with a partner, the desire to take into account and coordinate different opinions and positions in cooperation, etc.

Conclusion. Thus, control and assessment of knowledge are important aspects in the pedagogical process, and the current academic performance of students and the level of language proficiency in general depend on how they are organized.

BASLAWÍSH MEKTEP JASÍNDAGÍ BALALARDA LOGIKALÍQ OQÍW ISKERLIGIN QÁLIPLESTIRIW

Saytbekova Svetlana Saylaubaevna – *pedagogika ilimleriniń kandidati, docent*

лана2676@umail.uz

Аjiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДЕТЕЙ НАЧАЛЬНОГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Сайтбекова Светлана Сайлаубаевна – *кандидат педагогических наук, доцент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

FORMATION OF THE LOGICAL LEARNING ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Saytbekova Svetlana Saylaubaevna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich sinf oʻquvchilari, jarayon, bilim, malaka, harakat, maqsad, qobiliyat, motiv, ijodkorlik, mantiq, tasnif, nazorat, fikrlash, oʻyin.

Rezyume. Maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ijtimoiy tajribani ongli va faol egallash orqali oʻz-oʻzini rivojlantirish va oʻz-oʻzini takomillashtirish qobiliyatini rivojlantirish uchun universal oʻquv faoliyatini oʻzlashtirish koʻrib chiqiladi. Bu yerda mantiqiy oʻquv faoliyatini oʻrganish, yangi bilim, koʻnikma va malakalarni muvaffaqiyatli egallashning asosini tashkil qiladi. Mantiqiy universal taʼlim faoliyati boshlangʻich sinf oʻquvchilarining oʻquv faoliyatining rivojlanishiga va umumiy kognitiv rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Ключевые слова: младшие школьники, процесс, знания, умения, действия, цель, способности, мотивы, творчество, логика, классификация, контроль, мышление, игра.

Резюме. В статье рассматривается овладение обучающимися начальных классов универсальными учебными действиями для формирования способности к саморазвитию и самосовершенствованию путем сознательного и активного присвоения социального опыта, где логические учебные действия являются основой умения учиться, успешного усвоения новых знаний, умений и навыков. Логические универсальные учебные действия оказывают огромное влияние на формирование учебно-познавательной деятельности младших школьников и познавательное развитие в целом.

Key words: primary schoolchildren, process, knowledge, skills, actions, goal, abilities, motives, creativity, logic, classification, control, thinking, game.

Summary. This article examines the mastery of universal learning activities by primary school students to develop their capacity for self-development and self-improvement through the conscious and active acquisition of social experience. Logical learning activities form the foundation of learning and the successful acquisition of new knowledge, skills, and abilities. Logical universal learning activities have a significant impact on the development of primary school students' learning and cognitive performance and overall cognitive development.

Kirisiw. Házirgi rawajlanıw dáwirinde mámleketimiz jas áwladqa bilim beriwde oqıtıwdıń zamanagóy metodlarınan paydalanıwdı óz aldına maqset etip qoymaқта.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.Mirziyoyev: “Biz balanı onıń qálew hám mútajliklerine sáykes keletuǵın tárizde oqıtıwımız kerek”, dedi [1]. Baslawish mektep bilimlendiriw balanıń ózligin qáliplestiriw, onıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw hám keyingi tálim basqishına tayarlawda tiykarǵı rol oynaydı.

Bul mektep táliminiń birinshi basqışı bolıp, ol jaǵdayda balalar átirapdaǵı dúnya haqqında birinshi bilimlerde aladı, basqa adamlar menen ushırıswdı úyrenedi hám óz-ózin tárbiyalaw kónlikpelerin rawajlandıradi.

Tiykarǵı bólim. “Oqıwda úyreniw” wazıypasınıń sheshimin tabıw XX ásirdeń ekinshi yarımında ilimpazlar A.V.Usova [2], N.A.Loshkareva [3], V.F.Palamarchukler [4] ulıwma oqıw kónlikpesin qáliplestiriw arqalı qarastırdı.

Mısalı, A.V.Usova tómendegishe bólip qaraydı: – bilw (oqıw hám ilimiy-kópshilik ádebiyatlar menen islew; baqlaw ótkeriw, gipotezalaradı usınıw, eksperimenti ózbetinshe qoyıw hám onıń nátiyjelerin túsindiriw hám t.b.) – informaciyanıń hár qıylı derekleri menen islese bilw uqıwı (kitaplar menen, tábiyat hám jámiyettegi hádiyseler menen, eksperiment penen); – ámeliy (esaplaw, ólshew, grafiklerdi oqıw hám jasaw, laboratoriya ásbap-úskenerleri

menen islew, logikalıq máselelerdiń sheshimin tabıw hám basqa) – birinshi gruppanı konkretlestiriwshi konlikpeler; – shólkemlestiriw (jumıstı jobalastırıw hám iskerlikti shólkemlestiriw); – ózin-ózi qadaǵalaw hám bahalaw (jumıstı usınıs etilgen yaki óz betinshe anıqlanǵan kriteriyalar boyınsha bahalaw) [2].

Izertlewshi S.G.Vorovshikov korrektli bolǵan klassifikaciyanı usınadı – oqıwdı basqarıw – konlikpeler, bul oqıwshılardıń óz oqıw iskerliklerin jobalastırıwdı, shólkemlestiriwdi, qadaǵalaw hám tártiplestiriwdi (korrekciyalaw), analizlewdi támiyinleydi. Ózbetinshe oqıw iskerliginiń barlıq basqıshları:

– oqıw wazıypaların motivaciyalıq túsiniwdi, oqıw iskerligin onıń sheshimin tabıw boyınsha orınlawda, iskerlikti ózi qadaǵalaw hám bahalawdı támiyinleydi;

– oqıw informaciyalıq – konlikpeler, olar oqıw wazıypaların sheshiw ushın bilimler, informaciyalardı tabıw, qayta islew hám qollanıw;

– oqıw-logikalıq konlikpeler, oqıw wazıypaların (oylaw túri boyınsha: tásir etiwshi, obrazlı hám logikalıq) belgilew hám sheshimin tabıwdıń ayqın strukturasını támiyinleydi [5].

UOI (universal oqıw iskerligi) túsiniǵı mánisi boyınsha didaktikada qabıl etilgen “ulıwma oqıw konlikpeleri” termininiń mańis sheńberin keńeytedi, bilw, regulyativ hám kommunikativ tarawlar ulıwma konlikpelerin

tarqatadı, oqıwdıń, ózara háreket konlikpesin támiyinleydi. Oqıwshınıń joqarı psixikalıq funkciyaları: yad, dıqqat, oylaw, elesletiw, sóylewler universal oqıw iskerlikleriniń qalıplesiwiniń tiykarında turadı. Biliw procesi maǵlıwmatları usı jasta ózbetinshelekke iye boladı. Oqıw iskerliginiń qalıplesiwi kórgen hám esitkenlerin yadında saqlaw imkannı beredi, qabıl etilgeninen sırtta bolǵan jańa obrazlardı kóz aldına keltiredi, jańa túsiniklerdi analizleydi, salıstıradı, qalıplestiredi. Ulıwma kishi mektep jasında biliwiniń rawajlanıw ózgesheligin qarap shıǵıw zárúr boladı, sebebi, ol universal oqıw iskerlikleriniń qalıplesiwi ushın baza bolıp tabıladı.

Izertlewshi N.I.Vornovskayanıń pikiri boyınsha, kishi mektep jasında kognitiv rawajlanıwdıń ózgesheligi sonnan ibarat, biliw procesleri oqıwshınıń qadaǵalawında boladı hám oqıwshınıń ózin-ózi qadaǵalawı belgili bir biliw iskerlikleriniń tiykarında ámelge asırıladı, hám oqıwshı qadaǵalawınıń úlesi kem-kemnen kemeyip barıp, oqıwshınıń ózin-ózi qadaǵalawınıń úlesiniń artıwın támiyinleydi [6].

Tómendegi ózgeshelikler kishi mektep jas balalarında qabıl etiwdiń rawajlanıwında anıqlanadı: Baqlawdıń perceptiv iskerlik oqıwshılarda sabaqlar waqtında oqıw iskerliginde qalıpleseı. Ol yaki bul qabıl etetuǵın obyektin ózgesheliklerin bilip alıw wazıypası kóbinese balalardıń aldında turadı, baqlawdıń tásilleri beriledi, anıqlanǵan qásiyetlerdi súwretlew forması súwret, sxemalar yaki sózler kórinisinde usınıladı. Jáne de, oqıwshılardı arnawlı tapsırmalar berilip, olar obyektler hám predmetlerdi qabıl etiwdi rawajlandırıwǵa hám hár qıylı obrazlardı qabıl etiwdi salıstırıp, olardı analizlew imkannı beredi. Usınıń aqıbetinde kishi mektep jas oqıwshısı baqlaw obyektin maqsetli úyreniw hám basqıshpa-basqısh izertlewge úyrenedi, ol baqlaw uqıbına iye boladı, biraq baqlaw ele oqıwshı tárepinen qadaǵalawdıń tásiri astında boladı. Qabıl etiwdiń rawajlanıwı baqlaw uqıbı hám obyektlerdiń belgilerin ajratıp, analiz alıp barıp, jáne de biliw usılların alıp barıp uqıbı sıyaqlı biliw iskerlikleriniń rawajlanıwın támiyinleydi.

B.S.Volkov pikiri boyınsha, tómendegi ózgeshelikler dıqqatın rawajlanıwında kishi mektep jasında baqlanadı. Eń aldın menen, dıqqatın barlıq qásiyetleri rawajlanadı, olardıń arasında dıqqatın erkinliginiń artıwı aytarlıqtay xarakterli ózgesheligi bolıp tabıladı. Kishi mektep jas oqıwshısında sabaq waqtında udayı oǵan qızıqlı hám tartımlı bolmaǵan obyektlerge dıqqatın jámlewge tuwra keledi, hám bul dıqqatın erkin rawajlanıwın stimullastradı. Erkin dıqqatın turaqlılıǵı oqıw maqsetleri hám wazıypaların, qanshelli ayqın hám anıq qoyılıwına baylanıslı. Erkin dıqqatın rawajlanıwınıń jasqa qarata ózgesheliklerin, onı uzaq waqt dawamında saqlap turıwdıń qıyınshılıǵın esapqa alǵan halda, oqıwshı tárepinen erkin dıqqatı aktivlestiriwshi elementler sabaq waqtında turaqlı túrde qollanıladı.

Bular kórgizbelilik, kerekli detallardı ashıp reńler menen ajratıp kórsetiw, dawıs intonaciya hám tempin ózgeriw, jumıs forması hám metodikalıq tásillerdi ózgeriw, jarıs hám oyun momentlerin qollanıp bolıp tabıladı [7]. Obyektlerdiń ózgesheliklerin analizlew hám anıqlastırıp, informaciylardı tekseriw hám qayta tiklew, bilimderdi strukturalastırıp, barlıq logikalıq iskerliklerdi ornlaw sıyaqlı biliw iskerlikleriniń hám basqa kishi mektep jas oqıwshısı dıqqatında roli úlken boladı.

Hár qanday iskerlik maqsetine iye boladı. Oyınnıń maqseti qanday? Bir qaraganda ol “maqsetsiz”: Hár qanday iskerlik maqsetine iye boladı. Oyınnıń maqseti qanday? Bir qaraganda ol “maqsetsiz”: balalar sekiredi, juwradı, biraq baslawısh klass oqıwshıları ushın oyınnıń maqseti balanıń tábiyiy hám qızıǵıwshılıq penen rawajlanıwına járdem beriw. Balalar oyın arqalı bilimderdi ańsat ózlestiredi, pikirlewge, basqalar menen pikirlesiwge, baslama hám dóretiwshilik kórsetiwge úyrenedi. Oyın bilim alıw procesin túsinikli, qızıqlı etedi hám balaǵa jámaátte ózin isenimli seziwge járdem beredi. Al oyın iskerliginiń mazmunı neden ibarat? Oyın bala ereseklik turmısqa tayarlanıp ushın misli tábiyat tárepinen berilgendey túyiledi.

Biz iskerlik haqqında sóz etkenimizde onıń procesi haqqında aytamız. Eger basqa qálegen, oyın emes iskerlik eń aldın menen maqseti, nátiyjesi áhmiyetli bolsa, al oyında bolsa tiykarınan process áhmiyetli, sebebi, oyında kózge kórinip turǵan maqset misli joqtay. Áyne oyın procesiniń ózine degen qızıǵıwshılıq oyınnıń sozılıwına imkannı beretuǵın háreketke keltiriwshi kúshi bolıp tabıladı.

Hár qanday iskerlik ózi-ózinin háreket sıpatında bolıp ótiwi múmkin. Al oyın bolsa udayı ózi-ózinin háreket bolıp tabıladı. Misal, hám quwanışlı tuyǵılar, hám jaqtırmastan miynet etiw múmkin. Oyın qanaatlanıwshılıq almaǵan halda ótiwi múmkin emes.

Oyın oǵan qatnasıwshılar ushın udayı quwanışlı. Eger oyında jaǵımsız emociya júzege kelse, onda ol toqtatıladı, úzilip qaladı.

Ayıp ótilgenindey-aq, oyın – motivi nátiyjesinde emes, al procesin ózinde bolǵan iskerlik túri. Oyın bala ushın ózin-ózi kórsetiw hám ózin-ózi ańlatıp quralı. Ol, oǵan balanı shegaralanǵan áleminen sırtqa shıǵıw hám óziniń menshikli álemin jaratıp imkannı beredi. Oyın balaǵa emocional baxıt-saadat baǵıshlaydı, júdá kóp túrli umtıwshılıq hám tileklerin, ásirese, eresekler sıyaqlı háreket etiw, predmetlerdi basqarıw tilegin ámelge asırıp imkannı beredi.

Elesletiw, dıqqat, obrazlı oylaw uqıpları oyında rawajlanadı.

Bul bala oyında qorshaǵan reallıqtıń, onıń menshikli ámeliw iskerliginiń shegarasın shıǵıp ketetuǵın keń sferaların jaratıp umtıwı ámelge asıwı menen bolıp ótedi, al bunı shártli háreketler járdeminde islew múmkin boladı.

Bala erkin ózin uslap-tutıwdıń tájiriyesin de, ózin basqarıwdı úyreniwdi oyında aladı, bunda oyın qádelerin, birgeliktegi oyın óziniń tikkeley quwatlaw arqalı saqlaydı.

Juwmaq. Solay etip, biz ayıp ótilgenlerdi ulıwmalastıra otırıp, kishi mektep jasında logikalıq universal oqıw iskerlikleri qalıplesiwi ushın aytarlıqtay unamlı sharayatlar jaratılardı degen juwmaqqa keliwimiz múmkin, sebebi, iskerlikin barlıq túri, sonnan oqıw iskerligi usı jasta biliw salasın oyın arqalı rawajlanıwın támiyinleydi. Barlıq biliw psixikalıq procesler erkin sıpatqa iye boladı, quramalasadı hám bayıp baradı. Barlıq biliw proceslerin ózbetinshe basqarıw usıllar kishi mektep jas oqıwshılarında qalıpleseı, iskerlikin analitikalıq-sintetikalıq tipi, biliw universal oqıw iskerlikleriniń qalıplesiwinde áhmiyetli shártler bolatuǵın modellestiriw iskerligi intellektual rawajlanıwda aktiv qalıpleseı.

Ádebiyatlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qathiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. / Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar, №11.
2. Усова А.В. Формирование у учащихся учебных умений [Текст] / А.В. Усова, А.А. Бобров. – Москва: «Знание», 2012.
3. Лошкарева Н.А. Развитие общих учебных умений и навыков школьников. // Воспитание школьников. 1984. №4. – С.64-66.
4. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. – Москва: «Просвещение», 1987.
5. Воровщиков С.Г. Классификация общеучебных умений младших школьников. // Управление начальной школой: качественное образование с первой ступени: // МЦФЭР. 2012. № 5. – С. 33-40.
6. Ворновская Н.И. Формирование познавательных интересов младших школьников. На материале историко-культурного краеведения [Текст]: автореферат дисс. канд. пед. Наук. – Калининград: 2003.
7. Волков Б.С. Психология младшего школьника. – Москва: Педагогическое общество России, 2010.

QAZI MÁWLIK BEKMUXAMMED ULÍNÍN AǴARTIWShÍLÍQ-JÁDIDShILIK XÍZMETLERI

Seytmuratov Qalbay – *pedagogika ilimleriniń kandidati*

qalbay1954@gmail.com

Ájiniyaz atundaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ДЖАДИДСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗЫ МАУЛИКА БЕKMUXAMMED УГЛЫ

Сейтмуратов Калбай – *кандидат педагогических наук*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ENLIGHTENMENT AND JADEED ACTIVITIES OF KAZI MAWLIK BEKMUXAMMED UGLI

Seytmuratov Qalbay – *Candidate of Pedagogical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: madaniyat, maorif, maʼrifat, maktab, madrasa, adabiyot, jadidchilik, qissaxonlik, tarjimon.

Rezyume. Maqolada qoraqalpoq xalqining buyuk farzandi, shoir, pedagog, qissaxon, tarjimon, jurnalist Qazi Maulik Bekmukammed oʻgʻlining maʼrifiy-jadidchilik faoliyati haqida soʻz boradi.

Ключевые слова: культура, образование, просвещение, школа, медресе, литература, джадидизм, сказитель народных эпосов, переводчик.

Резюме. В статье рассматривается просветительско-джадидская деятельность великого сына каракалпакского народа Казы Маулика Бекмукхаммеда оглу, поэта-просветителя, сказителя народных эпосов, переводчика и журналиста.

Key words: culture, education, enlightenment, school, madrasah, literature, Jádidism, storytelling, translator.

Summary. The article discusses the educational and innovative activities of the great son of the Karakalpak people, poet, teacher, storyteller, translator, and journalist Kazy Maulik Bekmukhammed oglu.

Kirisiv. Qaraqalpaq xalqınıń súyikli perzentleriniń biri – belgili jádid aǵartıwshısı, shayır, qissaxan hám awdarmashı Qazı Máwlik (shın atı Máwdit) Bekmukammed ulı xalıq arasında úlken abırayǵa iye bolıp, óz ómirin úlkemizde tálim-tárbiya hám mádeniyatı rawajlandırıwǵa, xalıqtı sawatlı etiwge, olardıń dúnyaqarasın rawajlandırıwǵa jumsaǵan insan edi. Ásirese, onıń jańa jádid usılındaǵı mektepti shólkemlestiriwi, kitap sawdasın jolǵa qoyıwı, shayır qissaxanlar mektebin shólkemlestiriwi hám sol tiykarda xalıq awızeki ádebiyatı dúrdanaların qaǵazǵa túsirip, jazba kitap halına keltirip xalıqqa tarqatıwı ayrıqsha dıqqatqa ılayıq. Ol Islam mádeniyatın jetik iyelegen adamlardan bolǵan, xalıq, millet mádeniyatın júdá ulıǵlaǵan. Ondaǵı sawatlılıq, talantlılıq keleshekte milliy xalıq mádeniyatın qorǵawshı hám baslawshılardan bolıp jetilisiwine sebep bolǵan.

Qazı Máwliktiń ómiri hám dóreiwshilik xızmetleri elege shekem jeterli dárejede úyrenilmegen. Onıń ómiri, xızmeti haqqında baspasózde, ilimiy miynetlerde hár qıylı maǵlıwmatlar ushırasadı. Sebebi quwdalawshılıq jıllarında shayırdıń jazǵan miynetleri, qosıqlarınıń kópshiligi joq etip jiberilgen.

Tiykardı bólim: Qazı Máwlik Bekmukammed ulı 1885-jılı Shımbay uezdi Jańabazar bolıslıǵında Aqtuba awılında diniy ulama shańaraǵında tuwılǵan. Onıń ákesi Bekmukammed axun xoja ruwınan bolıp, hár tárepleme sawatlı insan bolǵan. Shımbaydaǵı Qaraqum iyshan hám Buxaradaǵı Kukaldash medreselerinde tálim alǵan. Uzaq waqıt Shımbaydaǵı Xan meshitiniń Bas imamı, Shımbaydıń qazısı (sudʼyası) lawazımlarında islegen.

Jas Máwlik dáslebinde Shımbaydaǵı Áliy axunını meshitinde tálim aladı. Akesiniń járdeminde jaslayınan kóp tillerdi úyrenen, qissalardı oqıǵan, dóreiwshilikke iqlashı bala bolıp ósken. Ákesi Bekmukammed perzentiniń ilimli, bilimli bolıwın qálep onı ózi oqıǵan Qaraqum iyshan medresesine oqıwǵa beredi. Bul jerde ol din tiykarları menen birgelikte shıǵıs poeziyasın qunt penen úyrenedi.

Qaraqum iyshan medresesin pitkergennen keyin ilimge qushtar Máwlik ákesiniń qollap-quwatlawı menen pútkil

Orta Aziyaǵa belgili oqıw ornı bolǵan Buxaradaǵı Kukaldash medresesine oqıwǵa kiredi hám ol jerde de diniy sabaqlardı, islam mádeniyatın tereń úyreniw menen birge Shıǵıs klassikleriniń bay miyrasları menen tanısadı. Shayırılıqqa intası kúshli bolǵanlıǵı sebepli ózi de qosıqlar dórete baslaydı.

Medresede oqıwı dawamında sol dáwirdegi úlken siyasiy aǵımǵa aylanǵan jádidshilik háreketi, onıń baǵdarlaması menen tanısadı hám isti bilimlendiriw tarawın reformalawdan baslaw haqqında olardıń shaqırıqları jas Máwlik te úlken tásir oyatadı. Nátiyjede bul shaqırıq onıń keleshek ómir jolın belgileydi hám aǵartıwshılıq isine sadıq qalıwına tiykar jaratadı. Nátiyjede Qazı Máwlik Türkistan hám Buxara jádidleriniń islerin qaraqalpaq jerinde dawam ettiriwshilerdiń eń iri wákıllerinen biri boldı.

«Jádidshi shayır Qazı Máwlik Buxara medresesinde oqıp júrgen gezleri «Jas buxaralılar» [1:57] háreketine aǵza bolıp, jádid mektebindegi tálim procesi, jádidshilik háreketiniń milliy gárezsizlik ushın umtıw jobaları menen tanısıp, diniy bilimlerin tereńlestiriw menen birge jámiyetlik siyasiy kózqaraslarında keńeytip baradı. Qazı Máwlik medreseni 1912-jilda tamamlap, Qaraqalpaqstanǵa kelip jádidshilik háreketin dawam ettiredi. Shımbayda jańa usıldaǵı mektep shólkemlestirip, mektep oqıwshıların biypul awqatlandırıp, olarǵa tálim bere basladı» [2:17]. Onıń ashqan mektebinde balardıń kópshiligi kem támiyinlengen shańaraqlardan bolǵanlıqtan olardı kiyim, azıq-awqat hám oqıw quralları menen támiyinlewdi shayır óz qolına aladı.

Jádidlerdiń «Jas buxaralılar» shólkemi júdá abıraylı jádidshilik toparlardan edi. Bul shólkemge keyinshelik pútkil Turkistan jádidleriniń jetekshilerine aylanǵan Maxmudxoja Behbudiy, Abdirauf Fitrat, Fayzulla Xojaev, Sadratdin Ayniy h.t.b. aǵza bolǵan.

Biraq, sol dáwirde Shımbaydıń qazısı (sudyası) bolıp islep atırǵan ákesi Bekmukammed qaytı boladı. Jas bolıwına qaramastan Máwlik ákesiniń ornına qazı lawazımına saylanadı. Sonıń menen bir waqıtta xalıqtıń húrmetine ılayıq bolǵan Qazı Máwlik Shımbaydıń

Xan-meshitiniń imamı bolıp ta isleydi. Balalarınıń aytıwına qaraǵanda ol bir neshe múddetke irkinishsiz saylanıp, ulıwma 14 jıl dawamında qazı lawazımında isleydi.

Rus patshasınıń urısqa baylanıslı front artında jumıs islewe márdikarlıqqa alıw haqqındaǵı pármanına qarsı 1916-jılǵı Shımbayda baslangan kóterilis úlken tariyxıy úaqıya sıpatında tariyxta qalǵanı málim. Óz xalqın, milletin súyetuǵın Qazı Máwliktiń bul waqıyaǵa qatnası haqqında alımlarımız bılayınsha jazadı: «Shımbay bul xalıq azat etiwshilik háreketlerdiń eń qaynaǵan oraylarınan biri bolıp turǵan jer edi. Óz elindegi bul tariyxıy, siyasiy jaǵday jas oqımışlı alımǵa tásir etpewi múmkin emes edi. Onıń ústine Qazı Máwlik jádidlik háreketlerdi elge keń tarqatıwshılardıń biri boldı, sol sebepli ol Shımbaydaǵı xalıq kóterilisiniń belsendi qatnasıwshılarınıń biri boldı» [3:91].

Márdikarǵa adam alıw xalıqtıń kewillerin qayǵı-ǵamǵa toltırdı. Olardıń kóbisi ózleriniń bul qayǵıların bólisiwge, saǵınısh qosıqların jazıp beriwdi sorap Qazı Máwlikke keledi. Qazı Máwlik bularǵa tilekles insan sıpatında olardıń tileklerin orınladı. Shayırdıń bul tariyxıy waqıyalarǵa arnalǵan «Márdikar» qosıǵı sol jılları xalıqqa eń kóp taralǵan shıǵarmalardan boldı.

Kegeyli boyına aq gúl pitipti,
Biziń yarlar márdikarǵa ketipti,
Yash ǵana yarını háyran etipti,
Keshe ketken sáwdigimdi saǵındım.
Elden ayra túsip ketti neshsheler,
Kambaǵal qashaqqa árman ettiler,
Xabar yoq bilmeymen qayda kettiler,
Keshe ketken sáwdigimdi saǵındım.

Qazı Máwlik shayır hám aǵartıwshı sıpatında belgili insanlar Seyfulǵabid Májitov, Qasım Áwezov, Ayapbergen Muwsaev hám t.b. menen tıǵız baylanısta bolǵan. Arab grafikasın reformalaw, jádid usılındaǵı tótelep oqıwdı shólkemlestiriwshilerdiń biri boldı.

Ásirese, S.Májitov penen jańa usıldaǵı jádid mektebi, ondaǵı oqıw-tárbiya máselelerin shólkemlestiriw boyınsha xat jazısıp turǵan. Ekewi de shayır tábiyatlı adamlar bolǵanlıqtan kóbinese olardıń bir-birine jazǵan xatları qosıq qatarları menen jazılardı. 1907-jılı S.Májitov Shımbaydıń bolısı Iniyat bolısqa qosıq qatarları menen xat jazıp, Shımbaydan jádid usılındaǵı mekteplerdi ashıwdı usınıs etedi. Ol bunnan sál aldın usı mazmundaǵı xattı Qazı Máwlikke de jollaǵanlıǵın bildiredi. Buni Qazı Máwlik penen Qońıratshı Sápıwra atlı shayır qız arasındaǵı aytıs qosıqları arqalı da kóriwge boladı. S.Axmetov, B.Ismaylov, K.Mámbetovlar baspaǵa tayarlanǵan orta mekteplerdiń onınshı klası ushın sabaqlıqta bul aytıs jóninde «Seyfulǵabid penen Qazı Máwliktiń jazba túrdegi aytısları shınında da mádeniy aǵartıwshılıq haqqındaǵı aytıslar bolıp esaplanadı. Eki bilimli shayırdıń pikiri de negizinen xalıqtı bilimlendiriwge baǵdarlanadı» [4:215] – dep kórsetiledi. Sonday aq buniń tastıyǵın S.Májitovtıń Qazı Máwlikke jazǵan mına sálemnamasınan da kóriwimizge boladı:

Áziydim, endeshe bul sózdi eshit,
Shımbayda bolǵanı bir-eki meshit,
Ne qılsın ortada jalǵız iyshan,
Mektepte mollasınan bolmay tur nıshan,
El ushın bilimsiz qalǵan qáwipli,
Kóp balalar oqıy almas háripti.

Qazı Máwlik jetik hám sawatlı insan sıpatında arab, parsı hám basqa tillerdi jetik bilgen. Quranı Kárimdi oqıp

otırıp, irkilmesten qaraqalpaq tiline awdarıp, mánis-mazmunın túsindirip bere alǵan.

Qazı Máwlik birinshi gezekte xalıqtı sawatlandırıwdı maqset etken aǵartıwshı insan bolǵan. Usı maqsette ol Shımbay qalasında kitap dúkanın shólkemlestirip, kitap sawdasın jolǵa qoyǵan. Ol Rossiyaǵa, Túrkiyaǵa, Arabiyaǵa, Mısırǵa, Qıtayǵa, Hindistanǵa baratırǵan sáwdegerlerge óz qasınan pul qosıp, kitap aldırıp óz dúkanında sattırǵan. Onıń kitap dúkanında arab, türk, parsı, tatar, rus tilindegi kitaplar satılǵan. Kitap dúkanına kitap alıp keliw ushın ózi de tez-tez Tashkent qalasına sawdagerler menen birgelikte barıp kelip turǵan. Sonday-aq ol kitap kóshiriwshiler jumısın jolǵa qoyıp, kitap qılıp túplengen qol jazbalarda usı jol menen satılıp, tarqatılıp barılǵan.

Qazı Máwliktiń ózi xosh hawaz qıssaxan bolǵan. Átirapına talantlı shayır, baqsı, jıraw hám qıssaxanlardı toplaı, olar ushın qıssaxan shayırlar mektebin shólkemlestirgen. Bul mektepte qıssaxanlardan dástanlar hám basqa da xalıq awız eki dóretpeleri jazıp alınıp, jazba, yaǵnıy kitap halına keltirilip xalıqqa tarqatılıp barılǵan. Bul jerde basqa turk tilles xalıqlardıń tillerinen Xoja Axmed Yassawiy hám Sulayman Baqırǵaniydiń shıǵarmaları, «Góruǵlı», «Yusip-Axmed», «Gárib ashıq», «Húrliqa-Hamra», «Yusip-Zlixa» hám basqa da dástanlar qaraqalpaq tiline awdarılıp, tarqatılǵan. Bul shıǵarmalardıń ayırımların Qazı Máwliktiń ózi awdarmalagan, ózi de shıǵarmalar dóretken. Usı maqsette bul jerde kitap kóshiriwshiler, kitap túplewshiler hám awdarmashılarda tayarlanǵan. Sonıń menen birge xalıq massası kóp toplanatuǵın bolǵanlıqtan aldınǵı progressiv ideyalardı, jádidshilik ideyaların xalıq arasına tarqatıwda, jańalıqlardı jetkeriwde qıssaxanlıq mektebinen paydalanıw maqset etilgen hám bul is belgili dárejede ámelge asırılǵan. Belgili shayır, qıssaxan Abbas Dabilov eske túsiriwlerinde bılay deydi: el arasında qosıqlardı oqıǵanıwızda adamlar Qazı Máwliktiń shıǵarmaların Maqtımqulınıń shıǵarmalarınan beter jaqsı kórip oqıtar edi.

Shayır Qazı Máwlik Firdawsiy, Nizamiy, Nawayı, Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaqtıń shıǵarmaların qunt penen úyrengen. Maqtımqulınıń qosıqların qaraqalpaq tiline awdarǵan. Ózide ashıqlıq, ishıq-muhabbat, tuwılǵan jer, Shımbay haqqında kóplegen qosıqlar dóretken. Olardıń qatarına onıń bizgeshe jetip kelgen «Shımbay bayazı», «Aqlım hayrandur», «Márdikar», «Ne sózdir», «Nedur gúnayım», «Periyzat», «Shımbaydıń», «Yadıma túshti», «Qurban hayıt», «Qızlar qosıǵı», «Qushaydı» [5:39] hám t.b. kórsetip ótiw múmkin. Onıń jazǵan qosıqları xalıqtıń kewlinen shıqqanlıqtan adamlar yad alıp, awızdan-awızǵa kóship júrgen. 1949-jılı «Gúlistan» ádebiy almanaxında onıń bir qansha qosıqları járiyalanadı.

Shayır bárqulla xalıqtıń turmıs sharayatlarınan xabardar bolǵan hám olardıń jırın jırlaǵan. Buni shayırdıń «Qurban hayıt» qosıǵınanda oqıwǵa boladı:

Aydi qurban keldi dep, bar adamlar qurban eter,
Tapmaǵan biysharalar lobiya salıb sıqman eter.
Basqa ilajı bolmaǵan soń, xosh waq bolıp kewil eter,
Basqa jaqtan miyman kelse, kel qonaǵım ishıp-je der.
Bar kisi jánnet diyib qurbanlıqqa sıyır jeter,
Quyırǵına asılıb, etti kishi gúná kesher.
Biyshara bolsa, sıqman ishıp shıp-shıp bolıp terge túsher,
Ilajın topıb, ol gárib dozaqtan hám eplep óter.
Bolmasa ol biyshara qurbanlıqqa nesin soysın,

Axun menen molların aldına al dep ol nesin qoysın.

Ay qudaya men de seniń bendeń men - dep, zar yıǵlap,

Aytadı ol ǵarib: «Sıqmanǵa bala-shaǵam toysın», – dep jazadı.

Shayır hayal-qızlarǵa baǵıshlangan qosıqlarında teńew formalarınan orınlı paydalanıp, qızlarımızdın sulıwlıǵın lirikalıq sheberlik penen táriypleydi. Buni onıń «Shımbay» qosıǵında kóriwge boladı:

Tániń titirár ah yúzlárin kórgende,
Lábin tishláb belin qushıb turǵanda,
Baldan láziz láblárinı sorǵanda,

Shiyrin sheker qızları bar Shımbaydın,-dep jırılaydı.

Shayır «Shımbaydın» qosıǵında bolsa tuwılǵan jerdiń jamalı óz aldına ekenligin kórsetip, onıń Mısırdan da abzal ekenligin, keń paytaq dalaların maqtanış sezimleri menen jırılaydı hám ulıǵlaydı:

Mısırdan yaqshıdur Shımbay qalası,
Jorǵa yurmel miner qızıw-balası,
At shappaǵa keńdur anıń dalası,
Shunıdayın elleri bar Shımbaydın.

Qazı Máwlik sovet húkimeti ornaǵannan keyin 1922-1923-jılları mektep jumısın rawajlandırıw menen birge sawda tarawında jumıs isleydi. Sawatlı bolǵanlıǵı ushın 1925-1928-jılları Shımbay qalalıq hám rayonlıq atqarıw komitetlerinde xatker bolıp isleydi.

Qazı Máwlik 1928-1929-jıllarǵa kelip, kelip shıǵıwı dindarlardan, bay shańaraqtan dep kórsetilip, eski feodallıq dúzimdi qollap-quwatlawda, jádidshilik ideyaların propagandalawda ayıplanıp, «xalıq dushpanı» sıpatında jergilikli húkimet tárepinen quwdalana baslaydı. Orınsız ayıplawlar menen uzaq dawam etken quwdalaw shayırdı

eldi taslap ketiwge májbúrleydi. Nátiyjede 1929-jılı onı qamaqqa alıwǵa kelgen payıtları tereze arqalı shıǵıp qashadı hám Túrkmenda jasıwıp jasawǵa májbúr boladı.

Qazı Máwlik sawatlı insan, shayır hám qıssaxan bolǵanlıqtan túrkmen xalıq arasında da úlken húrmet-izzetke sazawar boladı. Aytıwınsha onıń menen hár bir ushırasıw bayramǵa aylanǵan. Ol jıynalǵanlarǵa Maqtımqulı, Molla Nepes shıǵarmalarınan úzindiler oqıp hám mánisin túsindirip berer edi.

Qazı Máwlik urıs jıllarınan keyin 1949-jılı elge qayıp keledi hám Nókis qalasında jasıyadı. Dóretiwshilik toparlar jámáátinde jumıs isleydi. Qosıqlar jazadı, xalıq arasında ótkeriletuǵın mádeniy-aǵartıwshılıq ilájlarǵa qatnasadı, rayonlarǵa gastrollarǵa baradı.

Lekin shayır kóp ótpey 1950-jılı 19-yanvar kúni 63 jasında qayıts boladı. Házir shayır jasaǵan Nókis hám Shımbay qalalarındaǵı kósheler onıń atı menen ataladı.

Juwmaq. Qazı Máwlik shıǵısı boyınsha da, sońǵı iyelegen lawazımları, eldegi islegen xızmetleri boyınsha da sovet húkimetine jat adam bolıp esaplanadı. Onıń ústine «Jas Buxaralılar» shólkeminiń aǵzası sıpatında Qaraqalpaqstanda jádidshilik háreketlerdi rawajlandırǵanı ushın ol qamaqqa húkim etiledi. Sol sebepli ol tuwılǵan elin taslap uzaq waqıt ǵayrı jurtta panalap jasawǵa májbúr boladı.

Qazı Máwlik ullı jazıwshı, shayır, aǵartıwshı, awdarmashı, qıssaxan, jurnalist, xalqımızdın óz dáwirinde júreginen keń orın iyelegen adam sıpatında onıń atı qaraqalpaq ádebiyatı, mádeniyatı tariyxında máńgi qaladı.

Ádebiyatlar

1. Dolimov U. Turkstonda jadid maktablari. – Toshkent: «Universitet», 2006. .
2. Кудияров А.Р. История города Чимбая (XIX– начало XX вв.): Автореф. Дисс...канд. ист. наук. – Нукус: 1999.
3. Paxratdinov A., Allambergenov K., Bekbergenova M. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2011.
4. Qaraqalpaq ádebiyatı. Orta mekteplerdiń 10-klası ushın sabaqlıq. – Nókis: «Bilim», 1992.
5. Dawletov B. XX ásir basındaǵı qaraqalpaq lirikasında janrlıq formalar máselesi. – Nókis: 2002.

**PEDAGOGIK PROGNOZLASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI:
ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI**

Seytmuratova Tazaxan Qutlimuratovna – *tayanch doktorant*

tazaxanseymuratova8479@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ:
СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ**

Сейтмуратова Тазахан Кутлымуратовна – *базовый докторант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF PEDAGOGICAL FORECASTING:
STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM**

Seytmuratova Tazaxan Qutlimuratovna – *doctoral student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: pedagogik prognostika, bashoratlash, taʼlim tizimi, pedagogik jarayon, modellashtirish, diagnostika, innovatsiya.

Rezyume. Maqolada pedagogik prognostikaning mazmun-mohiyati, uning taʼlim jarayonidagi oʻrni hamda zamonaviy taʼlim tizimini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik jarayonlarni oldindan bashorat qilishning samarali metodlari yoritilib, ularning amaliy qoʻllanish jihatlari ochib beriladi.

Ключевые слова: педагогическая prognostika, прогнозирование, система образования, педагогический процесс, моделирование, диагностика, инновации.

Резюме. В статье анализируются содержание и сущность педагогической prognostiki, её роль в образовательном процессе, а также значение для развития современной системы образования. Кроме того, рассматриваются эффективные методы предварительного прогнозирования педагогических процессов и их практическое применение.

Key words: pedagogical forecasting, prediction, education system, pedagogical process, modeling, diagnostics, innovation.

Summary. The article analyzes the content and essence of pedagogical forecasting, its role in the educational process, and its significance for the development of the modern education system. Additionally, effective methods for forecasting pedagogical processes are discussed, along with their practical applications.

Kirish. Hozirgi globalashuv va axborotlashuv davrida taʼlim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida tobora murakkablashib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, texnologik taraqqiyot va raqamli transformatsiya taʼlim mazmuni hamda shakllarini tubdan yangilashni talab etmoqda. Shu bilan birga, taʼlim tizimida yuz berayotgan oʻzgarishlarni faqat mavjud holat asosida boshqarish yetarli emas, balki uning kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini oldindan aniqlash zarurati yuzaga kelmoqda.

Aynan shu ehtiyoj pedagogik prognostikaning shakllanishi va rivojlanishiga asos boʻlib xizmat qiladi. Pedagogik prognostika taʼlim jarayonlari va pedagogik tizimlarning istiqboldagi holatini ilmiy asosda bashorat qilish, ehtimoliy natijalarni aniqlash hamda samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan muhim ilmiy yoʻnalish hisoblanadi. U nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega boʻlib, taʼlimni boshqarish, rejalashtirish va takomillashtirish jarayonlarida keng qoʻllaniladi.

Bugungi kunda pedagogik prognostika taʼlim sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, oʻquvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon boʻlmoqda. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan taʼlim tizimida prognozlash mexanizmlarining oʻrni yanada ortib bormoqda.

Metodologiya. Mazkur maqola pedagogik prognostikaning nazariy va amaliy asoslarini yoritishga

bagʻishlangan boʻlib, unda taʼlim tizimini rivojlantirishda prognozlashning ahamiyati izchil ochib berilgan. Muallif tomonidan mavzuning dolzarbligi zamonaviy taʼlim tizimidagi oʻzgarishlar kontekstida asoslab berilganligi maqolaning ilmiy qiymatini oshiradi.

Pedagogik prognostikaning paydo boʻlish zarurati ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik omillar bilan bogʻliq holda izohlangan. Bu esa muammoning keng qamrovda koʻrib chiqilganini koʻrsatadi. Shuningdek, tadqiqot maqsadi aniq va loʻnda ifodalangan boʻlib, ilmiy ishning umumiy yoʻnalishini belgilab beradi. Zamonaviy pedagogik prognostika metodlari, jumladan modellashtirish, statistik tahlil, monitoring va ekspert baholash usullarining qoʻllanilishi haqida fikr yuritilgan. Bu esa tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshiradi va uni real taʼlim jarayonida qoʻllash imkoniyatlarini koʻrsatadi.

Natijalar va muhokama. Pedagogik prognostika zamonaviy taʼlim tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida taʼlim jarayonlarini ilmiy asosda oldindan koʻra bilish, ularning rivojlanish dinamikasini aniqlash hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim metodologik vosita hisoblanadi. Ushbu yoʻnalish pedagogik hodisalar va jarayonlarning istiqboldagi holatini bashorat qilish bilan bir qatorda, ularga taʼsir etuvchi omillarni tizimli va kompleks tahlil qilish, ehtimoliy rivojlanish ssenariylarini ishlab chiqish hamda optimal strategiyalarni asoslashni oʻz ichiga oladi [1, 2]. Shu jihatdan u nazariy bilimlar va amaliy faoliyat integratsiyasini taʼminlovchi koʻp darajali ilmiy tizim sifatida namoyon boʻladi.

Pedagogik prognostika o‘z mazmuniga ko‘ra bir nechta darajalarda amalga oshiriladi: makrodarajada (ta‘lim tizimining umumiy rivojlanish tendensiyalari), mezodarajada (ta‘lim muassasalari va hududiy tizimlar rivoji) hamda mikrodarajada (alohida o‘quvchi yoki o‘quv jarayonining rivojlanishi). Bunday ko‘p bosqichli yondashuv prognozlash jarayonining aniqligini oshiradi va ta‘lim tizimini har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi.

Ta‘lim tizimining murakkab, ochiq va dinamik tizim sifatidagi xususiyati pedagogik prognostikani amalga oshirishda tizimli, sinergetik va kompetensiyaviy yondashuvlardan foydalanishni talab etadi. Chunki ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, demografik jarayonlar, psixologik omillar hamda texnologik innovatsiyalar o‘zaro bog‘liq holda ta‘lim jarayoniga ta‘sir ko‘rsatadi. Xususan, raqamli texnologiyalar, masofaviy ta‘lim va gibridd o‘qitish modellari o‘quvchilarning kognitiv faoliyati va o‘rganish strategiyalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Shu bilan birga, global mehnat bozori talablarining o‘zgarishi ta‘lim mazmuniga yangi kompetensiyalarni - tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, raqamli savodxonlik kabi ko‘nikmalarni kiritishni talab qilmoqda.

Pedagogik prognostikaning muhim yo‘nalishlaridan biri o‘quvchilar rivojlanishini individual xususiyatlar asosida prognozlashdir. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning rivojlanish trayektoriyasi ularning individual psixologik xususiyatlari, o‘qishga motivatsiyasi va o‘quv muhiti bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli prognozlash jarayonida differensial va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Prognostik modellar orqali o‘quvchilarning kelajakdagi o‘zlashtirish darajasi, qobiliyat rivoji va kasbiy yo‘nalishi oldindan aniqlanishi mumkin[3]. Bu esa ta‘limni individuallashtirish va shaxsiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, pedagogik prognostika ta‘lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu jarayonda indikatorlar tizimidan keng foydalaniladi. Jumladan:

- akademik natijalar (baholar, test natijalari),
- funksional savodxonlik darajasi,
- kompetensiyalarni egallash darajasi,
- o‘quv motivatsiyasi va faolligi,
- ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlari.

Mazkur indikatorlar asosida qurilgan prognostik modellar ta‘lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Prognozlash jarayonida qo‘llaniladigan metodlar tizimi ham keng qamrovli hisoblanadi. Modellashtirish metodlari pedagogik jarayonlarning turli rivojlanish variantlarini yaratish va ularning natijalarini baholash imkonini beradi. Statistik va matematik tahlil usullari empirik ma‘lumotlar

asosida ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Monitoring va diagnostika metodlari esa ta‘lim jarayonini uzluksiz kuzatish orqali prognozlarning aniqligini oshiradi. Bundan tashqari, ekspert baholash, foresight texnologiyalari va ssenariy tahlili uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogik prognostikada risklarni baholash va boshqarish ham muhim o‘rin tutadi. Ta‘lim tizimida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar - o‘quvchilar bilim darajasining pasayishi, motivatsiya yetishmasligi, ta‘lim sifati pasayishi kabi holatlar prognozlash orqali oldindan aniqlanadi. Bu esa profilaktik choralar ishlab chiqish va ta‘lim jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy bosqichda pedagogik prognostikaning rivojlanishi raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘liqdir. Katta hajmdagi ma‘lumotlar (Big Data), sun‘iy intellekt, mashinaviy o‘rganish algoritmlari va learning analytics vositalari prognozlash jarayonining aniqligini sezilarli darajada oshirmoqda. Masalan, adaptiv ta‘lim tizimlari o‘quvchilarning bilim olish jarayonini real vaqt rejimida tahlil qilib, individual o‘qitish strategiyalarini shakllantiradi. Bu esa ta‘lim samaradorligini oshirish va o‘quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi [5].

Shuningdek, pedagogik prognostika ta‘lim tizimini strategik boshqarishda muhim instrument sifatida namoyon bo‘ladi. U orqali ta‘lim muassasalarining rivojlanish istiqbollari aniqlanadi, resurslar samarali taqsimlanadi, innovatsion loyihalar rejalashtiriladi va uzoq muddatli rivojlanish dasturlari ishlab chiqiladi [4]. Shu bilan birga, prognozlash natijalari asosida ta‘lim siyosatini shakllantirish, normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish va ta‘lim tizimining barqaror rivojlanishini ta‘minlash mumkin.

Umuman olganda, pedagogik prognostika ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish va global ta‘lim makonida raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim ilmiy-amaliy vosita hisoblanadi. U ta‘lim jarayonlarini nafaqat boshqarish, balki ularni strategik rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik prognostika ta‘lim tizimini rivojlantirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. U ta‘lim jarayonining istiqboldagi holatini oldindan aniqlash, muammolarni prognoz qilish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Pedagogik prognostikani amaliyotga joriy etish ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning individual rivojlanishini ta‘minlashga hamda ta‘lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bois pedagogik prognostikadan tizimli foydalanish zamonaviy ta‘lim tizimining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Гершунский Б.С. Педагогическая prognostika: Методология, теория, практика. – Киев: «Вища школа», 1986.
2. Андреев В.И. Концептуальная педагогическая prognostika. – Казань: Центр инновационных технологий, 2010.
3. Бестужев-Лада И.В. Прогнозирование. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. 1978 [Электронный ресурс]. URL: <http://bse.sci-lib.com/article093064.html>
4. Kahn H., Wiener A. The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years. – Washington: DC: The Hudson Institute, 1967.
5. Prognostika. Терминология: сб. науч. норматив. терминов. – Москва: «Наука», 1990, Выпуск 109.

**TA'LIM TIZIMIDA MEHNAT MUNOSABATLARINI BOSHQARISHNING
ZAMONAVIY YONDASHUVLARI**

Turikova Lazokat Mashrabovna – *iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*
lazokat-turikova@mail.ru
Oriental universiteti

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ ТРУДОВЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ
В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

Турикова Лазокат Машрабовна – *доктор философии по экономическим наукам, доцент*
Oriental University

MODERN APPROACHES TO MANAGING LABOR RELATIONS IN THE EDUCATION SYSTEM

Turikova Lazokat Mashrabovna – *Doctor of Philosophy in Economical Sciences, Associate Professor*
Oriental universiteti

Tayanch so'zlar: ta'lim tizimi, mehnat munosabatlari, HR-menejment, inson omili, raqamli boshqaruv, ijtimoiy sheriklik, jamoa shartnomasi.

Rezyume. Maqolada ta'lim tizimida mehnat munosabatlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Xususan, inson omiliga yo'naltirilgan boshqaruv, HR-menejment, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy sheriklik mexanizmlarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida ta'lim muassasalarida mehnat munosabatlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar berilgan.

Ключевые слова: система образования, трудовые отношения, HR-менеджмент, человеческий фактор, цифровое управление, социальное партнерство, коллективный договор.

Резюме. В статье анализируются современные подходы к управлению трудовыми отношениями в системе образования. В частности, освещается значение человек ориентированного управления, HR-менеджмента, цифровых технологий и механизмов социального партнерства. Также на основе зарубежного опыта представлены научно-практические выводы по совершенствованию трудовых отношений в образовательных учреждениях.

Key words: education system, labor relations, HR management, human factor, digital management, social partnership, collective agreement.

Summary. This article analyzes modern approaches to managing labor relations within the education system. Specifically, it highlights the importance of human-oriented management, HR management, digital technologies, and social partnership mechanisms. Furthermore, based on international experience, scientific and practical conclusions are provided for improving labor relations in educational institutions.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik omili sifatida qaralmoqda. Ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligi esa, avvalo, ulardagi mehnat munosabatlarining qanday tashkil etilgani va boshqarilayotganiga bevosita bog'liq. Zero, pedagog va xodimlar mehnatidan oqilona foydalanish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, sog'lom mehnat muhitini shakllantirish ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida: "Endi mamlakatimizning mehnat bozori mutlaqo yangi arxitektura asosida – kasb, malaka, texnologiya va ta'limni birlashtiradigan yagona mexanizm sifatida ishlashi zarur", – deb ta'kidladi [6]. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, mamlakat iqtisodiyotining o'sishi ta'lim tizimining salohiyatiga, rivojlanishiga va inson kapitaliga bog'liqdir.

Shuningdek, raqamli transformatsiya va mehnat bozorida o'zgarishlar ta'lim tizimida mehnat munosabatlarini boshqarishga nisbatan yangi yondashuvlarni talab etmoqda. An'anaviy ma'muriy-byurokratik usullar o'rnini inson omiliga, hamkorlikka va innovatsiyalarga asoslangan zamonaviy modellar egallamoqda.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasi amaldagi qonun va kodekslari [1, 2], Prezident farmonlari [3] asos qilib olindi. Shuningdek, rus tadqiqotchilari O.Gorbunova, M.Gegyamyanning [4]

ta'lim tizimida inson resurslarining tutgan o'rni, S.Ashirboyevning [5] ta'limning uzviyligi va uni takomillashtirishga bog'liq tadqiqot ishlari tahlil qilindi.

Natijalar. Mehnat munosabatlari – bu ish beruvchi va xodim o'rtasida mehnat faoliyati jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy munosabatlar majmuidir. Ta'lim tizimida ushbu munosabatlar pedagoglar, ma'muriy xodimlar, texnik personal va ta'lim muassasasi rahbariyati o'rtasida shakllanadi.

Ta'lim sohasida mehnat munosabatlarining o'ziga xos jihatlari quyidagilardan iborat: mehnat natijasining uzoq muddatda namoyon bo'lishi; inson kapitaliga yo'naltirilganlik; kasbiy mas'uliyat va ijtimoiy ahamiyatning yuqoriligi; mehnat jarayonida ijodiy va intellektual faoliyat ustuvorligi.

Mehnat munosabatlarini boshqarish nazariyasida bir qator yondashuvlar mavjud: ma'muriy, iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va inson resurslarini boshqarish (HRM) yondashuvlari. Zamonaviy ta'lim tizimida aynan HRM konsepsiyasi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Muhokama. Amalda ta'lim muassasalarida mehnat munosabatlarini boshqarishda qator muammolar kuzatilmoqda. Jumladan:

me'yoriy-huquqiy hujjatlarni amaliyotga tatbiq etishdagi qiyinchiliklar;

pedagog xodimlarning mehnat yuklamasining ortiqcha bo'lishi;

mehnatni rag'batlantirish tizimining yetarlicha samarali emasligi;

boshqaruv qarorlarini qabul qilishda xodimlar fikrining kam inobatga olinishi;

kasbiy rivojlanish va qayta tayyorlash imkoniyatlarining cheklanganligi.

Ushbu muammolar ta'lim sifatining pasayishi, xodimlar o'rtasida kasbiy yonish (burnout) holatlarining ortishi va kadrlar almashinuvining kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarida inson omili markaziy o'rin tutadi. Ta'lim tizimida insonga yo'naltirilgan yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanadi: xodim shaxsini hurmat qilish; ijtimoiy adolat va ochiqlik; muloqot va hamkorlik; motivatsiya va o'z-o'zini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash.

Bunday yondashuv pedagoglarni faqat ijrochi emas, balki ta'lim muassasasining strategik rivojlanishida faol ishtirokchi sifatida ko'rishni taqozo etadi. Natijada jamoada ishonch muhiti shakllanib, mehnat samaradorligi ortadi.

HR-menejment ta'lim tizimida mehnat munosabatlarini kompleks boshqarishni nazarda tutadi. U quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi: kadrlarni tanlash va joylashtirish; moslashuv (adaptatsiya) jarayonlarini tashkil etish; mehnat faoliyatini baholash; rag'batlantirish va motivatsiya; kasbiy rivojlanish va malaka oshirish.

HR-menejmentning joriy etilishi ta'lim muassasalarida strategik boshqaruvni kuchaytirishga, kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya ta'lim tizimida ham mehnat munosabatlarini boshqarishga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron kadrlar hisoboti, onlayn baholash tizimlari, masofaviy malaka oshirish platformalari mehnat jarayonlarining shaffofligi va samaradorligini oshiradi.

Raqamli boshqaruv vositalari orqali: mehnat yuklamasi optimallashtiriladi; xodimlar faoliyatini monitoring qilish yengillashadi; qaror qabul qilishda aniq ma'lumotlarga tayaniladi.

Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, insonlar tashkilot uchun emas balki, tashkilot inson uchun ishlaydigan davr bo'lmoqda. Ishchi kuchining va axborot texnologiyalarning o'ta rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, inson huquqlarining ta'minlanishiga qaratilayotgan e'tibor hamda ta'lim jarayonidagi keskin o'zgarishlar mehnat bozoridagi talab va taklifga katta ta'sir o'tkazmoqda [7].

Ta'lim tizimida mehnat munosabatlarini samarali boshqarishda ijtimoiy sheriklik muhim ahamiyatga ega. Kasaba uyushmalari, ish beruvchilar va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik xodimlar huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Jamoaviy shartnomalar orqali mehnat sharoitlari, ish vaqti, dam olish, ijtimoiy kafolatlar aniq belgilab qo'yiladi. Bu esa mehnat munosabatlarining barqarorligini ta'minlaydi.

O'zbekiston ta'lim va fan xodimlari kasaba uyushmasi Respublika kengashi O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirliklari bilan tuzilgan Tarmoq jamoa kelishuvlari hamda tizimdagi barcha tashkilot va muassasalarda tuzilgan jamoa shartnomalarida tizimda faoliyat yuritayotgan pedagoglar va xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy himoyasi, ularning mehnat va dam olishi, sog'lomlashtirilishi, mehnat munosabatlarini yanada tartibga solish, mehnat qonunchiligi buzilishini oldini olishga qaratilgan mehnat me'yorlarini o'z ichiga olgan [8]. Shuningdek, mazkur hujjatlarining ijrosini har yili

muhokama qilib borish va unda taraflar ayniqsa Rahbar (ish beruvchi) hisobotini ta'minlash asosiy vazifalardan biriga aylangan.

2026-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekiston ta'lim va fan xodimlari kasaba uyushmasi Respublika kengashi hisobotlariga ko'ra, 18808 ta ta'lim muassasalarida jamoa shartnomalari tuzilgan bo'lib, ushbu jamoa shartnomalari 1291940 nafar xodimlarni qamrab olgan.

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida kechayotgan transformatsiya jarayonlari nafaqat o'qitish sifatini, balki sohadagi mehnat munosabatlarini boshqarish tizimini ham tubdan yangilashni taqozo etmoqda. An'anaviy ma'muriy-buyruqbozlik usullaridan voz kechib, inson kapitalini qadrlash va raqamli texnologiyalarga asoslangan strategik menejmentga o'tish davr talabiga aylandi.

Mehnat munosabatlarini raqamlashtirish – shaffoflik poydevori. Zamonaviy yondashuvning birinchi va eng muhim bosqichi bu – mehnat jarayonlarini to'liq raqamlashtirishdir. "Yagona milliy mehnat tizimi" (YaMMT) va elektron mehnat daftarchalarining joriy etilishi ta'lim muassasalarida qog'ozbozlikni kamaytirib, ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy jihatdan mustahkamladi. Bu tizim xodimning kasbiy rivojlanishini monitoring qilish va mehnat stajini aniq hisoblashda inson omilini istisno etadigan shaffof muhitni yaratdi.

Natijaga yo'naltirilgan rag'batlantirish (KPI) – Ta'lim sohasida boshqaruvning yangi modeli «faqat ish staji uchun haq to'lash» tamoyilidan «ish sifati va natijasi uchun haq to'lash» tizimiga o'tishni ko'zda tutadi. Bugungi kunda samaradorlikning muhim ko'rsatkichlari (KPI) asosida pedagoglarga differensiyalashgan ustamalar berilmoqda. Xalqaro sertifikatga ega bo'lish, o'quvchilarning yuqori natijalari yoki innovatsion metodikalarni qo'llash xodimning daromadiga bevosita ta'sir qiluvchi asosiy omillarga aylandi. Bu esa sohada sog'lom raqobatni yuzaga keltirib, mutaxassislarning o'z ustida ishlashiga kuchli motivatsiya beradi.

Inson kapitali va adaptiv menejment. Zamonaviy boshqaruv xodimga faqat ijrochi emas, balki muassasaning asosiy rivojlanish resursi sifatida qaraydi. Adaptiv boshqaruv yondashuvi doirasida ta'lim xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi (Life-long learning) ta'minlanmoqda. Ishdan ajralmagan holda malaka oshirish, mikro-ta'lim va onlayn kurslar xodimning kasbiy «kuyishi» (burnout) oldini olib, uning psixologik qoniqish darajasini oshiradi. Shuningdek, mehnat munosabatlarida gender tengligini ta'minlash va masofaviy ish shakllaridan foydalanish xodimlar uchun qulay ish muhitini yaratmoqda.

Raqobat va ijtimoiy himoya. Ta'lim bozorida nodavlat sektorning kengayishi mehnat munosabatlarida yangi standartlarni belgilamoqda. Xususi ta'lim muassasalari bilan raqobat sharoitida davlat sektori ham mehnat sharoitlarini yaxshilash va kadrlarni saqlab qolish strategiyalarini ishlab chiqishga majbur bo'lmoqda. Bu jarayonda Davlat mehnat inspeksiyasining roli oshib, xodimlarning ijtimoiy himoyasi va mehnat huquqlarining ta'minlanishi ustidan qat'iy nazorat o'rnatilgan.

Yuqoridagi ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, ta'lim muassasalarining davlat va nodavlat tashkilotlar bilan yaqindan hamkorligi, ijtimoiy sheriklik tamoyillari asosida

olib borgan faoliyati pedagoglar va xodimlarni ijtimoiy, iqtisodiy jihatdan qoʻllab quvvatlashda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, taʼlim tizimida mehnat munosabatlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari HR-menejment, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy sheriklikka asoslanadi. Ushbu yondashuvlarni tizimli joriy etish taʼlim muassasalarida sogʻlom mehnat muhitini yaratish, pedagoglar mehnat samaradorligini oshirish va taʼlim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, taʼlim tizimida mehnat munosabatlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari inson qadrini yuksaltirish va tizim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Raqamlashtirish, natijadorlikka asoslangan ragʻbatlantirish va xodimlarning individual rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash orqali biz taʼlim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga erishamiz. Zero, mamlakat kelajagi boʻlgan yosh avlodga faqatgina mehnat sharoitlaridan mamnun va doimiy izlanishdagi ustozlar sifatli bilim bera oladi.

Adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>
2. Oʻzbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi OʻRQ-637-son Qonuni.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5712-son Farmoni.
4. Горбунова О.Н., Гегамян М.А. Управление человеческими ресурсами на современном предприятии. // Социально-экономические явления и процессы. 2013.№ 6. – С.52.
5. Ashirboyev S. Taʼlimning uzviyligi va uni takomillashtirishning ayrim masalalari. // Scientific bulletin of Namangan state university: 2020. vol.2: iss.3, article 98.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrda Oliy Majlis va Oʻzbekiston xalqiga Murojaatnomasi
7. <https://www.zagorskaya.info/conceptions-hr/2019>.
8. №63-к/к, №1-22. 26.12.2025, №69 к/к, №1-24. 30.12.2025. Вазирликлар билан тузилган кўшма қарорлар.

**BASLAWÍSH KLASSTI OQÍWSHILARINÍŃ OQÍW KÓNLIKPELERIN
JETILISTIRIWDE PÁN DÓGEREKLERINÍŃ ORNÍ**

Turumbetova Aygul Yusupbaevna – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*
aygulturumbetova@gmail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

**РОЛЬ ПРЕДМЕТНЫХ КРУЖКОВ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ
У УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

Турумбетова Айгуль Юсупбаевна – *доктор философии по педагогическим наукам*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE ROLE OF SCIENCE CLUBS IN DEVELOPING READING SKILLS
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Turumbetova Aygul Yusupbaevna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: ta’lim-tarbiya jarayoni, maktab o‘quv jarayoni, sinfdan tashqari ishlar, o‘quv faoliyati, mashg‘ulotlarni tashkil etish.

Rezyume. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv ko‘nikmalarini takomillashtirishda fan to‘garaklarining o‘rni va kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish haqida so‘z boradi. Boshlang‘ich sinf ta’lim tizimining boshlang‘ich bosqichida kichik maktab va yosh davridan boshlab kitobga bo‘lgan qiziqishi haqida ma’lumot berilgan.

Ключевые слова: образовательный процесс, школьный учебный процесс, внеклассные мероприятия, образовательная деятельность, организация занятий.

Резюме. В статье рассматривается роль научных кружков в улучшении академических навыков учащихся начальной школы и повышении интереса учащихся к образованию. Приводится информация об интересе к книгам на ранних этапах системы начального образования, начиная с младших классов и подросткового возраста.

Key words: educational process, school educational process, extracurricular activities, educational activities, organization of classes.

Summary. This article examines the role of science clubs in improving primary school students' academic skills and increasing their interest in education. It provides information on interest in books at the early stages of the primary education system, beginning in elementary school and adolescence.

Kirisiw. Házirgi zaman bilimlendiriw sistemasında baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriw eń áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp esaplanadı. Sebebi bul dáwirde balanıń oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵı, bilimge bolǵan qatnası hám negizgi kónlikpeleri qalıpleseı.

Bunda pán dógerekli – mektep oqıw procesiniń ajıralmas bólegi bolıp, ol oqıwshınıń individual qabiletin ashıwǵa, bilimlerin tereńlestiriwge hám ámeliy qollanıwına múmkinshilik jaratadı.

Baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin qalıplestiriw mashqalasınıń teoriyalıq tárepleri ilimiy ádebiyatlarda jeterlishe ashıp berilgenine qaramastan, ámelde oqıtıwshılar balalardı oqıtıwda hám oqıw kónlikpelerin jetilistiriwde úlken qıyınshılıqlarǵa dus kelmekte. Oqıwshılardıń kitapqumarlıq sawatlılıǵın úyreniw boyınsha xalıqaralıq izertlewler (PISA, PIRLS) nátiyjeleri de buǵan tiykar boladı.

Mekteptegi oqıw procesiniń ajıralmas bólegi sabaqtan tısqari iskerlik baǵdarları bolıp tabıladı. Klasstan tısqari jumslar mámleketlik bilimlendiriw standartı talapların tolıq ámelge asırıwǵa múmkinshilik beredi, sebebi ol sabaq sheńberinde oqıw iskerligi menen salıstırǵanda biraz artıqmashılıqlarǵa iye. Ádebiyat boyınsha sabaqtan tısqari jumslar balalardı ádebiyat penen kórkem sóz óneri retinde tanıstırıw, balalarda awızeki qızıǵıwshılıqtı oyatıw hám shıǵarmalardı oqıw, tekstti oqıw texnikası hám túsiniw

usılların qalıplestiriwdiń eń zárurli strukturalıq bólegi bolıp tabıladı, usınıń menen oqıwshılardı baǵdarlama materialların tereńrek ózlestiriwge járdem beredi hám olardıń ulıwmalıq til mádeniyatın asıradı. Bul balalardıń kitap penen sabaqtan tısqari iskerligi bolıp, olardı sawatlı oqıwshılar retinde qalıplestiriwi, kitaplardı gárezsiz túrde tańlawı hám oqıwı, oqıǵanların mazmunın ózlestiriwine járdem beredi. Sebebi onı shólkemlestiriwde oqıtıwshı balalardıń individual qızıǵıwshılıqları hám ózgesheliklerin esapqa alıp, olardıń oqıw motivaciyasını saqlap qalǵan halda jaqsılawı múmkin.

Ádebiyatlar analizi. Oqıw iskerligin úyreniwge professor N.N.Svetlovskaya úlken úles qostı. Ol «Tuwrı oqıw hám qalıplestiriw teoriyasın» islep shıqtı. N.N.Svetlovskayanıń pikirine qarǵanda, tuwrı oqıw úsh basqıshlı process bolıp, onda balalar gárezsiz túrde, maqsetli túrde kitaplardı túsinedi hám ózlestiredi. Onıń pikirinshe, bala kóp kitaplar menen tanıssa kózqarası ózgeredi hám ondaǵı motivler, social hám jeke mıtajliklerge sáykes keletuǵın sorawların az kúsh hám waqt sarıplap ámelge asırıwǵa múmkinshilik beretuǵın bilim, kónlikpe hám kónlikpeler sistemasınıń bar ekenligi menen xarakterlenedi. Sonda oqıwshılardıń oqıw qábileti hám tayınlıǵına haqıyqıy baha beriwge múmkinshilik beredi, sonıń menen birge, barlıq oqıwshılardıń kitaplar dúnyasına turaqlı qızıǵıwshılıǵı hám ózleri tańlaǵan kitaplardı turaqlı oqıwına sebep boladı [1].

O.V.Sosnovskayanıń pikirine kóre, oqıw iskerliginiń ayırıqsha ózgesheligi tekst artındaǵı obyektiv, mazmunlı dúnyaǵa kirip barıw bolıp tabıladı. Bul oqıw iskerliginiń ulıwma psixologiyalıq hám psixolingvistikalıq mexanizmlerine tásir etedi. Sonlıqtan, «oqıw iskerligi ilimiy tájriybesi» degen zárúrli túsinik filologiyalıq hám materiallıq strukturalıq bólimler menen birgelikte oqıw iskerligin ámelge asırıwdıń psixologiyalıq mexanizminiń qalıplesiw dárejesin sáwlelendiredi [2].

Sonıń menen birge, sabaqtan tısqarı shınıǵıwları shólkemlestiriwde talaplardıń birligi hám oqıwshınıń shaxsına húrmet principin esapqa alıw kerek. Oqıtıwshı oqıwshıǵa abaylılıq penen múnásibette bolıwı, onıń kúshli hám ázzi táreplerin biliwi, onıń ósiwiniń jaqsılanıwı ushın zárúr shárt-shárayatlardı jaratıwı kerek.

A.S.Makarenko aytıp ótkenindey: “Eger kimdur meniń pedagogikalıq tájriybemniń mánisin qısqasha formulada qalay anıqlaw múmkinligin sorasa, men oqıwshıǵa ılaǵı bolǵanında kóbirek talap hám olarǵa múmkinshiligi barınsha kóbirek húrmet penen juwap beremen”. Shaxstı húrmet etiw principin aqılǵa say talap etiw menen birge ámeliy túrde ámelge asırıw shaxsta unamlı zatlarǵa tayanısh principini menen bekkem baylanıslı boladı [3].

Metodologiya. Ilimiy izertlew dawamında analiz, sintez sıyaqlı ilimiy izertlew hám de zamanagóy pedagogikalıq usıllardı qollaw metodologiyalardan paydalanıldı. Klasstan tıs jumıslar arqalı baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriw procesiniń metodikalıq támiynatın islep shıǵıw, teoriyalıq tárepten tiykarlaw hám sınaqtan ótkeriw izertlewimizdiń baslı maqseti esaplanadı.

Nátiyjeler. Klasstan tısqarı jumıslarda baslawish mektep oqıwshılarında oqıw kónlikpelerin jetilistiriw mashqalası boyınsha ilimiy ádebiyatlar úyrenildi;

baslawish mektep oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriw kózqarasınan sabaqtan tısqarı baǵdarlamalar analizlendi;

diagnostika procesinde baslawish mektep oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin qalıplestiriw dárejesin anıqlaw hám onıń nátiyjelerin esapqa alǵan halda oqıwshılardıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriwge qaratılǵan sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar baǵdarlamasınıń metodikalıq támiynatı islep shıǵıldı;

islep shıǵılǵan sabaqtan tısqarı baǵdarlamanı oqıw procesine engiziw hám onıń natıyjeligi tekserildi.

Talqılaw. Ana tili sabaqlarında oqıw kónlikpelerin jetilistiriwdiń zárúrli faktori – bul baslawish mektep oqıwshılarınıń qızıǵıwshılıqları hám mütajlikleri sebepli sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar teoriyalıq tárepten tolıqtıradı, sonıń menen birge, sabaqta jańa innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıwǵa xızmet etedi. Izertlewdiń ámeliy áhmiyeti sabaqtan tısqarı shınıǵıwlarda joybarlar

baslawish mektep oqıwshılarınıń oqıw qábiletin jaqsılawǵa unamlı tásir etedi. Mektep hám joqarı oqıw orınlarında ana tili, ana tilin oqıtıw metodikası boyınsha hám ilimiy jumısta keltirilgen tapsırma hám shınıǵıwlar, sabaq islenbelerinen mektep oqıtıwshıları kúndelikli sabaq procesinde paydalanıwı múmkin [4].

Pán dógerekleri oqıwshılardıń erkin qatnasıwına negizlengen, qızıqlı hám interaktiv bilim beriw túri bolıp, oqıwshınıń pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı, kreativ oylawdı rawajlandıradı, toparda islew kónlikpesin qalıplestiredi.

Sonday-aq dógereklerde balalar erkin pikir bildiriwge úyrenedi, bul bolsa olardıń kommunikativ qábiletin kúsheytedi.

Oqıw kónlikpelerin jetilistiriwde pán dógerekleri arqalı oqıwshılar qosımsha tapsırmalar orınlaydı, izleniwshilik qábiletin rawajlandıradı, oqıw motivaciyası artıp, erkin bilim alıw kónlikpesi qalıplese.

Mısalı, ana tili dógeresinde oqıwshılar ertek jazıw, kórkem oqıw arqalı til baylıǵın arttıradı. Matematikalıq dógereklerde logikalıq máseleler sheshiw arqalı pikirlew qábiletin jetilistiredi.

Ulıwma baslawish tálimniń mámleketlik bilimlendiriw standartına muwapıq, sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar baslawish mektep jasındaǵı balalardı oqıtıw procesiniń zárúrli hám ajralmas bólegi retinde qaraladı. Jańa standartlar sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar jobasına ayırıqsha itibar beredi. Bilimlendiriw ministrliginiń buyırǵı menen tastıyqlanǵan mámleketlik bilimlendiriw standartına kiritilgen soǵı ózgerislerge muwapıq “mekteptiń sabaqtan tısqarı iskerligi jobası” baslawish tálimniń tiykarǵı tálim baǵdarlamasın ámelge asırıwdıń shólkemlestirilgen mexanizmi esaplanadı. Klasstan tısqarı jumıslar jobası klasstan tısqarı islerdi shólkemlestiriw arqalı oqıwshılardıń individual qásiyetleri hám mütajliklerin esapqa alıwı támiyinleydi. Sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar “oqıwshılardıń ruwxıy-etikalıq rawajlanıwın sabaq, sabaqtan tısqarı hám mektepten tısqarı shınıǵıwlar birliginde” támiyinlew maqsetinde engizildi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, pán dógerekleri baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriwde áhmiyetli pedagogikalıq qural bolıp tabıladı. Olar arqalı oqıwshılardıń bilimge bolǵan qızıǵıwshılıǵı artıp, kreativ hám erkin pikirlew qábileti rawajlanadı. Sonday-aq dógerek jumsların durıs shólkemlestiriw zaman talaplarına say bilimni, belsendi jaslardı tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye.

Demek, pán dógerekleri baslawish klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriwde kompleks pedagogikalıq qural bolıp, olar oqıwshınıń tek bilim alıwın ǵana emes, al olardıń jeke tulǵa retinde rawajlanıwın da qalıplestiredi. Sol sebepli, bilim beriw sistemasında dógerek jumslarına ayırıqsha itibar qaratıw zárúr.

Ádebiyatlar

1. Светловская Н.Н. Основы проблемного обучения. – Москва: «Просвещение», 1998.
2. Сосновская О.В. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – Москва: «Педагогика», 1972.
3. Макаренко А.С., Гречихин А.А. Психологические проблемы обучения младших школьников русскому языку. – Москва: «Педагогика», 1978.
4. Ona tili fanidan Davlat ta’lim standarti. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi: Ona tili. O’qish. Matematika. Atrofimizdagi olam. Tabiatshunoslik (1-4-sinflar). – Toshkent: RTM, 2010.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIIY-AXLOQIIY TARBIYANI SAMARALI TASHKIL QILISHNING PEDAGOGIK TA'MINOTI VA UNI MODERNIZATSIYALASH MAZMUNI

Tursunboyeva Nargiza Komiljon qizi – *assistent o'qituvchi*

nargizatarsynbaeva70@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ И СОДЕРЖАНИЕ ЕГО МОДЕРНИЗАЦИИ

Турсунбоева Наргиза Комиловна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

AND THE CONTENT OF ITS MODERNIZATION

Tursunboyeva Nargiza Komilovna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz

Tayanch so'zlar: OTM, tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, tashkil etish, ta'minot, pedagogik ta'minot, modernizatsiyalash, pedagogik ta'minotni modernizatsiyalash.

Rezyume. Maqolada OTMda ma'naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil qilishning pedagogik ta'minoti o'zaro bog'liq bo'lgan me'yoriy-huquqiy, tarbiyaviy-metodik, moddiy-texnik (jumladan, axborot) hamda malakali kadrlar ta'minoti to'g'risida so'z yuritilgan. Zamonaviy sharoitda ushbu tarkibiy qismlarni mazmunan hamda shaklan yangilash talab etiladi.

Ключевые понятия: ВУЗ, воспитание, духовно-нравственное воспитание, организация, обеспечение, педагогическое обеспечение, модернизация, модернизация педагогического обеспечения.

Резюме. В статье рассматриваются взаимосвязанные нормативно-правовые, педагогико-методологические, материально-технические (включая информационные) и квалифицированно-кадровые аспекты педагогического обеспечения эффективной организации духовно-нравственного воспитания в высших учебных заведениях. В современных условиях эти компоненты нуждаются в обновлении как по содержанию, так и по форме.

Key words: HEI, education, spiritual and moral education, organization, support, pedagogical support, modernization, modernization of pedagogical support.

Summary. This article examines the interrelated regulatory, pedagogical, methodological, logistical (including informational), and personnel aspects of pedagogical support for the effective organization of spiritual and moral education in higher education institutions. In today's context, these components require updating in both content and form.

Kirish. So'nggi chorak asr insoniyat tarixida tub burilishlar sodir qilingan davr sifatida e'tirof etilmoqda. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan bog'liq holda global axborot muhiti qaror topdi, kishilik jamiyati mavjudligini ta'minlovchi barcha iqtisodiy sohalarda tashkil qilinadigan faoliyat turlari raqamlashtirildi. Global axborot muhitining qaror topishi o'z navbatida ijtimoiy munosabatlarga ham o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Ayni vaqtda shaxslararo muloqot ham raqamli texnologiyalar, gadjetlar vositasida tashkil qilinmoqda. Mazkur jarayon bir qator afzalliklarga ega bo'lish bilan birga bir qator muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot mavzusi bo'yicha amalga oshirilgan nazariy tahlil F.R.Rustamov tomonidan umumiy tarzda globallashuvning afzalliklari sifatida quyidagilar e'tirof qilingani ma'lum bo'ldi: har bir davlatda iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun imkoniyatning yuzaga kelishi; texnologik taraqqiyotning ro'y berishi; global miqyosda axborotlar bilan erkin tanishish va o'zlashtirish imkoniyatining sodir bo'lishi; madaniy aloqalarning kuchayishi; jamiyat hayotining turli sohalari, chunonchi, ishlab chiqarish hamda xizmatlar yo'nalishlarida raqobat muhitining shakllanishi; ekologik xavf oldini olishning global, xalqaro ahamiyat kasb etishi [7:162].

Qayd qilingan afzalliklar bilan birga globallashuv ta'sirida har bir jamiyat qator muammolarga duch keladi. Jumladan: qadim tarix va asriy yondashuvlarga ega milliy madaniyat, qadriyat va urf-odatlarining yo'qolish xavfining

kuchayishi; tarixiy makon va vaqt bo'yicha yo'nalishni belgilashning mumkin bo'lmasligi; ma'naviy-axloqiy ideallarning boy berilishi; shaxsning o'z mavjudligi bilan bog'liq hayot mazmunining yo'qotishi, umidsizlikka tushishi; shaxslararo nizolarning paydo bo'lishi; qat'iy tartib, intizom asosida kechadigan ijtimoiylashuvga putur yetishi" [13:3-4]; "ayrim milliy hududlarda muammolarning keskinlashishi; davlatlar o'rtasida iqtisodiy notenglikning kuchayishi; milliy ishlab chiqarishning izdan chiqishi; ilm-fan sohasidagi vaziyatning yomonlashishi [11].

Darhaqiqat, globallashuv jarayoni nafaqat jamiyat hayotiga o'z ta'sirini o'tkazib qolmay, balki individual ravishda Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali har bir shaxsni ma'naviy-axloqiy jihatdan manipulyatsiya qilish, uning ongiga yot g'oyalari, buzg'unchi qarashlarni singdirishda ham katta imkoniyatga ega. Shu sababli ayni vaqtda global o'zgarishlar bilan bog'liq ravishda o'quv muassasalari, jumladan, OTMda tashkil qilinadigan ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining samarador mexanizmi, takomillashgan pedagogik ta'minotini yaratishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Tanlangan muammoning umumiy mohiyatini yetarlicha tushuna olish uchun modernizatsiya, ta'minot va pedagogik ta'minot tushunchalarining nazariy tavsifini ochib berish maqsadga muvofiq sanaladi.

Etimologiyasiga ko'ra fransuzcha atama bo'lgan modernizatsiya (fr. moderne, ingl. modernization) o'zbek tilida zamonaviy, ilg'or, eng yangi ma'nolarini anglatdi.

Nazariy jihatdan atama biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o'zgartirish [3] zarurligini ifodalashga xizmat qiladi. Modernizatsiyada mashina, apparat, turli texnologik qurilmalar, muhim kashfiyotlar texnika taraqqiyoti talablariga muvofiq qayta ishlanadi. Nemes faylasufi hamda sotsiologi Yurgen Xabermas (1929 y.)ning fikriga ko'ra ushbu termin dastlab Yevropada V asrda qo'llanilgan [1:573].

Pedagogik, ya'ni, ta'lim va tarbiya jarayonlarini modernizatsiyalash deganda shaxsni o'qitish va har tomonlama tarbiyalash, unda ma'naviy-axloqiy sifatlarni hosil qilishga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmunini ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda yangilash, zamonaviy ta'sir vositalari asosida takomillashtirish, tashkiliy jihatdan innovatsion shakl, metod va texnologiyalar bilan qurollantirish nazarda tutiladi.

Natijalar. Tadqiqot uchun obyekt sifatida OTMda tashkil qilinadigan ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoni qabul qilingani bois yaxlit pedagogik faoliyatning mazkur qismi to'g'risida so'z yuritiladi.

Tadqiqotning nazariy tavsifini yoritishda ta'minot atamasi ham tayanch tushunchalardan biri sanaladi. Mazmuniga ko'ra ta'minot tushunchasi quyidagi ma'nolarni anglatishga xizmat qiladi: kerakli narsalarni mahliyo qilish, yetkazib berish; yashash, ishlash uchun zarur narsalarga bo'lgan ehtiyojni qondirish; yashash, ishlash uchun kerakli pul mablag'i, oziq-ovqat, kiyim-kechak kabi narsalar majmui [16:29].

Morfologik nuqtayi nazaridan "ta'minot" tushunchasining asosini "ta'min" atamasi tashkil qiladi. Ushbu atama arab tilidan tarjima qilinganda o'zbekchada "kafolat", "ta'minlash" ma'nolarini anglatib, "biror narsaning amalga oshishi, ro'yobga chiqishi, muhayyo bo'lishi uchun zarur sharoitni yaratish" [16:28] mazmunini anglatadi. Darhaqiqat, "ta'min" (yoki fe'l shaklida "ta'minlamoq", "ta'minlash") tushunchasi ma'lum faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan narsalarni hozirlash, taxt qilish (masalan, "dars jarayonini zarur adabiyotlar, texnik vositalar hamda zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash")ni anglatadi.

Ta'minot" tushunchasi esa ko'p holatlarda tegishli soha bilan birga turli shakllarda qo'llaniladi. Yani: harbiy ta'minot (qurolli kuchlar tizimini oziq-ovqat, kiyim-kechak, qurol-yarog' va boshqa barcha zarur anjomlar, shuningdek, ofitserlar tarkibi, shaxsiy tarkib bilan ta'minlash);

Ijtimoiy ta'minot (davlat tomonidan fuqarolarning ijtimoiy kam ta'minlangan qatlamlariga ularning asosiy moddiy ehtiyojlarini qondirish, ularga pensiya, nafaqa va hokazo ko'rinishdagi moddiy va boshqa turdagi ijtimoiy yordam ko'rsatish yo'li bilan ularning mo'tadil hayot kechirishlari uchun zarur sharoitni yaratib berish) [10:14];

Tibbiy ta'minot (aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish, fuqarolar o'rtasida sanitariya-gigiyenik, davolash-proflaktik, qayta tiklash (reabilitatsion) hamda epidemiyaga qarshi tibbiy tadbirlarni amalga oshirish, bu jarayonni doridarmon vositalar hamda tibbiy jihozlar bilan ta'minlash, ilmiy asoslarini ishlab chiqish);

Huquqiy (yoki me'yoriy-huquqiy ta'minot; tegishli davlat ionunchiligining asoslari: davlat Konstitutsiyasi, Kodekslar, davlat rahbari tomonidan imzolangan qarorlar, farmonlar, farmoyishlar, davlat idoralarining rahbarlari tomonidan chiqarilgan buyruqlar, muayyan tashkilot

faoliyati tartibi va mazmunini belgilovchi Ustavlar; u yoki bu faoliyat bo'yicha ma'lumotlilik darajasini aniqlovchi malaka talablari (klassifikatorlar), davlat standartlari, shuningdek, tegishli faoliyat me'yorini belgilovchi hujjatlar: qoidalar, ish tartiblari, Nizomlar, yo'riqnomalar, talablar, tavsianomalar, taqdimnomalar, xulosalar, protokollar, kelishuvlar, shartnomalar, kontrakt-shartnomalar);

Pedagogik ta'minot (jumladan, didaktik ta'minot; "psixologiya, pedagogika, valeologiya, informatika va boshqa fanlar talablarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan o'quv axborotlari mazmuni" [5:14] hamda uni shakllantiruvchi ta'limiy resurslar: ta'lim to'g'risidagi Qonun, ta'lim tizimini tashkil qilish va boshqarishga oid qarorlar, farmonlar, farmoyishlar, vakolatli tashkilotlarning buyruqlari, ta'lim muassasasining faoliyatini belgilovchi Ustav, Nikonsepsiya, davlat ta'lim standartlari, malaka talablari (klassifikator), "o'quv reja (ishchi o'quv rejasi), dastur (ishchi o'quv dasturi), muayyan tarmoq faoliyati mazmuni va tartibini ifodalovchi hujjatlar" [2:4], o'quv adabiyotlari – darsliklar, qo'llanmalar (o'quv va o'quv-metodik qo'llanmalar), metodik tavsianomalar, yo'riqnomalar, metodik ishlanmalar (dars ishlanmalari, loyihalar, taqdimotlar), ish qog'ozlari, o'quv qurollari va boshqalar);

Metodik ta'minot (mualliflik metodikalari, ta'lim yoki tarbiya jarayonini tashkil qilishda samarali bo'lgan tashkiliy shakllar, metodlar, vositalar, texnologiyalar, ko'rsatmali (yoki ko'rgazmali) qurollar, zarur jihozlar, metodik ishlanmalar: dars yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning rejalarini, dars yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning loyihalari, texnologik pasportlari, o'quv hamda nazorat topshiriqlari, o'quv-metodik majmualar, o'qituvchilar kitoblari, ish qog'ozlari, baholash mezonlari va hokozolar).

Shaxs yoki uning faoliyatiga nisbatan qo'llanilganda ta'minot tushunchasi tegishli faoliyatni tashkil qilish uchun hozirlangan moddiy hamda ijtimoiy-ma'naviy resurs, vosita va jihozlar, zarur shart-sharoitlarni yaratish, shuningdek, kadrlar yoki ishchi kuchi bilan ta'minlanganlik"ni ifodalaydi.

Ushbu fikrning isbotini tadqiqotchilar tomonidan "pedagogik ta'minot" tushunchasiga berilgan ta'riflardan yanada yaqqol anglash mumkin. Xususan, "pedagogik ta'minot" tushunchasi A.I.Timonin tomonidan "ma'lum tashkiliy-pedagogik sharoitlarda ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni hamda har bir resursning funksional mohiyatini belgilagan holda shaxsning shaxsiy-kasbiy pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladigan shaxsiy, institutsional, ta'limiy resurslar jamlanmasi [8:87-88]; "ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash doirasida tarbiya jarayonini amalga oshirish uchun jalb qilingan hamda maqsadga erishish uchun foydalaniladigan resurslar tizimi, shuningdek, uning ishlashi va rivojlanishini boshqarish amaliyoti"; "ijtimoiy tizimning real imkoniyatlarini amalga oshirishga yordam beradigan va uni tartibga solish, faoliyat ko'rsatishi hamda rivojlanishiga qaratilgan maxsus chora-tadbirlar, vositalar va usullar majmuasi" [9:21] sifatida talqin qilinadi.

Ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish uchun xizmat qiladigan *pedagogik ta'minot* esa quyidagilardan tarkib topadi: yosh avlodni tarbiyalash va ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish (rivojlantirish)ga oid davlat siyosati, konsepsiya, yo'l

xaritalari (faoliyat rejaları), dasturlar, loyihalar, hamkorlik shartnomalari, o'quv-metodik resurslar (maxsus adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, yo'riqnomalar, metodik ishlanmalar, ko'rgazmalli qurollar, ko'rsatmali materiallar, metodik rahbarlik ko'rsatmalari, tashxis metodlari va vositalari (Individual rivojlanish dasturlari, Individual rivojlanganlik (ma'naviy-axloqiy yetuklik)ni tashxislovchi shkala (yoki indikator), baholash mezonlari), amaliy mashqlar, test topshiriqlari, keyslar, didaktik va amaliy o'yinlar, ish qog'ozlari, tavsiyanomalar, taqdimnomalar, hisobotlar), hamkorlar (ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonining ishtirokchilari, tashkilotchilari, tashabbuskorlari) hamda ularning vazifalari, majburiyatlari yoritilgan hujjatlar).

Barcha ta'lim muassasalarida bo'lgani kabi OTMda ham ma'naviy-axloqiy tarbiyaning yuqorida qayd etilgan elementlardan iborat pedagogik ta'minotini bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan quyidagi asosiy tarkibiy qismlarga ajratish mumkin: me'yoriy-huquqiy, tarbiyaviy-metodik, moddiy-texnik, axborot hamda malakali kadrlar ta'minoti.

Pedagogik ta'minot, shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonining ishtirokchilari o'rtasida qaror topgan aniq maqsadga yo'naltirilgan, yuqori darajada oqilona tashkillashtirilgan hamda kutilganidek samarali bo'lgan hamkorlik [4:19] sifatida ham baholanadi.

Muhokama. Zamonaviy sharoitda OTMda ma'naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil qilishning pedagogik ta'minotini modernizatsiyalashga nisbatan ijtimoiy ehtiyoj yuzaga kelmoqda. Mazkur ehtiyojning yuzaga kelishini quyidagi sabablar bilan asoslash mumkin: globallasuv jarayonining chuqurlashuvi; g'oyaviy kurash va buzg'unchi mafkuraviy tahdid (millatchilik, etnik va diniy qarashlar o'rtasidagi ziddiyat, terrorizm, intolerentlik (murosasizlik, toqat qila olmaslik), manipulyatsiya g'oyalari hamda ommaviy madaniyat tahdidi, axloqsizlik, e'tiqodsizlik)ning kuchayishi; marginal (qorishiq) madaniyatning yuzaga kelishi; jamiyatda ro'y bergan ijtimoiy o'zgarishlar; yosh avlod tarbiyasini tashkil qilishga nisbatan ilg'or yondashuvlarni qaror toptirishga bo'lgan ijtimoiy talabning ortishi; yoshlarda zamonaviy shaxs qiyofasini o'zlashtirishga bo'lgan intilishning kuchayishi; oila-ta'lim muassasi-jamiyat o'rtasidagi integratsiyaning susaygani; umumiy globallasuv fonida milliy ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining tobora unutilayotgani, yoshlarda ularga nisbatan e'tiborsizlik, mensimaslik hissining shakllanayotgani. Mazkur omillar OTMda tashkil qilinayotgan ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik ta'minotini modernizatsiyalashni muhim hamda kechiktirib bo'lmas vazifaga aylantiradi.

OTMda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik ta'minotini modernizatsiyalash tizimli yondashuvni talab etadi va bu jarayon quyidagicha kechadi: ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy-metodologik asoslar respublika taraqqiyotini belgilovchi 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi [14] hamda O'zbekiston – 2030 strategiyasi [15] g'oyalari tayangan holda zamonaviy qarashlar va yondashuvlar bilan boyitiladi; jamiyatda kechayotgan o'zgarishlar, ijtimoiy ehtiyojlar,

shuningdek, o'quvchilarning xohish-istaklari, intilishlari, motivatsiyalarini inobatga olgan holda ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimida zamonaviy yo'nalishlar (jumladan, yoshlar tadbirkorligini, ularda tahliliy, tanqidiy va kreativ tafakkurni, raqamli madaniyat (ijtimoiy tarmoq odobi)ni, Internet va ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz foydalanish ko'nikma, malakalarini, nikoh va oilaviy munosabatlarda axloqini, zamonaviy axborot texnologiyalaridan maqsadli, samarali foydalanish kompetentligini rivojlantirish; ta'lim oluvchilarda ekstremistik, fundamentalistik, terroristik, ommaviy madaniyat g'oyalari, kiberbulling (onlayn tajovuz shaxsni Internet orqali kamsitish, haroratlash, tahqirlash va unga tahdid qilishga qaratilgan harakatlar [6:42]; kibermobbing (Internetda shaxsga matn, xabar yoki izohlar bilan hujum uyushtirish), troling (buzg'unchi izohlar), doksing (qurbon bo'ladigan kishiga oid shaxsiy ma'lumotlar: uy manzili, telefon raqami yoki oilaviy ma'lumotlarni ommaga e'lon qilinishi) [12]ga nisbatan immunitetni oshirish, shuningdek, birga ir jinsli nikohga, badanga tatuiroka chizdirish holati, giyohvandlik moddalarini iste'mol qilishga nisbatan murosasizlik hissini tarbiyalash, talabalar o'rtasida raqamli qaramlik (raqamli demensiya)ning oldini olish va boshqalar) shakllanadi; talabalar ma'naviyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat doktorinasi yangi mazmuni kasb etib, OTMda tashkil qilinadigan ma'naviy-axloqiy tarbiya mexanizmi innovatsion shakl, samarali metod, ta'sirchan vositalar yordamida takomillashtiriladi; tegishli soha va yo'nalishlarda talabalarning qiziqtiradigan, ularning ma'naviy-axloqiy ehtiyojini qondira oladigan adabiyotlar turkumi yaratiladi, amaliy topshiriqlar tizimi (loyihalar, keyslar, testlar, amaliy mashqlar, rolli va didaktik o'yinlar) shakllantiriladi; integral yondashuv asosida talabalarining ma'naviy-axloqiy yetukligi darajasini aniqlash/baholashga xizmat qiladigan tashxis va nazorat mezonlari ishlab chiqiladi; OTMda tashkil qilinadigan ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid ishlar tegishli yo'nalishlar bo'yicha qayta tizimlashtiriladi; universitet va institutlarning tarbiyaviy ishlar jarayoniga jalb qilingan pedagoglarning talabalar bilan samarali ishlash malakalarini oshirishga doir institutsional resurslar bazasi mustahkamlanadi; OTMning ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga ko'p tarmoqli soha mutaxassislari hamda ijtimoiy subyektlar jalb qilinib, ular o'rtasida mustahkam kollaboratsiya qaror toptiriladi.

Xulosa. Shunday qilib, zamonaviy global o'zgarishlar sharoitida oliy ta'lim muassasalarida (OTM) ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishga yangicha yondashuv talab etilmoqda. Bugungi kunda asosiy e'tibor ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik ta'minotni modernizatsiyalashga qaratilmoqda. Bu jarayon yangi g'oya va qarashlar bilan boyitilgan, takomillashtirilgan mexanizmlarni joriy etishni ko'zda tutadi. OTMda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik ta'minoti bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan me'yoriy-huquqiy, tarbiyaviy-metodik, moddiy-texnik, axborot hamda malakali kadrlar ta'minoti kabi asosiy tarkibiy qismlardan iborat. Ayni vaqtda ushbu tarkibiy qismlarning har birini ham mazmunan, ham shaklan yangilash, ularni zamonaviy talablarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Гавров С.Н. Модернизация: основные определения и характеристики. // Гуманитарное пространство. Humanity space International almanac. 2012. № 3. Том 1. – С. 573.

2. Емельянова С.А. Нормативно-педагогическое обеспечение как условие повышения эффективности образовательного процесса в учебном заведении: дис. ... канд.пед.наук. – Нижний Новгород: 2005.
3. Модернизация. // <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/modernizatsiya-uz>.
4. Набиев В.Ш., Дьяконова О.О. Педагогическое обеспечение образовательной деятельности в ВУЗе. // Высшее образование сегодня, – Москва: 2016. № 9. – С. 19.
5. Ходжаев Б.Х. Педагогик фанларнинг дидактик таъминоти модули бўйича ўқув-услугий мажмуа. – Тошкент: Низомий номидаги ПКҚТМОТМ, 2014. 14-б.
6. Rustamov F.R. Ijtimoiy tarmoqlarning global ta'limga ta'siri sharoitida o'smir-o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy immunitetini shakllantirish mexanizmi: ped.fanl. bo'yicha fals.fanl.dokt. (PhD) ... dis. –Toshkent: 2025.
7. Rustamov F.R. Globallashuv fonidagi global ta'lim xususiyatlari. // Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik. – Тошкент: 2025. № 1. 162-б.
8. Тимонин А.И. Концептуальные основы социально-педагогического обеспечения профессионального становления студентов ВУЗа. – Кострома: 2007.
9. Тимонин А.И. Социально-педагогическое обеспечение профессионального становления студентов гуманитарных факультетов университета: дис. ... докт.пед.наук. – Кострома: 2008.
10. Турсунов Ю. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий таъминот ҳуқуқи. / Дарслик. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2012.
11. Что такое глобализация и как этот процесс охватывает мир. // [https:// journal.sovcombank.ru/glossarii/chto-takoe-globalizatsiya-i-kak-etot-protsess-ohvativaet-mir](https://journal.sovcombank.ru/glossarii/chto-takoe-globalizatsiya-i-kak-etot-protsess-ohvativaet-mir).
12. Что такое кибербуллинг? // [https:// uz.goodinternet.org/ru/разделы/2/ безопасный-интернет/что-такое-кибербуллинг](https://uz.goodinternet.org/ru/разделы/2/безопасный-интернет/что-такое-кибербуллинг).
13. Шульгина Д.Н. Глобализация и культурная идентичность: дис. канд.филос.наук. – Воронеж: 2010.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрьдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тартибот – Шукр / 5 жилдли. Тўртинчи жилд. Таҳрир ҳайъати: Э.Бегматов ва бошқ. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2008.

QARAQALPAQSTAN PLASTIKALÍQ KÓRKEM ÓNERLERI JÁRDEMINDE STUDENTLERDÍN KÓRKEM DÓRETIWSHILIK QÁBILETI HÁM KÓRKEM TALGAMÍN RAWAJLANDIRIW JOLLARI

Urazimova Tamara Vladimirovna – *kórkem-óner tanıw ilimleriniń kandidati, docent*

Urazimova@mail.ru

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

ПУТИ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ПЛАСТИЧЕСКИХ ИСКУССТВ КАРАКАЛПАКСТАНА

Уразимова Тамара Владимировна – *кандидат искусствоведения, доцент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

WAYS OF DEVELOPING THE ARTISTIC CREATIVITY AND ARTISTIC TASTE OF STUDENTS USING THE PLASTIC ART OF KARAKALPAKSTAN

Urazimova Tamara Vladimirovna – *candidate of art history, Associate Professor*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: badiiy-ijodiy qobiliyat, badiiy did, tasviriy san‘at, amaliy bezak san‘ati, ijodiy salohiyat, estetik did.

Rezyume. Maqola Qoraqalpog‘iston san‘atining plastik turlari asosida talabalarda badiiy qobiliyat va badiiy didni rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan. Talabalarda plastik san‘at asosida badiiy qobiliyat va didni rivojlantirish rangitash, haykaltaroshlik, grafika san‘atlarini amaliy o‘zlashtirish hamda ulardagi estetik ma‘lumotlarni tahlil qilish, san‘atning nazariy asoslarini o‘rganish orqali amalga oshiriladi. San‘at asarlarini idrok etish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘z ijodiy tafakkurini shakllantirish.

Ключевые слова: художественно-творческие способности, художественный вкус, изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство, творческий потенциал, эстетический вкус.

Резюме. Статья посвящена вопросам развития художественных способностей и художественного вкуса у студентов на основе пластических видов искусства Каракалпакстана. Развитие художественных способностей и вкуса у студентов на основе пластических искусств достигается через практическое освоение живописи, скульптуры и графики, а также через анализ их эстетической информации и изучение теоретических основ искусства. Это включает в себя развитие навыков восприятия и оценки произведений искусства и формирования собственного творческого взгляда.

Key words: artistic and creative abilities, artistic taste, fine arts, decorative and applied arts, creative potential, aesthetic taste.

Summary. The article is devoted to the issues of developing students' artistic abilities and taste based on the plastic arts of Karakalpakstan. Developing students' artistic abilities and taste based on plastic art is achieved through practical mastery of painting, sculpture, and graphics, as well as by analyzing their aesthetic information and studying the theoretical foundations of art. This includes developing the skills to perceive and evaluate works of art and forming one's own creative thinking.

Kirisiw. Qaraqalpaqstan súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri quralları arqalı studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiiletlerin hám kórkem talgámın rawajlandırıw mashqalası kórkem óner bilimlendiriwiniń áhmiyetli mashqalası bolıp, elimizde kórkem óner, mádeniyattıń keleshekтегі jaǵdayı kópshilik jaǵdaylarda onıń sheshimine baylanıslı. Bilimlendiriw ámeliyatında kórkem iskerlik, sonıń ishinde, súwretlew hám ámeliy-bezew iskerlik imkaniyatlarınan tolıq paydalanılsa, bul mashqalanı sheshiw múmkin.

Bul temanı úyreniw barısında qoyılǵan wazıypalardı sheshiwge eristik hám tómendegi juwmaqlarǵa keliw imkaniyatın berdi. Estetikalıq hám kórkem dúnyanı qabıl etiwdiń mazmunlı ózgeshelikleri ajratıp kórsetildi: emocional-súwretli sáwlelendiriw (óz ishine estetikalıq hám kórkem tájiriybelerdi, sezıwlerdi, sezimlerdi, aldınnan sezıwlerdi, asociaciyalardı, eslewlerdi aladı); racional-logikalıq qabıl etiw (óz ishine aktual bilimlerde, jeke mánislerdi, kózqaraslardı, túsıniklerdi, ideallardı, kórkem erkti aladı); motivaciyalıq-qádiriyatlıq qatnas (óz ishine kórkem-estetikalıq: zárúrlıklar, qızıǵıwshılıqlar, isenimler, maqsetler, motivler, umtıslar, kózqaraslar, qádiriyatlar, bahalardı aladı), bul estetikalıq hám kórkem dúnyanı qabıl etiwdi shaxs dúnyanı qabıl etiwiniń ulıwma procesiniń bir bólegi sıpatında belgilew imkaniyatın berdi, joqarı oqıw orınları studentlerinde izertlenip atırǵan qásiyettiń

qáliplesiw dárejeleri boyınsha ólshemler, kórsetkishler hám onıń qáliplesiwiniń monitoring etiw boyınsha diagnostikalıq metodikalar jıyındısı islep shıǵıldı; bir qáliplesiw dárejesinen ekinshi qáliplesiw dárejesine ótiwdi támiyinleytuǵın krizisli noqatlar, studentlerde kórkem-súwretlew iskerligi arqalı dúnyaǵa estetikalıq kózqarastı qáliplestiriwdiń faktorları, sharayatları, logikası anıqlandı. Shaxstıń kórkem óner menen óz ara qatnasıqta dúnyanı estetikalıq qabıllaw áhmiyetli orın tutadı, ol tómendegi funkciyalarda óz kórinisin tabadı: retlestiriwshi (kórkem óner dúnyası menen qatnasıqlardı óz betinshe dúziw, retlestiriw); identifikaciyalıq (kórkem óner mazmunınıń, estetikalıq obyektiniń qádiriyatlıq-mánislik mazmunın támiyinleydi); estetikalıq-biliwshilik (kórkem ónerdiń ózgeshelikleri hám ózgeshelikleri haqqındaǵı bilimlerde baytırıwǵa, sistemalastırıwǵa, estetikalıq ideallardı, estetikalıq talgámın qáliplestiriwge qaratılǵan); refleksiya (kórkem óner iyesi sıpatında ózin-ózi biliwge qaratı).

Plastikalıq kórkem óner arqalı studentlerdiń dóretiwshilik potencialı hám talgámın rawajlandırıw metodologiyası kompleksli qatnası óz ishine aladı, bunda estetikalıq tárbiya usılları (úgit-násiyatlaw, úyretiw, tilekles bolıwǵa iytermelew), sonday-aq, izleniw jaǵdaylarınan paydalanıw hám asociaciyalıq pikirlewdi rawajlandırıwǵa tayanadı. Studentlerde gózzallıqtı añlaw hám bahalaw

qábiletin qáiplestiriw, gozzallıq sezimin rawajlandırıw hám kreativlik kónlikpelerin qáiplestiriw maqsetinde teoriyalıq bilimlerde ámeliy iskerlik penen baylanıstırıw paydalanıw zárur. Metodologianıń tiykarǵı elementleri tómendegilerden ibarat: maqsetke muwapıq tásir etiw (kórkem óner hám turmıstaǵı gózzallıqtı seziw, kóriw hám bahalaw qábiletin qáiplestiriw, bul estetikalıq talǵamın rawajlandırıwdıń tiykarı esaplanadı); ámeliy iskerlik (kónlikpelerdi bekkemlew hám dóretiwshilik potencialdı júzege shıǵarıw maqsetinde shınıǵıwlar hám dóretiwshilik tapsırmalar (máseleń, súwretlew, músınshilik, grafika tarawlarında) arqalı úyretiw metodınan paydalanıw); associaciyalıq pikirlewdi rawajlandırıw (dúnyanı dóretiwshilik penen qabil etiwge tikkeley baylanıslı bolǵan maǵlıwmatlardı analizlew, sintezlew hám ulıwmalastırıw qábiletin xoshametlewshi tapsırmalardan paydalanıw); emociyalıq tartılıw (studentlerge kórkem óner dóretpeleri hám qorshaǵan álemdi emocional bahalawga járdem beretuǵın tilekleslikke shaqırıw metodi); kreativlikti rawajlandırıw (studentlerdi óz betinshe izleniwge, dóretiwshilik kórinislerge iytermeleytuǵın izleniw jaǵdaylarınan paydalanıw); teoriya hám ámeliyattı birlestiriw (teoriyalıq bilimlerde súwretlew óneriniń hár qıylı túrlerinde (stanoklı, monumental, dekorativ) ámeliy iskerlik penen birlestirip, hár tárepleme rawajlandırıw.

Tiykarǵı bólim. Qaraqalpaqstanńń súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri mısasında studentlerdiń estetikalıq dúnyaǵa kózqarasın qáiplestiriwde, kórkem-dóretiwshilik qábiletlerin hám kórkem talǵamın rawajlandırıwda kórkem-súwretlew jumısınń potencialı anıqlanıp, ol kórkemlik poziciyalarda jámlengen: súwretshi-soavtor (háreketler-uqsastırıw, «júrek penen seziw», «aqıl menen tereńlestiriw», birge seziw, keshiriw, talqılaw, bahalaw); kreativ súwretshi (arziw etiw, qıyal etiw, kórsetiw, oyda ózgeritiw, qayta formatlaw, kórkem obraz dóretiw); súwretshi-atqarıwshı (dóretiwshilik, improvizaciya, eksperiment, ulıwma salıstırıw).

Solay etip, ótkerilgen izertlewler tiykarında tómendegi juwmaqlarǵa keldik:

1. Insaniyat civilizaciyası kórkem-estetikalıq mádeniyatınń qáiplelesiwi hám rawajlanıwı tereń tariyxıy tamirlarǵa iye. Onıń dúnya xalıqları mádeniyati mentalitetinde qáiplelesiw hám bekkemleniw procesi, bárinen burın, insannıń óz turmıslıq dúnyasınıń joqarı mazmunı mánisin izlew, aqır-ayaǵında onıń ruwxıy qáiplelesiwine xızmet etken. Shaxstıń kórkem-estetik mádeniyatı onıń kórkem-estetikalıq qabıllaw, túsiniw hám kúndelikli ámelge asırıw baylıǵın xarakterleytuǵın, dizaynerlik xızmetiniń kásiplik tarawında materiallıq hám ruwxıy dúnyanıń gózzallıǵın kórsetetuǵın sociallıq-pedagogikalıq tárbiya.

2. Zamanagóy shaxstıń kórkem-estetikalıq mádeniyatın qáiplestiriw procesi quramalı sistemalı bilimlendiriw bolıp, onıń tiykarında insaniyattıń átiraptaǵı dúnyanı qabil etiw boyınsha úlken tájiriybesi, ruwxıy-ádep-ikramlılıq potencialı hám joqarı ideal, gózzallıq, úylesimlilikke izlewge bolǵan máńgilik umtılsı jatadı. Haqıyqıy process studenttiń jeke mádeniyatın qáiplestiriw menen baylanıslı bolıp, bul tek ǵana kórkem óner nızamlıqların tereń túsiniw hám ańlaw múmkin.

3. Estetikalıq mádeniyattı qáiplestiriwdiń teoriyalıq mazmunın jańalaw hám innovaciyalıq metodikalardıń qollanıw sharayatında estetikalıq mádeniyat shaxstıń

kásiplik tayarlıǵında áhmiyetli quram bólegi bolıp esaplanadı, sebebi ol átirapımızdı estetikalıq jaqtan bezewdegi dóretiwshiligi arqalı bilim alıwshılardıń kórkemlik dúnyasını keńeytiwge, kásiplik tayarlıǵın tereńlestiriwge, ruwxıylıǵın rawajlandırıwǵa járdem beredi.

4. Jaslardı estetikalıq jaqtan tárbiyalaw zamanagóy bilimlendiriwdiń áhmiyetli wazıypası esaplanadı. Ol bir pútin dóretiwshi shaxstı qáiplestiriwge qaratılǵan bolıp, óz procesinde onıń intellektuallıq, emocionalıq, erk-ıqrar, qádiriyat-baǵdarlıq táreplerin qamtıp aladı. Pedagogikalıq proceste estetikalıq tárbiya shaxstıń turmıs-iskerliginiń barlıq tarawlarına sińip ketedi: onıń pikirlew tereńligine de, sezimleriniń názikligine de, tańlap alıw sıpatına da, kózqarasına da.

5. Estetikalıq tárbiya insannıń dóretiwshilik qábiletin rawajlandıradı, dúnyaǵa gumanistik kózqarastan qarawǵa úyretedi. Bulardıń barlıǵında estetikalıq tárbiyanıń kólemi hám áhmiyeti keńeyiwiniń deregi bar.

6. Súwretlew hám ámeliy-bezew óner bilimlendiriw mákemelerinde bilim alıwshılardıń estetikalıq mádeniyatın rawajlandırıwdıń islep shıǵılǵan modeli kurs hám diplom jumısları joybarın orınlaw arqalı estetikalıq bilim beriwdiń maqseti, wazıypaları, mazmunı, metodları, formaları hám quralları, sonday-aq, materialda dóretiwshilik ideyanı ámelge asırıw arqalı nátiyjelerin bahalaw kriteriyaların belgileydi. Estetikalıq mádeniyattı qáiplestiriw dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıwdıń qosımsha tarawları sıpatında hár qıylı kórkem óner túrlerin dástúriy bolmaǵan óz ara tásirinde oqıw-tárbiya procesine birlestiriwge tiykarlanıwı kerek. Integrativ principler hám usıllar bilim alıwshı shaxstıń dóretiwshiligin sezilerli dárejede rawajlandırıw, onıń ruwxıylıǵın tereń bayıtıw, individual-dóretiwshilik jumıs dúnyasına isenim payda etiw hám zamanagóy súwretlew kórkem ónerin de, dástúriy ámeliy-bezew ónerdi de zamanagóy dúnyada talap etiletuǵın milliy kórkem mádeniyatıń ózine tán bahalı bólegi sıpatında úgit-násiyatlaw imkaniyatın beredi.

7. Sonıń menen birge, ulıwma insaniyılıq joqarı mádeniyat penen baylanıslı bolǵan Qaraqalpaqstanńń súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri tarawında tereń estetikalıq bilim beriw zárúrligin ańlaw hám studentlerdiń turaqsız motivaciyalıq tiykarı, olarda estetika tarawında tek ǵana elementar bilimler emes, al óz xalqınıń milliy mádeniyatına qızıǵıwshılıqtıń joq ekenligi arasındaǵı bilim beriw procesiniń ózinde qarama-qarsılıqlardıń bar ekenligin atap ótiw zárur. Mádeniyat qádiriyatların jedel túrde qabil etiw shaxs kórkem mádeniyatı rawajlanıwınıń tiykarı bolatuǵın qáiplelesken ruwxıy, kórkem-estetikalıq talaplar arqalı ǵana múmkin boladı.

8. Joqarı professional bilimlendiriw sharayatında zamanagóy studentlerdiń kórkem-estetikalıq mádeniyatın qáiplestiriw tiyisli model hám onı ámelge asırıwdıń sociallıq-pedagogikalıq texnologiyasını qurıwdı talap etedi. Qaraqalpaqstan súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri misalında studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw modelin ámelge asırıwdıń sociallıq-pedagogikalıq texnologiyası belgili bir joqarı oqıw ornınıń bar bolǵan tárbiya baǵdarlaması, studentlerdiń oqıw kursı, joqarı oqıw ornınıń qáiplelesken dóretiwshilik dástúrleri, bilim alıwshılardıń individual ózgesheliklerin esapqa alǵan halda basqıshpa-basqısh ámelge asırıladı.

9. Studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábileti hám kórkem talǵamın rawajlandırıwdıń pedagogikalıq

baǵdarlanıwı, bir tárepten, kórkem tárbiyanıń formaları, metodi, quralları hám metodikasın teoriyalıq-pedagogikalıq jaqtan tiykarlaw, ekinshi tárepten, zamanagóy jámiyet, óndiris, miynet bazarınıń kórkem bilimge iye qánigelerge bolǵan talabı menen támiyinlenedi. Studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiletin hám kórkem talǵamın rawajlandırıw nátiyjeliligi úziksiz bilimlendiriw sistemasında bilimlendiriw mákemesiniń túrin, oqıtıw mazmunın tańlaw, zamanagóy innovaciyalıq texnologiyalardı qollanıw arqalı támiyinlenedi.

10. Oqıw-tárbiya procesin shólkemlestiriw úziksiz bilimlendiriw sistemasında oqıwshılardıń kórkem-dóretiwshilik qábiletin hám kórkem talǵamın rawajlandırıwǵa bolǵan talaplarınń sáykesligi, ápiwayıdan quramalǵa, reproductivlik jumıstan ónimli hám dóretiwshilik jumısqa áste-aqırın ótiw menen baylanıslı bolǵan teoriyalıq hám ámeliy ámelge asırıw imkaniyatların esapqa alǵan halda qurıladı.

11. Qaraqalpaqstannıń súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri quralları arqalı studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiletlerin hám kórkem talǵamın rawajlandırıw ushın zárúr bolǵan joqarı oqıw ornı sociallıq-mádeniy ortalıǵın rawajlandırıw modeli óz ara baylanısqa komponentler jıyındısınan ibarat: shólkemlestiriwshilik (metodologiyalıq-teoriyalıq tiykarlar hám sociallıq-mádeniy ortalıqtıń rawajlanıwın támiyinlew); processual-xızmet kórsetiwshilik (sociallıq-mádeniy ortalıqtı rawajlandırıw boyınsha basqıshpa-basqısh maqsetli jumıs); monitoring (sociallıq-mádeniy ortalıqtıń rawajlanıw dinamikasını bahalaw); nátiyjelilik (sociallıq-mádeniy ortalıqtıń rawajlanıwın basqısh bahalıǵı).

12. Qaraqalpaqstan súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri misalında studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábileti hám kórkem talǵamın rawajlandırıwdıń sociallıq-pedagogikalıq texnologiyasınıń nátiyjeliligi tómendegi shártlerge baylanıslı: joqarı oqıw ornında ayrıqsha kórkem-dóretiwshilik tárbiyalıq ortalıqtıń bar ekenligi; professor-oqıtıwshılardıń joqarı dárejedeǵi kásiplik tayarlıǵı; tálim-tárbiya procesiniń barlıq subyektleriniń (hákimshilik, oqıtıwshılar, studentler, mádeniy jámiyetshilik wákilleri) kórkem-dóretiwshilik jumısqa motivaciyalanǵanlıǵı.

13. Kórkem-dóretiwshilik qábiletler hám kórkem talǵamdı qalıplestiriw individual tábiyiy qábiletler tiykarında hám studentlerdiń psixo-fiziologiyalıq rawajlanıwınıń individual ózgesheliklerin esapqa alǵan halda ámelge asırıladı.

14. Xalıq bilimlendiriw, pedagogika ilimin qayta qurıwdıń házirgi sharayatında Qaraqalpaqstannıń súwretlew hám ámeliy-bezew quralları arqalı studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiletin hám kórkem talǵamın rawajlandırıw, olardıń ruwxıy mádeniyatın qalıplestiriw mashqalası áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp tabıladı.

15. Súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri (sonıń ishinde, Qaraqalpaqstan kórkem ónerleri de) ulıwma kórkem-estetikalıq bilimlendiriw sistemasınıń sózsiz

áhmiyetli komponentleri bolıp, oqıwshılardı milliy kórkem mádeniyatqa nátiyjeli jaqınlastırıwǵa xızmet etedi.

16. Házirgi waqıtta studentlerde milliy ózlikti ańlaw, Qaraqalpaqstannıń zamanagóy súwretlew hám dástúriy xalıq ámeliy-bezew ónerlerin qabıllaw qábiletin sińdiriw zárúrligi aktual áhmiyetke iye. Oǵan pedagogikalıq ámeliyatqa studentlerdiń súwretlew hám xalıq kórkem óneri dástúrleriniń tiykarların biliwde estetikalıq tárbiyasına járdem beriwshi islep shıǵılǵan didaktikalıq sharayatlardı engiziw járdem beriwshi múmkin.

17. Studentlerdiń ulıwma insaniylik mádeniyatqa tábiyiy qatnası sebepli ata-babalar miyrası dástúrin joǵaltıwı, jaslardı estetikalıq tárbiyalaw quralları sıpatında jergilikli súwretlew mektepleri hám xalıq kórkem ónermentshiliginiń potencial imkaniyatların jeterli dárejede sáwlelendirmey-tuǵınlıǵın ayrıqsha atap ótiw zárúr.

18. Izertlew dawamında oqıtıwshı Qaraqalpaqstan súwretlew óneri dóretpeleri hám xalıq ámeliy-bezew ónerleri buyımlarınıń materiallıq hám estetikalıq qádriyatların studentlerge túsindiriwge kóbirek itibar qaratuı, olar arqalı studentlerdiń súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri dástúrlerin dawam ettiriwge, rawajlandırıwǵa qızıǵıwshılıǵı hám beyimligin anıqlaw kriteriyaların anıqlawı kerek ekenligi anıqlandı.

19. Izertlew jaslarǵa kórkem-estetikalıq bilim beriwdi jetilistiriwdiń áhmiyetli baǵdarı sıpatında Qaraqalpaqstan súwretlew óneri, ámeliy-bezew óneriniń tiykarların úyreniwde studentlerdi estetikalıq tárbiyalawdıń didaktikalıq sharayatlarınıń nátiyjeliligin tastıyıqladı. Bul tek ǵana studentlerdiń ámeliy súwretlew boyınsha joqarı dárejedeǵi kórkem bilim, kónlikpe hám uqıplılıǵın qalıplestiriwde emes, al tariyxıy qalıplesken ámeliy ónermentshilik túrleriniń ózine tán ózgesheliklerin talqılaw arqalı olardıń xalıq kórkem ónermentshiligine bolǵan biliw qızıǵıwshılıǵın arttırıwda da ayqın kórinedi.

20. Studentlerdi kórkem-estetikalıq tárbiyalawda Qaraqalpaqstannıń zamanagóy súwretlew hám dástúriy ámeliy-bezew ónerin úyreniwge qatıp qalǵan, dogmatikalıq nársesı sıpatında qaraw kerek emes, bul procesti dáwir talapları hám estetikalıq talapları menen baylanıstırıw, olardıń milliy mádeniyatın biliwde durıs dúnya sezimin tárbiyalaw, súwretlew kórkem-dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw zárúr.

Juwmaq. Solay etip, izertlewde islep shıǵılǵan Qaraqalpaqstan súwretlew hám ámeliy-bezew ónerleri quralları arqalı studentlerdiń kórkem-dóretiwshilik qábiletlerin hám kórkem talǵamın rawajlandırıwdıń pedagogikalıq shártleri úziksiz bilimlendiriw sistemasınıń motivaciyalıq-maqsetli, mazmunlı, procesli hám nátiyjeli-bahalawshı komponentleriniń bir pütün jıyındısı sıpatında usı bilimlendiriw barısın maqsetli kórsetpelerden baslap professional kórkem óner kónlikpeleri qalıplesken hám studenttiń dóretiwshilik jaqtan rawajlanǵan shaxsına shekem qamtıp aladı. Demek, bul texnologiya konceptualıq, nátiyjeli, sistemalı, kompleksli ekenligi tájiriye jumısları menen tastıyıqlanadı [1:26-27].

Ádebiyatlar

1. Мелик-Пашаев А.А. Ребенок любит рисовать: как способствовать художественному развитию детей. Мелик-Пашаев А., Новлянская З. – Москва: «Чистые пруды», 2007.

Tálim - tárbiya teoriiyası hám metodikası

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ:
КОММУНИКАТИВНЫЙ И КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ АСПЕКТЫ**

Абдуллаева Роза Абдуллаевна – ассистент преподаватель
r.abdullaevna@mail.ru

*Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза
Джуманиязова Наргиза Азатовна* – ассистент преподаватель
Университет инновационных технологий

**ТИЛГА ИХТИСОСЛАШМАГАН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ
ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР: КОММУНИКАТИВ ВА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЖИХАТЛАР**

Абдуллаева Роза Абдуллаевна – ассистент ўқитувчи
*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
Джуманиязова Наргиза Азатовна* – ассистент ўқитувчи
Инновацион технологиялар университети

**MODERN APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN NON-LINGUISTIC HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS: COMMUNICATIVE AND COMPETENCE-BASED ASPECTS**

Abdullaeva Roza Abdullaevna – teaching assistant
*Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz
Jumaniyazova Nargiza Azatovna* – teaching assistant
University of Innovative Technologies

Таянч сўзлар: ўқитиш методикаси, хорижий тил, тилга ихтисослашмаган факултетлар, касбий йўналтирилганлик, коммуникатив ёндашув, компетенсияга асосланган ёндашув.

Резюме. Мақолада олий таълим муассасаларининг тилга ихтисослашмаган факултетлари талабалари учун хорижий тилларни ўқитишнинг самарали ёндашувлари ёритилади. Касбий йўналтирилган ва вақт чекланган таълим шароитида коммуникатив ҳамда компетенсияга асосланган методларнинг ахамияти таъкидланади.

Ключевые слова: методика преподавания, иностранный язык, неязыковые факультеты, профессиональная направленность, коммуникативный подход, компетентностный подход.

Резюме. В статье рассматриваются эффективные подходы к обучению иностранным языкам студентов неязыковых факультетов высших учебных заведений. Подчеркивается значимость коммуникативных и компетентностных методов в условиях профессиональной направленности и ограниченного учебного времени.

Key words: teaching methodology, foreign language, non-linguistic faculties, professional orientation, communicative approach, competence-based approach.

Summary. The article examines effective approaches to teaching foreign languages to students of non-linguistic faculties in higher education. It highlights the importance of communicative and competence-based methods in professionally oriented and time-limited instructional contexts.

Введение. Современные процессы глобализации, расширение международных контактов и интеграция национальных образовательных систем в мировое образовательное пространство обуславливают возрастание роли иностранного языка в профессиональной подготовке специалистов различных направлений. В системе высшего образования иностранный язык выполняет не только учебную, но и социально-профессиональную функцию, обеспечивая доступ к зарубежным научным источникам, профессиональной информации и межкультурной коммуникации [2:18]. Для студентов неязыковых факультетов он рассматривается прежде всего как практический инструмент профессионального и делового общения, а не как объект сугубо теоретического изучения.

Данная особенность определяет специфику целей и содержания обучения иностранному языку, а также выбор методических подходов. В условиях сокращения количества аудиторных часов и одновременного повышения требований к уровню иноязычной

коммуникативной компетенции выпускников традиционные методы теряют свою эффективность.

Сближение нашей страны с мировым сообществом в 90-е годы XX века изменило и отношение к иностранному языку как учебной дисциплине. Основной целью его изучения в неязыковых вузах становится обучение иностранному языку как реальному средству общения между специалистами разных стран. Развитие всех языковых навыков (чтение, говорение, письмо и аудирование) приобретает профессионально-ориентированный характер. В этот период внедряются новые модели языкового образования. Использование в вузах современных методов и технологий обучения способствует расширению кругозора и повышению профессиональной компетентности будущих специалистов. Адекватность процесса обучения реальному процессу коммуникации становится одним из методических требований к процессу профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам в последующие годы.

Обзор литературы. Проблемы обучения иностранным языкам в неязыковых вузах получили широкое освещение в научных трудах отечественных и зарубежных исследователей. В работах И.Л.Бим иностранный язык рассматривается как средство формирования коммуникативной компетенции обучающихся, при этом особое внимание уделяется профессиональной направленности содержания обучения. Исследования Н.Д.Гальсковой и Н.И.Гез раскрывают теоретические основы лингводидактики и методики обучения иностранным языкам, подчеркивая значимость интеграции коммуникативного и компетентностного подходов в системе высшего образования.

Психолого-педагогические аспекты языкового обучения представлены в трудах И.А.Зимней, где акцентируется роль мотивации, индивидуальных особенностей обучающихся и условий образовательной среды. Существенный вклад в развитие методики профессионально ориентированного обучения иностранным языкам внес Е.И.Пассов, разработавший концепцию коммуникативного метода, ориентированного на использование языка в реальных ситуациях общения. Анализ научных источников позволяет сделать вывод о необходимости комплексного подхода к обучению иностранному языку студентов неязыковых факультетов с учетом профессиональных, когнитивных и мотивационных факторов.

В условиях глобализации и активного международного сотрудничества владение иностранным языком становится неотъемлемой частью профессиональной подготовки специалистов различных областей. Иностранный язык в системе высшего образования выполняет не только образовательную, но и социально-профессиональную функцию, обеспечивая доступ к международным научным источникам, профессиональной информации и межкультурному взаимодействию [2:18]. Для студентов неязыковых факультетов иностранный язык выступает не столько объектом академического изучения, сколько инструментом профессионального и межкультурного общения. Это обстоятельство существенно влияет на цели, содержание и методы обучения, определяя необходимость поиска эффективных методических решений, ориентированных на практическое использование языка в будущей профессиональной деятельности.

Анализ существующих подходов к обучению иностранному языку в системе высшего профессионального образования, исследования по проблеме языковой подготовки будущего специалиста на современном этапе свидетельствуют о том, что языковая подготовка будущего специалиста не в полной мере отвечает потребностям общества и личности, не позволяет специалисту с необходимым качеством решать профессиональные задачи и удовлетворять личные потребности в иноязычной языковой среде. Повысить уровень иноязычной подготовки специалиста – это значит вооружить его знаниями, практическими умениями и навыками, которые позволят ему использовать иностранный язык как средство информационной деятельности,

систематического пополнения своих профессиональных знаний, профессионального общения.

Современная система высшего образования характеризуется сокращением аудиторных часов, отводимых на изучение иностранных языков, при одновременном росте требований к уровню коммуникативной компетенции выпускников. В этих условиях традиционные методы обучения, основанные преимущественно на изучении грамматики и переводе текстов, оказываются недостаточно эффективными и требуют пересмотра.

Методы и материалы. Методологическую основу исследования составляют анализ научно-методической литературы, обобщение педагогического опыта преподавания иностранных языков в неязыковых вузах, а также сравнительно-сопоставительный анализ традиционных и современных подходов к обучению. В работе используются положения коммуникативного и компетентностного подходов, а также принципы профессионально ориентированного обучения.

Особое внимание уделяется анализу особенностей контингента обучающихся неязыковых факультетов, включая уровень языковой подготовки, мотивационные установки и профессиональные потребности студентов.

Результаты и обсуждение. Обучение иностранному языку студентов неязыковых специальностей имеет ряд особенностей, отличающих его от подготовки будущих лингвистов. Иностранный язык для данной категории обучающихся является средством достижения профессиональных целей, что определяет прикладной характер обучения. Приоритет отдается развитию навыков чтения профессиональной литературы, устного и письменного делового общения, а также работе с иноязычными источниками информации [1:42].

Важной проблемой является неоднородность языковой подготовки студентов внутри одной учебной группы, что обуславливает необходимость дифференцированного подхода и индивидуализации обучения [3:96]. Мотивация студентов носит преимущественно прагматический характер и напрямую связана с осознанием полезности иностранного языка для будущей профессиональной деятельности. Одним из наиболее продуктивных направлений в методике преподавания является коммуникативный подход, ориентированный на формирование способности использовать язык в реальных ситуациях общения. Его применение позволяет моделировать профессионально значимые коммуникативные ситуации: деловые переговоры, презентации, обсуждение проектов [4:54]. Компетентностный подход дополняет коммуникативный, смещая акцент с усвоения знаний на формирование профессионально значимых умений. Использование цифровых образовательных технологий расширяет возможности обучения, способствует индивидуализации учебного процесса и развитию автономности обучающихся, однако требует методически выверенной интеграции в образовательную практику.

Современные тенденции развития высшего образования свидетельствуют о необходимости переосмысления роли иностранного языка в системе

профессиональной подготовки. В условиях цифровой трансформации общества специалист любой области сталкивается с необходимостью постоянного обновления знаний, освоения новых технологий и взаимодействия с международным профессиональным сообществом. В этой связи иностранный язык выступает не только средством коммуникации, но и инструментом академической и профессиональной мобильности.

Интегративный характер обучения предполагает включение в содержание курса аутентичных материалов профессиональной направленности: научных статей, аналитических обзоров, инструктивных текстов, деловой корреспонденции. Работа с подобными источниками формирует навыки критического чтения, отбора значимой информации и ее интерпретации в профессиональном контексте. При этом особое значение приобретает формирование терминологической компетентности, обеспечивающей точность и адекватность речевого высказывания.

Одним из ключевых направлений совершенствования методики является развитие академической грамотности студентов. Подготовка аннотаций, резюме, презентаций, участие в моделируемых конференциях и круглых столах способствует формированию навыков публичного выступления и научной коммуникации. Подобные формы работы обеспечивают перенос языковых знаний в сферу профессионального взаимодействия.

Необходимо учитывать и психологические аспекты обучения. Для многих студентов неязыковых специальностей иностранный язык связан с определёнными трудностями и внутренними барьерами. Создание поддерживающей образовательной среды, поощрение инициативы, использование интерактивных форм взаимодействия позволяют снизить уровень тревожности и повысить уверенность обучающихся в собственных возможностях. Существенную роль играет формирование стратегий самостоятельного обучения. В условиях ограниченного аудиторного времени возрастает значение навыков самообразования: умения планировать учебную деятельность, использовать цифровые ресурсы, анализировать собственный прогресс. Преподаватель при этом выступает в роли консультанта и координатора учебного процесса.

Дифференциация обучения становится объективной необходимостью. Использование разноуровневых заданий, вариативных форм контроля и гибкой системы оценивания позволяет учитывать индивидуальные

особенности студентов. Это способствует созданию ситуации успеха и поддержанию устойчивой учебной мотивации.

Особого внимания заслуживает межкультурный компонент подготовки. Понимание норм делового общения, особенностей профессионального этикета и культурных различий обеспечивает эффективность взаимодействия в международной среде. Формирование социокультурной компетенции предупреждает коммуникативные сбои и способствует развитию толерантности.

Перспективным направлением является внедрение проектной и исследовательской деятельности. Подготовка профессионально ориентированных проектов на иностранном языке способствует интеграции языковых и специальных знаний, развивает навыки командной работы и критического мышления. Результатом становится формирование комплексной профессиональной компетентности.

Заключение. Преподавание иностранных языков на неязыковых факультетах должно строиться с учетом профессиональной направленности подготовки, мотивационных особенностей студентов и современных требований рынка труда. Наиболее эффективными являются коммуникативный и компетентный подходы, обеспечивающие практико-ориентированный характер обучения и формирование профессиональной иноязычной компетентности. Активное использование цифровых образовательных технологий при методической поддержке преподавателя способствует повышению качества языковой подготовки выпускников.

Обобщая результаты исследования, следует отметить, что специфика преподавания иностранного языка на неязыковых факультетах определяется необходимостью сочетания профессиональной направленности, практической ориентированности и ограниченных временных ресурсов. Эффективность языковой подготовки обеспечивается интеграцией коммуникативного и компетентностного подходов, развитием автономии обучающихся и использованием цифровых образовательных технологий.

Таким образом, дальнейшее совершенствование методики преподавания иностранных языков в системе высшего профессионального образования связано с поиском оптимальных моделей интеграции языка и специальности, усилением междисциплинарных связей и расширением возможностей практического применения полученных знаний в профессиональной сфере.

Литература

1. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблема школьного учебника. – Москва: «Русский язык», 2019.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. – Москва: «Академия», 2020.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – Москва: «Логос», 2018.
4. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: «Просвещение», 2017.

**MAKTABDA KIMYO KURSIDA SINFDAN TASHQARI ISHLAR, OLIMPIADALAR
VA KIMYO KEChALARINI TASHKILLASH TIRISH METODIKASI**

Ajjeva Muxabbat Baxtibaevna – *pedagogika fanlari nomzodi, professor*

ajjevamuxabbat7991@gmail.com

Babanazarova Ayzada Omirbaevna – *doktorant*

ayzada3736@gmail.com

Sultonov Dostonbek Qutlimurod o'g'li – *assistent o'qituvchi*

dostonbek84796@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ, ОЛИМПИАД
И ХИМИЧЕСКИХ ВЕЧЕРОВ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ ХИМИИ**

Ажиева Мухаббат Бахтыбаевна – *кандидат педагогических наук, профессор*

Бабаназарова Айзада Омирбаевна – *докторант*

Султонов Дастонбек Кутлимуродович – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**METHODOLOGY OF ORGANIZING EXTRA-CLASS WORK, OLYMPIADS
AND CHEMISTRY NIGHTS IN THE CHEMISTRY COURSE AT SCHOOL**

Ajjeva Muxabbat Baxtibaevna – *candidate of pedagogical sciences, professor*

Babanazarova Ayzada Omirbaevna – *doctoral student*

Sultonov Dostonbek Qutlimurodovich – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: kimyo ta'limi, sinfdan tashqari ishlar, kimyo olimpiadalari, kimyo kechasi, metodika, o'quvchilar faolligi, ta'lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada umumta'lim maktablarida kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlarni, jumladan kimyo to'garaklari, fan olimpiadalari va kimyo kechalarini tashkil etish metodikasi yoritilgan. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va kimyo faniga bo'lgan qiziqishini oshirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, kimyo olimpiadalari va ommaviy tadbirlarni samarali tashkil etishning pedagogik asoslari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari kimyo fanini o'qitishda sinfdan tashqari ishlarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Ключевые слова: преподавание химии, внеклассные мероприятия, олимпиады по химии, вечер химии, методология, студенческая деятельность, эффективность обучения.

Резюме. В статье рассматривается методология организации внеклассных мероприятий по химии в средних школах, включая химические кружки, научные олимпиады и химические вечера. Анализируется роль внеклассных мероприятий в углублении знаний учащихся, развитии практических навыков и повышении их интереса к химии. Также указываются педагогические основы эффективной организации химических олимпиад и массовых мероприятий. Результаты исследования показывают, что внеклассные мероприятия имеют высокую образовательную и воспитательную ценность в преподавании химии.

Key words: chemistry education, extracurricular activities, chemistry olympiads, chemistry night, methodology, student activity, educational effectiveness.

Summary. The article discusses the methodology for organizing extracurricular activities in chemistry in secondary schools, including chemistry clubs, science Olympiads, and chemistry evenings. The role of extracurricular activities in deepening students' knowledge, developing practical skills, and increasing their interest in chemistry is analyzed. The pedagogical foundations of effective organization of chemistry Olympiads and mass events are also indicated. The results of the study show that extracurricular activities have a high educational and educational value in teaching chemistry.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning bilimini faqat dars jarayoni bilan cheklab qo'ymasdan, ularning qiziqishi va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi qo'shimcha faoliyat turlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Kimyo fani murakkab tushunchalar, formulalar va tajribalarga boy bo'lgani sababli uni o'rganishda sinfdan tashqari ishlar alohida o'rin tutadi.

Kimyodan sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning mustaqil bilim olishga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi va ilmiy dunyoqarashini kengaytiradi. Shu bilan birga, kimyo fan olimpiadalari va kimyo kechalari orqali iqtidorli o'quvchilar aniqlanadi hamda ularning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu maqolada maktabda kimyo fanidan sinfdan tashqari ishlar,

olimpiadalar va kimyo kechalarini tashkil etish metodikasi hamda ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Umumta'lim maktablar o'qituvchilari ushbu jarayonning asosiy tashkilotchilari sifatida faqat darslik doirasida qolib ketmasdan, o'quvchilarga keng dunyoqarash va fanlararo yondashuvni shakllantirishda faol rol o'ynaydi. Bu jarayonda o'quvchilarni chuqur bilimli, mustaqil fikrlovchi, izlanishga intiluvchi shaxs sifatida tarbiyalash o'qituvchilarning bosh vazifasidir. Ana shu maqsadni amalga oshirishda sinfdan tashqari ishlar muhim vosita sifatida maydonga chiqadi. Ular tomonidan puxta rejalangan sinfdan tashqari faoliyatlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, muloqot madaniyatini va jamoaviy ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi [1].

Umumta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitishda sinfdan tashqari ishlar, fan olimpiadalari hamda kimyo kechalari o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini

oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lashda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur masala bo'yicha pedagogika va kimyo metodikasi sohasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Pedagog olimlarimizdan I.Mamatqulov va B.Ergashevlar o'z asarlarida sinfdan tashqari ishlar shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Ularning fikricha, sinf tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirib, fan bo'yicha chuqur va barqaror bilimlarni shakllantiradi.

Kimyo fanini o'qitish metodikasiga oid tadqiqotlarida sinfdan tashqari ishlar kimyo ta'limining uzviy davomi sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu mualliflar kimyo to'garaklari, viktorinalar, qiziqarli tajribalar va fan kechalari o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda samarali ekanini ta'kidlaydilar.

Fan olimpiadalarining ta'limiy ahamiyati masalasida tadqiqotlarida olimpiadalar iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish vositasi sifatida baholanadi. Kimyo olimpiadalar o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, masalalarni yechish ko'nikmalari va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Pedagogik tadqiqotlarida sinf tashqari ishlarni innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Ular kimyo kechalari va fan haftaliklarini tashkil etishda milliy qadriyatlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va fanlararo integratsiyani hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar.

Shuningdek, kimyo kechalari va ommaviy tadbirlar masalasidagi ishlarida bunday tadbirlar o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil ekanligi ko'rsatib berilgan.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, maktab kimyo kursida sinf tashqari ishlar, olimpiadalar va kimyo kechalarini tizimli va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etish o'quvchilarning fanga qiziqishini oshirish bilan birga, ularning kasbiy yo'nalishini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ushbu yo'nalishda zamonaviy metodik tavsiyalarni ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda [2].

Muhokama va tahlil. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yil 12-avgustda qabul qilingan PQ-4805 sonli qaroriga asosan mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yonalishlarda talim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan. Mamlakatimiz miqyosida bunday faoliyatlar orqali yetuk mutaxassislar, innovator yoshlar, ilm-fan fidoiylari kamol topadi. O'gil-qizlarimizni kimyo va biologiya fanlari bo'yicha chuqur o'qitish o'z navbatida ta'lim sifati oshishiga, ilmiy salohiyatning kuchayishiga va umuman, milliy rivojlanish strategiyalarining muvaffaqiyatli amalga oshishiga xizmat qiladi. Bu natijasida yurtimizda yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo etiladi, farmatsevtika, neft, gaz, kimyo, tog'-kon, oziq-ovqat sanoati tarmoqlarining jadal rivojlanishiga turtki beradi hamda xalqimizning turmush sharoiti va daromadlarini oshirishga puxta zamin tayyorlaydi.

Kimyodan sinfdan tashqari ishlar – bu o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtda, ixtiyoriy asosda olib boriladigan, ularning bilim va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan

pedagogik faoliyatdir. Ushbu ishlar orqali o'quvchilar kimyo fanining nazariy asoslarini chuqurroq o'zlashtiradilar va amaliy tajriba o'tkazish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllariga kimyo to'garaklari, ilmiy-amaliy konferensiyalar, viktorinalar, tanlovlar, tajribalar ko'rgazmasi va ekskursiyalar kiradi. Kimyo to'garaklari o'quvchilarning individual qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etilib, murakkab masalalar va qiziqarli tajribalar orqali bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi [3].

Kimyo fan olimpiadalarini tashkil etish metodikasi

Kimyo olimpiadalarini tashkil etishda topshiriqlar mazmunan boy, ilmiy asoslangan va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. Topshiriqlar nazariy savollar, hisoblashga oid masalalar hamda tajribaviy vazifalarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiqdir. Olimpiadaga tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlashi va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Kimyo fan olimpiadalarini maktab o'quvchilari uchun nafaqat raqobat maydoni, balki ularning ilmiy fikrlashini, mustaqil izlanish ko'nikmalarini va fan olamiga bo'lgan qiziqishini chuqurlashtiruvchi samarali ta'lim-tarbiya vositasidir. Samarali olimpiadani tashkil etish ma'lum pedagogik prinsiplarga, professional yondashuvga va puxta tayyorgarlikka asoslanadi.

Olimpiadani tashkil etishdan oldin uning asosiy maqsad va vazifalari aniq belgilanishi lozim:

Maqsadlar:

- o'quvchilarning kimyo faniga qiziqishini kuchaytirish;
- mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil va ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirish;
- iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rag'batlantirish;
- natijada kimyo fanini chuqur o'rgatishga pedagogik yondashuvni takomillashtirish.

Vazifalar:

- murakkab nazariy savollarni mantiqan hal eta olish;
- amaliy va tajribaviy bilimlarni qo'llay olish;
- jamoada hamda individual ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'quvchilarda motivatsiya va o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantirish.

Kimyo fan olimpiadalarini odatda bir nechta bosqichda o'tkaziladi:

Maktab bosqichi – barcha qatnashchilar uchun ochiq bo'lib, o'quvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlaydi.

Mazmuni:

- test shaklidagi nazariy savollar;
- oddiyroq hisoblarga asoslangan masalalar;
- kichik tajribaviy topshiriqlar (jumladan, reaksiyalar tavsifi yoki eksperiment natijalarini tahlil qilish)..

Tuman / Viloyat bosqichi – bu bosqich qatnashchilarni tanlab olish uchun chuqurroq baholashni talab qiladi.

Mazmuni:

- murakkab nazariy testlar;
- strukturali masalalar, formulalar va reaksiya mexanizmlari;
- mustaqil fikrlash talab qiluvchi topshiriqlar.

Respublika (yoki oliy daraja) bosqichi – eng murakkab, yuqori intellekt talab qiluvchi bosqich bo'lib, o'quvchilarning fan bo'yicha chuqur bilim va izlanish salohiyatini sinovdan o'tkazadi.

Mazmuni:

- integratsiyalangan nazariy masalalar;
- tajribaviy laboratoriya topshiriqlari;
- ilmiy-amaliy loyihalar.

Topshiriqlar turlari va ularni yaratuvchi metodika

Olimpiada muvaffaqiyati juda ko'p jihatdan topshiriqlar sifatiga bog'liq. Quyidagi turlar keng qo'llaniladi:

Nazariy testlar:

- qisqa javoblar;
- farazlar asosida yechiladigan savollar;
- nazariy bilimni tez va aniq aniqlovchi vazifalar.

Hisoblash masalalari:

- muammoni tahlil qilish;
- matematik yechim topish;
- natijani kimyoviy kontekstda tushuntirishni talab etadi.

Tajribaviy topshiriqlar:

- moddalar bilan xavfsiz ishlash;
- eksperiment o'tkazish tartibini to'g'ri belgilash;
- natijalarni tahlil qilish.

Baholash mezonlari va natijalarni tahlil qilish

Olimpiada natijalarini adolatli va aniq baholash juda muhim:

Baholash mezonlari:

1. Nazariy bilim: to'g'ri javoblar soni va murakkab savollarni yecha olish.

2. Mantiqiy tahlil: masalani tuzish, yechim yo'lini izohlash.

3. Amaliy ko'nikma: tajribalarni to'g'ri bajarish va tahlil qilish.

4. Innovatsion yondashuv: ijodiy fikrlash va yangi yechimlarni taklif etish.

Baholar adolatli bo'lishi uchun:

- ballar tizimi oldindan qatnashchilarga e'lon qilinadi;
- har bir topshiriqning aniqlangan vazni bo'ladi;
- hakamlar hay'ati tomonidan o'zaro tekshiruv va muvofiqlashtirish o'tkaziladi.

Olimpiadani tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar

Reja tuzish:

- sanasi, joyi, qatnashchilari soni;
- olimpiada formatini belgilash.

Topshiriqlarni ishlab chiqish

- nazariy, hisoblash va tajribaviy bo'limlarni aniqlash;
- topshiriqlarning darajasi bosqichga mos bo'lishi.

Imkoniyatlar bazasini yaratish

- laboratoriya jihozlari, reagentlar, himoya vositalari;
- ishonchli texnik qo'llanmalar.

Xavfsizlik

Kimyo olimpiadasi ayniqsa tajribaviy vazifalar bo'lsa, quyidagilar muhim:

- shaxsiy himoya vositalari;
- xavfsizlik yo'riqnomalari;

• o'qituvchi hamda o'quvchi uchun xavfsizlik bo'yicha qisqacha trening.

Hakamlar hay'ati

Baholashning ob'yektiv bo'lishi uchun malakali o'qituvchilar, kimyogarlar yoki olimlar jalb qilinadi. Har bir hakam mezonlar bilan oldindan tanishtiriladi.

Olimpiadaning ta'lim jarayonidagi roli

Kimyo fan olimpiadalari o'quvchilarda:

• mustaqil o'rgangan bilimni sinovdan o'tkazish motivatsiyasini oshiradi;

• fan olami bilan yaqindan tanishish imkonini beradi;

• ijodiy yechimlar izlashni rag'batlantiradi;

• kelajakdagi ilmiy faoliyatga tayyorgarlikni kuchaytiradi.

Kimyo fan olimpiadalarini samarali tashkil etish – bu nafaqat raqobatni o'tkazish, balki o'quvchilarning fikrlash madaniyati, ilmiy izlanish salohiyatini shakllantirish uchun muhim pedagogik jarayondir. Metodik jihatdan to'g'ri yondashuv, aniq rejalashtirish, adolatli baholash va pedagogik qo'llab-quvvatlash – bu omillar olimpiadalarni muvaffaqiyatli amalga oshiradi [4].

Kimyo kechalarini tashkil etishning pedagogik ahamiyati

Kimyo kechalari o'quvchilarning kimyo faniga bo'lgan qiziqishini oshirishga qaratilgan ommaviy sinfdan tashqari tadbirlardir. Ushbu kechalar sahna ko'rinishlari, qiziqarli tajribalar, viktorinalar va musobaqalar asosida tashkil etiladi.

Kimyo kechalari davomida o'quvchilar nafaqat kimyoviy bilimlarini namoyish etadilar, balki jamoada ishlash, o'z fikrini erkin bayon etish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Tadbirlarni tashkil etishda xavfsizlik texnikasi qoidalariga qat'iy rioya qilish zarur.

Sinfdan tashqari ishlarning ta'lim-tarbiyaviy samaradorligi.

Kimyodan sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarda mas'uliyat, mehnatsevarlik va ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bunday mashg'ulotlarda faol qatnashgan o'quvchilarning kimyo fanidan o'zlashtirish ko'rsatkichlari yuqori bo'ladi. Bundan tashqari, sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning kasb tanlashiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Xulosa. Maktabda kimyodan sinfdan tashqari ishlar, fan olimpiadalari va kimyo kechalarini samarali tashkil etish kimyo ta'limining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu faoliyat shakllari o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va kimyo faniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Kimyo o'qituvchilari sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanishi va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Natijada kimyo fanini o'qitish jarayoni yanada samarali va mazmunli bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva D. Kimyo ta'limida noan'anaviy dars va sinfdan tashqari ishlar. – Toshkent: «O'qituvchi», 2019.
2. Mamatqulov I., Ergashev B. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: «Innovatsiya», 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4805-son Qarori.
4. Nazarova D., To'xtayeva N. Umumta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitish metodikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
5. Jalolov J. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2012.

**AROMATIK UGLEVODORODLAR MODULINI O‘QITISHDA TALABALARNING MAXSUS
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI**

Artiqov Maqsud Bahodirovich – *pedagogika fanlari bo‘yicha filofosfiya doktori*
artikovmaqsud92@gmail.com

Rahimboyeva Nurxon Jahongir qizi – *magistrant*

Sherimmatova Mahfuza Rasul qizi – *magistrant*

Sherimmatova Sarvinoz Rasulqizi – *talaba*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ
ПРИ ОБУЧЕНИИ МОДУЛЮ АРОМАТИЧЕСКИЕ УГЛЕВОДОРОДЫ**

Артиков Мақсуд Баҳодыровиç – *доктор философии педагогических наук*

Рахимбоева Нурхон Жахангировна – *магистрант*

Шеримматова Махфуза Расуловна – *магистрант*

Шеримматова Сарвиноз Расуловна – *студент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF SPECIAL COMPETENCIES OF STUDENTS
IN TEACHING THE AROMATIC HYDROCARBONS MODULE**

Artiqov Maqsud Bahodirovich – *doctor of philosophy in pedagogical sciences*

Rahimboyeva Nurxon Jahongir qizi – *master's student*

Sherimmatova Mahfuza Rasul qizi – *master's student*

Sherimmatova Sarvinoz Rasulqizi – *student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: aromatik uglevodorodlarning kimyoviy va fizikaviy xossalari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, “Inquiry based learning” va “Problem based learning” metodlaridan, nostandart topshiriqlar, interfaol ta’lim, tajriba va tadqiqot, kompetensiya va texnologik yondashuv.

Rezyume. Maqolada “Aromatik uglevodorodlar” modulini o‘qitishda talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish yondashuvlari tahlil qilinadi. “Inquiry based learning” va “Problem based learning” metodlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil bilim olish, tahlil qilish va amaliy tadqiqot o‘tkazish ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsad qilingan.

Ключевые слова: химические и физические свойства ароматических углеводородов, современные педагогические технологии, методы “Inquiry based learning” и “Problem based learning” нестандартные задания, интерактивное обучение, эксперимент и исследование, компетентность и технологический подход.

Резюме. В тезисе анализируются подходы к преподаванию темы методики формирования специальных компетенций студентов при преподавании модуля “Ароматические углеводороды” на основе современных педагогических технологий. Целью является развитие у учащихся навыков самостоятельного обучения, анализа и проведения практических исследований посредством использования методов “Inquiry based learning” и “Problem based learning”.

Key words: chemical and physical properties of aromatic hydrocarbons, modern pedagogical technologies, “Inquiry based learning” and “Problem based learning” methods, non-standard tasks, interactive learning, experiment and research, competence and technological approach.

Summary. This thesis analyzes approaches to teaching the topic of the methodology of forming students' special competencies in teaching the module “Aromatic Hydrocarbons” based on modern pedagogical technologies. The goal is to develop students' skills in independent learning, analysis, and conducting practical research through the use of the “Inquiry based learning” and “Problem based learning” methods.

Kirish. Organik kimyoning eng muhim mavzularidan biri – aromatik uglevodorodlar (benzol va uning hosilalari) – kimyoviy nazariya, sanoat texnologiyasi, ekologiya hamda biologiya bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab, ammo markaziy tushunchalardan biridir. Ushbu modulni o‘qitish jarayonida talabalarda:

- modda tuzilishini tahlil qilish,
- reaksiyalarni modellashtirish,
- ekologik ta’sirni baholash,
- xavfsiz laboratoriya faoliyatini amalga oshirish
- kompetensiyalarini shakllantirish mumkin.

“Aromatik uglevodorodlar” modulini kompetentlik asosida, maxsus kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirgan metodika asosida o‘qitish zaruriyati dolzarb ilmiy muammo sifatida ko‘tarilmoqda. O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va kimyo ta’limini zamonaviylashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari, “Milliy o‘quv dasturi” hamda 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi bu yo‘nalishda kompetentlik yondashuvni markazga qo‘ygan. Shu bois ushbu tadqiqot O‘zbekiston kimyo ta’limi uchun ilmiy va amaliy jihatdan nihoyatda dolzarb hisoblanadi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. So‘nggi yillarda kimyo ta’limida kompetensiyaviy yondashuv asosida fanlarni o‘qitish masalalari pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, organik kimyo fanining murakkab bo‘limlaridan biri hisoblangan aromatik uglevodorodlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zarurati ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda.

Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarni joriy qilish asosiy maqsad sifatida belgilangan [2].

O'zbekiston olimlaridan – professor A.Qodirov, N.Xolmatov va Sh. Tursunovlar mahalliy xomashyo (yog'moy, yog' kislotalari) asosida karbon kislotalar va ularning hosilalarini olish yo'nalishida tadqiqotlar olib borganlar [6].

N.Jo'raev (2020) o'z tadqiqotlarida kimyo ta'limida ekologik yondashuvni rivojlantirish masalalarini yoritib, benzol va uning hosilalarini o'rganishda talabalar ongida ekologik mas'uliyat va xavfsizlik kompetensiyalarini shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. Muallif aromatik uglevodorodlarning toksik va kanserogen xususiyatlarini tahlil qilish orqali ijtimoiy mas'uliyat kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmlarini taklif etgan.

S.Saidova (2021) aromatik uglevodorodlar mavzusini muammoli o'qitish asosida tashkil etish orqali talabalarning mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil va ilmiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. U muammoli savollar va real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarning samaradorligini ko'rsatadi.

R.Axmedov (2022) organik kimyo fanida virtual laboratoriyalardan foydalanish orqali talabalarning eksperimental kompetensiyasini shakllantirish masalalarini tadqiq qilgan. Uning ishlarida aromatik uglevodorodlar reaksiyalarini raqamli modellashtirish orqali xavfsiz va samarali ta'lim muhiti yaratish imkoniyatlari ochib berilgan [5-7].

Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aromatik uglevodorodlar mavzusini o'qitishda maxsus kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan butun bir metodik tizim yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Aromatik uglevodorodlar moduli o'qitishni takomillashtirishning ahamiyatini quyidagi jihatlar orqali ta'kidlanadi.

“Inquiry Based Learning” (So'rovga asoslangan o'qitish).

Inquiry Based Learning – bu tayyor tayanch bilimni berishdan ko'ra, savol berish, muammo qo'yish, izlanish, tajriba o'tkazish va xulosa chiqarishga asoslangan o'qitish modeli. Talaba: “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Agar ... bo'lsa nima bo'ladi?” kabi savollar asosida ishlaydi, o'qituvchi esa yo'naltiruvchi, maslahatchi rolini bajaradi. Aromatik uglevodorodlar modulini o'qitishda shakllantiriladigan maxsus (fan) kompetensiyalarni shunday guruhlash mumkin:

1. Nazariy-tushunchaviy kompetensiya – Aromatiklik sharti, benzol va gomologlarining tuzilishi, nomenklatura, izomeriya, substitutsiya reaksiyalari nazariyasi hisoblanadi.

2. Laboratoriya-amaliy kompetensiya – Aromatik uglevodorodlar bilan tajriba o'tkazish, mikromiqyosda reaksiyalarni bajarish, xavfsizlik texnikasiga rioya qilgan holda ish yuritish bilan bog'liq holda bo'ladi.

3. Analitik (tahliliy) kompetensiya – Aromatik uglevodorodlarni sifat jihatdan aniqlash usullari

(reaksiyalar, kuzatuvlar, spektral ma'lumotlar asosida) kechadi.

4. Ekologik va xavfsizlik kompetensiyasi – Benzol va uning hosilalarining toksikligi, kanserogenligi, “yashil kimyo” prinsiplari asosida xavfni kamaytirish yo'llari orqali bo'ladi.

5. Axborot-kommunikativ kompetensiya – mavzu bo'yicha zamonaviy axborot manbalaridan foydalanish, guruhda ish, taqdimot qilish, ilmiy dalillarni og'zaki yoki yozma bayon qilish orqali ko'rinadi.

6. Tadqiqotchilik kompetensiyasi – oddiy tadqiqot loyihasi loyihalash, gipoteza qo'yish, ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va xulosa chiqarish orqali kompetensiyalari shakllanib boradi.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, aromatik uglevodorodlar mavzusini o'qitishda quyidagi muammolar mavjud:

1. Nazariyaning murakkabligi – talabalarga elektron rezonans, delokalizatsiya va aromatiklik shartini tushunish qiyin.

2. Amaliyot yetishmasligi – tajriba o'tkazish uchun moddiy baza ko'p hollarda cheklangan.

3. Kompetentlik yondashuvini bilmaslik – o'qituvchilarning ko'pchiligi hali ham an'anaviy metodlardan foydalanmoqda.

4. Natijada baholash jarayoni kompetensiyaviy yondashuv talabalariga mos kelmaydi va uni zamonaviy, kompetensiyaga yo'naltirilgan baholash shakllari asosida takomillashtirish zarurati yuzaga keladi [3-4].

Metodik tizim tarkibi va uni takomillashtirish zarurati: “Aromatik uglevodorodlar” modulini o'qitishda amaldagi metodik yondashuvlar asosan nazariy bilimlarni yetkazishga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarning maxsus kompetensiyalarini kompleks shakllantirishni to'liq ta'minlamaydi. Mazkur holat metodik tizimni takomillashtirish kerakligini bildiradi.

Mavjud metodik tizimda quyidagi kamchiliklar aniqlandi:

– aromatiklik, rezonans va delokalizatsiya kabi murakkab tushunchalarning abstrakt tarzda bayon etilishi;

– laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarning mustaqil holatda yetarli faoliyat yurita olmasligi;

– ekologik va xavfsizlik masalalarining mavzu bilan integratsiyalashmaganligi;

– baholash jarayonida kompetensiyalarning emas, faqat bilim darajasining hisobga olinishi kabi kamchiliklar aniqlanadi.

Shu sababli, “Aromatik uglevodorodlar” modulini o'qitishda metodik tizim quyidagi tarkibiy komponentlar asosida takomillashtirilishi lozim:

1. Maqsadli component asosida talabalarda nazariy bilimlar bilan bir qatorda tahliliy, laboratoriya-amaliy, ekologik va tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish.

2. Mazmuniy component orqali Aromatik uglevodorodlarning tuzilishi, kimyoviy xossalari va sanoat ahamiyatini real hayotiy vaziyatlar va muammolar bilan bog'lagan holda o'qitish.

3. Faoliyat komponenti natijasida Inquiry Based Learning va Problem Based Learning metodlari asosida savol qo'yish, gipoteza ilgari surish, tajriba o'tkazish va natijalarni tahlil qilishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tashkil etish.

4. Nazorat-baholash komponenti orqali talabalarning faqat bilimni emas, balki kompetensiyalarini baholashga yo'naltirilgan mezonlar va indikatorlar ishlab chiqiladi.

Metodik tizimni takomillashtirish orqali talabalarda ko'p darajali fikrlash shakllanib boradi.

Shunday qilib, metodik tizimni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish aromatik uglevodorodlar modulini o'qitish samaradorligini oshiradi va talabalarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqdi [3].

Natijadorlik va baholash tizimini takomillashtirish:

Boyer "Interactive Chemistry" modelini ishlab chiqib, o'quvchilarga "benzol halqasini 3D modellashtirish", "reaksiya mexanizmini animatsiyada kuzatish" kabi interaktiv topshiriqlar asosida o'rgatish metodini taklif etgan. Bu usul o'quvchilarning ko'rish-tahlil qilish kompetensiyasini kuchaytirdi.

Finlyandiya maktablarida aromatik uglevodorodlar mavzusi STEAM-integratsiya asosida o'tiladi: kimyo,

biologiya, san'at va texnologiya fanlari birlashtiriladi. Talabalar "havodagi benzol konsentratsiyasini o'lchash" loyihasi orqali ekologik fikrlashni o'rganadilar.

Xulosa. Demak, maqolada "Aromatik uglevodorodlar" modulini o'qitishda talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish yondashuvlari asoslab berilgan. Bu zamonaviy yondashuvlar natijasida quydagi xulosalarga kelindi.

1. Aromatik uglevodorodlar organik kimyoning asosiy bo'limi sifatida talabalarda nazariy tafakkur va amaliy tajriba uyg'unligini shakllantirishga imkon berdi;

2. Kompetentlik yondashuvi o'qitishda faqat bilimni emas, balki bilimni qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan an'anaviy metodlardan foydalanish orqali asoslab berildi;

3. Aromatik uglevodorodlarni o'qitishda talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirish metodikasining konseptual asoslari ishlab chiqildi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi «Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4623-son Qarori.

3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent: «O'qituvchi», 2006.

4. Aripov M. Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: «Noshir», 2009.

5. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar: ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – Toshkent: «Iste'dod», 2008.

6. Qodirov A., Xolmatov N. Organik kimyo asoslari. Darslik. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2019.

7. Tursunov Sh. Kimyoviy texnologiyada organik sintez asoslari. Monografiya/o'quv qo'llanma. – Nukus: «Qaraqalpaqstan», 2023.

**TEKNOLOGIYALÍQ TÁLIM SABAQLARÍNDÁ ZAMANAGÓY PEDAGOGIKALÍQ
TEKNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW METODIKASÍ**

Djumagulov Zinatdin Uzakbergenovich – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*
zinat@inbox.uz

Seytniyazova Gawhar Baxtiyar qızı – *magistrant*
gawxarseytniyazova@gmail.com

Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ**

Джумагулов Зинатдин Узакберенович – *доктор философии по педагогическим наукам*
Сейтниязова Гаухар Бактияровна – *магистрант*

Нукуский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**METHODOLOGY OF USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
IN TECHNOLOGY EDUCATION LESSONS**

Djumagulov Zinatdin Uzakbergenovich – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*
Seytniyazova Gawhar Baxtiyarovna – *Master's Student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: texnologik ta’lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar, loyiha usuli, muammoli ta’lim, STEAM, kompetensiya.

Rezyume. Maqolada texnologik ta’lim darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi chuqur ilmiy asosda tahlil qilinadi. Xususan, interaktiv usullar, loyihaviy asosda o‘qitish, muammoli ta’lim, STEAM integratsiyasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, amaliy-eksperimental, kuzatish va statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi. Natijalar zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini, amaliy ko‘nikmalarini, ijodiy fikrlashini va mustaqil ishlay olish kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantirishini ko‘rsatdi.

Ключевые слова: технологическое образование, современные педагогические технологии, интерактивные методы, проектное обучение, проблемное обучение, STEAM, компетентность.

Резюме. В статье проводится глубокий научный анализ методики использования современных педагогических технологий на уроках технологии. В частности, рассматриваются интерактивные методы, проектное обучение, проблемное обучение, интеграция STEAM и возможности информационно-коммуникационных технологий. В ходе исследования применялись методы теоретического анализа, педагогического эксперимента, наблюдения и статистической обработки данных. Результаты показали, что современные педагогические технологии способствуют развитию теоретических знаний, практических навыков, творческого мышления и самостоятельной деятельности учащихся.

Key words: technology education, modern pedagogical technologies, interactive methods, project-based learning, problem-based learning, STEAM, competence.

Summary. This article provides an in-depth scientific analysis of the methodology for using modern pedagogical technologies in technology education lessons. In particular, interactive methods, project-based learning, problem-based learning, STEAM integration, and the didactic potential of information and communication technologies are examined. The research employed theoretical analysis, experimental methods, observation, and statistical data processing. The findings demonstrate that modern pedagogical technologies significantly enhance students’ theoretical knowledge, practical skills, creative thinking, and independent learning competencies.

Kirisiw. Búgingi kúnde Ózbekstan bilimlendiriw sisteması túpkilikli reformalar basqışın basınan ótkermekte. Atap aytqanda, bilimlendiriw procesin modernizaciyalaw, innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı keńnen engiziw hám sanlı bilimlendiriw ortalıgın qáiplestiriw mámleketlik siyasatını tiykarğı baǵdarına aylandı. Usı kózqarastan, texnologiyalıq tálimi pániniń mazmunı hám metodikasın zamanagóy talaplar tiykarında jetilistiriw aktual wazıypa esaplanadı [5:135-139].

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi «Ózbekstan Respublikası xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında»ǵı PP-5712-sanlı Pármanında bilimlendiriw procesine aldınǵı pedagogikalıq hám málimleme-kommunikaciya texnologiyaların engiziw tiykarǵı wazıypa sıpatında belgilengen. Bul pármında,

sonıń ishinde, oqıw procesin innovaciyalıq metodlar tiykarında shólkemlestiriw, oqıtıwshılardıń kásiplik kompetentligin arttırıw hám oqıtıwshılarda zamanagóy kónlikpelerdi qáiplestiriw zárúr ekenligi atap ótiledi [1].

Sonday-aq, Prezidenttiń 2022-jıl 28-yanvardaǵı PP-60-sanlı «2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası haqqında»ǵı Pármanında bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw, zamanagóy oqıw baǵdarlamaları hám metodikaların engiziw jáne STEAM qatnasın keńeytiw máseleleri ayrıqsha atap ótilgen. Demek, texnologiyalıq tálim sabaqlarında innovaciyalıq metodlardan paydalanıw mámleket kólemindegi strategiyalıq wazıypa esaplanadı [2].

Bunnan tisqari, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar oqıtıw procesin sistemalı túrde joybarlastırıw, basqarıw hám nátiyjeliligin támiyinlewge qaratilgan ilimiy qatnas bolıp tabıladı. Sol sebepli,

texnologiya pánin oqıtıwda interaktiv usıllar, joybar tiykarında oqıtıw, mashqalalı bilimlendiriw hám STEAM integraciyasın qollanıw tek metodikalıq jańalıq emes, al zamanagóy bilimlendiriw siyasatınıń ámeliy kórinisi esaplanadı.

Ásirese, texnologiyalıq tálimi oqıwshılarda ámeliy kónlikpeler, konstruktivlik pikirlew hám kásiplik baǵdardı qalıplestiriwge xızmet etedi. Solay eken, bul pándi zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw arqalı oqıwshılardıń kompetenciyalıq rawajlanıwına erisiw múmkin. Demek, joqarıdaǵı normativlik-huqıqiy hújjetler hám ilimiy qatnaslar tiykarında texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw metodikasın tereń úyreniw hám ámeliy jaqtan tiykarlaw zárúrligi júzege keledi. Bul maqala mine usı máseleni ilimiy tallawǵa qaratılǵan.

Metodologiya. Bul izertlew texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw metodikasın tereń talqılawǵa qaratılǵan bolıp, ol kompleksli qatnas tiykarında shólkemlestirildi. Sebebi, bilimlendiriw procesin úyreniwde tek bir metod penen sheklenip qalıw ilimiy nátiyjeniń obyektivligin tolıq támiyinley almaydı. Sonlıqtan, izertlewde teoriyalıq hám empirikalıq metodlardıń úylesimligi támiyinlendi.

Dáslep, teoriyalıq analiz usılı qollanıldı. Bul basqısha pedagogikalıq texnologiya túsiniǵiniń mazmun-mánisi úyrenildi. Atap aytqanda, V.P.Bespalko pedagogikalıq texnologiyalıq "bilimlendiriw procesin aldınnan jobalastırıw hám nátiyjeni kepillik sisteması" sıpatında talqılaydı [8]. Sonday-aq, M.V.Klarin pedagogikalıq texnologiyalıq "didaktikalıq procesiń basqıshpa-basqısh shólkemlestiriliwi" dep túsindiredi. Demek, usı jantasıwlar tiykarında texnologiya sabaqların jobalastırıwda anıqlıq hám sistemalıq áhmiyetli ólshem sıpatında belgilendi [9].

Sonday-aq, J.Deveydiń pragmatikalıq pedagogika teoriasına muwapıq, bilim ámeliy iskerlik arqalı bekkemlenedi. Sonlıqtan, texnologiyalıq tálim sabaqlarında ámeliy shınıǵıwlar, mashqalalı jaǵdaylar hám real joybarlar shólkemlestirildi [6]. Bunnan tısqari, L.S.Vigockiydiń "jaqın rawajlanıw zonası" teoriasına tiykarlanıp, toparında islew hám birgelikte oqıtıw metodları qollanıldı. Sebebi, bul qatnas oqıwshılardıń sociallıq qatnas arqalı bilimdi tereńirek ózlestiriwine xızmet etedi [7].

Empirikalıq basqısha tájiriye-sınaq jumsları alıp barıldı. Bunda ulıwma orta bilim beriw mektebiniń 6-8-klasselarında eki topar qalıplestirildi: qadaǵalaw hám tájiriye toparları. Qadaǵalaw toparında dástúriy túsindiriw-kórsetiw metodları qollanılgan bolsa, tájiriye toparında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar – joybar metodi, mashqalalı bilimlendiriw, "Aqılıy hújim," klaster, konceptual karta hám STEAM integraciyası tiykarında sabaqlar shólkemlestirildi.

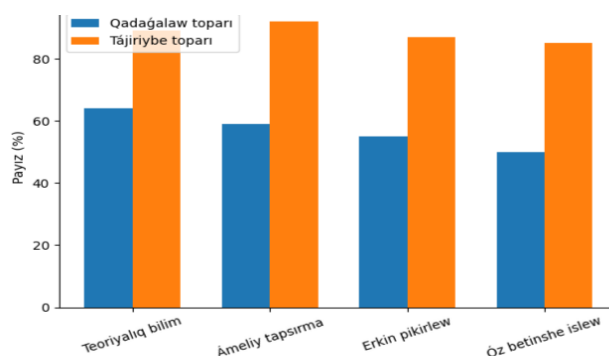
Bunnan tısqari, málimleme-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalanıw nátiyjeliligini anıqlaw maqsetinde sanlı prezentaciya, animaciyalıq modeller hám virtual simulyaciya engizildi. Sebebi, zamanagóy izertlewshiler, sonıń ishinde, B.Blum taksonomiyası tiykarında joqarı dárejedeǵi pikirlew kónlikpelerin (analiz, sintez, bahalaw) rawajlandırıw interaktiv metodlar arqalı nátiyjeli ámelge asırıwın atap ótedi [4].

Sonıń menen birge, diagnostikalıq testler, baqlaw hám sorawnama metodları járdeminde oqıwshılardıń bilim

dárejesi, ámeliy kónlikpeleri hám motivaciyalıq kórsetkishleri anıqlastırıldı. Alınǵan maǵlıwmatlar matematikalıq-statistikalıq tallaw arqalı qayta islenip, nátiyjeler salıstırıldı. Bul bolsa izertlewdiń isenimligin támiyinledi.

Demek, metodologiyalıq jaqtan bul izertlew sistemalı, shaxsqa baǵdarlanǵan hám kompetenciyalıq qatnas tiykarında qurıldı. Basqasha aytqanda, texnologiya bilim beriw sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw tek teoriyalıq emes, al emperikalıq jaqtan da tiykarlandı.

Nátiyjeler. Tájiriye-sınaq jumslarınıń jumında alınǵan nátiyjeler tereń tallandı hám qadaǵalaw hám tájiriye toparlarınıń kórsetkishleri óz ara salıstırıldı. Dáslep sonı atap ótiw kerek, grafikalıq maǵlıwmatlar barlıq ólshemler boyınsha tájiriye toparında unamlı ósiw baqlanǵan kórsetti. Demek, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı sistemalı qollanıw bilimlendiriw nátiyjeliligine tikkeley tásir etken.

1-súwret. Texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardıń nátiyjeliligi

Birinshiden, teoriyalıq bilimlerde ózlestiriw dárejesi sezilerli artqanı anıqlandı. Atap aytqanda, tájiriye toparında bul kórsetkish 89 procentti quraǵan bolsa, qadaǵalaw toparında 64 procent dárejesinde dizimge alındı. Bul, óz gezeginde, konceptual kartalar, mashqalalı sorawlar hám sanlı modellestiriw metodlarınıń nátiyjeliligi menen túsindiriledi. Sebebi, bul metodlar oqıwshılarda túsiniwler arasındaǵı baylanıstı anlawǵa járdem berdi hám de bilimdi sanlı túrde ózlestiriwde támiyinledi.

Ekinshiden, ámeliy tapsırmalardı orınlaw sapası boyınsha eń úlken ayırmaşılıq baqlandı. Yaǵnıy, tájiriye toparında 92 procentlik nátiyje dizimge alınǵan bolsa, qadaǵalaw toparında bul kórsetkish 59 procentti quradı. Bul jaǵday, eń dáslep, joybarlaw metodi hám STEAM integraciyasınıń qollanıwı menen baylanıslı. Máselen, "Mini ıssıxana modeli" yaki "Ápiwayı mexikalıq dúzilis joybarı" n jaratıw procesinde oqıwshılar real mashqalalı sheshiw kónlikpelerin kórsetti. Sonday-aq, toparlıq ámeliy shınıǵıwlar procesinde óz ara birge islesiw hám wazıypalardı bólistiriw kompetenciyası qalıplesti.

Úshinshiden, dóretiwshilik pikirlew kórsetkishi de sezilerli dárejede arttı. Tájiriye toparında 87 procent nátiyje baqlanǵan bolsa, qadaǵalaw toparında 55 procent dárejesinde boldı. Bul bolsa Aqılıy hújim, SWOT-tallaw hám erkin dizayn tapsırmaları sıyaqlı interaktiv metodlardıń nátiyjeliligini tastıyıqlaydı. Máselen, "Keleshek úyi" joybarı sheberinde oqıwshılar energiya únemlewshi texnologiyalardı qollanıw boyınsha innovaciyalıq usınıslar islep shıqtı. Nátiyjede olardıń kreativ hám sın kózqarastan pikirlew qábileti rawajlandı.

Tórtinshiden, óz betinshe islew kompetenciyası boyınsha da sezilerli ósiw baqlandı. Tájiriye toparında 85 procentlik kórsetkish belgilengen bolsa, qadaǵalaw toparında bul tek ǵana 50 procentti quradı. Bul, bir tárepten, individual mini-joybarlar hám refleksiya procesiniń engiziliwi menen baylanıslı bolsa, ekinshi tárepten, sanlı óz betinshe tapsırmalar arqalı oqıwshılardıń ózin-ózi basqarıw qábileti qálipleskenligin kórsetedi.

Bunnan tısqarı, baqlaw nátiyjeleri sonı kórsetti, tájiriye toparında oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıǵı hám ishki motivaciyası arttı. Sonıń menen birge, toparda islew mádeniyatı hám óz ara pikirlesiw kónlikpeleri qáliplesti. Eń tiykarǵısı, oqıwshılar texnologiyalıq processlerdi óz betinshe tallaw hám mashqalalı jaǵdayda qarar qabıl etiwge úyrendi.

Ulıwma alǵanda, grafikalıq talqılaw sonı kórsetedi, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı kompleksli hám sistemalı qollanıw teoriyalıq bilim, ámeliy kónlikpe, dóretiwshilik pikirlew hám de óz betinshe iskerlik kórsetkishleri arasında óz ara úylesimli rawajlanıwdı támiyinleydi. Demek, texnologiya bilim beriw sabaqlarında interaktiv metodlar, joybar metodi, mashqalalı bilim beriw hám STEAM qatnası sinergetikalıq tásir etip, joqarı nátiyjelerge alıp keledi.

Talqılaw. Alınǵan nátiyjeler analizi sonı kórsetedi, texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw tek ǵana oqıwshılardıń bilim kórsetkishlerin arttırıp qoymastan, al olardıń jeke hám kásiplik kompetenciyaların da rawajlandıradı. Demek, bul qatnas tek metodikalıq jańalıq emes, al bilimlendiriw procesiniń sapa jaǵınan jańa basqıshqa kóteriliwi bolıp tabıladı.

Bárinen burın, teoriyalıq bilimlerdeń joqarı dárejede ózlestiriliwi interaktiv metodlardıń nátiyjeliligini tastıyıqlaydı. Sebebi, dástúriy túsindiriw usılı tiykarınan reproduktiv pikirlewdi rawajlandırsa, interaktiv qatnas analitikalıq hám sın kózqarastan pikirlewdi xoshametleydi. Sonday-aq, konceptual kartalar hám mashqalalı sorawlar arqalı oqıwshılar bilimdi sistemalastırıp imkaniyatına iye boldı. Nátiyjede bilim mexanikalıq yadlawdan sanalı túsiniwge ótti.

Bunnan tısqarı, ámeliy tapsırmalar sapası boyınsha baqlanǵan sezilerli ósiw joybarlaw metodınıń nátiyjeliligini kórsetedi. Bizge belgili, joybar tiykarında oqıtıw teoriya hám ámeliyat integraciyasın támiyinleydi. Sol sebepli, real mashqalalıq baǵdarlanǵan tapsırmalar oqıwshılarda konstruktivlik pikirlewdi qáliplestirdi. Mısalı, modellestiriw yamasa mexanikalıq qurılma jaratıw procesinde oqıwshılar bilimdi tikkeley qollanıwǵa májbúr boldı. Demek, xızmetke baǵdarlangan jantasıw ámeliy kompetenciyalardı bekkemlewge xızmet etedi.

Sonıń menen birge, dóretiwshilik pikirlew kórsetkishleriniń artıwı "Aqılıy hújim" hám erkin dizayn tapsırmalarınıń unamlı tásirin kórsetedi. Sebebi, bul metodlar oqıwshılardı standart pikirlewden shıǵıwǵa iytermeleydi. Ásirese, ashıq sorawlar hám alternativ sheshimler islep shıǵıw procesi kreativ pikirlewdi rawajlandırdı. Demek, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar oqıwshınıń individual potencialın kórsetiwge imkaniyat jaratadı.

Bunnan tısqarı, óz betinshe islew kompetenciyasınıń artıwı kompetenciyalıq qatnastıń ámeliy nátiyjesi bolıp tabıladı. Sanlı tapsırmalar hám individual mini-joybarlar

arqalı oqıwshılar óz iskerligin jobalastırıp, qadaǵalaw hám bahalaw kónlikpelerin qáliplestirdi. Nátiyjede oqıtıwshınıń roli bilim beriwshiden góre, baǵdarlawshı hám fasilitatorqa aylandı. Demek, bilim beriw procesinde subyekt-subyekt qatnasıqları qáliplesti.

Sonday-aq, STEAM integraciyası pánleraralıq baylanıstı kúsheytken halda, sabaq mazmunın jáne de bayıttı. Sebebi, texnologiya páni matematika, fizika hám informatika menen úzliksiz baylanısta alıp barıldı. Nátiyjede oqıwshılar quramalı texnologiyalıq proceslerdi bir pútın sistema sıpatında qabıl ete basladı. Demek, integraciyalıq qatnas oqıwshılardıń kompleksli pikirlewini qáliplestiriwge xızmet etedi.

Uluwma alǵanda, talqılaw nátiyjeleri sonı kórsetedi, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı sistemalı hám maqsetke muwapıq qollanıw texnologiya bilimlendiriwiniń nátiyjeliligini sezilerli dárejede arttıradı. Basqasha aytqanda, interaktiv metodlar, joybar tiykarında bilim beriw, mashqalalı bilim beriw hám STEAM qatnası birgelikte qollanıwǵanda sinergetikalıq nátiyje beredi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw oqıw procesiniń nátiyjeliligini sezilerli dárejede arttırıp ilimiy hám empirikalıq jaqtan tastıyıqlandı. Bárinen burın, interaktiv metodlar, joybar tiykarında oqıtıw, mashqalalı bilimlendiriw hám de STEAM integraciyası oqıwshılardıń teoriyalıq bilimlerin bekkemlew menen birge, ámeliy kompetenciyaların da rawajlandırdı. Birinshiden, teoriyalıq bilimlerde sanalı hám sistemalı ózlestiriw dárejesi artqanı baqlandı. Sebebi, konceptual kartalar, mashqalalı sorawlar hám sanlı modellestiriw oqıwshılardıń túsiniqler arasındaǵı baylanıstı ańlawına járdem berdi. Nátiyjede bilim mexanikalıq yadlawdan kóre, analitikalıq ózlestiriwge aylandı. Ekinshiden, joybarlaw metodi hám ámeliy shıǵıwlar oqıwshılardıń konstruktivlik hám texnikalıq pikirlewini rawajlandırdı. Ásirese, real mashqalalıq baǵdarlanǵan tapsırmalar arqalı oqıwshılar teoriyalıq bilimdi ámeliyatqa engiziw imkaniyatına iye boldı. Demek, xızmetke baǵdarlangan jantasıw texnologiya pániniń mazmunına tolıq sáykes keledi. Úshinshiden, dóretiwshilik pikirlew hám erkin islew kompetenciyası sezilerli dárejede arttı. Aqılıy hújim, SWOT-tallaw hám erkin dizayn tapsırmaları oqıwshılarda kreativ pikirlewdi qáliplestirdi. Sonıń menen birge, individual mini-joybarlar hám refleksiya procesi ózin-ózi qadaǵalaw kónlikpesin bekkemledi. Bunnan tısqarı, sabaq procesinde subyekt-subyekt qatnasıǵınıń qáliplesiwini pedagogtıń roli ózgerdi. Yaǵnıy, oqıtıwshı bilim beriwshiden góre, baǵdarlawshı hám fasilitator wazıypasın atqara basladı. Nátiyjede oqıwshılardıń ishki motivaciyası hám sabaqqa qızıǵıwshılıǵı arttı. Sonıń menen birge, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı nátiyjeli qollanıw ushın pedagoglardıń metodikalıq tayarlıǵın arttırıp, materiallıq-texnikalıq bazanı bekkemlew hám sanlı sawatlılıqtı rawajlandırıp zárúrligi anıqlandı. Bolmasa, innovaciyalıq metodlar kútilgen nátiyjeni bermewi múmkin. Uluwma alǵanda, izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, texnologiya bilim beriw sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı sistemalı hám kompleksli qollanıw kompetenciyalıq qatnastı tabıslı ámelge asırıp imkannı beredi. Demek, interaktiv metodlar, joybar tiykarında oqıtıw, mashqalalı bilimlendiriw hám STEAM qatnası óz ara úylesikli qollanıwǵanda sinergetikalıq nátiyjege erisiledi.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» PF-5712-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni.
3. Akmalovich K.S. Texnologik ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanishni tashkillashtirish metodikasi. ta’lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali. 2025. 1(2), 173-179-b.
4. Bloom B. Bloom’s taxonomy. 1956.
5. Davlatboyevna Q.M. Texnologiya darslarini tashkil qilishda axborot texnologiya vositalaridan foydalanishning muhim jihatlari. // american journal of education and learning, 3(11), 2025. – P. 135-139.
6. Dewey J. Democracy and education. An introduction to the philosophy of education (Vol. 8). – New York: «Macmillan», 1930.
7. Vygotsky L.S., Cole M. Mind in society: Development of higher psychological processes. Harvard university press, 1978.
8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: «Педагогика», 1989.
9. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – Москва: 1994.

TALABALARǴA NEMEC TILIN ÚYRETIWDE ERTEKLERDİŇ TÁRBIYALÍQ ORNÍ

Esbergenova Gumshagul Bekbergenovna – úlken oqıtıwshı

esbergenovagumsha@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ СКАЗОК В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

Есбергенава Гумшагуль Бекбергенавна – старший преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE EDUCATIONAL ROLE OF FAIRY TALES IN TEACHING STUDENTS GERMAN.

Esbergenova Gumshagul Bekbergenovna – senior lecturer

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: nemis tili, ertaklar, til o‘rganish, tarbiya, lug‘at boyligi, madaniy meroslar, insoniy qadriyatlar, eshitish qobiliyati, o‘qish va tushunish, audio ertaklar, rolli o‘yinlar, til amaliyoti.

Резюме. Maqolada asosan, nemis tilini o‘rganishda ertaklarning ahamiyati va ularning tarbiyaviy o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Ertaklar bolalarga mehnatsevarlik, halollik, oqillilik, adolat va insoniy fazilatlarini aks ettirishda yordam beradi.

Ключевые слова: немецкий язык, сказки, изучение языка, воспитание, словарный запас, культурное наследие, человеческие ценности, слух, чтение и понимание, аудиосказки, ролевые игры, языковая практика.

Резюме. В статье в основном рассматривается значение сказок в изучении немецкого языка и их воспитательная роль. Сказки помогают детям отражать трудолюбие, честность, мудрость, справедливость и человеческие качества.

Key words: German language, fairy tales, language learning, upbringing, vocabulary, cultural heritage, human values, listening ability, reading and comprehension, audio fairy tales, role-playing games, language practice.

Summary. This article primarily focuses on the importance of fairy tales in learning German and their educational role. Fairy tales help children reflect diligence, honesty, wisdom, justice, and human qualities.

Kirisiw. Búgingi kúnde elimizde nemec tilin úyreniwge degen talap kúnnen kúnge kúsheyip barmaqta. Nemec tilin úyreniw ushın álbette sabaqтан tısqarı sanlı texnologiyalardan sonıń menen bir qatarda hár túrli kinolardan, video rolıklarden hám hár qıylı zamanagóy usıllardan paydalanıwımız tábiyiy jaǵday.

Mámleketimizdiń tálim sistemasınıń barlıq basqıshlarında shet tillerin úzliksiz úyreniwdi shólkemlestiriw tiykarında keń kólemlı isler ámelge asırılmaqta.

Maqalamızda nemec tili sabaǵında erteklerdiń áhmiyeti hám olardıń balalar ushın tárbiyalıq ornı haqqında aytıp ótpekshimiz.

Bilim beriw procesinde ertekler oqıwshılardıń kózqarasın bayıtıw, ádep-ıkramlılıq pazıyletlerdi qalıplestiriw hám sóylewdi rawajlandırıwda áhmiyetli qural esaplanadı. Olar jaqsılıq hám jamanlıqtı parıqlawǵa, logikalıq pikirlewdi rawajlandırıwǵa hám sabaqlardı qızıqlı etiwge xızmet etedi. Ertkler arqalı balalar turmıshlıq tájiriybelerdi úyrenedi hám sezimlerin túsiniw baslaydı.

Ertkler sóz úyreniw waqtında jańa sózlerdi ózlestiriw, grammatikanı túsiniw hám onıń aytıluwın úyreniw ushın, sonday-aq oqıwshılardıń bilimin bayıtıp, sóz baylıǵın arttırıwǵa úlken úles qosadı. Búgingi kúnde til úyreniwshı shaxs ushın tiykarǵı maqsetlerden biri hár qıylı janrlardaǵı ádebiyat penen tanısıw bolıp, sonıń ishinde erteklerdi de óz ishine aladı.

Nemec xalqınıń mádeniyatında ertkler úlken ornı tutadı. Aǵa-ini Grimmeler, Gauf hám basqa jazıwshılardıń ertkleri balalar, bálkim úlkenlerge de ómirlik sabaqlardı úyretip baradı. Bul ertkler ishinde mártlik, ádalat, miynetsúygishlik hám mehribanlıq sıyaqlı insaniy pazıyletler sáwlelenedi.

Til úyreniw waqtında erteklerdiń de ornı joqarı. Olar oqıwshılardıń sóz baylıǵın asırıw, grammatikanı

bekkemlew hám sózlerdi tuwrı aytıw menen bir qatarda mádeniy miyraslardı da túsiniwine de járdem beredi [1].

Materiallar ham usıllar. Misal retinde aǵa-ini Grimmeler Germaniya boylap sayaxat etip júrip, túrli adamlar menen ushırasıp, áwladtan-áwladǵa ótip kiyatırǵan awızeki gúrrinlerdi jazıp alǵan. Olardıń jumslarınan “Balalar hám shańaraqlıq ertkler” (Kinder und Hausmärchen) toplamın jaratıwǵa alıp keldi, onda kóplegen tanımalı ertkler, máselen, “Qızıl qalpaqsha” (Rotkäppchen) “Rapunzel” (Rapunzel) “Hansel hám Gretel” (Hansel und Gretel), “Bremen qalası qosıqshıları” (Die Bremen Stadtmusikanten) hám basqalar toplanǵan. Búgingi kúni aǵa-ini Grimmelerdiń nemec ertkleri tek ǵana Germaniyada belgili bolıp qalmastan, al onnan basqa da mámleketlerde de tanıqlı bolǵan. Olar jáhán ádebiyatın, mádeniyatın rawajlandırıwǵan.

Nemec xalıq ertkleri júdá tanıqlı hám búgingi kúnde dúnyadaǵı eń súyip oqılatuǵın ertkler qatarınan jay alǵan desek asıra aytqan bolmaymız. Ertkler ápiwayı hám túsinerli bolǵanı ushın hár qanday oqıwshıǵa tez jetip baradı. Olar arqalı balalardıń oylaw qábileti tez rawajlanadı. Bul jaǵday kóbinese haywanatlar haqqındaǵı ertklerde ushırasadı. Nemec xalıq ertklerinde watandı kóz qarashında saqlawshı ájayıp qaharmanlar sáwlelenedi [2].

Bunnan tısqarı hár túrli ertklerdi oqıw arqalı da til úyreniw jaqsı usıllardan biri bolıp tabıladı. Máselen, “Es war einmal...” (Bir bar eken, bir joq eken...) – bul sózler balalıǵımızdan tanıs bolıp, bizdi sıyqırlı ertkler álemine jeteleydi. Ertkler tek ǵana qızıqlı bolıp qalмай, tárbiyalıq áhmiyetge de iye.

Nemec xalıq ertkleri dúnyanıń ádebiy janrlar qatarınan úlken ornı iyeleydi. Olar ózine tán sıyqırı barlıq jastaǵı oqıwshılardıń itibarın tartadı. “Hansel hám Gretel” (Hansel und Gretel) “Qızıl qalpaqsha” (Rotkäppchen) yaki “Bremen qosıqshıları” (Die Bremen Stadtmusikanten) sıyaqlı hár bir

erteekte áwladtan-áwladqa ótip kiyatırǵan insaniy páziyetler jıyñaǵı kózge taslanıp turadı. Erteklerdiń tiykarǵı maqseti tárbiyalıq jaqtan joqarı jetiskenlikke erisiw bolıp tabıladı. Olar tek ǵana balalar ushin ǵana emes hár bir jastaǵı shaxs ushin jaqsılıq hám jamanlıq ortasındaǵı parqtı ayırıp biliwge, sadıqlıq, ádalatlılıq sezimlerin oyatadı hám oqıwshılardıń hár túrli jastalıǵı hám tájriybesine qarap hár túrli dodalanıwı múmkin.

Nemec xalıq ertekleriniń basqa erteklerden ayırmaslıǵı olardıń qıyalıy jaqsı sáwlelengenı boladı. Bul jerde haqıyqat hám sıyqırdıń birge jámlengenı ájayıp kórinisti sáwlelendiredi. Ertek qaharamanları sıyqırgerler hám periler kitap betlerinde janlanıp, oqıwshınıń qıyalların hám oylaw qábiletin keńeytedi. Jáne de nemec ertekleri qarańǵı miyrimisiz waqıyalardan da uzaq emes, biraq bul waqıt arası qorqınışlı hám tásirsheń bolıwı múmkin. Bul bolsa oqıwshıǵa túrli sezimlerdi bastan keshiriwdi úyretedi. Usı qarańǵı waqıyalar sebepli ertek qaharamanları pidayılıǵı, kúshliligi menen jamanlıqtı jeńip jaqsılıqqa erisedi. Nemec xalıq ertekleri tek ǵana ápiwayı ertek bolıp qalmastan, hár qanday jastaǵı oqıwshını ilhamlandırıw, úyreniw hám kewil ashıw qábiletine iye bolǵan haqıyqıy miyrasdur. Olar bizlerge dúnya gózzallıqların kóriwge úyretedi, tiykarǵı qádiryatlardı biliwimizge, ómirdi ańlawımızǵa sınaqlardan ótiwimizge járdem beredi. Nemec xalıq ertekleri danalıq, sıyqırılıǵı, ilham deregi bolıp, ol óziniń tanıqlılıǵı, hám sırlılıǵı menen ajralıp turadı.

Máselen “Hansel hám Gretel” nemec ertegi ǵárezsiz jasaw, shańaraqtaǵı qádiryatlar haqqında sóz etse, ózbek xalqınıń da ózine tán ertekler álemi bar. Máselen, kópshiligimizge tanıs “Zumrad hám Qımbat” bul erteki bárshemiz jaqsı bilemiz hám multfilimler arqalı da onı kórgenbiz [3].

Zumrad – bul xalıq árman etken, háwes qılǵan qızlardıń biri. Búgingi ósirip atrǵan qızlarımız Zumradtan úlgi alsa, Zumrad sıyaqlı sulıw, shaqqan, miynet súygish bolsa bul xalqımızdıń maqtanışı boları sózsiz. Ertekte Zumrad shópler ústinde otırıp dem alganda, güller ashılıp, búlbúller sayrap Zumradqa párwana bolar edi. Usınday táriyipler qaysı qızǵa unamaydı deysiz. Mine bul qızlarımızǵa bergen tárbiyamız bolıp sanaladı.

Bul erteekte de jaqsılıq hárdayım jeńip shıǵıwı, miynetsúygishlilik, sonday-aq adamlar arasındaǵı insaniy pazyletlerdi kóriwimizge boladı. Hám bul orında ertektiń ańsatılıǵı arqalı onı nemec tiline awdarmalap til úyreniwdegi sóz baylıǵımızdı da keńeytip barıwımızǵa boladı. Jáne de ertekler arqalı til úyreniw hár túrli psixikalıq hám lingvistikalıq jaqtan da jaqsı nátiyjege erisiwimizge boladı. Olardıń nátiyeliligine tómendegilerdi atap ótsek boladı.

Nátiyjeler:

1. Psixikalıq iskerligi. Ertekler adamnıń qıyalların hám sezimlerin qamtıp aladı. Janlı qahramanlar, ájayıp syujetler diqqatı ózine qaratadı hám sezim-tuyǵısın asıradı.

2. Belgiler menen identifikaciyalaw. Adamlar kóbinese Zoluchka yamasa Qızıl qalpaqsha sıyaqlı erteklerdiń tiykarǵı qahramanları menen tanısadı hám olardı túrli minez qılıqların da bilip baradı.

3. Tildiń rawajlanıwı. Ertekler adamǵa bay til tájriybesin beredi. Olarda keń kólemlı sóz baylıqları, gáp dúzilisleri, obrazlı til menen aytıp beriw usılları menen tanısadı.

4. Qarsı pikirler hám olardıń aldın alıw. Ertek qaharmanları kóbinese qıyın jaǵdaylardı sheshiwde kerek bolǵan mashqalalarǵa dus keledi. Ertektegi bul waqıyaların sheshimin hár qıylı dodalawlar boladı, hám bul pikirge taǵı qarsı pikir bildiriwdi de úyretedi. Hám sol bildirilgen pikirlerdiń sebebin aytıwda hám hár túrli mazmundaǵı temalarda erkin sóyley alıw qábiletin asıradı.

- Ertek oqıw ham ana tiline awdarıw. Oqıwshılar erteki shet tilinde oqıp, mánisin túsiniw, óz ana tiline awdarıwǵa háreket etedi.

- Rolli oynılar. Qaharmanlar rolinde sóylew arqalı oqıwshılardıń sóylew qábiletini jetilisedi.

- Ertekti qayta jazıw. Oqıwshılar ertektegi waqıyanı óz qıyılı boyınsha ózgerтип jazadı, bul bolsa jazıw qábiletin asıradı.

- Soraw-juwap usılı. Ertek mazmunı boyınsha sorawlar berip, oqıwshılardıń túsiniw dárejesin tekseriwge boladı.

- Ádep-ikramlılıq tárbiyası: Ertektegi qaharmanlar arqalı durıslıq, hadallıq hám doslıq sıyaqlı unamlı pazyletler úyretiledi.

- Sóylewdi rawajlandırıw: Ertek tińlaw hám aytıp beriw arqalı balalardıń sóz baylıǵı artadı, sóylewi rawajlanadı.

- Kózqarastı rawajlandırıw: Sıyqırılı dúnya balalardıń kreativ pikirlew qábiletin joqarılatadı.

- Logikalıq pikirlew: Ertektegi waqıyaların rawajlanıwın túsiniw sebep-nátiyjeli baylanıslardı ańlawǵa járdem beredi.

- Qızıǵıwshılıqtı arttırıw: Sabaq procesine erteklerdi alıp kiriw oqıwshılardıń temaǵa bolǵan itibarın kúsheytedi.

- Ertekler bilim beriwdiń dáslepki basqıshlarınan baslap balalardıń dúnya qarastıw keńeyiwde úlken orın iyeleydi.

Ertekler turmıstan alınǵan syujetler tiykarında shólkemlestirilgenligi oqıwshılarda haqıyqıy turmıs haqqında túsiniwke iye bolıw imkaniyatın beredi. Bir-birine uqsas epizodlar, hádiyseler hám personajlardıń ózine tán ózgesheliklerine itibar qaratıp, oqıwshılar juwmaq shıǵarıw qábiletin arttıradı. Turmıslıq tájriyebelerge tiykarlanǵan erteklerdi úyreniw nátiyjesinde oqıwshılar jańa jaǵdaylarǵa tayar halda jetisedi [4].

Bul baǵdarda islew nátiyjesinde oqıwshılar dóretiwshilik kónlikpelerin iyeleydi hám oqıw kónlikpelerin jáne de bekkemleydi.

Nemec ertekleri menen bir qatarda biz ózimizdiń erteklerimizdi nemec tiline awdarmalap arqalı da nemec tilin jaqsı ózlestiriwimiz múmkin. Sebebi, biz sabaq processinde úyrenimimizde bazı waqıtları gáp quray almay qalıwımız múmkin. Sebebi hár qanday gápti dúziw waqtında olardıń bir-birine tuwra keliwi kerekligi bizdi taǵı oylandırıp qoyadı. Sol ertekteti kóz aldımızǵa keltirip úyrengenlerimiz boyınsha gápler dúziwde, jáne de nemec tilin jaqsı ózlestiriwimizge járdem beredi. Bul texnikanı qollanıw barısında tek ertek kitaplardı oqıp ǵana qoymay, olardı audio kórinisin esitiwde jáne de multfilimlerin kóriwde qol keledi. Audio erteklerde biziń esitiw arqalı da tildi úyreniwimizge jaqsı metod boladı [5].

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, nemec tilin úyreniwde ertekler tek ǵana tildi ózlestirip ǵana qoymastan al tárbiyalıq hám mádeniy qádiryatlardı sińdiriwde de úlken ról oynaydı.

Maqalǵa qosımsha túrde tartıslı temalardı qamtıp alǵan halda oqıwshılar arasında pikirlesiw sáwbetlerin ótkeriw múmkin. Hár bir oqıwshı tárepinen bildirilgen

pikir-usınıslardı hámmege anıqlıq kirgiziw ushın kópshilik arasında pikirlesiw ótkerilip, hár qıylı kózqaraslardı bahalaw da paydalı esaplanadı.

Shet tilin uyreniwde ertekler oqıtıw procesine jańalıq alıp keledi. Ertek oqıǵan oqıwshı tilge bolǵan isenimin

arttırıp, sóylew, tıńlaw, oqıw hám jazıw kónlikpelerin tez rawajlandıradı. Sonıń menen birge waqıya strukturasına baǵdarlangan ertekler oqıwshılardıń oylaw qabiletin asıradı.

Ertek nemec tili sabaǵında paydalı metodikalıq qural bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar

1. Арзамасцева И.Н., Николаева С.А. Детская литература. Учебник. – Москва: «Академия» 1998.
2. Bürger Grimm. Kinder und Hausmärchen. – Reclam Verlag, 2015.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – Москва: «АРКТИ», 2000.
4. Жалолов Ф. Ўзбек халқ ертақлари поэтикаси. – Тошкент: «Фан», 1976
5. Жумабоев М. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2002.

**6-KLASS OQÍWSHÍLARÍNA TÁBIYIY PÁNLERDI OQÍTÍWDA
QOLLANÍLATUĞÍN INNOVACIYALÍQ METODLAR**

Gaypova Roza Tursinbaevna – *pedagogika ilimleriniń kandidatu, docent*

gaipovaroza268@gmail.com

Kallibekova Venera – *magistrant*

veneraqallibekova7777@mail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

**ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ
ЕСТЕСТВЕННЫМ НАУКАМ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА**

Гайпова Роза Турсынбевна – *кандидат педагогических наук, доцент*

Каллибекова Венера – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

INNOVATIVE METHODS USED IN TEACHING NATURAL SCIENCES TO 6TH-GRADE STUDENTS

Gayipova Roza Tursinbaevna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Kallibekova Venera – *master's student*

Nukus state pedagogical institute named after Ajinyaz

Tayanch so‘zlar: innovatsiya, tabiiy fanlar, interfaol metodlar, AKT, STEAM, Loyiha ta‘limi, didaktika.

Rezyume. Maqolada 6-sinf tabiiy geografiya darslarini o‘qitishda qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, STEAM yondashuvi, loyiha ta‘limi va amaliy mashg‘ulotlarning samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Interfaol usullarning o‘quvchilar bilish faoliyatini faollashtirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqola umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari geografiya o‘qituvchilari uchun amaliy va metodik ahamiyatga ega.

Ключевые слова: инновация, естественные науки, интерактивные методы, ИКТ STEAM, проектное образование, дидактика.

Резюме. В статье научно и теоретический освещаются эффективность инновационных педагогических методов, информационно-коммуникационных технологий, подхода STEAM, проектного обучение и практических занятий, применяемых в преподавании физической географии в 6 классе. Анализируется роль интерактивных методов в активизации познавательной деятельности учащихся. Статья имеет практическое и методическое значение для учителей географии в общеобразовательных учреждениях

Key words: innovation, natural sciences, interactive methods, ICT, STEAM, Project education, didactics.

Summary. The article scientifically and theoretically illuminates the effectiveness of innovative pedagogical methods, information and communication technologies, the STEAM approach, project-based learning, and practical exercises used in teaching 6th-grade physical geography lessons. The role of interactive methods in activating students' cognitive activity is analyzed. The article has practical and methodological significance for geography teachers in general secondary education institutions.

Kirisiv. Zamanagóy tálim procesinde geografiya pánin oqıtıw pedagogikalıq hám innovaciyalıq texnologiyalar, interaktiv metodlar, sanlı maǵlıwmatlar, ámeliy shınıǵıwlar tiykarında dúziliwin talap etedi. Ásirese, 6-klass tábiyy pánler oqıwshılarda geografiyalıq bilim, kónlikpe hám uqıplardı qalıplestiriw, ózbetinshe pikirlew, bizdi qorshap turǵan ortalıq, tábiat qubılısların hámde processlerin túsiniw ushın zárúrli basqısh bolıp, usı oqıw procesinde innovaciyalıq metodlardan paydalanıw sabaqtıń sapasın hám nátiyjeliligin arttıradi.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen búgingi kúnde “Prezident mektepleri”, qánigelestirilgen mektepler hám arnawlı shólkemlestirilgen oqıw orınlarında zamanagóy tálim texnologiyalarınan paydalanıw maqsetinde kóplegen innovaciyalıq texnologiyalar menen táminlenip atr. Bul jumslardı basqıshpa-basqısh ámelge asırıwda jańa nızam hám bilimlendiriw boyınsha qararlar qabıllanbaqta. Buǵan dálil sıpatında, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022-jıl 6-iyuldaǵı “2022-2026-jıllarda Ózbekstan Respublikasınıń innovaciyalıq rawajlanıw strategiyasının tastiyqlaw haqqında”ǵı PP-165-sanlı Pármanı ayqın misal bola aladi. Pármanda tálim sapasını arttırıw hám zamanagóy tálim texnologiyalarınan paydalanıw boyınsha arnawlı kórsetpeler, sonday-aq, mekteplerdi texnikalıq jańa bazasını qalıplestiriw boyınsha aktual hám áhmiyetli máseleler kórsetilgen [1].

Innovaciyalıq usullar tálim procesin jedellestiredi, oqıwshınıń óz betinshe izertlew, analizlew hám baqlaw kónlikpelerin rawajlandıradi. Sol sebepli tábiyy pánler sabaqlarında zamanagóy metodlardan paydalanıw didaktikalıq tárepten de, pedagogikalıq kózqarastan da áhmiyetli.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiyası. Ulıwma bilim beretuǵın orta tálimde xabar hám innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıw olardan maqsetke muwapıq qollanıw processı aktual másele esaplanadı. Oqıwshılardı hárqıylı innovaciyalıq metodlardan qollanıw sabaqtı qızıqlı hám mazmunlı ótiw bul oqıw processindegi tiykarǵı wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Olar ushın eń qolaylı hám túsiniwli metodlardı qollaw haqqında birqansha alımlar izleniwler alıp barǵan.

R.Qurboniyozov [6], H.Nikadambayeva [5] geografiya sabaqlarında interaktiv metodlardan qollanıw hám A.Janzakov [4] ulıwma bilim beriw mekteplerinde xabar texnologiyaları arqalı oqıtıw mexanizmin qalıplestiriw haqqında metodikalıq usınsları hám birqansha miynetlerindegi pikirlerden paydalanıldı.

Tiykarǵı bólim. Innovaciyalıq metodlardıń teoriyalıq-pedagogikalıq tiykarları. Innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalar-bul oqıtıw procesine nátiyjelilikti arttırıwshı jańa ideyalar, metodlar, oqıw qurallar hám jantasıwların kiritiliwi esaplanadı. Olardıń tiykarǵı wazıypaları:

- oqıwshılardıń erkin pikirlewin rawajlandırıw;
- biliw iskerligin jedellestiriw;
- ilimler aralıq baylanıslardı kúsheytiw;
- temalardı turmıshlıq mısalları menen bólısiw;
- geografıyalıq bilimlerge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw.

Basqa pánler sıyaqlı tábiyiy pánler páninde xabar hám innovaciyalıq metodlar nátiyjeli, sebebi bul pán tábiyat processlerin modellestiriw, baqlaw, tájriybe islew, karta menen islew, analizlewdi talap etedi.

Interaktiv metodlar: “Intellectual hújim” metodı-bul usıl jańa tema boyınsha oqıwshılardıń ámeldegi bilimlerin anıqlawda nátiyjeli. Mısalı, 6-klassta ótiletuǵın “Taw jınısları” temasında oqıwshılar óz pikirlerin erkin bildiredi hám dodalawda qatnasadı. «Taw jınısı ne?» degen sorawlar berip, olardıń juwapların takırlaǵan halda, bul juwaplardı ulıwmalastırıp, olarda geografıyalıq túsiniklerdi payda etiw kerek. Sebebi, oqıwshılar bunday sorawdı ózlerine bir neshe ret bergeni bolıwları múmkin. Mısal ushın bala jolda ketip baratırǵanda aldınan qum yamasa mayda tas shıǵıp qalsa, onıń oyına sonday soraw keledi: Qum qaydan (yamasa neden) payda bolǵan? Mayda taslar ne? Olardıń quramında ne bar? Bul sıyaqlı sorawlarǵa juwap qaytarılıwı oqıwshılar ushın zárúrli bolıp tabıladı. Qaraqalpaqstan Respublikası tábiyiy sharayatına kóre litosferanı payda etken jınıslardıń barlıǵın oqıwshılarǵa tikkeley kórsetiw múmkinshiligi bar. Bul orında olarǵa tas jer qabıǵın payda etken magmatikalıq, shógindi hám metamorfikalıq taw jınısları haqqında bilim beriledi.

“Klaster” metodı-bul usıl maǵlıwmatlardı sistemalastırıwǵa járdem beredi. “Taw jınıslarınıń túrleri”, “Taw jınıslarınıń ózgeriwı” temalarında klaster kartaları dúziledi. Bul oqıwshılarda logikalıq pikirlewdi rawajlandıradı.

“Insert” metodına mısál.

Tema: “Taw jınıslarınıń túrleri”. Oqıwshılarǵa magmatikalıq, shógindi hám metamorfikalıq taw jınısları haqqında aytp beriledi. Mısalı: Magmatikalıq taw jınıslarınıń payda bolıwı haqqında oqıwshılarǵa maǵlıwmatlar beriledi hám magmatikalıq jınıslar tikkeley kórsetiledi. Mısalı, granit, bazalt, gneys hám serpentin sıyaqlı jınıslar menen tanıtıladı hám olardıń dúzilisi haqqında maǵlıwmatlar beriledi. «Olar qanday payda bolǵan?» degen sorawǵa juwap tabıladı. Taw jınısları, onıń ózgeshelikleri hám zárúrli qásiyetleri haqqındaǵı maǵlıwmatqa iye boladı. Oqıwshılar taw jınısların qolına tikkeley alıp kóredi hám dúzilisi menen tanısadı. Sol orında oqıtıwshı usı taw jınıslarınıń Qaraqalpaqstanda jaylasqan Sultan Uvays tawında bar ekenligi, házir kórsetilgen taw jınısları sol jerden keltirilgenligin aytp ótedi. Al, shógindi taw jınısları haqqında sıpatlama beriwde ekskursiya waqtında jıynalǵan qum, hák tas, as duzi, kaliy duzi, gips hám basqalar birme-bir kórsetiledi, olar haqqında birme-bir maǵlıwmat beriledi. Endi oqıtıwshı granit ne, qum ne, magma ne, shógindi ne hám de olar arasında óz ara baylanıs bar-joq ekenligi haqqında anıq maǵlıwmatǵa iye boladı.

Oqıtıwshıǵa berilgen tekstte oqıw procesinde tómendegi belgiler qoyıladı:

- V - Buni bilgenmen.
- + - Jańa maǵlıwmat
- Men bilgenime qarama-qarsı / túsiniksiz
- ? - Qosımsha bilmekshi edim, sorawım bar

Tekst bólegine insert boyınsha qoyılǵan belgiler: “Taw jınıslarınıń túrleri”

Oqıtıwshınıń belgisi:

V - Taw jınısları Jer qabıǵın qurawshı tábiyiy zatlar. Olar túrli procesler nátiyjesinde payda boladı.

Oqıtıwshınıń belgisi:

+ - Shógindi taw jınısları Samal, suw, muz tásirinde bóleklenip qatlam qatlam bolıp jıynalıwı nátiyjesinde payda bolatuǵınlıǵın jańa bilip aldım. Qásiyetleri qatlamlı boladı, ayırım waqıtlarda qazılma qaldıqların saqlaydı.

Oqıtıwshınıń belgisi:

- Men bunıń kerisin biler edim: Taw jınısları jemiriledi, olar bir jerde shógip qatlam payda qıladı. Waqt ótip qatıp taw jınısına aylanadı.

Oqıtıwshınıń belgisi:

- Shógindi taw jınısları qalay payda boladı? Ximiyalıq qásiyetleri qanday?

“Bilemen-Biliwdi qáleymen-Bilip aldım” keste arqalı oqıtıwshılar tekst penen aktiv isleydi. Bul ilimiy tekstlerdi túsiniwde júdá nátiyjeli.

Bilemen	Biliwdi qáleymen	Bilip aldım
Taw jınısları úsh toparǵa bólinedi.	Shógindi taw jınıslarınıń ximiyalıq quramı.	Shógindi taw jınıslarınıń payda bolıwı.

“Jigsaw” (Pazzl) metodı- temalar bóleklerge bólinedi. Hár bir topar kishi bólekti úyrenedi hám keyin basqalarǵa túsiniredi. “Taw jınıslarınıń túrleri” sıyaqlı temalarda qollanıladı.

1. Úy toparǵa bólinedi (4-5 adam)
2. Tema bólinedi (Hár toparǵa tema atı beriledi)

1-topar: Magmatikalıq taw jınıslar

2-topar: Shógindi taw jınıslar

3-topar: Metamorfikalıq taw jınıslar

3. Ekspert toparı (Bir qıylı bólekti alǵan oqıtıwshılar ekspert topar bolıp temanı shuqır úyrenedi)

4. Úy toparına qaytıw (Hár bir oqıtıwshı óz bólegin úy toparlarında túsiniredi)

5. Ulıwmalastırıp hám bahalaw (Oqıtıwshı sorawlar beredi yáki test ótkizedi) [2].

Interaktiv metodlar oqıtıwshılardıń bir-biri menen qarım-qatnasın, sheriklik hám jámaát bolıp islew kónlikpelerin rawajlandıradı.

Xabar-kommunikaciya texnologiyalarınıń ornı. IKT geografıya sabaqlarında vizualıqtı arttırıdı, quramalı processlerdi ánsat túsinirdiwge múmkinshilik jaratadı.

Interaktiv kartalar. Google Qulaqth, ArkaGIS Onlayn sıyaqlı qurallar járdeminde materikler, relyef formaları, okean túbi, klimat zonaları 3D kóriniste kórsetiledi.

Virtual laboratoriyalar. Atmosferadaǵı konveksiya, samal payda bolıwı, gidrologiyalıq processler animaciya arqalı tusindiriledi.

Multimedia materialları. Video, animaciya, info-grafikalar járdeminde vulkan atılıwı, tektonikalıq háreketler, okean aǵısları sıyaqlı quramalı processler ápiwayı túrinde jaqtılandırıladı.

STEAM texnologiyası boyınsha kózqarası. STEAM – tálim texnologiyası oqıtıwshılardı jańasha oqıtıw metodı bolıp tabıladı. Bul texnologiya oqıtıwshılardı bir waqıtıń ózinde Science (tábiyiy pánler), Technology (texnologiya), Engineering (injenerlik), Art (kórkem óner) hám Mathematics (matematika) boyınsha oqıtıw sistemasına tiykarlanǵan bolıp, onda oqıtıwshılar ámeliy hám hárqıylı qızıqlı joybar shınıǵıwları arqalı bilim aladı. Búgingi kúnde

STEAM tálimi jámiyet hám mámlekettiń rawajlanıwına úlken úles qosatuǵın joqarı maman qánigelardi tayarlaw imkaniyatın berip atr. STEAM táliminiń zárúrligi sonda, sebebi haqıyqıy pán tarawında tálim sapasınıń tómenligi, materiallıq-texnikalıqqa bazanı jetkilikli dárejede emesligi, oqıtıwshılar hám oqıwshılardıń tómen motivatsiyası – bulardıń barlıǵı tálim sistemasınıń eń úlken mashqalası bolıp tabıladı. Sol sebepli, sapası hám olardıń tayarlıǵı hám de kompetentligine qoyılatuǵın talaplar hám oqıw jobası tiykarında qalıplestirilgen bolıp, tábiyiy pán oqıtıwshılarınıń zamanagóy tálim texnologiyaları hám aldınıǵı shet el tájiriyelerinen paydalanıw, xabar-kommunikaciya texnologiyaların oqıw procesine keń qollanıw, sabaq processinde joybarlastırıw jumısların shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye.

6-klass oqıwshılarına tábiyiy pánler kursında STEAM mısalları:

- Suw aylanıwı modeli (Ilim + Injenerlik)
- Atmosfera qatlamları boyınsha grafik sıziw (Tekst + Ilim)
- Relyef maketin soǵıw (Kórkem- óner + Geografiya)
- Klimat maǵlıwmatların statistikalıq analiz qılıw (Tekst + Texnologiya)

Bul usıl oqıwshılarda konstruktorlıq, dóretiwshilik hám analitikalıq pikirlew kónlikpelerin rawajlandıradı.

Joybar sabadı – aktiv úyreniw, sın kózqaras penen pikir júrgiziw hám bilimlerde ámeliy qollanıwdı rawajlandırıw ushın geografiyada kóp jaǵdaylarda qollanılatuǵın innovaciyalıq oqıtıw usılı bolıp tabıladı. Bul oqıtıw oqıwshılardı geografiyalıq túsiniqlerdi tereń úyreniw hám olardı real mashqalalar menen baylanıstırıw ushın kópshilik waqıtlarda oqıwshılar menen birge islesiw belgili bir wazıypalar yamasa joybarlar ústinde jumıs alıp barıwdı óz ishine aladı. Izertlewge tiykarlangan (Joybar) tálim. Joybar tálim oqıwshılarda izertlew iskerligin qalıplestiredi.

Joybar usılı – bilim beriwshiniń aldındaǵı iskerlik modelin dúziw, bar bolǵan shárayatlarda ornatuǵan waqıt dawamında usıl hám qurallardı tallaw ushın, maqsetke

erisiw basqıshların belgilew, maqsetti tuwrı qoya biliw, olar tiykarında óz aldına wazıypalardı júzege keltiriw, oqıw informaciyasın oqıwshıǵa jetkeriw usılı, usıl hám qurallardı anıqlaw iskerligi bolıp esaplanadı [2].

6-klass oqıwshılar ushın joybar mısalları:

- jasap turǵan jerdiń yáki jergilikli hawa rayın bir ay baqlaw hám analizlew;
- taw jumısları kollekciyaların jıynaw hám sıpatlama beriw;
- territoriyanıń kishi-topografiyalıq rejegin dúziw;
- dárya yamasa kóldiń ekologiyalıq jaǵdayın úyreniw.

Bul process oqıwshılardı ilimiy izertlewge hám de óziniń bilimine súyeniwge jaqınlastıradı.

Ámeliy shınıǵıwlar. 6-klass tábiyiy pánler kursında ámeliy shınıǵıwlar júdá zárúrlı:

- kompastan paydalanıw;
- baǵdardı(jónelisti) anıqlaw;
- geografiyalıq koordinatalardı tabıw;
- hawanıń temperaturasını ólshew;
- samal tezligin hám baǵıtın baqlaw;
- landshaft súwreti hám topografiyalıq belgiler menen islew.

Ámeliy shınıǵıwlar oqıwshılardıń baqlaw hám analiz qılıw kónlikpelerin bekkemleydi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanımda, 6-klass tábiyiy pánler sabaqlarında innovaciyalıq metodlardan paydalanıw oqıwshılardıń biliw iskerligin aktivlestiredi, ilimiy pikirlewdi qalıplestiredi, erkin izleniwge shaqıradı. Geografiya sabaqlarında bul metodlar járdeminde oqıwshılar hám ilimiy izertlewshilerdiń ózleriniń ilimiy kónlikpelerin bekkemlewi hám ámeliyatta qollanıwı múmkin. Bul metodlardı qollanıw ilimiy jumıslar ushın jáne de nátiyjeli hám jańadan jańa interaktiv usıllardı ornın paydalanıp biliwge hám jaratıwǵa imkaniyat jaratadı. Interaktiv usıllar, AKT, STEAM, Joybar tálim hám ámeliy shınıǵıwlarıń muwapıqlıǵı sabaq nátiyjeliligini arttıradı hám oqıwshılarda geografiyalıq dúnyaǵa kózqarastı rawajlandıradı.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi «2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-165-sonli Farmoni.
2. Qaraxanova L.M. Loyihalash usuli o‘quvchılarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish omili sifatida. // Образование инновационные исследования, № 9, 2023. – С. 239.
3. Abduqodirov A.A. Zamonaviy talim texnologiyalari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.
4. Janzakov A. Umumta’lim maktablarida geografiya fanini axborot texnologiyalari vositasida o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021.
5. Nikadambayeva H. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi fanini o‘qitishda elektron-o‘quv-metodik ta’minotdan foydalanish metodikasi. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2012.
6. Qurbonniyozov R. Geografiya o‘qitish metodikasi: geografiya ta’limi uchun qollanma. – Urganch: «Xorazm», 2001.

MAHALLA – TARBIYA O‘CHOG‘I

Pirniyazova Mirxan Kuniyazovna – o‘qituvchi

mirxanpirniyazova@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

МАХАЛЛЯ – ОЧАГ ВОСПИТАНИЯ

Пирниязова Мирхан Куниязовна – преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

MAHALLA – THE CENTER OF UPBRINGING

Pirniyazova Mirkhan Kuniyazovna – teacher

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: maktab, pedagogik, mahalla, oila, bog‘cha, tarbiya, axloq, odob, qoida, farzand tarbiyasi.

Rezyume. Maqolada bolalar va yoshlarni axloqiy tarbiyalashda mahallaning o‘rni ko‘rib chiqiladi. Unda mahallaning boy an‘anaviy tajribasining oila va jamiyatni uyg‘unlashtirish borasidagi xizmatlari ham muhokama qilinadi.

Ключевые слова: школа, педагогика, махалла, семья, детский сад, воспитание, нравственность, этикет, правила, воспитание детей.

Резюме. В статье рассматривается роль махалли в нравственном воспитании детей и молодежи. Также обсуждаются достоинства богатого традиционного опыта махалли в гармонизации семьи и общества.

Key words: school, pedagogy, mahalla, family, kindergarten, upbringing, morality, etiquette, rules, child rearing.

Summary. The article examines the role of the mahalla in the moral education of children and youth. It also discusses the merits of the rich traditional experience of the mahalla in harmonizing the family and society.

Kirish. Bugungi kunda Prezidentimiz rahnamoligida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-ma‘rifiy hayotida mahallaning rolini kuchaytirish, huquq va vakolatlarini yanada kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Mahallaning har bir yosh taqdiriga javobgarligi, ularni nazorat va tarbiya qilishi barkamol insonni voyaga yetkazishning negizidir.

Shu bilan birga, mahalla institutining rivojlanishi yoshlar va bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishda, milliy qadriyatlarini, axloqiy me‘yorlarni saqlashda va yangi zamon talablariga moslashishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistondagi keng qamrovli islohotlar orqali mahalla tizimi o‘zining ahamiyatini yanada oshirib, jamiyatni ijtimoiy barqarorlikka erishishida munosib hissa qo‘shishda davom etmoqda. Zero, O‘zbekistonning barkamol va yetuk yosh avlodini tarbiyalash, yurtimizning rivojlanishiga hissa qo‘shish, jamiyatdagi barcha qatlamlar bilan hamkorlikni mustahkamlash davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Shu ma‘noda, 2022-yil 19-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-92-son Qarori [1] qabul qilingani bejiz emas. Mazkur qaror asosida yoshlar bilan ishlashning yangicha boshqaruv mexanizmlari joriy etildi.

Ya‘ni, yoshlar bilan ishlashning vertikal tizimini yaratish maqsadida har bir shaharcha, qishloq, ovulda, shuningdek, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar hamda ovullardagi har bir mahallada yoshlar yetakchisi lavozimi joriy etildi. Hozirgi kunda mahallalarda yoshlar yetakchilari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ular yoshlarning tarbiyasida muhim rol o‘ynamoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mahalla tushunchasi G‘arb va Sharq mamlakatlarida turlicha mazmun kasb etadi. Har ikkala mintaqada mahallaning jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyati mavjud, biroq uning shakli, vazifalari va roli o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan: Sharq mamlakatlarida mahalla qadimdan jamiyatning ijtimoiy va ma‘naviy hayotida markaziy o‘rin

egallab kelgan. Bu hududlarda mahalla nafaqat ma‘muriy birlik, balki insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalar va mehroqibatning timsolidir. Madaniy va diniy vazifalarda esa odatda, diniy va ma‘naviy qadriyatlar o‘chog‘i bo‘lib xizmat qiladi. Masjidlar, madrasalar va boshqa diniy maskanlar mahalla markazi sifatida faoliyat yuritadi. Bundan tashqari birdamlik va yordam masalasida Sharqdagi mahallalarda qo‘shnichilik munosabatlari juda mustahkam. To‘y-marosimlar, janozalar yoki xayriya tadbirlari kabi holatlarda butun mahalla ahlining birgalikda qatnashishi odat tusiga kirgan. Sharq mahallalari yosh avlodni tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Katta yoshdagilar yoshlarga nafaqat hayotiy tajribalarni o‘rgatadi, balki ularni ma‘naviyat va axloqiy me‘yorlarga amal qilishga ham undaydi.

G‘arb mamlakatlarida mahalla-g‘arbda mahalla tushunchasi, odatda, kichik jamoalar (community) yoki qo‘shnichilik (neighborhood) shaklida ko‘rinadi. Bu hududlarda mahalla ko‘proq ma‘muriy va jismoniy birlik sifatida qaraladi. G‘arb mamlakatlarida mahalla aloqalari ko‘proq shaxsiy chegaralarga asoslangan.

Qo‘shnilar bir-birini bilishi mumkin, biroq Sharqdagidek yaqin aloqalar odatda kuzatilmaydi. G‘arbda mahallalar ko‘pincha turli xizmatlar (sport markazlari, kutubxonalar, ijtimoiy klublar) orqali birlashadi. Bu xizmatlar odamlarga turli sohalarida rivojlanish imkonini beradi. G‘arb mamlakatlarida mahalla aholisi ko‘pincha ko‘ngillilik asosida jamoatchilik ishlariga jalb qilinadi. Masalan, aksiyalar, xayriya tadbirlari va mahalliy kengashlarda qatnashish. Qiyosiy tahlil qiladigan bo‘lsak, Sharq mamlakatlarida mahalla ko‘proq ijtimoiy birdamlikka asoslangan bo‘lsa, G‘arb mamlakatlarida individuallik va mustaqillik tamoyillari ustuvor. Sharqda mahalla yosh avlodni axloqiy va diniy jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etsa, G‘arbda esa mahallalar yoshlarga imkoniyatlar yaratib beruvchi infratuzilmani rivojlantirish bilan shug‘ullanadi. G‘arb mahallalari ko‘proq tashkilotchilik va xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, Sharq mahallalari insonlar o‘rtasidagi an‘anaviy rishtalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oilaviy tarbiya doimo o‘zining murakab va ko‘p qirraliligi, ajoyib serjiloligi bilan ajralib turadi” deb ta’kidlaydi, A.Munavvarov [3]. Oilaviy tarbiyada oilaning moddiy farovonligi, madaniy-ma’naviy saviyasi, osoyishtaligi, oila a’zolarining soni, tarkibi ham alohida ahamiyatga egadir. Oilaviy tarbiyaning o‘ziga hosligi, shuningdek, u bolalarga ota-ona qarindoshlik avlodajdod hislatlarni o‘rgatadi uning davomiyligini saqlaydi, farzandni shaxs sifatida shakllantiradi, hayotga tayyorlaydi.

Oilada bola tarbiyasini yo‘lga qo‘yishda mahallaning roli katta.

Qadimdan zamonlardan o‘zbek xalqi mahalla jamoatchiligi bilan birgalikda yashab, oilaviy urf-odat va an’analarini davom ettirib kelgan. Bolalar tarbiyasida jamoaning o‘rni ham katta. Bola bir vaqtning o‘zida turli jamoalarning a’zosi bo‘lishi mumkin, masalan: maktab jamoasi, mehnat brigadasi, sayohatchilar jamoasi. Ushbu jamoalarda bola har xil vazifalarni bajaradi, ulardan o‘ziga xos tarbiya oladi va hayot tajribasini boyitadi.

Bola tarbiyasida mahalla va jamoatchilikni o‘rni dar haqiqat beqiyos sanaladi chunki oldindan halqimizda bir maqol bor "bir bolaga yetti mahalla ota-ona" bu jumla bejizga aytilmagan, chunki o‘sha mahallada tarbiya topayotgan har bir bola mahallaning obro‘siuning yuzi hisoblanadi va bola shu mahalla va atrofidagi jamoarchilikdan o‘rnak va tarbiya oladi. Bola tarbiyasi judaham nozik narsa, bola tarbiyasida hatto kichik detallarham tarbiya jarayoniga tasir qiladi. Yevropa mamlakatlarida bolalar xonasi va xonadagi ranglar va kichik detalar xona dizayniga ham katta etbor qaratiladi chunki xonadagi muhit va ranglar bola ruhyatiga tasir qiladi. Bola tarbiyasida oila, mahalla va maktabning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bu hamkorlik bolaning har tomonlama rivojlanishi va to‘g‘ri tarbiyalanishiga xizmat qiladi.

Mahalla tarbiya maskani bo‘lib unda mehroqibat, ahillik va totuvlik o‘chog‘i bo‘lib, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Buyuk boba kalonlarmz ham tarbiya jarayonida mahalla muhim o‘rin tutishi haqida aytib ketishgan. Alisher Navoiy shunday deydi, "Farzandni tarbiyalash eng avvalo oilaning vazifasi lekin uni bir mahalla, bir xalq, bir el o‘stiradi" [4]. Bola tarbiyasida jamiyat, xususan mahalla bola tarbiyasida katta ahamiyatga ega ekanligini takidlaydi. O‘zbek xalqimizda shunday maqollar bor "Elga qarab bola o‘sar". Bu maqol bejizga aytilmagan bolla albatda atrof muhitdan va atrofidagi odamlardan tarbiya olib katta bolada shuning uchun bola tarbiyasiga hechkim befarq bolmaslik kerak va tog‘ri tarbiya berishimiz kerak bolalarga o‘rnak bo‘lib bolib yashashimiz ularni sog‘lom va komil inson bolib yetishishlari uchun shart sharoitlar yaratib berishimiz va ularni tarbiyasiga qattiq ahamiyat berishimiz zarur.

Natijalar. Mahalla xalqimizning azaliy qadriyatlarini, mehr-oqibat va tarbiya maskanidir. Ushbu maskan yoshlarni milliy an’analar, ahillik hamda totuvlik ruhida tarbiyalashda, ularning komil inson bo‘lib yetishishida muhim ijtimoiy institut hisoblanadi.

Mahalla tarbiya o‘chog‘i sifatidagi asosiy jihatlari: [6]

- Qadriyatlar o‘chog‘i: Milliy va diniy qadriyatlar, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat kabi fazilatlar shu yerda shakllanadi.

- Jamoatchilik nazorati: Mahalladagi yoshi ulug‘lar, "oqsoqollar" va "buvilar" yoshlarning xulq-atvorini kuzatib, ularga to‘g‘ri yo‘nalish berishadi.

- Ahillik va totuvlik: Qo‘ni-qo‘shnichilik munosabatlari orqali jamoaviylik, o‘zaro yordam va hamjihatlik hissi tarbiyalanadi.

- Ma’naviy maskan: "Oila – mahalla – maktab" hamkorligi orqali yoshlarning tarbiyasi va ta’limi tizimli yo‘lga qo‘yiladi.

Muhokama. Oilalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, jamiyatda mehr-oqibat va totuvlik muhitini yanada mustahkamlashda mahallaning o‘rni tobora ortib bormoqda. Mahallalarda aholini ijtimoiy muhofaza qilish bilan birga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, yoshlar ta’lim-tarbiyasi, oilalarni mustahkamlash, bandlik masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu vazifalarni amalga oshirishda mahallalar qoshidagi komissiyalar hamda keksa avlod vakillari tajribasidan samarali foydalanilmoqda.

“Oila – mahalla – ta’lim muassasasi” hamkorlik mexanizmi, ayniqsa, yoshlar tarbiyasida ota-onalarning mas’uliyatini oshirish, yoshlarni turli yot g‘oya va illatlardan himoyalashda muhim ahamiyat kasb etayotir. Davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligida “Bola tarbiyasi – kelajak mevasi”, “Ilm ol, hunar o‘rgan”, “Tanlagan kasbing – sening kelajaging” kabi mavzularda o‘tkazilayotgan tadbir va tanlovlar ham samarali bo‘lmoqda.

Darhaqiqat, yosh avlodga zamonaviy ta’lim-tarbiya berish bilan birga, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida, yuksak fazilat sohibi etib tarbiyalash katta mas’uliyat talab etadi. Ushbu mahallada bu borada amalga oshirilayotgan ishlar tahsinga sazovor. Jumladan, Mahallalar qoshida tashkil etilgan nuroniylar, ibratli oilalar vakillari, o‘qituvchilar, shifokor va huquqshunoslardan iborat “Ota-onalar universiteti” jamoat tuzilmasi yoshlar ongu shuurini milliy hayot tarzimizga zid va zararli g‘oyalar, “ommaviy madaniyat”ning salbiy ta’siridan himoyalash, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga xizmat qilmoqda.

Bunday noxush holatlarning oldini olish maqsadida mahallalarda targ‘ibot ishlari izchil yo‘lga qo‘yilgan. Tadbirlar doirasida ota-onalar va yoshlar bilan alohida suhbatlar tashkil etilib, farzandlarining ta’lim olishi, hunar egallashi zarurligi, erta va yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi nikohning salbiy oqibatlarini atroflicha tushuntirish ishlari olib borilmoqda.

Mahallalar qoshida tashkil etilgan xotin-qizlar bilan ishlash hamda voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo‘yicha komissiyalar faoliyati ham bu boradagi tadbirlar samaradorligini oshirishga xizmat qilayotir.

O‘zbekistonning ijtimoiy-ma’naviy rivojlanishida mahalla institutining o‘ziga xos o‘rni bor. U qadimdan xalqimizning turmush tarziga singib ketgan va ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylangan. Mahalla – nafaqat yashash hududi, balki o‘zining o‘ziga xos ma’naviy va ijtimoiy mohiyati bilan jamiyatning barqarorligi, uyg‘unligi va taraqqiyoti uchun zarur tizim hisoblanadi.

Mahalla, xususan, jamiyatdagi ma’naviy qadriyatlarining saqlanib qolishida va uning muhim ijtimoiy, ma’naviy ahamiyatini kuchaytirishda katta rol o‘ynaydi. Har bir hududda, ayniqsa, qishloq joylarida mahalla o‘zining qadimiy an’analari, urf-odatlarini bilan jamiyatni shakllantirishda katta o‘rin tutadi.

Bugungi kunda mahalla bolalar tarbiyasida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Mahalla faqat jismoniy tarbiyani emas, balki ma'naviy, ijtimoiy va axloqiy tarbiyani ham ta'minlaydi.

Mahallaning bolalar tarbiyasidagi roli nafaqat an'analarga tayangan holda, balki jamiyatdagi yangilanishlarga ham mos ravishda amalga oshirilmoqda. Yangi O'zbekistonning yangicha siyosati va islohotlari, ayniqsa, mahalla tizimining rivojlanishi va yosh avlodni tarbiyalashda o'zining alohida o'rnini ko'rsatdi.

Mahalla – tarbiya maskani hamdir. Mahallada ulg'ayayotgan har bir bolaning axloq-odobi uchun butun mahalla ahli mas'ul hisoblanadi. Shuning uchun ham «Bir bolaga yetti mahalla ota-ona» kabi naqlar bejiz paydo bo'lmagan.

O'zbekiston bola huquqlarini yanada takomillashtirish maqsadida o'zining xalqaro majburiyatlariga, jumladan, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga muvofiq qabul qilingan majburiyatlarga sodiq bo'lib kelmoqda. Mazkur siyosatni takomillashtirishda BMT konvensiyaviy organlari, YUNISEF va xalqaro ekspertlarning tavsiyalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, Bola huquqlari bo'yicha qo'mitaning 2022-yil bo'lib o'tgan 91-sessiyasida O'zbekiston Respublikasining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya qoidalari bajarilishi yuzasidan Beshinchi davriy hisobotini ko'rib chiqish yakunlari yuzasidan taklif va tavsiyalarida bolalarni tarbiyalashning ijobiy, zo'raonliksiz va ishtirokchi shakllarini, oilada, mahallada va maktabda intizom va munosabatni o'zgartirishga ko'maklashish, shu jumladan, xabardorlikni oshirish lozimligi ta'kidlangan.

Mazkur tavsiyalarni amaliyotga tatbiq qilish maqsadida mamlakatda bolalarga nisbatan zo'raonlikning barcha shakllarini bartaraf etish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda [2].

Birinchidan, 2023-yil 11-aprel kuni “Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi qonun qabul qilingani alohida ahamiyat kasb etganini qayd etish ayni muddaodir.

Qonunda oilaviy va maishiy zo'raonlik uchun, ta'qib qilish, shahvoniy shilqimlik, ayolni o'z homilasini sun'iy ravishda tushirishga majburlaganlik uchun javobgarlik ko'z tutilgan. Ayni chog'da, ayollarni jinsiy aloqa qilishga majbur etish, turmush qurishga majburlash yoki to'sqinlik qilish uchun yarashish institutini qo'llamaslik ham belgilangan.

Shu bilan birga, joriy yilning 2024-yil 14-noyabr kuni “Bolalarni zo'raonlikning barcha shakllaridan himoya

qilish to'g'risida”gi qonun qabul qilindi. Qonun bilan bolalarga nisbatan zo'raonlik shakllariga berilgan ta'riflar soni uchtdan (jismoniy, jinsiy, psixologik) oltitagacha (g'amxo'rlik qilmaslik, ekspluatatsiya, bulling) kengaytirildi.

Qonun bilan ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning javobgarligi oshirildi. Xususan, ular bolalarning hayotini asrash, ularga g'amxo'rlik qilish, mehr-muhabbat ko'rsatish va sog'liqqa zarar yetkazuvchi axborotlardan himoya qilishlari hamda tarbiya usullari dag'al, shafqatsiz bo'lmasligi, inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga yo'l qo'yimasligi belgilandi.

Ikkinchidan, aholining bola huquqlari to'g'risidagi xabardorligini oshirish tadbirlari izchil amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasining Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta'lim dasturida aholining bola huquqlari bo'yicha xabardorligini oshirish tadbirlari belgilandi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida «Inson huquqlari», «Ayollar huquqlari», «Bola huquqlari» o'quv kurslari joriy etildi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 75-yilligiga bag'ishlangan tadbirlar doirasida fuqarolarning bola huquqlaridan xabardorligini oshirish ishlari amalga oshirildi. Jumladan, 2023-yil 1-10-dekabr kunlari “Inson huquqlari” o'n kunligi tadbirlari o'tkazilib, mamlakatdagi umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim muassasalarida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilingan kunga bag'ishlangan umummilliy dars o'tkazildi.

Bundan tashqari, 2024-yil aprel oyida BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi qabul qilinganligining 35-yilligini nishonlashga bag'ishlangan tadbirlar dasturi qabul qilindi. Uning doirasida bola huquqlarini ta'minlash to'g'risida aholi xabardorligini oshirishga qaratilgan targ'ibot, ma'naviy-ma'rifiy, o'quv, ilmiy va ommabop tadbirlar tashkil qilinmoqda [6].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mahalla – yosh avlodni barkamol tarbiyalashda muhim rol o'ynaydigan ijtimoiy maskan. U milliy qadriyatlarni asrash, yoshlarni ma'naviy va jismoniy rivojlantirishda asosiy institut sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Xalqaro ekspertlar fikriga ko'ra, mahalla institutining takomillashuvi va uning zamonaviy yondashuvlarga moslashishi, uning yoshlarni tarbiyalashda yanada samarali vositaga aylanishini ta'minlaydi. Mahalla tizimi, o'zining yangi yondashuvlari bilan, nafaqat xalqimiz, balki butun dunyo bo'ylab yoshlarni rivojlantirishga va jamiyatning barqarorligini ta'minlashga hissa qo'shishi tayin.

Mahalla yoshlarni ma'naviy yetuk, jismonan sog'lom va ijtimoiy faol bo'lib kamol topishida poydevor vazifasini o'taydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-yanvarda “Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-92-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 1993-yilda qabul qilingan "Oila mahalla va maktab hamkorligi konsepsiyasi".
3. Ishanova M. Oila pedagogikasi. O'quv qo'llanma. – Andijon: ADU, 2019.
4. Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxranova A.I. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. – Buxoro: Fan va ta'lim, 2002.
5. Egamberdiyeva N. Ijtimoiy pedagogika. – Toshkent: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
6. Xolmamatov H. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi Inson huquqlari sohasidagi tahlil va tadqiqotlar bo'limi bosh mutaxassisi nutqi.

**INTERAKTIV OQITIW METODLARÍ TIYKARÍNDÁ OQÍWShÍLARDÍN
KREATIVLIK KOMPETENCIYALARÍN QÁLIPESTIRIW**

Saparbaeva Tazagul Tlekovna – *úlken oqıtwshı*

tazagulsaparbaeva68@gmail.com

Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ
ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ**

Сапарбаева Тазагуль Тлековна – *старший преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**FORMATION OF STUDENTS' CREATIVE COMPETENCIES BASED ON INTERACTIVE
TEACHING METHODS**

Saparbaeva Tazagul Tlekovna – *senior teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim, pedagogik texnologiya, kreativ fikrlash, interfaol metodlar, innovatsion ta'lim, ta'lim samaradorligi.

Rezyume. Maqolada ta'lim tizimida raqamlashtirish jarayonlarining kuchayib borishi sharoitida o'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Unda raqamli pedagogik texnologiyalar va interfaol o'qitish metodlarining ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, kreativlik tushunchasining pedagogik va psixologik jihatlari, kreativ fikrlashni shakllantirish bosqichlari hamda zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodlarning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida pedagogik texnologiyalar nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tahlil qilinib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishda interfaol metodlarning samaradorligi asoslab berilgan. Natijada raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim omil ekanligi aniqlangan.

Ключевые слова: цифровое образование, педагогическая технология, креативное мышление, интерактивные методы, инновационное обучение, эффективность образования.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы развития креативного мышления учащихся в условиях активного внедрения цифровизации в систему образования. Освещается роль цифровых педагогических технологий и интерактивных методов обучения в повышении эффективности образовательного процесса. Также анализируются педагогические и психологические аспекты понятия креативности, этапы формирования творческого мышления и значение инновационных методов обучения в современном образовательном процессе. В ходе исследования рассмотрены научные подходы к теории педагогических технологий и обоснована эффективность интерактивных методов в развитии самостоятельного мышления учащихся, способности находить решения проблемных ситуаций и генерировать новые идеи. Сделан вывод о том, что цифровая образовательная среда является важным фактором развития интеллектуального и творческого потенциала учащихся.

Key words: digital education, pedagogical technology, creative thinking, interactive methods, innovative learning, educational effectiveness.

Summary. The article analyzes the development of students' creative thinking in the context of the rapid digitalization of the education system. The role of digital pedagogical technologies and interactive teaching methods in improving the effectiveness of the educational process is highlighted. The pedagogical and psychological aspects of creativity, the stages of creative thinking development, and the importance of innovative teaching methods in modern education are also examined. The study analyzes scientific approaches to the theory of pedagogical technologies and substantiates the effectiveness of interactive methods in developing students' independent thinking, problem-solving abilities, and the generation of new ideas. The results show that the digital educational environment plays an important role in developing students' intellectual and creative potential.

Kirisiw. Sanlastırıw processleri jedellesip baratırǵan házirgi basqıshıta bilimlendiriw sistemasın modernizaciyalaw hám onıń nátiyjeliligın arttırıw áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Zamanagóy jámiyet shárayatında oqıwshıdan tek bilimlerdi ózlestiriw emes, al kreativ pikirlew, erkin qarar qabil etiw, mashqalalı jaǵdaylarǵa innovaciyalıq jantasıw sıyaqlı kompetenciya lar talap etilmekte. Sonlıqtan sanlı pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında oqıwshılarda kreativlik pikirlewdi rawajlandırıw máselesi áhmiyetli ilimiy-pedagogikalıq mashqala sıpatında kórinedi.

Insaniyat tariyxınıń jańa “Sanlı intellekt” basqıshına qádem qoyıwı bilimlendiriw sistemasınıń aldına ilgeri bolıp kórmegen wazıypalardı qoymaқта. Búgingi kúnde informaciyanıń geometriyalıq progressiya menen ósip

barıwı, bilimlerdiń tez góneriwı hám jasalma intellektiń kúndelikli turmısqa kirip keliwi oqıwshılardan tek ǵana standart bilimlerdi emes, al standart emes jaǵdaylarda jańa ideyalardı jarata alıw qábiletin – kreativlikti talap etpekte. Kreativ pikirlew endi tek ǵana kórkem óner yamasa mádeniyat wákıllerine tán qásiyet bolıp qalmastan, al sanlı ekonomika shárayatında shaxstıń básikege shıdamlılıǵın belgileytuǵın tiykarǵı jumsaq kónlikpege aylandı.

Tiykarǵı bólim. Mámleketimizde insannıń hár tárepleme rawajlanıwı, abadanlıǵı hám máplerin támiyinlewe qaratuǵan shárayatlardı jaratıw jáne bilimlendiriwdiń sapasın hám nátiyjeliligın jańa dárejege kóteriw boyınsha alıp barılıp atırǵan izbe-iz reformalar nátiyjesinde, interaktivlik oqıtıw metodları arqalı

studentlerdiń kreativlik hám dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw imkaniyatları keńnen qollanılmaqta.

Ózbekstan Respublikasınıń jáne de rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyasında “Úzliksiz bilimlendiriw sistemasınıń jáne de jetilistiriw, sapalı bilimlendiriw xızmetleriniń imkaniyatların arttırıw, jas áwladtıń dóretiwshilik hám intellektualıq potencialın qollap-quwatlaw hám júzege shıǵarıw” sıyaqlı tiykarǵı wazıypalar belgilep berilgen [1]. Usıǵan muwapıq, interaktivlik oqıtıw metodları tiykarında oqıwshılardıń kreativlik qábiletlerin rawajlandırıw úlken áhmiyetke iye.

Izertlewshi G.Ibragimova interaktivlik oqıtıw procesinde bilim alıwshılarda kreativlikti rawajlandırıw basqıshların tómendegishe kórsetip ótken:

1. Reproduktivlik-qáwip-qáter basqışı. Bul basqısh bilim alıwshılarda kreativ iskerlik, kreativ belsendilik hám dóretiwshilikke beyimlikti qalıplestiriw, bilimlendiriwdegi innovaciyalıq texnologiyalardıń mánisin ańlaw hám jańa ideyalardıń tuwılıwı, qalıplesiwi menen xarakterlenedi.

2. Dóretiwshilik-izleniwshi izertlewshilik basqışı. Bilim alıwshılarda izertlewshilik, dóretiwshilik belsendilik, standart emes pikirlew, biliw erkinligi, improvizaciya, jańalıq jaratıw kónlikpeleriniń qalıplesiwi menen belgilenedi.

3. Kreativlik, novatorlıq basqışı. Jaratılǵan jańalıqtı ámelde qollanıw, bahalaw, analizlew, úgit-násiyatlaw hám onı keńnen engiziw hám de keleshekke baǵdarlanǵan strategiyalıq jobalardı dúziw menen baylanıslı proceslerdi óz ishine aladı [2].

Kreativlik máselesi dúnya psixologiya páninde keń úyrenilgen bolıp, ásirese, J.P.Guilford kreativlikti divergent pikirlew menen baylanıstırıp, onıń tegislik, iykemlesiwshenlik hám originallıq sıyaqlı ólshemlerin ajratıp kórsetken [3]. E.P.Torrance bolsa kreativ pikirlewdi mashqalanı seziw, boljaw alǵa súriw hám jańasha sheshim islep shıǵıw procesi sıpatında túsindiredi [4]. Bul teoriyalıq kóz-qaraslar kreativlikti rawajlandırıw maqsetli pedagogikalıq tásirdi talap etetuǵının kórsetedi.

Pedagogika páninde kreativlikti rawajlandırıw máselesi bilimlendiriw procesin shólkemlestiriw usılları menen tıǵız baylanıslı halda úyreniledi. Izertlewshilerdiń pikirinshe, dástúriy bilimlendiriw sisteması kóbirek reproduktivlik iskerlikke baǵdarlanǵan bolsa, zamanagóy bilimlendiriw procesi studentlerdiń erkin pikirlew, mashqalalı jaǵdaylardı tallaw hám jańa ideyalardı alǵa qoyıw qábiletlerin rawajlandırıwǵa xızmet etiwı kerek. Usı kózqarastan interaktiv oqıtıw metodları kreativlik pikirlewdi qalıplestiriwdiń nátiyjeli quralı sıpatında tán alınadı.

Interaktiv metodlar oqıw procesinde oqıtıwshı hám bilim alıwshılar arasındaǵı birge islesiwdi kúsheytedi, studentlerdiń belsendiligin arttıradı hám olardı erkin pikir júrgiziwge iytermeleydi. Bunday metodlar qatarına “Aqılıy hújim”, “Klaster”, “Bumerang”, “Insert”, “Debat”, “Case-study” sıyaqlı metodlardı kiritiw múmkin. Bul metodlar arqalı bilim alıwshılar mashqalalı jaǵdaylardı talqılaw, alternativ sheshimler islep shıǵıw hám óz pikirlerin tiykarlap beriw kónlikpelerin iyeleydi. Nátiyjede olardıń dóretiwshilik pikirlewı, analitikalıq pikirlew qábileti hám kommunikativlik kompetencyaları rawajlanadı.

Zamanagóy pedagogika páninde pedagogikalıq texnologiya hám bilimlendiriw procesin nátiyjeli shólkemlestiriw máseleleri kóplegen ilimpazlar tárepinen izertlengen. Atap aytqanda, V.P.Bespalko pedagogikalıq

texnologiyanı bilimlendiriw procesin aldınnan jobalastırıw hám anıq nátiyjege erisiwdi kepilliytuǵın sistemalı pedagogikalıq iskerlik sıpatında talqılaydı [5]. Ilimpazdıń bul kózqarası pedagogikalıq procesi tosınnan yamasa tek tájiriyebege tiykarlanǵan iskerlik sıpatında emes, al ilimiy tiykarlanǵan, aldınnan jobalastırılǵan hám anıq maqsetke baǵdarlanǵan sistema sıpatında shólkemlestiriw zárurligin kórsetedi.

Biziń pikirimizshe, pedagogikalıq texnologiya bilim beriw procesiniń barlıq quramlıq bólimlerin – maqset, mazmun, metod, qural hám nátiyjelerdi óz ara baylanıslı halda jobalastırılǵan názerde tutadı. Bunda oqıtıw procesi basqıshpa-basqısh joybarlastırıladı hám hár bir basqıshda kútilip atırǵan nátiyjeler anıq belgilep alınadı. Usı kózqarastan qaraǵanda, pedagogikalıq texnologiya bilim beriw procesin optimallastırıw, onıń nátiyjeliligini arttırıw hám de bilim alıwshılardıń bilim, kónlikpe hám tájiriyelerin kepillikli qalıplestiriwge xızmet etiwshi áhmiyetli pedagogikalıq mexanizm esaplanadı.

Bunnan tisqari, V.P.Bespalko pedagogikalıq texnologiyanı bilim beriw procesinde oqıtıwshı hám bilim alıwshı iskerliginiń óz ara úylesimliliǵın támiyinlewshi sistema sıpatında da bahalaydı. Onıń pikirinshe, pedagogikalıq texnologiyanıń nátiyjeliligi oqıw procesiniń anıq joybarlastırılıwı, zamanagóy oqıtıw metodları hám qurallarınan aqılǵa uǵras paydalanıw hám bilimlendiriw nátiyjelerin turaqlı monitoring qılıw arqalı támiyinlenedi. Bul qatnas pedagogikalıq procesi ilimiy tiykarda shólkemlestiriw, bilimlendiriwdiń sapasını arttırıw hám bilim alıwshılardıń erkin hám dóretiwshilik pikirlew qábiletlerin rawajlandırıwǵa keń múmkinshilik jaratadı.

Sunday-aq, N.N.Azizxujueva pedagogikalıq texnologiyanı bilimlendiriw procesinde kútilgen nátiyjelerge erisiwdi támiyinleytuǵın ilimiy hám ámeliy iskerlik tarawı sıpatında talqılaydı [6]. Ilimpazdıń pikirinshe, pedagogikalıq texnologiya ózine tán hám de potencial jaratılatuǵın pedagogikalıq nátiyjelerge erisiw maqsetinde pedagogikalıq sistemanıń barlıq shólkemlestiriwshilik táreplerin qamtıp alıwshı teoriyalıq hám ámeliy izertlewler kompleksi esaplanadı. Bunda bilimlendiriw sistemasınıń mazmunı, forması, metodları hám quralları óz ara úylesikli halda shólkemlestirilip, bilimlendiriw procesiniń nátiyjeliligini támiyinlewge xızmet etedi. Usı kózqarastan, pedagogikalıq texnologiya tek ǵana oqıtıw procesin shólkemlestiriw usılı emes, al pedagogikalıq sistemanıń barlıq komponentlerin ilimiy tiykarda úyreniw hám jetilistiriwge qaratılǵan kompleksli qatnas sıpatında kórinedi.

Bunnan tisqari, M.V.Klarin pedagogikalıq texnologiyanı bilimlendiriw procesin joybarlastırıw, ámelge asırıw hám nátiyjelerin bahalawǵa qaratılǵan sistemalı metodlar kompleksi sıpatında túsindiredi [7]. Onıń pikirinshe, pedagogikalıq texnologiyalardıń tiykarǵı wazıypası bilim alıwshılardıń biliw iskerligin jedellestiriw hám de olardıń erkin hám dóretiwshilik pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıwdan ibarat. Klarinniń pikirinshe, pedagogikalıq texnologiyalardıń tiykarǵı wazıypası bilim alıwshılardıń biliw iskerligin jedellestiriwden ibarat. Bul bilim alıw procesinde oqıwshınıń passiv qabil etiwshi rolinen shıǵıp, óz betinshe bilim alıw hám dóretiwshilik pikirlewge baǵdarlanıwın ańlatadı. Usı kózqarastan pedagogikalıq texnologiya belsendilikti xoshametlewshi

qural sıpatında qollanıladı, bunda oqıwshılar óz bilimlerin óz betinshe qalıplestiriw menen birge, jańa ideyalardı islep shıǵıw hám olardı ámeliyatqa engiziw imkaniyatına iye boladı.

Bunnan tısqari, bul talqılaw oqıtıwshı hám bilim alıwshı arasındagı interaktiv qatnasıqlardı kúsheytedi. Bilimlendiriwdiń nátiyjeliligi oqıwshınıń belsendiligi hám dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwǵa baylanısh bolǵanlıǵı sebepli, pedagogikalıq texnologiya sıpatında Klarin teoriyası individual qatnas, oqıw procesin basqıshpa-basqısh rejlestiriw hám nátiyjeli bahalaw elementlerin ózinde jámleydi.

Solay etip, M.V.Klarin pedagogikalıq texnologiyanı tek metodikalıq qural emes, al bilim beriw procesin modernizaciyalawshı sistemalı qatnas sıpatında kóredi. Bul pikirler zamanagóy pedagogikalıq qatnaslarda, atap aytqanda, interaktiv oqıtıw hám kreativlikti rawajlandırıw metodlarında qollanılawı múmkin.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, sanlastırıw procesleriniń jedellesiwi bilimlendiriw sistemasın jańasha qatnasıqlar tiykarında shólkemlestiriwdi talap etpekte. Zamanagóy jámiyette oqıwshılardıń tek teoriyalıq bilimlerde iye bolıwı jeterli emes, al olardıń kreativ pikirlew, erkin qarar qabil etiw hám mashqalalarǵa innovaciyalıq qatnas jasaw sıyaqlı kompetenciyaların rawajlandırıw úlken áhmiyetke iye. Usı jaǵınan sanlı pedagogikalıq texnologiyalar hám interaktiv oqıtıw metodlarınan paydalanıw bilim beriw procesiniń nátiyjeliligini arttırwda áhmiyetli qural bolıp xızmet etedi.

Sonıń menen birge, kreativlikti rawajlandırıw basqıshpa-basqısh pedagogikalıq process sıpatında shólkemlestiriliwi zárurlıǵı de izertlewde óz tastıyǵın taptı. Reproductivlik iskerlikten dóretiwshilik izleniw hám novatorlıq dárejesine ótiw procesinde oqıtıwshı zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar hám sanlı qurallardan nátiyjeli paydalanıwı áhmiyetli faktor esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son Farmoni.
2. Ibragimova G.N. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. – Toshkent: «Fan va texnologiyalar», 2016.
3. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
4. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms and Technical Manual. – Lexington, MA: Personnel Press, 1974.
5. Беспалько В.П. Педагогические технологии. – Москва: «Педагогика», 1989.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
7. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – Москва: «Педагогика», 1994.

MEKTEP KURSINDAĞI VEKTOR TEMASINDA QOLLANÍW MÚMKIN BOLĞAN METODLAR

Tanirbergenov Sadıq Aleuovich – fizika-matematika ilimleriniń kandidati, docent

tanirbergenov@gmail.com

Abdieva Gulmira Kojamuratovna – magistrant

abdievagulmira906@gmail.com

Ajiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

МЕТОДЫ КОТОРЫЕ МОЖНО ИСПОЛЬЗОВАТЬ В ТЕМЕ ВЕКТОРОВ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ

Танирбергенов Садык Алеуович – кандидат физико-математических наук, доцент

Абдиева Гульмира Кожамуратовна – магистрант

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

METHODS THAT CAN BE USED IN THE TOPIC OF VECTORS IN THE SCHOOL COURSE

Tanirbergenov Sadıq Aleuovich – Candidate of Physical and Mathematical sciences, associate professor

Abdieva Gulmira Kojamuratovna – master's student

Nukus State Pedagogical Institute name after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: tekislik, fazo, vektor, affin, metod, nuqta, qo‘shish, ko‘paytirish, koordinata, figura.

Rezyume. Maqolada maktab kursi geometriyasida ko‘rib o‘tiladigan vektorlar sistemasi o‘quvchilarga o‘rgatadigan metodlar keltirilgan. Bu yerda vektor tushunchasi o‘quvchilarga har xil o‘yinlar orqali yetkazish usullari ko‘rsatilgan.

Ключевые слова: плоскость, пространство, вектор, аффинный, методы, точка, сложение, произведение, координаты, фигуры.

Резюме. В статье представлены методы обучения учащихся системе векторов, изучаемой на школьном курсе геометрии. Здесь показаны методы передачи понятия векторов учащимся посредством различных игр.

Key words: plane, space, vector, affine, methods, point, addition, product, coordinates, figures.

Summary. This article presents methods for teaching students the vector system studied in a school geometry course. It demonstrates ways to convey the concept of vectors to students through various games.

Kirisiw. Mektep geometriya sabaqlıǵında máselelerdi sheshiwdiń bir qansha usılları bar. Máselen, geomeriyalıq máseleleriń shártlerinde berilgenlerden paydalanıp, pikir júrgiziw arqalı logikalıq pikirlerdi payda etetuǵın sintetikalıq usıl, anatikalıq usıl, algebralıq usıl hám taǵı basqalar. Solardıń ishinde vektorlar usılı úlken áhmiyetli orınlardı iyeleydi. Sebebi, bul jerde kóbirek kórgizbelilikke tiykarlanǵan.

Ádebiyatlar analizi. Respublikamızdaǵı mekteplerde úyreniletuǵın geometriyada tegisliktegi hám keńisliktegi vektorlarǵa ulıwma túsiniqler berilgen. Biraq, vektorlardı hár qıylı oynılar járdeminde úyretiw usılları kósetilmegen [1]-[2].

Talqılaw. Vektor túsiniǵı matematikada, fizikada, ximiyada hám de ilimniń basqa da túrlerinde kóp qollanıwıǵa iye. Sonlıqtan, onı oqıwshılardıń úyretiw áhmiyetli bolıp esaplanadı. Bul jumısta vektorlardı mektep oqıwshılardıń úyretiw usılları kórip ótilgen.

Tiykargı bólim. Bul jerde vektorlardı oqıwshılardıń úyretiwdiń hár qıylı metodları kórip ótiledi.

“Tiri vektorlar” metodi. Bul metod tiykarınan háreketli oynıǵa uqsas. Oqıwshılar qaǵazda orınlaǵan tapsırmaların endi ózleriniń háreketleri menen orınlap kórsetedi. Oqıwshılardı klastıń ortasına shıǵaramız. Hár bir oqıwshı – bir vektor. Olardıń baǵıtı hám uzınlıǵı (qádemi) arqalı vektorlardı qosıw (úshmúyeshlik qaǵıydası) hám ayırıwdı kórsetip beriw kerekligin aytamız. Ózimiz úlgi sıpatında úyretip turamız. “Vektorlıq kórsetkish” oyını: Klastıń bir neshe noqtasına “ǵáziyne” jasıramız. Oqıwshılardıń baǵıt beriwshi vektorlar jazılǵan kartochkalardı beremiz (misalı: $\vec{a}(3; 2)$ – 3 qádem ońǵa, 2 qádem alǵa).

“Vektorlıq Labirint”(Vector Maze) metodi – bul oqıtıwdıń oyın texnologiyalarına tiykarlanǵan júdá qızıqlı hám nátiyjeli metod. Bul metod oqıwshılarda vektorlardıń

qosılıwı, baǵıtı hám skalyar kóbeymesi boyınsha teoriyalıq bilimlerde ámeliyatta baylanıstırıwǵa járdem beredi. “Vektorlıq labirint” – bul kósherler sistemasında (yamasa kletkalı qaǵazda) sızılǵan arnawlı maydan bolıp, onda “Start” noqtatınan “Finish” noqtatına jetip barıwı kerek. Biraq háreket tek berilgen vektorlar toplamı ($\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}$) járdeminde ámelge asırıladi. Shárti oqıwshı hár bir qádemde berilgen $\vec{a} + \vec{b}$ (vektorlardıń qosındısı) yamasa $k\vec{a}$ (vektordı sanǵa kóbeytiw) operaciyaların kóz aldına keltiriwge hám koordinatalar menen islewge úyretedi. Onıń orınlanıw tártibin tómendegi basqıshlarda túsindirip ótiledi.

1-basqısh: Tayınlıq (Kerekli ásbaplar).

Hár bir oqıwshıǵa tómendegiler kerek:

- Ketek betli qaǵaz (yamasa koordinata torı sızılǵan tarqatpa material)

- Sızılǵısh hám qálem.

- “Baǵıtlar dizimi” (Vektorlar toplamı).

Oqıwshıǵa tek koordinataları berilgen vektorlar dizbegi beriledi. Ol dápterde sol vektorlardı izbe-iz sızıp, aqırında qanday figura yamasa mánzil kelip shıqqanın anıqlaydı.

2-basqısh: “Start” noqtatın belgilew.

Oqıwshılar koordinata tegisliginde berilgen baslanǵısh noqtatı (misalı, $A(0;0)$ noqtatın) belgileydi. Bul bolsa labirintke kiris qapısı esaplanadı. Oqıwshıǵa bir neshe vektorlar "arsenalı" beriledi. Ol finishke jetiw ushın eń qısqa joldı (vektorlar kombinaciyasın) ózi tańlawı kerek.

3-basqısh: Vektorlar boyınsha háreket (Izbe-izlik).

Oqıwshılarda berilgen vektorlar dizimi boyınsha gezek penen sızıp otıradi. Misalı, dizim tómendegishe beriliwı múmkın:

1. $\vec{a}(2;3)$ – Starttan 2 birlik ońǵa, 3 birlik joqarıǵa.

2. $\vec{b}(3;0)$ – Sol jerden 3 birlik ońǵa.

3. $\vec{c}(-1;-4)$ – Sol jerden 1 birlik shepke, 4 birlik tómenghe.

4-basqış: “Tuzaqlar” hám Tosqınhqlar”.

Labirint qızıqlı bolıwı ushın ayırım keteklerdi “duzaq” (mısalı, dushpan yamasa batpaq) dep belgilep qoyamız. Eger oqıwshı sızğan vektor sol ketektiń ústinen ótse, ol “útladı” hám basqa jol izlewi kerek boladı. Tosıqtan ótiw ushın oqıwshı eki vektordıń perpendikulyarlıǵın (skalyar kóbeyme 0 ge teńligin) dálillewi yamasa berilgen múyesh astındaǵı vektordı tabıwı kerek.

5-baqış: Final – “Finish” noqatına jetiw.

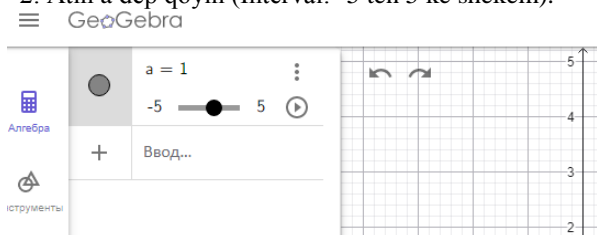
Barlıq vektorlar tuwrı qosılsa, oqıwshı belgilengen maqsetke (Finish noqatına) jetip barıwı kerek. Bul úlginı qollanıw arqalı *GeoGebra*-da vektorlardıń qosılıwın dinamikalıq túrde kórsete alamız. Bul ámeliy bólimi ushın tayın kórsetpe qural (vizualizasiya) boladı. Tómendegi qádemlerdi izbe-iz **Input (Vvod)** qatarına jazamız:

1-qádem: Sliderlerdi jaratıw. Dáslep, vektorlardıń baǵıtın hám uzınlıǵın ózgeritiwshi eki slider jaratamız (Add Slider)

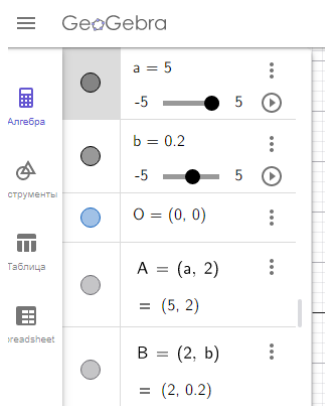
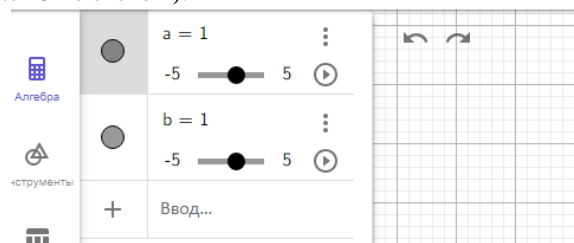
1. Ústki panelden Polzunok "Slider" batırmasın (ádette $a=2$ belgisi turadı) tańlaymız hám ekranniń qálegen bos jerine tıshqanshanı (mouse) shertemiz.

2. Atın a dep qoyıń (Interval: -5 ten 5 ke shekem).

3. Ekinshi sliderdi jaratıp, atın b dep qoyamız (Interval: -5 ten 5 ke shekem).

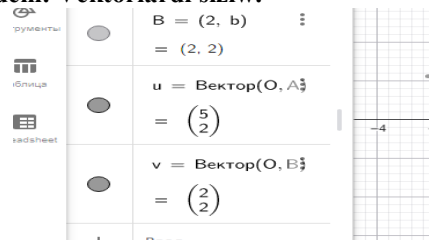
2-qádem: Noqatlardı anıqlaw. **Vektorlardı sıziw ushın tómendegi noqatlardı kiritemiz:**

$O = (0, 0)$ (Koordinata bası)

$A = (a, 2)$ (Bul noqat a sliderine baylanıslı jılıjıydı)

$B = (2, b)$ (Bul noqat b sliderine baylanıslı jılıjıydı)

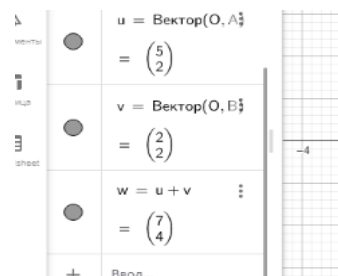
3-qádem: Vektorlardı sıziw.

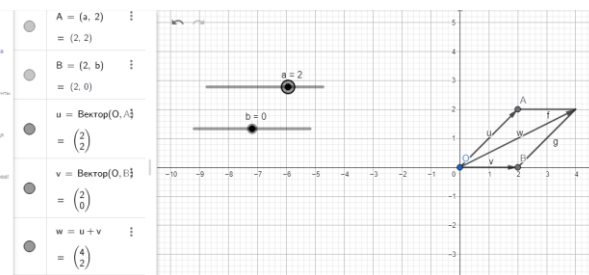
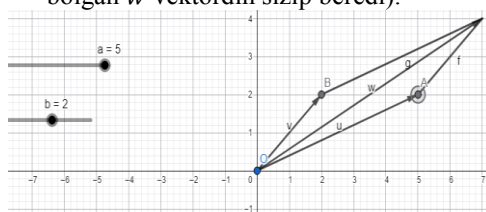
Endi usı noqatlar tiykarında vektorlardı jaratamız:

$\vec{u} = \text{Vector}(O, A)$, $\vec{v} = \text{Vector}(O, B)$

4-qádem: Qosındı vektorı jaratıw (Parallelogramm usılı).

GeoGebra-da vektorlardı qosıw júdá ańsat $\vec{w} = \vec{u} + \vec{v}$ (Bul avtomat túrde $\vec{u}$ hám $\vec{v}$ vektorlarınıń qosındısı bolǵan $\vec{w}$ vektordıń sıziw beredi).

5-qádem: Vizual effekt.

Parallelogramm tolıq izbe-iz kóriniste bolıwı ushın: Segment(A, A + $\vec{v}$) (A noqatınan $\vec{v}$ vektorına parallel sıziq), Segment(B, B + $\vec{u}$) (B noqatınan $\vec{u}$ vektorına parallel sıziq). Bul kesindilerdiń qásiyetine kirip renin hám sıziq stilin ózgerseńiz boladı. Endi tekserip kóremiz: Siz ekrandaǵı a yamasa b sliderin jılıjtqanıńızda, $\vec{u}$ hám $\vec{v}$ vektorları menen birge olardıń qosındısı bolǵan $\vec{w}$ (parallelogramm diagonalı) da avtomat túrde ózgeredi.

“Jasırın súwret” (yamasa "Koordinatalıq súwret") **metodi** – bul oqıwshılardıń diqqatın jámlew hám koordinatada vektor temasın qızıqlı oyın formasında úyretiw ushın qollanılatuǵın pedagogikalıq usıl. Koordinata tegisliginde bir neshe vektordıń baslanǵısh hám aqırǵı noqatların kórsetiń. Eger vektorlar tuwrı sızılса hám qosılса, belgili bir geometriyalıq figura, predmet yamasa hárip payda boladı. Vektorlar temasında bul metodtı qollanıw oqıwshıdan tek noqatı tabıwdı emes, al baǵdarlanǵan háreketi túsiniwdi talap etedi.

1. Metodtıń mánisı: Oqıwshıǵa koordinatalar sistemasındaǵı bos maydan hám bir qatar vektorlar dizbegi beriledi. Hár bir vektor aldınǵı vektordıń aqırınan baslanadı. Eger oqıwshı barlıq vektorlardı durıs sızsa, aqırında belgili bir súwret (mısalı: keme, juldız, qus yamasa hárip) payda boladı.

2. Vektorlıq variantta qollanıw (Algoritmi) Bul metodtıń dástúrli "noqatlar boyınsha sızıw"dan ayırmasın kórsetiw ushın tómendegishe sxemanı usınamız: Start noqatı: $A(1; 1)$. Vektorlar dizbegi:

1. $v_1 = (2; 0)$ — 2 birlik ońǵa.
2. $v_2 = (0; 3)$ — 3 birlik joqarıǵa.
3. $v_3 = (-2; -3)$ — 2 birlik shepke hám 3 birlik tómenge.

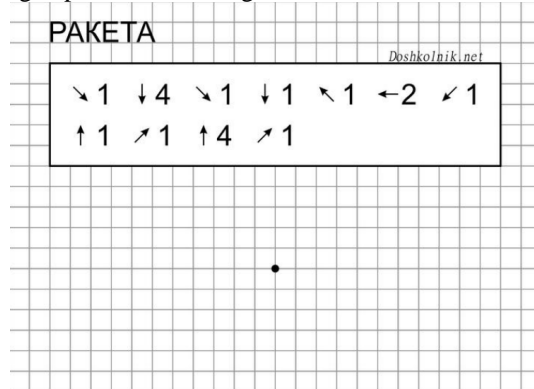
Nátije: Eger oqıwshı bul úsh vektordı izbe-iz sızsa, ekranda tuwrı múyeshli tórtmúyeshlik payda boladı.

"Raketa" súwretiniń vektorlıq dizbegi.

Oqıwshıǵa tómendegi vektorlar dizbegi beriledi. Hár bir jańa vektor aldınǵı vektordıń aqırınan sızıp barılıwı kerek:

Qádem	Vektor	Baǵıt(Túsindirme)
1	$\vec{a} = (0; 6)$	6birlik joqarıǵa (Raketa korpusı)
2	$\vec{b} = (-1; 2)$	1 shepke, 2 joqarıǵa (Tóbesi)
3	$\vec{c} = (1; 2)$	1 ońǵa, 2joqarıǵa (Ushı)
4	$\vec{d} = (1; -2)$	1 ońǵa, 2tómenge (Ushı)
5	$\vec{e} = (-1; -2)$	1 shepke, 2tómenge (Tóbesi)
6	$\vec{f} = (0; -6)$	6birlik tómenge (Korpus)
7	$\vec{g} = (2; -1)$	2 ońǵa, 1tómenge (Oń qanat)
8	$\vec{h} = (-2; 0)$	2shepke (Qanattıń astı)
9	$\vec{i} = (-2; -2)$	2shepke, 2tómenge (Ot-jalın)
10	$\vec{j} = (-2; 2)$	2shepke, 2joqarıǵa (Ot-jalın)
11	$\vec{k} = (-2; 0)$	2shepke (Shep qanat)
12	$\vec{l} = (2; 1)$	2ońǵa, 1joqarıǵa (Qanattıń joqarısı)

Úlgi sıpatında tómendegi súwretti keltirsek boladı.

Biz bul metodtı ámeliy bólimde tómendegi usıllarda túsindirip óteyik.

• **Vektorlar qosındısı formulasın tekseriw:** Súwret pitkennen soń, oqıwshıǵa barlıq vektorlardıń qosındısın ($\vec{a} + \vec{b} + \dots + \vec{l}$) esaplawdı tapsıramız. Eger súwret **tuyıq** (zamyknutiy) bolsa, vektorlar qosındısı nolge (0) teń bolıwı kerek. Bul – oqıwshı ushın ózin-ózi tekseriw usılı.

• **Masshtab hám uqsashlıq:** Oqıwshıǵa "Súwretti 2 ese úlkeytiń" dep tapsırma beremiz. Bul jerde olar har bir vektordı $k=2$ skalyarına kóbeytiw ($k\vec{v}$) kerek ekenligin ámeliy túsinedi.

• **GeoGebra-da avtomatlastırıw:** GeoGebra-da "Locus" (Geometriyalıq orın) yamasa "Sequence" (Izbe-izlik) komandaların qollanıwı, vektorlar dizbegin avtomat sızılatuǵın etiwge boladı.

Juwmaq. Solay etip, mektep geometriya kursında vektorlardan paydalanıp oqıwshıǵa jetkergenimizde joqarıda atap ótilgen metodlardan paydalanıp sabaqlardı elede anıq jáne túsiniikli etip jetkeriwde járdem beredi. Hár bir oqıwshıǵa óz aldına tapsırma berilse zerikerli tińlawshıdan, belsendi qatnasıwshıǵa aynaladı. Metodlardan aqılǵa muwapıq paydalanılsa joqarı nátiyjege erisiwge boladı degen pikir kelip shıǵadı.

Ádebiyatlar

1. Rahimqoriyev A.A., Toxtaxodjayeva M.A. Geometriya. Umumiy o'qitish ta'lim maktablarining 8-sinf uchun darslik. – Toshkent: «O'zbekiston», 2019.
2. Mirzaahmedov M.A., Ismailov Sh.N., Amanov A.Q., Xaydarov B.Q. Matematika 11. Algebra va analiz asoslari, geometriya, I qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinflari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun darslik. – Toshkent: «O'zbekiston», 2018.

**ChZMACHILIK DARSLARIDA TALABALARNI IJODIY-KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH
METODIKASINI TAKOMILLASHTRISH**

Yakubova Nafisa Odiljanovna – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*
nafisaodiljonovna@gmail.com
Guliston davlat universiteti

**УЛУЧШЕНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТВОРЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ
НА УРОКАХ РИСОВАНИЯ**

Якубова Нафиса Одильжановна – *доктор философии по педагогическим наукам*
Гулистанский государственный университет

**IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS TO THINK CREATIVELY
IN DRAWING LESSONS**

Yakubova Nafisa Odilzhanovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences,*
Gulistan State University

Tayanch so'zlar: chizma, qobiliyat, tasavvur qilish, fazoviy tasavvurlarini shakillantrish, idrok, modellashtirish, fa'oliyat.

Rezyume. Kreativ qobiliyatlar nafaqat yangi g'oyalarni ishlab chiqish, balki hayot faoliyatining turli jabhalarini takomillashtirish, shuningdek, shaxsning ichki dunyosini boyitish jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu qobiliyat insonning yangicha yondashuvlar orqali mavjud holatlarni yaxshilashga intilishi bilan bog'liq.

Ключевые слова: рисование, способность, воображение, пространственная визуализация, восприятие, моделирование, деятельность.

Резюме. Творческие способности важны не только для разработки новых идей, но и для улучшения различных аспектов жизни, а также для обогащения внутреннего мира человека. Эта способность связана с желанием человека улучшить существующие ситуации с помощью новых подходов.

Key words: drawing, ability, imagination, spatial visualization, perception, modeling, activity.

Summary. Creative abilities are important not only in developing new ideas, but also in improving various aspects of life, as well as in enriching the inner world of a person. This ability is associated with a person's desire to improve existing situations through new approaches.

Kirish. Oliy ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohatlarning ko'lamini mazmuni va mohiyati, tashkiliy pedagogik asoslari hamda kun sayin ortib bormoqda. Ayni paytda sohada o'z yechimini kutayotgan ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, tizimda ta'lim sifatini oshirishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda, shubhasiz chizmachilik o'qituvchilarning roli katta. Bugungi tezkor va shiddatli zamonning o'ziga yarasha tartibi, talablari bor. Bu tartibga moslasha olgan, o'z ustida tinimsiz ishlab, doimiy rivojlanishda bo'lganlarga muvaffaqiyat qozonishi, marraga boshqalardan ilgariroq yetib borishi mumkin.

Kreativ fikrlash ta'siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va teng-lashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya'ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada kreativ fikrlash qobiliyatiga ega [1].

Albatta, bunda xilma-xil axborot resurslari orasidan keraklilarini saralab olish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish muhim. Asosiy vazifasi yosh avlodga ta'lim berishdan iborat bo'lgan pedagog-o'qituvchilar mana shu jarayonlarning barcha jabhalarida faol hamda tashabbuskori, jamiyat ijtimoiy hayotining yetakchilari, intellektual qatlam vakillari sifatida tizimdagi yutuqlarni tahlil qilish, xato-kamchiliklarni tanqidiy baholash, ularni bartaraf etishga yo'laltirilgan hamda ilmiy asoslangan taklif-mulohazalarini bildira olishi zarur. Bu o'z navbatida, ijodiy-kreativ fikrlaydigan, tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashning muhim omillaridan.

Bugungi kunda, jahon miqyosida jamiyatlar va tashkilotlar, ayniqsa, dolzarb muammolarni hal qilish va yangi imkoniyatlar yaratish uchun yaratgan bilim va yaratuvchanlikka zarur bo'lgan ehtiyojni sezmoqdalar [3].

Oliy ta'lim muassasalarida grafik ta'lim sifatini oshirish borasida muayyan ishlar olib borilayotgan bo'lsada bu boradagi ishlarning amalda qanday natija berayotganini, qaysi jihatlarga ko'proq ahamiyat qaratish zarurligi kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida chizmachilik fanini o'qitishning bugungi kundagi holati hamda tahlili ilmiy va uslubiy jihatdan o'rganish sohani istiqbolini belgilashning muhim shartlaridan biridir. Bu borada birinchi navbatda oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan chizmachilik darsligining mazmunini hamda mazkur mazmun va qo'llanilayotgan metodikasini talabalarda ijodiy-kreativ fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinishi lozim.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 1953-1968-yillarda nashr etilgan darsliklarda taxminan 300 ta amaliy va grafik topshiriqlar mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi reproduktiv faoliyatga qaratilgan edi. Bu, o'sha davrda chizmachilikni o'qitishning asosiy maqsadi talabalarni chizish texnikasini egallashga yo'naltirilganini ko'rsatadi. Biroq, keyingi yillarda chop etilgan chizmachilik adabiyotlarida tasvirni tahlil qilish, transformatsiya qilish kabi grafik tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar ko'proq uchrashi kuzatilmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida foydalaniladigan chizmachilik darsliklarida sifat jihatdan muhim o'zgarishlar ro'y berdi.

Yechilishi reproduktiv faoliyat bilan bog'liq masalalar soni darslikda bir oz kamaygan bo'lsa-da, talabalarning qiziqishini oshiradigan masalalar soni ancha ortgan. Ayniqsa, tasvirlarni almashtirish yoki ularni tuzish talabining ortganligini alohida ta'kidlash lozim. Ularning soni masalalarning uchdan bir qismini tashkil etadi.

Darslikdagi bunday katta o'zgarishlarning sodir bo'lishiga ta'limning mazmunini qayta tuzish jarayonida A.D.Botvinnikov boshliq mualliflar jamoasining ilmiy izlanishlari natijalari sabab bo'ladi [2].

Darslik mualliflari jamoasi darslik mazmunini turli xil amaliy mashqlar va topshiriqlar bilan boyitishga harakat qilgan. Ushbu mashqlar orasida obyektlarni taqqoslash, chizmada yetishmayotgan qismlarni to'ldirish, turli materiallardan modellari yaratish hamda geometrik shakllarning chizmasini tahlil qilish kabi faoliyatlar mavjud. Bu yondashuv o'quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash va nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan.

Muhokama. Talabalarning ijodiy-kreativ fikrlash Oliy ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashning muhim omili sifatida alohida didaktik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, alohida aqliy operatsiyalar talab etiladigan fanlarni o'qitishda ta'lim oluvchining tanqidiy-tahliliy mushohada, sinfetik holatlarini mohiyatini aniqlash, kompozitsion va fazoviy tasavvurlar hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Shu ma'noda chizmachilik fanini o'qitishda talabalarda ijodiy-kreativ fikrlashga oid kompetensiyalarni rivojlantirish pirovord ijobiy yakunning o'ziga xos kafolati hisoblanadi. Chizmachilik fani darslarida muntazam yuqori samaradorlikga erishish uchun chizmalarini to'g'ri o'qish, tuzish hamda fazoviy to'g'ri fikrlashga yo'naltirish. Fazoviy fikrlash-buyumlar, jismlarning nafaqat muhitdagi, fazodagi holatini, ularning tuzilishi, konstruksiyasi, tarkibiy component (element)lari, ularning alohida tuzilishi va funksiyasi haqidagi tasavvurlarni shakllantiradigan va rivojlantirish uchun didaktik asos yaratishni ta'minlaydigan aqliy faoliyat turi bo'lib, talabalarda fazoviy tasvirlarni shakllantirish va ularni boshqa narsalarda manipulyatsiya qilishga e'tibor qaratish bilan biga amaliy va nazariy masalalarni yechish jarayoni hamdir. Bu murakkab jarayon nafaqat mantiqiy (og'zaki tushunarli) operatsiyalarni, balki ko'plab ijodiy faoliyatlarni ham o'z ichiga oladi, chunki fikrlash ular holda davom etolmaydi. Aslida, haqiqiy obyektlar yoki chizmalarda ifodalangan predmetlarni turli grafik vositalar yordamida aniqlash amalga oshiriladi. Shu sababli, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun mukammal pedagogik mexanizmlar va ularning amaliy asoslarini ishlab chiqish zarur. Talabalar turli xil fikrlash shakllarini – jumladan majoziy fikrlash va fazoviy fikrlashni qo'llaydi. Fikrlashning bu shakllari verbal-diskursiv fikrlashdan asosiy jihatlari bilan farq qiladi. Ushbu farq ayniqsa dars jarayonida yaqqol ko'rinadi, chunki talabalar grafik vazifalarni bajarishda tabiiy ravishda tasvirlar bilan ishlaydi. Bu jarayonda tasvirlar kerakli tartibda qayta ishlanib, rekonstruksiya qilinadi va chizmalar o'zgartiriladi. Ushbu tasvirlar nafaqat ma'lumot manbai, balki asosiy didaktik vosita sifatida ham xizmat qiladi va shu bilan birga ijodiy birlik hamda aqliy jarayonning natijasidir. Bu uslubda materialni o'zlashtirishda og'zaki tushunishdan ko'ra, chizmalarni o'qish, tuzish va chizishga ko'proq e'tibor qaratiladi. Boshqa usullardan farqli o'laroq, og'zaki-munozarali fikrlashda (bu yerda og'zaki bilim asosiy hisoblanadi) yangi mazmun va tasavvurlarni shakllantirishda so'zlar vosita sifatida ishlatiladi.

Fazoviy tafakkurning shakllanish jarayoni ketma-ketlik, uzviylik va uzluksizlik prinsiplariga asoslangan holda inson ontogenezining barcha bosqichlarida bosqichma-bosqich

amalga oshadi. Bu kognitiv jarayon turli ichki va tashqi omillarning ta'siri ostida faoliyat turlarida – o'yin faoliyati, ta'limiy jarayon va kasbiy mashg'ulotlar davomida shaxsning individual xususiyatlariga mos ravishda namoyon bo'ladi. Shaxsiy rivojlanishda mazkur ko'nikmaning samarali shakllanishi uchun muayyan pedagogik qonuniyatlar, o'quv-metodik tamoyillar va faoliyatga yo'naltirilgan mexanizmlar asosida ishlash zarurati tug'iladi. Ta'lim oluvchida yangi sifatlarni rivojlantirish, xususan, fazoviy tafakkur va ijodiy fikrlashni tarkib toptirish uchun o'quv mazmuni va uni amalga oshiruvchi metodikaning amaliy asoslangan mexanizmi mavjud bo'lishi kerak. Shu boisdan, mazkur ilmiy izlanishda chizmachilik mashg'ulotlari orqali talabalarda kreativ-ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar asosida tatbiqiy mexanizmi ishlab chiqish jarayoni alohida o'rganilmoqda.

Fazoviy fikrlashning mohiyati, amaliy jihatdan olganda, fazoviy obrazlarni yaratish va ularni tahlil qilish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon noverbal (vizual emas) asosdagi ko'maklashuv mexanizmlari – ya'ni mavzuga oid grafik ifodalar, abstraktsiyalarning turli darajalari, umumiylik mezonlari va shartli belgilar tizimi (konventsiyalar) orqali amalga oshiriladi. Bu kognitiv faoliyat quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- Fazoviy tasvirlar bilan ishlash – bu bosqichda tasvirlarning original mazmuni aniqlanadi, u geometrik shakllarning mavjudligi, qat'iy parametrlar bilan belgilangan o'lchamlar asosida tasvirda obyektlarning aniq fazoviy joylashuvi orqali ifodalanadi.

- Operatsion faoliyat – bunda fazodagi obyektlarning holati va tuzilishini manipulyatsiya qilish, ya'ni ularni o'zgartirish, tahlil qilish va qayta tashkil etish jarayoni amalga oshiriladi.

- Dinamiklik xususiyati - fazoviy tasvirlar doirasida obyektlarning harakatchanligi, strukturaviy o'zgaruvchanligi va tizimli tashkil topganligini aks ettiruvchi omillar hisobga olinadi, bu esa fazoviy tafakkurning rivojlanganlik darajasini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Fazoviy tafakkurning yuqorida bayon etilgan tavsiflari, avvalo, talabalarda fazoviy tasavvurni shakllantirish jarayonining mazmun-mohiyatini aks ettiradi. Vizual tasvirlar bilan ishlash nafaqat ularning struktura va shaklga oid xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi, balki bu orqali obrazlarning ijodiy va xayoliy komponentlari ham namoyon bo'ladi. Ayniqsa, oliy ta'lim bosqichida muhandislik grafikasi fanini o'rganish jarayonida talabalar, ko'pincha, ikki o'lchamli ortogonal proyeksiyalardan foydalangan holda yassi geometrik figuralarni tasvirlash bilan cheklanib qoladilar. Dastlabki bosqichda (ayniqsa, birinchi kurslarda) aksariyat talabalar fazoviy fikrlashga oid bilim va tasavvurlarga ega emasliklari kuzatiladi. Bu holat ularning geometrik shakllarni ko'proq yassi shakldagi aniqlovchi ta'riflar asosida tushunishlari bilan bog'liq.

O'quv jarayonida oddiy geometrik jismlarni – masalan, uchburchak, konus, aylana, silindr kabi shakllarni – fazoviy kontekstdagi proyeksiyalarda tasvirlashga oid mashg'ulotlar tizimli ravishda tashkil etilmagani sababli, talabalarda bu tushunchalar orasidagi farqlarni anglashda muayyan qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Bu ayniqsa, o'quv topshiriqlariga javob berish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday didaktik muammo ko'pincha o'rta ta'lim

bosqichida chizmachilik fanining yetarlicha chuqur va tizimli o'qitilmaganligi, fazoviy fikrlash hamda ijodiy tafakkurni shakllantirishga doir yondashuvlarning yetishmasligi bilan bevosita bog'liqdir.

Natijada, oliy ta'lim muassasalarida chizmachilikni o'rgatish jarayonida talabalarni kreativ va konstruktiv fikrlashga yo'naltirishda pedagoglar bir qator didaktik murakkabliklarga duch kelishadi. Talabalar geometrik jismlarni proyeksiyalarda aks ettirish, ularning fazoviy o'zaro joylashuvini tahlil qilish o'rniga, faqat ularni yassi shaklda chizishga intilishadi. Agar proyeksiyalash usullari ularning e'tiboriga tizimli, bosqichma-bosqich va visual – metodik asosda yetkazilmasa, bu chizmalarni o'zlashtirishda sustkashlik va bilimlarning yuzaki bo'lishiga olib keladi. Demak, fazoviy fikrlashni rivojlantirish – ayniqsa muhandislik grafikasi fanining boshlang'ich bosqichlarida – maxsus metodik vositalar va amaliy yo'naltirilgan yondashuvlar asosida yo'lga qo'yilishi zarur.

Chizmachilik kursini o'rganayotgan talaba uchun zarur bo'lgan eng asosiy kompetensiyalar sirasiga chizmalarni o'qish, tuzish, ularni qayta ishlash hamda mavjud me'yoriy hujjatlar va davlat standartlariga to'liq rioya qilgan holda grafik axborotlarni qayta ishlash ko'nikmalari kiradi. Bu ko'nikmalarning shakllanishi talabani kelgusida malakali mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, chizmalarni to'g'ri tahlil qilish, ularning elementlarini aniqlash, tekis shakllar va geometrik figuralar orqali fazoviy fikrni ifodalash, koordinatalar tizimi asosida obyektlarning o'rnini belgilash kabi amaliy vazifalarni bajarish talabanning grafik tafakkurini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu boisdan, chizma chizish mashg'ulotlari talabalarning ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu faoliyat orqali ular uch o'lchovli makonni tasavvur qilishga, murakkab ob'ektlarni fazoviy kontekstdan kelib chiqqan holda aks ettirishga o'rganadilar. Masalan, epyur metodikasi asosida fazoviy jismlarni tasvirlash natijasida talabalar o'zlarining dunyoqarashida yangicha g'oyalarni shakllantiradilar va ijodiy yondashuvga asoslangan qarorlar qabul qilishga intiladilar.

Muhandislik grafikasi fanining har bir bo'limi tegishli o'quv materialini egallash jarayonida propedevtik (oldindan tayyorlovchi) ijodiy masalalarning bosqichma-bosqich yechimini ko'zda tutishi lozim. Bu talabalar tomonidan

o'zlashtirilayotgan bilimlarning nafaqat takroriy, balki ijodiy asosda qo'llanilishini ta'minlaydi. Aynan shu nuqtayi nazardan qaralganda, chizmachilik kursida ijodiy-kreativ tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlarni takomillashtirish, ularning amaliy qo'llanish mexanizmini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xulosa. Talabalarni chizmachilik fanlaridan topshiriqlarni mustaqil bajarishda ijodiy-kreativ fikrlashga o'rgatishda imkoniyati boricha didaktik prinsiplarga amal qilgan holda, berilayotgan grafik bilimlar ko'lamini bosqichma-bosqich chuqurlashtirib borgan holda talabalarni muhandislik grafikasi fanlarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish mumkin bo'ladi. Talabalar o'zlari bajargan mustaqil ishi, uy grafik ishlari, vazifalari natijalaridan to'liq bahra oladilar hamda ular masala va misollarni chizish yoki yechish davomida ijodiy fikrlashga erishadilar. Buning natijasida murakkab ko'rinishdagi topshiriqlarni chizish va ishlashga bo'lgan ishtiyoqlari borgan sari kreativ fikrlashga oid mazmun bilan boyitib boriladi.

Ta'lim jarayonida muhandislik grafikasi fanlaridan talabalarni ijodiy-kreativ fikrlashga o'rgatish ularni abstrakt tafakkur qilish va fazoviy tasavvur qilishni rivojlantiradi. Talabalarni chizmachilik fanlaridan topshiriqlarni ijodiy-kreativ yondashuv asosida bajarishda bilim olishga intiluvchi subyektning oddiy kuzatish yoki tushunish jarayonida biror darajadagi nafaoligidan farqli o'laroq, uning ijodiy faolligining namoyon bo'lishidir. Ijodiy-kreativ fikrlash xotirada, tasavvurda real tajribaning aks etishidir. Bunda talabalarning xotirasi, tasavvuri, fikr faol ishlaydi. Talabalarni ijodiy fikrlashni dars jarayonida qo'llash har bir talabaga boy ilmiy, kreativ fikrlash muhitini beradi, fikriy amallarning bajarilishi uchun keng ko'lamdagi imkoniyatlarni yaratadi. Bular talabanning bilish mustaqilligini, fikrlash tafakkurini rivojlantiradi hamda fazoviy tasavvurini rivojlanishi tezlashadi, intellektual qobiliyatining shakllanishiga, ayniqsa, ularni ijodiy-kreativ fikrlashi uchun zaruriy shart-sharoitning yaratilishiga imkon beradi.

Talabalarni ijodiy-kreativ fikrlashga o'rgatishda muhandislik grafikasi fanining asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini chuqur va mustahkam o'zlashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu talabalarning bilimlarini yanada mustahkamlashga, chizma geometriya hamda muhandislik grafikasi fanining nazariyalarini tushunishlariga yordam beradi hamda darslarning samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Ботвинников А.Д. Пути совершенствования методики обучения черчению. Пособие для учителей. – Москва: «Просвещение», 1983.
3. Пўлатов Р. Мувафакятга эришишда креатив фикрлашнинг ахамияти. // Педагог республика илмий журнали, 7-том, 6-сон, 2024.

PSIXOLOGIYA ILIMLARI

UDK: 796.011:159.947.5

**PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF THE DEVELOPING MOTIVATION FOR SPORTS ACTIVITIES AMONG STUDENTS**
Arzimbetov Tileubergen Tilepbergenovich – *Doctor of Philosophy in Psychological Science, Associate Professor*
tileubergen.arzimbetov@mail.ru
Nukus Branch of the Uzbek State University of Physical Culture and Sports

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ К СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Арзимбетов Тилеуберген Тилепбергенович – *доктор философии по психологическим наукам, доцент*
Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта

TALABALARNING SPORT FAOLIYATIGA BO'LGAN MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Arzimbetov Tileubergen Tilepbergenovich – *psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali

Tayanch soʻzlar: sport faoliyati, motivatsiya, talaba, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, jismoniy tarbiya, sogʻlom turmush tarzi.

Rezyume. Maqolada talabalarning sport faoliyatiga boʻlgan motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan tahlil etiladi. Tadqiqot jarayonida sport motivatsiyasining mohiyati, uning tuzilmasi, shakllanish omillari hamda talaba shaxsining jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati yoritib beriladi. Talabalarning sport mashgʻulotlariga boʻlgan qiziqishini oshirishda pedagogik yondashuvlar, psixologik mexanizmlar, ragʻbatlantirish usullari hamda taʼlim muhitining oʻrni alohida eʼtibor markazida boʻladi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, ichki va tashqi motivlarning uygʻun rivojlanishi talabalarning oʻquv va sport faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Ключевые слова: спортивная деятельность, мотивация, студент, педагогический подход, психологические факторы, физическое воспитание, здоровый образ жизни.

Резюме. В статье рассматриваются педагогические и психологические особенности развития мотивации студентов к спортивной деятельности с научно-теоретической и практической точек зрения. В ходе исследования раскрывается сущность спортивной мотивации, ее структура, факторы формирования и значение в физическом, психологическом и социальном развитии личности студента. Особое внимание уделяется педагогическим подходам, психологическим механизмам, методам стимулирования и роли образовательной среды в повышении интереса студентов к занятиям спортом.

Key words: sports activity, motivation, student, pedagogical approach, psychological factors, physical education, healthy lifestyle.

Summary. The article examines the pedagogical and psychological characteristics of developing students' motivation for sports activities from theoretical and practical perspectives. The study reveals the essence, structure, and formation factors of sports motivation, as well as its role in the physical, psychological, and social development of students. Special attention is given to pedagogical approaches, psychological mechanisms, motivational strategies, and the influence of the educational environment on increasing students' interest in sports activities. The research findings indicate that the balanced development of intrinsic and extrinsic motivation contributes to enhancing students' academic engagement and sports participation.

Introduction. In the context of modern societal development, the issue of the comprehensive and harmonious development of the individual, as well as the full realization of their physical, psychological, and social potential, has become increasingly relevant. In particular, within higher education institutions, the role of sports activities is invaluable in strengthening students' health, improving their physical fitness, and shaping an active life position. Sport serves not only as a means of physical development but also as a significant pedagogical and psychological factor that fosters volitional qualities, goal orientation, discipline, teamwork skills, and social activity. From this perspective, students' attitudes toward sports activities and their motivation represent one of the key issues that require special attention within the higher education system.

In psychology, the concept of sports motivation is interpreted as a set of internal and external factors that regulate an individual's activity. While intrinsic motives are associated with a person's own needs, interests, and sense of satisfaction, extrinsic motives are determined by incentives, assessment, social recognition, and compulsory requirements. In order to form stable motivation toward sports activities among students, it is essential to ensure the predominance of intrinsic motivation. This process requires the use of psychologically grounded methods of pedagogical influence.

From a psychological standpoint, the process of developing motivation for sports activities is closely related to an individual's self-awareness, assessment of personal capabilities, and need for self-expression. As students achieve success in sports activities, their self-confidence

increases, positive emotions are strengthened, and sports activities begin to acquire personal significance. Therefore, creating situations of success during training sessions, recognizing individual achievements, and providing psychological support are considered important means of strengthening motivation.

Methodology. The present study aims to examine the pedagogical and psychological characteristics of developing motivation for sports activities among students. A comprehensive set of both general and specialized scientific research methods was employed throughout the study. The research methodology was designed in accordance with the theoretical foundations of sports pedagogy and educational psychology, and it took into account the actual conditions of the sports-education process within higher education institutions. The methodological framework was developed as a coherent and systematic approach, allowing for an in-depth analysis of students' attitudes toward sports activities, their needs, interests, and motivational states. This approach ensures the integration of pedagogical interventions with psychological mechanisms, providing a robust basis for understanding and enhancing motivation in the context of student sports engagement.

The methodological foundation of the study was based on the integration of person-centered, activity-based, and systemic approaches. The person-centered approach emphasizes taking into account the individual psychological characteristics, interests, and needs of each student. The activity-based approach interprets sports activities as an essential means of personal development, substantiating that motivation is formed and developed precisely through the process of active engagement. The systemic approach, in turn, allows for the examination of the process of developing motivation for sports activities in the context of the interrelation between pedagogical, psychological, and social factors.

The research design included descriptive, comparative, and experimental stages. At the first stage, diagnostic studies were conducted to identify the current state of students' motivation toward sports activities. During this stage, students' attitudes toward physical training, their level of participation, and the predominance of intrinsic and extrinsic motives were examined. At the second stage, pedagogical and psychological intervention tools aimed at developing motivation for sports activities were designed and implemented in practice. The third stage involved analyzing and summarizing the effectiveness of the applied methods.

The participants of the study were students from various courses enrolled in higher education institutions. During the selection process, factors such as students' age, gender, level of engagement in sports, and health status were taken into account. The participating students were conditionally divided into control and experimental groups. While the control group followed traditional physical education classes, the experimental group systematically applied pedagogical and psychological approaches aimed at developing motivation for sports activities.

During the research process, a range of empirical methods was employed to collect data, including questionnaires, tests, interviews, observations, and pedagogical experiments. The questionnaire method was used to identify students' attitudes toward sports activities,

their interests, and motives. The testing methods allowed for the examination of the intrinsic and extrinsic components of sports motivation, as well as students' levels of self-assessment. The interview method provided an opportunity for an in-depth analysis of students' subjective perspectives and emotional responses regarding sports activities.

The observation method was employed to determine students' activity levels, participation, and emotional states during sports sessions. Observations were conducted systematically and in a planned manner, recording each student's behavior in sports activities, participation in team tasks, and initiative. This method proved essential for assessing students' genuine attitudes toward sports activities.

The primary purpose of the pedagogical experiment method was to evaluate the effectiveness of intervention tools aimed at developing motivation for sports activities. During the experiment, the content of physical training sessions was revised, enriched with motivational elements, and adapted to students' individual characteristics. Competitive elements, team games, incentive mechanisms, and reflective analysis techniques were extensively utilized throughout the training process.

The pedagogical and psychological intervention tools employed in the study encompassed the following main directions: explanatory activities aimed at understanding the personal significance of sports, creating a positive emotional environment, organizing situations of success, and recognizing individual achievements. These tools served to foster a positive attitude toward sports activities among students and to activate intrinsic motivation.

During the data processing and analysis phase, both quantitative and qualitative analytical methods were applied. Quantitative analysis allowed for a statistical evaluation of changes in the level of sports motivation and the identification of differences between groups. Qualitative analysis, in turn, enabled the summarization of interview and observation results and the examination of students' subjective experiences. The integration of these two approaches ensured the reliability and validity of the research findings.

To ensure the reliability and validity of the study, the convergence of multiple methods and repeated verification of results were implemented. Throughout the research process, ethical standards were strictly observed, with participants' voluntary consent and the confidentiality of personal data fully ensured. The purpose and objectives of the study were explained to the students, and their informed consent was obtained.

This methodological approach allowed for a comprehensive examination of the process of developing motivation for sports activities. The employed research methods provided sufficient empirical data to identify changes in students' attitudes toward sports activities, evaluate the effectiveness of pedagogical and psychological intervention tools, and draw scientifically grounded conclusions. As a result, the methodology served as a solid foundation for subsequent scientific analyses and practical recommendations aimed at enhancing students' motivation for sports activities.

Results. The results of the study demonstrated that when the process of developing motivation for sports

activities is organized based on pedagogical and psychological approaches, significant positive changes occur. Diagnostic analyses conducted at the initial stage of the study revealed that students' attitudes toward sports activities were heterogeneous, with their motivation levels primarily dependent on external factors. For the majority of students, participation in physical training was perceived as a compulsory requirement, while intrinsic interest and personal needs were insufficiently developed.

The initial findings indicated that low to moderate levels of motivation toward sports activities predominated among students. In particular, among senior students, the high academic workload and limited time contributed to a noticeable decline in interest in sports sessions. At the same time, students who had previously engaged in regular sports activities exhibited relatively higher levels of intrinsic motivation. This observation highlights that prior experience in sports plays a significant role in the formation of motivation.

During the pedagogical experiment phase, the experimental group was provided with specialized pedagogical and psychological interventions aimed at developing motivation for sports activities. The training sessions were organized in an engaging, emotionally enriched manner and adapted to students' individual characteristics. As a result, students in the experimental group demonstrated a significant increase in participation and activity levels during sports sessions. They began to perceive sports not only as a means of physical preparation but also as an opportunity to reduce stress, enhance social interaction, and express themselves.

Post-intervention diagnostic assessments revealed significant differences between the control and experimental groups. While the control group showed only minor changes in motivation levels, the experimental group exhibited a marked increase in intrinsic motivation. Positive dynamics were particularly evident in indicators such as enjoyment of sports activities, the need for personal development, and a sense of responsibility for one's own health.

The findings indicate that sports sessions organized based on pedagogical and psychological approaches fundamentally changed students' attitudes toward sports activities. Students began to perceive sports as a personal need rather than a compulsory requirement. This demonstrates the critical role of such approaches in ensuring continuity in participation and the formation of stable motivation.

Moreover, the results confirmed that the increase in motivation for sports activities positively affected students' overall psychological well-being. Students in the experimental group showed enhanced self-confidence, improved emotional stability, and increased social activity. These outcomes further illustrate that developing motivation for sports activities contributes to comprehensive personal development.

The study also revealed that the pedagogical skill of coaches and teachers plays a particularly important role in developing motivation. An individualized approach, positive evaluation, and psychological support directly influenced the stable growth of motivation. When these factors were incorporated into training, students

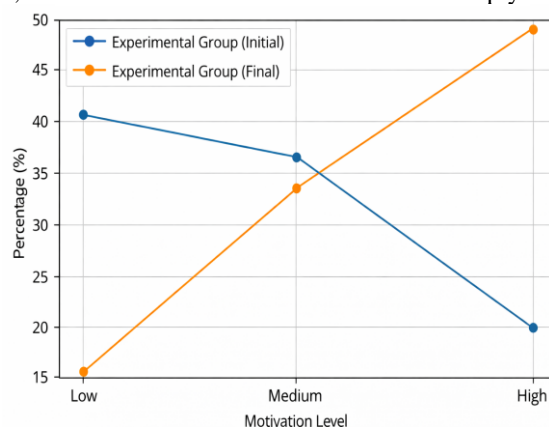
demonstrated a high sense of responsibility and genuine interest in sports activities.

Overall, the results of the study confirmed the effectiveness of the pedagogical and psychological system designed to develop motivation for sports activities. The obtained data have significant scientific and practical implications for improving the sports-education process, strengthening students' attitudes toward a healthy lifestyle, and fostering sustained interest in sports activities.

Table 1. Changes in the Level of Students' Motivation for Sports Activities (%)

Motivation Level	Experimental Group (Initial)	Experimental Group (Final)	Control Group (Initial)	Control Group (Final)
Low	42 %	14 %	40 %	35 %
Medium	38 %	36 %	41 %	43 %
High	20 %	50 %	19 %	22 %

Note: As shown in the table, the experimental group demonstrated a significant increase in high motivation levels, while low motivation levels decreased sharply.

Figure 1. Dynamics of Students' Motivation Levels for Sports Activities

Discussion. The analysis of the study results indicates that the process of developing motivation for sports activities among students is complex and multifactorial, requiring the integrated application of pedagogical and psychological interventions. The obtained empirical evidence confirms that merely organizational or compulsory measures are insufficient to change attitudes toward sports; pedagogical approaches that take into account individuals' intrinsic needs and psychological states play a crucial role.

One of the key findings of the study was that, at the initial stage, students' engagement in sports activities was largely driven by external motives. This observation aligns with general trends reported in numerous studies. Students participated in sports sessions primarily to obtain grades, fulfill curriculum requirements, or comply with teacher directives. Such external motivation tends to be short-term and does not foster sustainable interest in sports activities. The study highlighted the importance of pedagogical and psychological mechanisms aimed specifically at enhancing intrinsic motivation as a solution to this issue.

The results demonstrated that the specialized approaches applied in the experimental group effectively fostered positive emotional attitudes toward sports activities. Students' enjoyment of sports sessions, increased

awareness of their physical capabilities, and heightened need for personal development contributed to the strengthening of intrinsic motivation. This finding reinforces psychological theories asserting that the stability of motivation is directly related to the meaning an individual derives from their activity.

Conclusion. The results of this study indicate that the process of developing motivation for sports activities among students requires the integrated functioning of pedagogical and psychological approaches. The research revealed that students' regular participation in sports sessions largely depends on the interplay of intrinsic and extrinsic motivational factors. When intrinsic motivation is developed in accordance with students' interests, needs, and

personal goals, the personal significance of sports increases, and it occupies a stable place in their lifestyle. At the same time, extrinsic motivators – such as assessment, incentives, and social recognition – play an important role in initially activating motivation, but the predominance of intrinsic motivation is necessary to foster sustained interest.

Additionally, the study confirmed the importance of individualized approaches, psychological support, creation of success experiences, and the establishment of a positive environment in developing motivation for sports activities. These conclusions provide a solid scientific basis for designing practical recommendations and implementing strategies to promote a healthy lifestyle among students in higher education.

References

1. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. – New York: W.H. Freeman. 1997.
2. Deci E.L., Ryan R.M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 2000. 55(1). – P. 68-78.
3. Vygotsky L.S. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Ekkekakis P. Conceptualizing the psychology of exercise motivation. // *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 2009. 31(3). – P. 329-351.
5. Pinder R.A., Hodge K. *Motivation in sport: Theory and practice*. – London: «Routledge», 2018.
6. Gill D.L., Williams L. *Psychological dynamics of sport and exercise*. – Champaign, IL: «Human Kinetics», 2018. – P. 480.

TALABALARNING O‘ZINI ANGLASHI PROFESSIONAL RIVOJLANISHNING OMILI SIFATIDA

Dawkeeva Aydin Oralbaevna – *psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent*

adawkeeva@mail.ru

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

САМОСОЗНАНИЕ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Даукеева Айдын Оралбаевна – *доктор психологических наук (DSc), доцент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

STUDENTS' SELF-AWARENESS AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Daukeeva Aidyn Oralbaevna – *Doctor of Psychological Science (DSc), Associate Professor*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: pedagog, o‘zini anglash, o‘ziga ishonch, o‘z-o‘zini tahlil qilish, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘zini o‘zi himoyalash.

Rezyume. Bu maqalada o‘ziga ishonchning asosiy psixologik asosi, shaxsning o‘z kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, o‘ziga xos qobiliyatlarini aniqlay olishi haqida ilmiy-nazariy ma’lumotlar berilgan.

Ключевые слова: педагог, уверенность в себе, лобная доля, самоконтроль, самозащита, самосознание.

Резюме. В данной статье даются научно-теоретические сведения о цели, мироощущении, переживаниях, изменении ситуации и новом формировании личности в развитии уверенности в себе будущих педагогов.

Key words: educator, self-confidence, frontal lobe, self-control, self-defense, self-awareness.

Summary. This article provides scientific and theoretical information about the goal, worldview, experiences, change of situation and new formation of personality in the development of self-confidence of future teachers.

Kirish. O‘ziga ishonchni rivojlantirish tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlashga qaratilgan bir qator ta’riflar mavjud. Jumladan, katta rus ensiklopediyasida o‘ziga ishonchni rivojlantirish deganda shaxsning o‘z xulq-atvori, fikrlari va hissiyotlarini ongli nazorat qilishi, boshqarishi va o‘z faoliyatini rejalashtirishi tushuniladi [1]. O‘ziga ishonchni rivojlantirish o‘z fikrlarini ongli ravishda o‘zgartirish, salbiy xatti-harakatlarning oldini olish imkonini beradi. Keltirilgan ta’rifdan ko‘rishimiz mumkinki, o‘ziga ishonchni rivojlantirishda onglilik, o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati va rejalashtira olish funksiyalariga alohida e’tibor berilgan. Shuningdek, shaxsning xulq-atvori, qarashlari, hissiyotlari hamda faoliyat jarayonida o‘ziga ishonchni rivojlantirishning mavjud bo‘lishi e’tirof etiladi.

E.B.Sagarelli birinchilardan bo‘lib, sport sohasida o‘ziga ishonchni rivojlantirish muammosini tadqiq etgan va nazorat qiluvchi psixik jarayonlar nazariyasini yaratishga harakat qilgan. Tadqiqotchi nazorat jarayonlarining to‘rtta fazasini ajratib ko‘rsatadi:

1. Ma’lumotli – undovchi.
2. Dastlabki – yaratuvchi.
3. Markaziy – rad etuvchi.
4. Yakunlovchi – qayta quruvchi [1].

E.B.Sagarellining fikricha, shaxsni nazorat qiluvchi harakatlarga psixik faoliyatning amaldagi adekvatlik bilan bo‘lgan munosabat undaydi. Demak, birinchi faza o‘ziga ishonchni rivojlantirishga bo‘lgan dastlabki bosqichdir. Xatti-harakatni nazorat qilishning dastlabki yaratuvchi fazasi aks ettirilgan va amaldagi holatning o‘zaro muvofiqligida namoyon bo‘ladi. Uchinchisi, markaziy – rad etuvchi faza bo‘lib, unda ob’ektiv konstatatsiya tugallanadi, qolaversa, nazorat qilinayotgan xatti-harakatlarning o‘zaro muvofiqligi tasdiqlanadi yoki amaliyot bilan aks ettirilgan vaziyat orasidagi farqning mavjudligi yoki ular orasidagi adekvatlikning yo‘qligi kuzatiladi. Yakunlovchi fazada korreksiyalash, “noto‘g‘ri aks ettirilgan” voqelikni to‘g‘rilash ishlari amalga oshiriladi.

Asosiy qism. E.B.Sagarellining fikricha, har qanday xatti-harakatni nazorat qilish korreksiyalash bilan tugamasligi mumkin. Shu bilan birga “Nazorat qiluvchi jarayonlarni inkor etuvchi psixik jarayonlar sifatida ko‘rib

chiqish lozim, chunki mana shu jarayonlar vositasida shaxs psixik faoliyatidagi noadekvat xatti-harakatlar ta’sirini bekor qiladi”. Boshqa tomondan esa “... nazorat inson psixik faoliyatining yakuniy qismi bo‘lib, doimo barcha psixik jarayonlar shu bilan birga obyektiv reallikka mos kelmaydigan tafakkur jarayonlarining inkor etilishi, bekor qilinishi va to‘g‘rilanishida ishtirok etadi”. Keltirilgan fikrlardan ko‘rishimiz mumkinki, E.B.Sagarelli o‘ziga ishonchni rivojlantirishning imperativ funksiyasi mohiyatini ochib berdi. Ayniqsa, o‘ziga ishonchni rivojlantirishni fazalarga ajratib ko‘rsatish orqali ularning mazmun-mohiyatini hamda amalga oshirish mexanizmlarini asoslab berishga harakat qildi. Shuningdek, xatti-harakatlar va psixik jarayonlardagi o‘ziga ishonchni rivojlantirishning o‘ziga xosliklarini ochib berishga muvaffaq bo‘ldi [1].

Bizning fikrimizcha, o‘ziga ishonch hissi pedagogik faoliyatda asosiy motivatsion omillardan biridir. O‘ziga ishonch shaxsning o‘z salohiyatiga ishonish va ishlarida muvaffaqiyatga erishish qobiliyatidir. Pedagogning o‘ziga bo‘lgan ishonchi uning o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilishiga yordam beradi. Ushbu sifat pedagogning darslarni samarali tashkil etishiga va murakkab vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. O‘ziga ishonch rivojlangan pedagoglar o‘quvchilarda ham ijobiy kayfiyat va o‘ziga ishonchni shakllantiradi. O‘z-o‘ziga ishonch hissi pedagoglarda stressli vaziyatlarda xotirjam bo‘lish imkonini beradi. Shuningdek, o‘ziga ishonch pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga va innovatsiyalarni joriy qilishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. O‘ziga ishonchni oshirish pedagogik jarayonlarda yuqori natijalarga erishish uchun muhim hisoblanadi.

O‘z o‘zini anglash, o‘zidagi o‘sha jamiyat normalariga to‘g‘ri kelmaydigan, no‘maqul sifatlarni anglamaslikka, ularni “yashirishga” harakat qilish, o‘z navbatida o‘ziga ishonchni rivojlantirishda ma’lum bir to‘siqlarni keltirib chiqarishi mumkin (bu fikr avstriyalik olim Z.Freyd nazariyasiga ham mos keladi). Bu esa har bir shaxsdagi o‘z shaxsiyatini o‘ziga xos himoya qilish mexanizmidir. Bunday himoya mexanizmi shaxsni ko‘pincha salbiy munosabatlardan saqlaydi va emotsional holatlarda nazorat qilishda yordam beradi [2].

Xorij olimlari tomonidan mazkur muammoga oid ilmiy-nazariy yondashuvlarni tahlil qilish, shaxsning biologik asosidan ajratilgan holda yoki individual o'zini o'zi boshqarishni tadqiq qilishga yordam beradi.

Shuningdek, o'ziga ishonchni rivojlantirish va umuman talaba shaxsiyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Psixoanaliz vakillari (A.Adler, Z.Freyd, K.Xorni, K.Yung va boshqalar) o'ziga ishonchni rivojlantirishmuammosini bilvosita, psixologik himoya mexanizmi omillari orqali ko'rib chiqadilar. Bu esa shaxsni himoya qilish uchun ma'sul bo'lgan har qanday kognitiv operatsiyalarning shakllanishini ta'minlaydi [2].

Kognitivizm tarafdorlari (M.Arnold, J.Kelli, L.Kolberg, R.Lazarus, J.Piaje va boshqalar) kognitiv jarayonlar inson xatti-harakatlarini boshqarishda muhim rol o'ynaydi, deya takidlaydilar.

Ta'kidlashimizcha, pedagoglar bir-biri bilan tajriba almashish orqali o'z salohiyatlarini yanada kengaytirishlari mumkin. O'ziga ishonch hissi rivojlangan pedagoglar boshqalar bilan hamkorlikda ishlashga tayyor bo'ladilar. Hamkorlik pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini boyitishga yordam beradi va ularning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlaydi. O'ziga ishonch hissi bilan pedagoglar murakkab vaziyatlarda boshqalardan yordam so'rashga tayyor bo'ladi. Bu jarayon o'zaro ishonchni mustahkamlaydi va jamoaviy ishlashni kuchaytiradi. Shuningdek, o'ziga ishonch bilan pedagoglar yangi metodlarni qo'llashda dadil qarorlar qabul qilishadi. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi.

Gumanistik psixologiya vakillari (F.Barron, A.Maslou, R.May, K.Rodgers, V.Frankl va boshqalar) va ularning izdoshlari o'zini o'zi boshqarishni o'zlarining jamiyat hayoti doirasida jismoniy omon qolish va moslashish ta'minlanadigan jarayon sifatida tushunadilar. Bu jarayon shaxsning o'z o'zini anglashiga yordam beradigan o'zlarining qadriyatlarini va mezonlari bilan boshqariladigan shaxsning barcha faolligi va kreativlik kuchini sarf qiladi deya takidlaydilar.

O'zini anglash – shaxsning o'z qobiliyatlarini, cheklovlarini va imkoniyatlarini anglash darajasi. C.Rogers o'zining "O'zini anglash" nazariyasida shaxsning o'ziga nisbatan fikrlarini qanday aniqlashini va bu anglashning ishonchni qanday shakllantirishi haqida so'z yuritadi. Rogersning fikricha, o'zini anglash va to'g'ri o'z-o'zini baholash orqali shaxs o'ziga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi. O'zini anglash o'z-o'zini baholash bilan chambarchas bog'liqdir. G.Herbert Mead asarida shaxsning o'zini anglashini ijtimoiy interaktsiyalar orqali shakllanishini tushuntiradi. Meadning nazariyasi bo'yicha, shaxsning o'zini anglash jarayoni jamiyat bilan o'zaro aloqalar orqali rivojlanadi. Bo'lajak pedagoglarning o'zini anglash darajasi ularning professional rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. E.Shcherbatykh asarida bo'lajak pedagoglarning o'zini anglash va professional ko'nikmalarni rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. Shcherbatykh bo'lajak pedagoglarning o'zini anglash darajasining ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

O'zini anglash shaxsning o'ziga ishonchini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik va pedagogik jihatdan, o'zini anglashning shakllanishi va rivojlanishi bo'lajak pedagoglarning ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zini anglashni rivojlantirish uchun maxsus strategiyalar, refleksiya va mentorlik dasturlari qo'llanilishi mumkin. Ushbu nazariyalar va amaliy tavsiyalar bo'lajak pedagoglarning o'ziga ishonchini oshirish va professional rivojlanishni yaxshilashda yordam beradi.

J.Henley [5] asarida stressning diqqat va xotiraga ta'sirini o'rgangan. Henley stressning kognitiv funksiyalarni qanday pasaytirishi va muammolarni hal qilish qobiliyatini kamaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Stress bo'lajak pedagoglarning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. J.Greenberg asarida stressning o'qituvchilarning professional faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rgangan. Greenberg, stress yuqori darajadagi motivatsiyani pasaytirishi, dars jarayonida diqqatni kamaytirishi va pedagogik samaradorlikni pasaytirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Stress bo'lajak pedagoglarning bo'lajak bo'lajak pedagoglar bilan muloqotiga ta'sir qiladi.

E.Orlova asarida stressning bo'lajak pedagoglarning bo'lajak bo'lajak pedagoglar bilan muloqotiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Orlovaning tadqiqotlari stressning bo'lajak pedagoglarning bo'lajak bo'lajak pedagoglar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini kamaytirishi va muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishini ko'rsatadi. Stressni boshqarish ko'nikmalari bo'lajak pedagoglarning professional faoliyatida muhim ahamiyatga ega. J.Kabat-Zinn asarida stressni boshqarishning mindfulness (e'tiborli bo'lish) metodlarini tavsiya qiladi. Kabat-Zinn stressni boshqarish va salomatlikni saqlash uchun mindfulness texnikalarini ishlatishni ta'kidlaydi. Stress bo'lajak pedagoglarning professional faoliyatiga va shaxsiy salomatligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Stressning psixologik va pedagogik ta'sirini tushunish, o'ziga ishonchni rivojlantirish va samarali pedagogik faoliyatni davom ettirish uchun muhimdir. Stressni boshqarish strategiyalari, mindfulness texnikalari va professional rivojlanish dasturlari stressni kamaytirishga va bo'lajak pedagoglarning salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa. Bizning fikrimizcha, o'ziga ishonchni rivojlantirishda pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagoglar o'z bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashadi. O'z kasbiy salohiyatiga ishonadigan pedagoglar o'quvchilarga yuqori darajadagi ta'lim berishga qodir bo'ladi. Bo'lajak pedagoglar kasbiy tayyorgarlik davomida o'ziga ishonchni oshiruvchi ko'nikmalarni egallashlari lozim. O'ziga ishonch hissi pedagoglarga murakkab vaziyatlarda stressni boshqarishga yordam beradi. Pedagoglar kasbiy tayyorgarlik orqali o'zlarining zaif tomonlarini yaxshiroq anglaydilar va ularni rivojlantirishga intilishadi. Kasbiy tayyorgarlikda o'ziga ishonchni oshirish pedagoglarning motivatsiyasini va ta'lim sifatini yaxshilaydi. Shu bilan birga, o'ziga ishonchni rivojlantirish kasbiy muvaffaqiyatlarning asosi hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Цагарелли Е.Б. Личностные детерминанты неравновесных психических состояний [Текст]. // Дисс. канд. психол. наук. – Казань: 2003.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – Москва: «Наша», 1991.
3. Ansbacher H.L. Alfred Adler's Influence on The Three Leading Cofounders of Humanistic Psychology. // Journal of Humanistic Psychology, September 1990, 30. – P. 45-53.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Москва: «Флинта», 2006.
5. Henley J. Stress and cognitive function. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

UDK: 796.015.3:159.944.4:159.942

YUQORI DARAJADAGI SPORTCHILARDA PSIXOLOGIK STRESS, UNING DETERMINANTLARI VA EMOTSIONAL REGULYATSIYA MEKANIZMLARINING KOMPLEKS TAHLILI

Eshnazarova Farida Jo'raqulovna – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori

faridaeshnazarova4@gmail.com

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СТРЕССА У СПОРТСМЕНОВ ВЫСОКОЙ КВАЛИФИКАЦИИ, ЕГО ДЕТЕРМИНАНТ И МЕХАНИЗМОВ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ РЕГУЛЯЦИИ

Эшназарова Фарида Джуракуловна – доктор философии философских наук

Самаркандский филиал института переподготовки и повышения квалификации специалистов в области физического воспитания и спорта

A COMPLEX ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL STRESS IN ELITE ATHLETES, ITS DETERMINANTS, AND MECHANISMS OF EMOTIONAL REGULATION

Eshnazarova Farida Juraqulovna – Doctor of Philosophy in Philosophical Science

Samarkand Branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports

Tayanch so'zlar: sport psixologiyasi, psixologik stress, elita sport, emotsional regulyatsiya, musobaqa bosimi, stress determinantlari, psixologik moslashuv.

Rezyume. Ushbu maqolada yuqori darajadagi sportchilarda psixologik stressning mohiyati, uning asosiy determinantlari va emotsional regulyatsiya mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilindi. Tahlil natijasida stressning individual-psixologik, faoliyatiy, ijtimoiy-tashkiliy hamda professional-identik omillar bilan bog'liq holda shakllanishi asoslab berildi. Shuningdek, kognitiv qayta baholash, diqqatni boshqarish, fiziologik o'zini tartibga solish va konstruktiv ichki dialog sportchi barqarorligini ta'minlovchi muhim mexanizmlar sifatida ko'rsatildi. Maqola xulosalari sportchilar bilan olib boriladigan psixologik tayyorgarlik dasturlarini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Ключевые слова: психология спорта, психологический стресс, элитный спорт, эмоциональная регуляция, соревновательное давление, детерминанты стресса, психологическая адаптация.

Резюме. В данной статье комплексно проанализированы сущность психологического стресса у спортсменов высокой квалификации, его основные детерминанты и механизмы эмоциональной регуляции. Обосновано, что стресс формируется под влиянием индивидуально-психологических, деятельностных, социально-организационных и профессионально-идентификационных факторов. Показано, что когнитивная переоценка, управление вниманием, физиологическая саморегуляция и конструктивный внутренний диалог выступают важнейшими механизмами обеспечения устойчивости спортсмена. Выводы статьи имеют практическое значение для совершенствования программ психологической подготовки спортсменов.

Key words: sport psychology, psychological stress, elite sport, emotional regulation, competitive pressure, stress determinants, psychological adaptation.

Summary. This article presents a complex analysis of psychological stress in elite athletes, its major determinants, and the mechanisms of emotional regulation. The study shows that stress in high-performance sport emerges through the interaction of individual psychological, activity-related, socio-organizational, and professional identity factors. Cognitive reappraisal, attentional control, physiological self-regulation, and constructive self-talk are identified as key mechanisms that support athletic stability and performance. The conclusions may be used to improve psychological preparation programs for elite athletes.

Kirish. Yuqori darajadagi sportchilarning faoliyati nafaqat jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik mukammallik va funksional imkoniyatlar bilan, balki murakkab psixologik omillar bilan ham belgilanadi. Ayniqsa, katta natija uchun kurash, doimiy seleksiya, ommaviy axborot vositalari bosimi, murabbiy va federatsiya kutishlari, ichki perfektsionizm hamda muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv sportchi ruhiyatiga sezilarli darajada yuklama beradi. Shu sababli yuqori malakali sportchilarda psixologik stress muammosi sport psixologiyasining eng dolzarb masalalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Stressning o'zi har doim ham salbiy hodisa emas. Ayrim hollarda u mobilizatsion kuchga ega bo'lib, diqqati, motivatsiya va jangovar tayyorgarlikni oshiradi. Biroq stress haddan tashqari kuchaysa yoki uzoq davom etsa, u emotsional beqarorlik, qaror qabul qilishdagi xatolar, o'ziga ishonchning pasayishi, diqqatsizlik, tiklanishning sekinlashuvi va natijada sport faoliyati samaradorligining susayishiga olib keladi [1, 3].

Sportchining stressga munosabati bevosita tashqi vaziyat bilan emas, balki ushbu vaziyatni qanday baholashi bilan chambarchas bog'liq. Kognitiv baholash nazariyasiga ko'ra, bir xil musobaqa sharoiti turli sportchilar tomonidan mutlaqo turlicha qabul qilinishi mumkin: biri uni imkoniyat deb ko'rsa, boshqasi xavf sifatida idrok etadi [1]. Ana shu farq emotsional reaksiyaning intensivligi, psixofiziologik safarbarlik darajasi va xulq-atvor strategiyalarini belgilaydi. Shuningdek, zamonaviy sport muhitida stressning manbalari faqat musobaqa lahzalari bilan cheklanib qolmaydi. Trening yuklamasining ko'pligi, jarohat xavfi, reabilitatsiya, shaxsiy hayot va sport karerasini muvozanatlashtirish, ijtimoiy tarmoqlardagi jamoatchilik fikri va ichki jamoaviy munosabatlar ham stress tizimini murakkablashtiradi [4,5].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, sport psixologiyasi, stress psixologiyasi va emotsional regulyatsiya bo'yicha ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish asosida tayyorlandi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, kontent tahlil, qiyosiy tahlil, konseptual sintez hamda interpretativ umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Avvalo, psixologik stressning nazariy asoslari ko'rib chiqildi; so'ng stress determinantlari ichki va tashqi omillar kesimida guruhlashtirildi; keyingi bosqichda elita sportchilarda emotsional regulatsiya mexanizmlarining funksional xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, sport faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi emotsional boshqaruv strategiyalari adaptiv va noadaptiv shakllarga ajratilib sharhlandi [2,4]. Metodologik jihatdan maqola biopsixosozial yondashuvga tayandi. Mazkur yondashuvga ko'ra, sportchining stress holatini faqat individual temperament yoki vaziyat bosimi bilan tushuntirib bo'lmaydi; aksincha, biologik sezgirlik, psixologik tajriba, shaxsiy maqsadlar, ijtimoiy muhit, murabbiylik uslubi va sport tashkiloti madaniyati o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi. Shu sababli maqolada stress determinantlari bir yoqlama emas, balki ko'p omilli tizim sifatida tahlil qilindi.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi sportchilarda psixologik stressning determinantlarini shartli ravishda to'rt katta guruhga ajratish mumkin: individual-psixologik determinantlar, faoliyatga oid determinantlar, ijtimoiy-tashkiliy determinantlar va ekzistensial-professional determinantlar.

Birinchi guruh-individual-psixologik determinantlar sportchining temperament xususiyatlari, tashvishlanish darajasi, o'zini baholash shakli, motivatsion yo'nalishi, perfektsionizm, nazorat lokusi va kognitiv uslubi bilan bog'liq. Masalan, natijaga haddan tashqari bog'langan, xatoga nisbatan intolerant va doim mukammallikni kutadigan sportchilarda stress reaksiyasi kuchliroq bo'ladi. Bunday sportchilar ko'pincha kichik kamchilikni ham umumiy muvaffaqiyatsizlik belgisi sifatida baholaydi. Oqibatda emotsional zo'riqish kuchayib, musobaqa vaziyatida fikrlash torayadi, e'tibor selektivligi buziladi va ijro sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, o'zini yetarlicha qabul qila oladigan, xatoni rivojlanish manbai sifatida ko'ra oladigan sportchilar stressni nazorat qilinadigan holat sifatida qabul qilishga moyil bo'ladi [1, 6].

Ikkinchi guruh-faoliyatga oid determinantlar-sportning turi, musobaqa formati, natijaning baholanish shakli, raqobat darajasi va jismoniy yuklama bilan aloqador. Individual sport turlarida natija ko'proq sportchining shaxsiy mas'uliyati sifatida qabul qilinadi, shu sababli xato uchun ichki ayblov hissi kuchli bo'lishi mumkin. Jamoaviy sportda esa stressning xarakteri murakkabroq: unda individual xato, jamoaviy dinamika, ijtimoiy taqqoslash va jamoa ichidagi rol noaniqligi bir paytning o'zida ishlaydi. Shuningdek, final bosqichlari, saralash musobaqalari, rekord kutilyotgan chiqishlar yoki vatanni xalqaro maydonda himoya qilish bilan bog'liq holatlar stressning intensivligini oshiradi. Musobaqaning kutilmagan ssenariysi-hakam qarori, ob-havo, jihozidagi muammo, raqibning noodatiy taktikasi-emotsional tizimning tez moslashuvchanligini talab qiladi [3,5].

Uchinchi guruh-ijtimoiy-tashkiliy determinantlar murabbiy bilan munosabat, jamoa muhiti, sport tashkilotidagi boshqaruv madaniyati, ota-ona yoki homiy kutishlari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar bosimi bilan bog'liq. Tashkiliy noaniqlik, adolatsiz tanlov, kommunikatsiyadagi sovuqlik yoki murabbiy tomonidan

faqat natijaga yo'naltirilgan qattiq baholash sportchining ichki xavfsizlik hissini susaytiradi. Bu esa stressni faqat musobaqa oldidan emas, mashg'ulot jarayonining o'zida ham doimiy fon holatiga aylantirishi mumkin. Ayrim sportchilarda "doim kuzatuv ostida bo'lish" hissi shakllanadi, natijada ular spontan, erkin va ijodiy o'yin namoyish eta olmaydi [4].

To'rtinchi guruhegzistensial-professional determinantlar sportchining karera davomiyligi, tan jarohatlari tarixi, sportdan keyingi hayot haqidagi noaniqlik, identiklikning faqat sport natijasi bilan bog'lanib qolishi kabi omillarni qamrab oladi. Yuqori darajadagi sportchilarning ayrimlarida "men kimman?" degan savol "men yutganimda qadrlil, yutqazganimda qadrsizman" degan xavfli ichki formula bilan almashinadi. Bunday shaxsiy identiklik konstruksiyasi yirik musobaqalar arafasida o'ta kuchli psixologik bosimni yuzaga keltiradi. Chunki natija shaxsiy qadr-qimmat mezoniga aylanadi. Bu holat emotsional charchash, depersonalizatsiya, motivatsion pasayish va hatto sportdan ketish niyatini kuchaytirishi mumkin [7].

Muhokama. Olingan nazariy xulosalar shuni ko'rsatadiki, elita sportchining stress tajribasi oddiy "tashvish" yoki "hayajon" tushunchasidan ancha kengdir. U ko'p darajali tizim bo'lib, unda kognitiv baholash, emotsional reaksiya, fiziologik safarbarlik, ijtimoiy kontekst va professional identiklik o'zaro qorishib ketadi. Shu sababli yuqori natija ko'rsatadigan sportchi albatta stressni kam his qiladigan sportchi degani emas; aksincha, u stress energiyasini vazifaga mos ravishda boshqara oladigan sportchidir. Bu jihat sport psixologik tayyorgarlikni faqat "tinchlantirish" bilan bog'lash noto'g'ri ekanini ko'rsatadi. Asosiy masala stressni yo'qotish emas, balki uni funksional darajada ushlab turishdir.

Shuningdek, maqola tahlili sport amaliyotida individual psixologik yordamning o'zi yetarli emasligini ko'rsatdi. Agar murabbiylik uslubi qo'llab-quvvatlovchi bo'lmasa, jamoaviy muhitda ishonch yetishmasa, sportchi faqat natija orqali qadrlansa yoki tashkiliy tizim noaniq bo'lsa, individual regulatsiya strategiyalari cheklangan samaradorlikka ega bo'ladi. Demak, sportchining emotsional barqarorligini oshirish uchun psixologik tayyorgarlik ko'p qatlamli bo'lishi zarur: shaxsiy ko'nikmalar, murabbiy bilan kommunikatsiya, jamoa muhiti, tiklanish madaniyati va sportchi identikligini sog'lom shakllantirish bir butun tizim sifatida ko'rilishi kerak.

Bundan tashqari, zamonaviy sportda emotsional regulatsiya "zaiflikni yashirish" yoki "hissiyot ko'rsatmaslik" bilan tenglashtirilmasligi lozim. Aksincha, yuqori malakali sportchi o'z emotsiyasini anglaydigan, uni nomlay oladigan, unga mos strategiyani tanlaydigan va vaziyat talabiga qarab psixologik holatini qayta tashkil qila oladigan subyektdir. Shu ma'noda emotsional regulatsiya professional kompetensiyaga aylanadi. Bu kompetensiya tug'ma emas; u maqsadli psixologik tayyorgarlik, refleksiya, tajriba va tizimli qo'llab-quvvatlash orqali shakllanadi [10].

Xulosa. Yuqori darajadagi sportchilarda psixologik stress sport faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning shakllanishi individual, faoliyat, ijtimoiy-tashkiliy va ekzistensial determinantlarning murakkab o'zaro ta'siri asosida yuz beradi. Stressning sport natijasiga ta'siri uning mavjudligi bilan emas, balki sportchi tomonidan qanday

baholanishi va boshqarilishi bilan belgilanadi. Shu bois musobaqa bosimini to'liq yo'qotishga urinishdan ko'ra, uni funksional boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimroqdir.

Emotsional regulyatsiyaning samarali mexanizmlari sifatida kognitiv qayta baholash, diqqatni boshqarish, fiziologik o'zini tartibga solish, konstruktiv ichki dialog va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan oqilona foydalanish alohida

ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlar sportchining nafaqat emotsional barqarorligini, balki musobaqadagi texnik-taktik aniqligi, qaror qabul qilish tezligi va tiklanish sifatini ham yaxshilaydi. Shu asosda sportchilar bilan ishlashda psixologik tayyorgarlik dasturlari differensial, tizimli va uzoq muddatli bo'lishi, murabbiylar esa emotsional regulyatsiyani sport mahoratining tarkibiy elementi sifatida qabul qilishi zarur.

Adabiyotlar

1. Lazarus R.S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company, 1984.
2. Gross J.J. The emerging field of emotion regulation: An integrative review // *Review of General Psychology*. 1998. Vol. 2. No. 3. – P. 271–299.
3. Hanin Y.L. *Emotions in Sport*. Champaign, IL: Human Kinetics, 2000.
4. Arnold R., Fletcher D. A research synthesis and taxonomic classification of the organizational stressors encountered by sport performers // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. 2012. Vol. 34. No. 3. – P. 397–429.
5. Fletcher D., Sarkar M. A grounded theory of psychological resilience in Olympic champions // *Psychology of Sport and Exercise*. 2012. Vol. 13. No. 5. – P. 669–678.
6. Jones G., Hanton S., Connaughton D. What is this thing called mental toughness? An investigation of elite sport performers. // *Journal of Applied Sport Psychology*. 2002. Vol. 14. No. 3. – P. 205–218.
7. Gucciardi D.F., Hanton S., Gordon S., Mallett C.J., Temby P. The concept of mental toughness: Tests of dimensionality, nomological network, and traitness // *Journal of Personality*. 2015. Vol. 83. No. 1. – P. 26–44.
8. Birrer D., Röthlin P., Morgan G. Mindfulness to enhance athletic performance: Theoretical considerations and possible impact mechanisms. // *Mindfulness*. 2012. Vol. 3. No. 3. – P. 235–246.
9. Nicholls A.R., Taylor N.J., Carroll S., Perry J.L. The development of a new sport-specific classification of coping and a meta-analysis of the relationship between different coping strategies and moderators on sporting outcomes. // *Frontiers in Psychology*. 2016. Vol. 7. Article 1674.
10. Laborde S., Dosseville F., Allen M.S. Emotional intelligence in sport and exercise: A systematic review. // *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*. 2016. Vol. 26. No. 8. – P. 862–874.

**ÓSPIRIMLERDE SHAXSLAR ARALÍQ QARIM-QATNASTÍ QÁLIPILESTIRIWDE
PSIXOLOGİYALÍQ TRENING**

Klicheva Zulfiya Polatovna – psixologiya ilimleri doktori (DSc), professor

klichevazulfiya6969@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ ПО ФОРМИРОВАНИЮ У ПОДРОСТКОВ
МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Клычева Зульфия Полатовна – доктор психологических наук (DSc), профессор

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**PSYCHOLOGICAL TRAINING ON THE FORMATION OF INTERPERSONAL
RELATIONSHIPS IN ADOLESCENTS**

Klycheva Zulfiya Polatovna – Doctor of Psychological Science (DSc), professor

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: psixologik trening, shaxs, shaxslararo munosabatlar, munosabat, oʻquvchilar shaxsining kommunikativ sifatleri.

Rezyume. Ushbu maqolada muloqot muammolarini oʻrganishda rus psixologlarining tadqiqot ishlarining ahamiyati haqida, oʻquvchilar bilan psixologik treningni tashkil etish muammosi, shuningdek, muloqot jarayonida yuzaga keladigan shaxslararo munosabatlar boʻyicha tadqiqot natijalari berilgan.

Ключевые слова: психологический тренинг, личность, межличностные отношения, отношение, коммуникативные качества личности учащихся.

Резюме. В данной статье рассматривается важность исследований российских психологов в изучении проблем коммуникации, проблемы организации психологического тренинга с учащимися, а также результаты исследований межличностных отношений, возникающих в процессе коммуникации.

Key words: Psychological training, personality, interpersonal relationships, attitude, communicative qualities of students' personality.

Summary. This article examines the importance of Russian psychologists' research in studying communication problems, the problems of organizing psychological training with students, and the results of research on interpersonal relationships arising in the communication process.

Kirisiw. Qarim-qatnas adamnıń jámiyettegi barlıǵınıń tiykarǵı shárti bolıp esaplanadı. Ol arqalı shaxs, sana-sezim, sociallıq baylanıslar, mádeniyat, qádiriyatlar sisteması qáliplesedi.

Múnásibetke mıtájlik individ rawajlanıwınıń eń dáslepki basqışında payda boladı. Balanıń hár qanday mıtájligi áste-aqırın, rawajlanıw procesinde onıń ushın basqa adamǵa, onıń menen baylanısta bolıwǵa bolǵan mıtájlikke aylanadı. Bul talaptı qanaatlandıruw tek ǵana balanıń emes, al úlken jastaǵı adamnıń da usı basqıştaǵı baylanıstıń tiykarǵı forması bolǵan emocionallıq kontaktqa óz ara mápdar bolǵan jaǵdayda ǵana múmkin boladı. Eger balalar olarǵa qarata neytral yamasa emocional jaqtan unamsız múnásibette bolǵan úlkenler menen turaqlı baylanısta bolsa, onda balada baylanıs qábleti naduris qáliplesiwı yamasa ulıwma joǵalıwı múmkin ekenligi anıqlanǵan.

Tiykargi bulim. Qarım-qatnas mashqalaların izertlewde rus psixologlarınıń xızmeti úlken. Olardan B.F.Lomov, A.A.Bodalev, A.A.Leontev, L.P.Bueva, A.V.Petrovskiy, Ya.L.Kolominskiy, A.A.Mudrik, I.V.Dubrovina hám basqalar.

Bul izertlewlerde qarım-qatnas júdá kóp qırılı process ekenligi, onı hár qırılı ilimler hár qırılı aspektlerde úyreniwı anıqlanǵan. Qarım-qatnas hádiyesiniń bul kóp tárepliligi hám quramalılıǵı onı anıqlawǵa, túsiniktiń kólemi hám mazmunın ashıp beriwge de tásir kórsetedi.

Óspirimler hám joqarı klass oqıwshılarınıń teńlesleri hám úlkenler menen baylanısı olar shaxsınıń qáliplesiwiniń eń áhmiyetli psixologiyalıq shártlerinen biri esaplanadı. Múnásibetlerdegi sátsizlik ishki diskomfortqa alıp keledi,

olardıń turmısı hám iskerliginiń basqa tarawlarındaǵı hesh qanday joqarı kórsetkishler onıń ornın toltırıwı múmkin emes. Sonıń ushın mektep psixologı aldında óspirim hám úlken mektep jası ushın jetekshi bolǵan qatnasıq xızmetin arnawlı shólkemlestiriw hám bul xızmet ishinde balaların bir-birine, balalar hám úlkenlerge óz ara isenim, birge islesiw ortalıǵın jaratıw júdá qıyın wazıypa boladı.

Bul maqsette eń maqul qural arnawlı shólkemlestirilgen psixologiyalıq treningler bolıp, olar óz ishine bir qatar psixologiyalıq oynılar hám shıǵıwıardı aladı. Bunday treninglerdiń áhmiyeti júdá úlken. Olar oqıwshılar shaxsınıń qáliplesiwın basqarıw imkaniyatın beredi, olarda unamlı qásiyetlerdi qáliplestiriwge hám unamsız qásiyetlerdi jeńiwge járdem beredi.

Bunday sabaqlar, ádette, bunday treninglerdi shólkemlestiriw usılların iyelegen tájiriybeli psixolog yamasa pedagog basshılıǵında ótkeriledi.

Trening sabaqlarınıń baǵdarlamasın dúziwde jas ózgesheliklerin esapqa alıw kerek. Solay etip, óspirimler menen islesiwde qızıǵıwshılıqtı oyatıw hám ózine iseniwdi rawajlandırıwǵa, óz imkaniyatların, qábletlerin, minez-qulıq ózgesheliklerin, ózine isenimin, óz qádir-qımbatın seziniwın áste-aqırın túsiniwge itibar qaratıw kerek. Úlken jastaǵı óspirimler menen islesiwde tiykarǵı itibardı átiraptaǵı adamlarǵa iseniwdi rawajlandırıwǵa, shaxslar aralıq qatnasıqlardıń qatnasıq motivlerin talqılawǵa qaratıw múmkin. Joqarı klass oqıwshıları toparlarında olardıń ózleriniń tán alınıwın ańlaw, turmıstıń mánisin kóriw qábletine iye bolıw, kásiplik tańlaw hám keleshekтеgi shańaraqlıq turmıs hám basqalar mashqalalarına kóbirek itibar qaratıw múmkin.

"Qarım-qatnas" psixologiyalıq treninginiń maqseti – shaxstıń psixologiyalıq resursların, tabıslı qarım-qatnas ushın zárúr bolǵan kónlikpe hám uqıplılıqlardı, shaxstıń óz ara túsiniw, qayǵırwshılıq, sóylesiwshelik, ózine isenim sıyaqlı kommunikativlik sıpatların rawajlandırıw, sonday-aq, oqıw iskerligin tabıslı ózlestiriwge baǵdarlaw [1].

Psixologiyalıq trening ótkeriwde tómendegi qaǵıydalarǵa ámel etiw gerek.

1. Trening qatnasıwshılarınıń barlıǵı sheńber boylap, yaǵnıy betpe-bet otırıwı gerek.

2. Trening qatnasıwshılarınıń optimal sanı 10-15 oqıwshı.

3. Basqarıwshı ózin toparǵa qarama-qarsı qoymay, topardaǵı jumıs qatnasıwshılarınan biri bolıp, tapsırmalardı oqıwshı menen birgelikte orınladı, bunda óziniń kommunikativlik qábiiletlerin de úyretedi hám rawajlandıradi.

4. Sheńber boylap otırgan barlıq qatnasıwshılar hárbir sabaqta belsendi qatnasıwı, pikirlesiwı, pikir bildiriwı gerek.

5. Basqarıwshı sonday jaǵdaylardı jaratadı, bunda oqıwshılar mashqalanıń sheshimin ózleri tabıwı gerek.

6. Trening dawamında shınıǵıw hám oınlardıń orınlanıw barısın basqarıw, hár bir oqıwshınıń pikirine húrmet kórsetiw, shaxstı kemsitiwshı háreketlerdi saplastırıw gerek.

Basqarıwshı hárbir oqıwshınıń shıǵıp sóylegen sózin bárqulla xoshametlep turıwı hám olardı maqullawı, kúlimsirewi, jaqsı sózi menen xoshametlewi gerek.

7. Trening dawamında oqıwshılarǵa kúndelik jazıp barıwı usınıw etiw múmkin, sabaqtan keyin olar óz tásirlerin, is-háreketleri hám minez-qulıqları boyınsha baqlawların jazıp baradı.

8. Treningtiń hárbir qatnasıwshısı házirgi waqıtta toparda neler júz berip atırǵanlıǵı, nelerdi sezip, nelerdi bastan ótkerip atırǵanlıǵı haqqında aytıp beredi.

9. Hámme ushın áhmietli qaǵıyda: basqalardı tıńlaǵanda hám sóylegende itibarlı hám ashıq bolıwǵa háreket etiń.

10. Hár bir sabaq juwmaqlanıp atırǵanda, basqarıwshı, álbette, oqıwshılardan búgin sabaqta ne qılǵanın, ózi ushın qanday jańalıqlardı bilip alǵanın, ózinde qanday ózgerisler bolǵanın sorawı hám de úyge tapsırma beriwı gerek.

11. Sabaqlardı háptesine 2 márte 120-180 minuttan ótkeriw maqsetke muwapıq.

12. Durıs yamasa nadurıs juwaplar joq, durıs juwap-bul oqıwshılardıń pikirini bildiretuǵın juwap.

13. Sabaqlardı kimnińdur minez-qulqın talqılaw boyınsha klass saatına aylandırıwǵa bolmaydı.

14. Ózi soramasa basqa qatnasıwshınıń shıǵıp sóylewine baha beriwge bolmaydı.

15. Mumkin emes – sabaqtan tısqarında trening dawamında júz berip atırǵan waqıyalardı talqılaw.

Trening sabaqları baǵdarlaması tómendegi wazıypalardı sheshiwge qaratılmagan: oqıwshını ózin-ózi biliw quralları menen támiyinlew, shaxs sıpatında óziniń áhmiyetliligini, qádir-qımbatın qáiplestiriw, onda óziniń qádir-qımbatın bekkemlew; oqıwda, qarım-qatnasta qıyınshılıqlardı jeńip ótiw ushın isenimli minez-qulıq ushın zárúr bolǵan kónlikpe hám uqıplılıqlardı rawajlandırıw, motivaciya hám ózin-ózi tárbiyalaw hám ózin-ózi rawajlandırıwdı qáiplestiriw, shaxsıq mashqalalardı sheshiwde zárúr qurallar menen támiyinlew; fantaziya, qıyaldı rawajlandırıw [3].

Trening sabaqlarınıń baǵdarlaması úsh basqıstıan ibarat: I. baǵdarlaw (3-4-sabaq), II. Rawajlandırıwshı (9-10-sabaq), III. Proektiv (3-4-sabaq). Hár bir basqısh tómendegi baǵdarlarda islewdi názerde tutadı: 1. Isenimli minez-qulıqtıń verbal hám nonverbal formaları. 2. Qıyınshılıqlardı jeńiw hám mashqalalardı sheshiw jolları. 3. Shaxs mashqalaların sheshiw usılları. 4. Shaxstı psixologiyalıq tekseriw. 5. Ózin-ózi biliw quralları hám formaları. 6. Oqıwshınıń óziniń áhmiyetliligi, qádir-qımbatı haqqındaǵı túsiniwlerin qollap-quwatlaw hám artırıw.

Trening sabaqları oın usılları, pikir-talas usılı, súwret hám sóylew túrindegi joybarlaw usılları, psixogimnastika elementleri járdeminde ámelge asırıladi.

Nókis qalası mekteplerinde bir neshe jıllar dawamında trening sabaqların ótkeriw boyınsha bizde bar bolǵan tájiriye mektep oqıwshılarınıń jas ayırmashılıǵın esapqa alǵan halda psixologiyalıq treningler ótkeriwdiń arnawlı baǵdarlamasını islep shıǵıwǵa múmkinshilik berdi [2].

Ayırım psixologiyalıq oınlarǵa mısallar keltireyik.

"Altın sóz" oını. Barlıq oqıwshılar bir-birine qarap, dóńgelek formasında otıradi. Basqarıwshı házir bir-birimizge tek ǵana sulıw sózler aytatuǵınımızdı aytadı. Atın aytıp, sońınan oǵan sulıw sózler aytıw. Mısalı, Nargiza, sen sulıw, mehribansań, bárhama hámmege járdem bereseń. Dáslep hámme gezekpe-gezek bir oqıwshıǵa "altın" sózler, "kompliment"ler aytadı, keyin ekinshi oqıwshıǵa hám t.b. Hámme dostına maqtaw aytıp bolǵannan keyin, basqarıwshı: "Endi hár kim jaqsı sózlerdi aytqanda hám oǵan aytqanda neni sezgenin, nelerdi bastan keshirgenin aytadı" – deydi. Bul oın jaqsı keypiyattı kóteredi, trening qatnasıwshısın jáne de dos etedi, agressivlik hám dushpanlıqtı saplastıradi. Jabıq hám qatnasıqsızlar bul oınnan keyin jaqsı tárepke ózgeredi hám qatnasıqta jáne de ashıq boladı.

Shınıǵıw "Men kimmen". Óz qásiyetlerińizdi kóre biliń hám kemshiliklerińizdi kóre biliń, ózińizde tek qásiyetlerdi kóre almaysız. Bul ózin-ózi súyiwshilik. Biraq tek ǵana kemshiliklerdi kórip bolmaydı - bul da jaman. Ózindegi jaqsı nárselerdi bekkemlew gerek, kemshiliklerdi kemsitiw gerek. Insan ózin usılay tárbiyalaydı hám jetilistiredi. Óz is-háreketlerińizdi bahalay biliń. Ózińizdi hám ózgerdi túsiniwdi úyreniń. Bul sizge qátelediń aldın alıwǵa járdem beredi. Hár birine ózińiz haqqında aytıp beriń. Ózińizdiń kemshiliklerińizdi jasırmastan, kemshiliklerińizdi qalay saplastırmaqshı ekenligińizdi aytıp beriń. Oylanıń, ózińiz haqqında aytıp beriń. Átiraptaǵılar sizdi qanday kórip atırǵanı haqqında oylanıń.

Bet kórinisi, júris-turisi menen ózine isengen, tartınshaq, batıl, ór kókirek, jawız adamdı sıpatlań.

Hár kim ózin qanday bolsa, sonday etip, qanday bolmaqshı bolsa, sonday etip súwretlesin. Qalay bolǵıń kelse, solay bolıw gerek! Eger balalar ózlerin uzın boylı; iri, keń jawırınlı, arıq hám júzlerin tartımlı etip súwretlese, bunday balalar ózlerine joqarı baha beriw menen xarakterlenedi, eger ózlerin kishkene, tar jawırınlı, tartımsız etip súwretlese, bunday balalar ózlerine tómen baha beriw menen xarakterlenedi. Eger súwrette shtrixlar, óshiriwler kóp bolsa, bunday balalarga qaweterleniw tán boladı.

Basqarıwshı: Meniń izimnen barlıǵın tákirarlań: "Men ózimdi qanday bolsam, sonday etip saldım hám ózimdi qanday kóriwdi qálesem, sonday etip saldım." Men jaqsı oqıyman, aqıllı, batır bolaman. Men ármanım ámelge asıwı ushın barlıq ilajlardı kóremen.

Meni húrmet etiw ushın barlıgın isleymen. Men klasstağı barlıq nársege húrmet penen qarayman. Men ómirdi súemen, ol gózzal. Aqılımdı rawajlandıraman, kúsh-ǵayratımdı kúshaytemen, kóp biliw hám uqıplı bolıwdı qáleymen. Men óz kúshime isenemen. Men tek jaqsı hám qayırılıs isleymen!

Shınıǵıw "Chemodan." Basqarıwshı házir siz benen chemodanımdı jıynastırıp jolǵa shıǵatúǵımızdı túsindiredi. Chemodannıń ishindegi zatları ózgeshe boladı. Oǵan hár kimniń jaqsı oqıwına, jaqsı bolıwına, minez-qulıqların jaqsı jaǵına ózgeriwine járdem beretuǵın nárselerdi qoyamız. Chemodandı hámme birge, dáslep birewge, keyin ekinshisine hámme gezekpe-gezek jıynaymız. Bul oyın ádette, shınıǵıwlar cikliniń aqırında ótkeriledi, ol qıyalın rawajlandıradı, oqıwshılardıń dıqqatın unamlı pazıyletlerge qaratadı, jeke potencialdı rawajlandırıwǵa kózqarastı qalıplestiredi [4].

Kópshilik oqıwshılar aldın dosları bolmaǵan bolsa da, olardıń dosları bar ekenligin, ayırım oqıwshılar treningge shekem ózlerin jaman dep esaplasa, trening sabaqlarınan keyin ózleriniń qábiletlerine iseniwin, oqıwda hám turmista jaqsı nátiyjelerge erisiw tilegin bildirgenligin atap ótedi. Psixologiyalıq treninglerdi ótkeriw boyınsha biziń tájiriyemiz sonı kórsetti: cikl ótkerilgenen keyin jas óspirimler hám úlken jastağı oqıwshılar menen bir neshe ay dawamında ótkerilgen sabaqlarda oqıwshılardıń shaxsındaǵı unamlı pazıyletlerdi rawajlandırıw baǵdarında sezilerli ózgerisler baqlandı.

Máselen, juwmaqlawshı sabaqta "Men burın qanday edim hám házir qandayman?" degen sorawdı talqılawda oqıwshılardıń pikir júrgiziwinde olar ózlerine hám átirapındaǵılarǵa jáne de qatań múnásibette bola baslaǵanı, qatarları menen óz ara múnásibetlerde kóp nárseni túsiniwdi úyrengeńi atap óteledi. Psixologiyalıq treningler ótkerilgen klaslarda muǵallimler psixologiyalıq ortalıqtıń jaqsı tárepke ózgergenligin atap ótti. Eger psixologiyalıq trening ótkeriliwinen aldın klasta "jalǵızlangan" oqıwshılar bolǵan bolsa, trening ótkeriliwinen keyin "qálewli" oqıwshılar qatarına ótti, bunday oqıwshılar qarım-qatnasta jáne de ashıq bolıp, doslarga iye boldi, olarda bir-birine aǵressivlik hám dushpanlıq sezimleri payda bolmadı.

Juwmaq. Tómendegi kestedeki óspirimlerdiń shaxslıq kommunikativlik sıpatların trening sabaqlarınan aldın hám keyin diagnostikalaw boyınsha izertlewlerimizdiń

nátiyjelerin keltirip ótemiz. Bizler tárepinen ulıwma topar boyınsha da, ul balalar hám qız balalar boyınsha da ótkerilgen tekseriw nátiyjeleri keltirilgen. Sonday-aq, ulıwma topar boyınsha trening sabaqlarınan keyin shaxstıń kommunikativlik sıpatları dárejesi, shaxstıń shólkemlestiriwshilik sıpatları, topardıń awızbirshilik dárejesi artqanlıǵı, jeke qaweterlilik dárejesiniń sezilerli dárejede tómenlegenligi anıqlandı.

Izertlew nátiyjesinde tómendegi juwmaqlarǵa keldik:

1. "Múnásibet" psixologiyalıq treningi oqıwshılar shaxsınıń kommunikativlik qásiyetlerin rawajlandırıwǵa járdem beredi.

2. Psixologiyalıq trening oqıwshılarda shaxsqı tiyisli unamlı qásiyetlerdi qalıplestiriw hám unamsız qásiyetlerdi jeńiwdiń eń áhmiyetli quralı esaplanadı.

3. Psixologiyalıq treningler óspirimler hám joqarı klass oqıwshılarında shaxs rezervlerin rawajlandıradı, shaxslar aralıq qatnasıqtı psixologiyalıq ortalıqtı jaqsıladı, shaxstıń unamlı imkaniyatların qalıplestiredi.

4. Psixologiyalıq treningler oqıwshılarda óz shaxsınıń ózgesheligin, individuallıǵın rawajlandırıwǵa xızmet etedi.

Keste 1. *Training sabaqlarınan aldın hám keyin óspirimlerdiń shaxsındaǵı kommunikativlik sıpatlarınń kórsetkishleri.*

№	shaxs sıpatları	ortasha ballar	
		treningge shekem	treningten soń
1.	Kommunikativlik sıpatları: ulıwma gruppa boyınsha balalar qızlar	0,59	0,69
		0,62	0,67
		0,59	0,72
2.	Shólkemlestiriwshilik pazıyletleri: gruppa boyınsha ulıwma er balalar qızlar	0,62	0,68
		0,62	0,64
		0,63	0,67
3.	Topardıń emocional tıǵızlıǵı	0,3	0,5
4.	Jeke qaweterlilik	58	45

Ádebiyatlar

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. – Екатеринбург: «Деловая книга», 1999. - С.512.
2. Бодалев А.А. Общение и формирование личности. - В кн.: Социальная психология. – Москва: МГУ, 1979.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. – Москва: «Смысл», 1999.
4. Шепелева Л.Н. Программы социально-психологических тренингов. – Санкт-Петербург: «Питер», 2007.

ORTA KLASS OQÍVSHÍLARÍNÍN OQÍW MOTIVACIYASÍ HÁM KÁSIP TAŃLAW PROCESINÍN ÓZ ARA BAYLANÍSLÍLÍGÍ

Turdimuratova Amangul Baymuratovna – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*
amanin@list.ru

Djapakova Laura – *magistrant*
Ájiniyaz atundağı Nókis mámleketlik padagogikalıq instituti

ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ

Турдымуратова Амангуль Баймуратовна – *доктор философии по педагогическим наукам*
Джапакова Лаура – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE INTERPLAY BETWEEN ACADEMIC MOTIVATION AND PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AMONG MIDDLE SCHOOL STUDENTS

Turdimuratova Amangul Baimuratovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*
Dzhapakova Laura – *Master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: motivatsiya, kasbiy o‘z-o‘zini belgilash, akademik faollik, o‘quvchi, psixologik nazariyalar, kasbga yo‘naltirish.

Rezyume. Maqolada o‘quvchilar motivatsiya tizimining nazariy asoslari hamda uning kasbiy o‘z-o‘zini belgilash jarayonidagi roli tahlil qilingan. Motivatsiya konsepsiyasi antik davrdan boshlab hozirgi zamon psixologik yondashuvlarigacha (Wentzel, Schunk, Maslow va b.) bo‘lgan evolyutsion bosqichlarda yoritilgan. Tadqiqot doirasida ichki va tashqi omillarning o‘rta sinf o‘quvchilarining akademik faolligini oshirishga ta’siri, shuningdek, motivatsiyani baholashning zamonaviy metodologiyalari ko‘rib chiqilgan. Olingan natijalar kasbga yo‘naltirish jarayonida motivatsiyaning strategik ahamiyatini hamda ta’lim muhitining ushbu jarayondagi determinantlik rolini asoslab beradi.

Ключевые слова: мотивация, выбор профессии, академическая активность, учащийся, психологические теории, профориентация.

Резюме. В данной статье анализируются теоретические основы мотивации учащихся и её роль в выборе профессии. Дано описание концепции мотивации на основе психологических взглядов от античности до наших дней (Wentzel, Schunk, Maslow и др.). В исследовании рассматривается влияние внутренних и внешних факторов на повышение академической активности учащихся средних классов, а также современные методы оценки мотивации. Результаты подчеркивают стратегическую значимость мотивации в процессе профориентации и роль образовательной среды в этом процессе.

Key words: motivation, career choice, academic activity, student, psychological theories, vocational guidance.

Summary. This article analyzes the theoretical foundations of student motivation and its role in career choice. The concept of motivation is described based on psychological perspectives from antiquity to the present day (Wentzel, Schunk, Maslow, etc.). The study examines the influence of internal and external factors on increasing the academic activity of middle school students, as well as modern methods for assessing motivation. The results highlight the strategic importance of motivation in the process of vocational guidance and the role of the educational environment in this process.

Kirisiw. Motivaciya – ásirler dawamında insan itibarin tartqan tema bolıp, ol kóplegen kitaplarda teoriyalıq tárepten analizlengen. Balalardıń akademikalıq tabıshı bolıwın belgilewshı oraylıq process – bul motivaciya bolıp tabıladı. Ol “bir-biri menen baylanıslı bolǵan tilekler, maqsetler, mútájlikler, qádrıyatlar hám sezimler kompleksi bolıp, unamlı minez-qulıqtıń júzege keliwi, baǵdarı, intensivligi, bekkemlik hám sapasın túsindiredi” dep táriyplenedi (Wentzel & Miele, 2025,1)

B.Meshcheryakov hám V.Zinchenko tárepinen dúzilgen psixo-pedagogikalıq sózlikte, motiv – bul materiallıq yamasa ideal “obyekt” bolıp, ol iskerlik yamasa háreketke shaqıradı hám baǵdarlaydı. Bul háreket yamasa iskerliginiń mazmunı, motiv arqalı subyekttiń málim zárúrlikleri qanaatlandırıladı, sonıń menen birge, bul obyektıń psixologiyalıq suwreti payda boladı. Termin francuzsha “matif” sózinen alınǵan bolıp, “úndew” degen mánisti ańlatadı.

Motivaciya derekleri áyyemgi grek filosofları dáwirinde baslanǵan. Geraklit aytp ótkeni sıyaqlı, hár qanday qálew artıqsha paydalanılǵanda “psixika” kúshin páseytedi, sol

sebepli intellektuallıq rawajlanıw ushın tileklerde ortalıqtı saqlaw kerek.

Sokrat bolsa: «eger tilekler hám umtılıwlar insannıń ómirinde oraylıq orındı iyelese, olarǵa húkimranlıq qılıw imkaniyatın joǵaltadı. Sol sebepli hár bir insan óz tileklerin minimal dárejege azaytıwı kerek, sonda ol orta jaǵdayǵa jaqınlasadı hám barlıq erk hám aql kúshlerin haqıyqattı izlewge baǵdarlaydı» deydi.

Soǵan uqsas ideya Platon pikirlerinde de: ol insannıń tilekler hám umtılıwları “tómenlew” ruwxtı qáliplestiredi, ol bolsa “sanalı” ruwxtıń basqarıwına mútáj ligi sıpatında ushırasadı.

Aristotel insannıń minez-qulıq mexanizmlerin izertlewde úlken tabısqa erisken bolıp, ol umtılıwlar maqset, obyekt suwreti yamasa insan ushın zárúrli bolǵan zatqa tiyisli pikir menen baylanıslı dep oylaǵan. Sonıń menen birge, ol hár qanday insannıń emocional jaǵdayı yamasa iskerligin belgilewshı erk-háreketi tábiyiy tiykarǵa iye ekenligin belgilegen.

Motivaciyanıń eń dáslepki teoriyaları XVII ásir aqırı-XVIII ásir baslarına tuwrı keledi:

- qarar qabillaw teoryyası-insan minez-qulqın racionalistikalıq tiykarda túsindiredi;

-avtomat teoryyası-haywanlar minez-qulqın irracionallıq tiykarda táriypleydi.

Metodlar. XIX ásirдің ekinshi yarımında bolsa Charlz Darvin teoryyası payda boldı hám ol insan minez-qulqınń derekleri haqqındaǵı kózqaraslardı túpten ózgerdedi. Bul teoryya insan hám hayvan tábiyatına tiyisli kózqaraslardı anatomiyalıq, fiziologiyalıq hám psixologiyalıq tárepten eki ulıwma tuura kelmeytuǵın hádiyse retinde ajıratıp kóriwge tiykarlangan antagonistlardı saplastırwǵa múmkinshilik berdi.

Ch.Darvin insan hám haywanlar minez-qulqı arasındaǵı jaqın baylanıslıqtı ilimiy tiykarda kórsetken dáslepki alım boldı. Ol minez-qulıqqa mıtájlikler, emociyalar hám sezimler tásir kórsetiwın aytıp ótken. Sol tiykarda hayvanlardıń intellektuallıq minez-qulıq formaları (Kohler, Edward Torndike) hám insandaǵı instinkter (Zigmund Freyd, William M, Ivan Pavlov hám basqalar) boyınsha keń kólemli izertlewler alıp barıla baslandı.

XVIII ásir aqırında xızmet dáregi retinde mıtájliklerge bólek itibar qaratılǵan. B.Spinoza tiykarǵı xoshametlendiretuǵın kúsh affektler, yaǵnıy dene yamasa ruxlanıw menen baylanıslı umtılıwlar ekenligin aytıp ótken. Spinoza pikirine bola, sanalı umtılıw qálewge aylanadı.

P.Golbax bolsa mıtájlikler sanamızdı motivler arqalı háreketke keltiredi; bul motivler insannıń párawanlıǵı ushın zárúr bolǵan haqıyqıy yamasa oyda sáwlelendiriwshi obektler retinde kórinedi.

Motivaciya tendenciyaları Z.Freyd pikirine bola joǵalǵan teń salmaqlılıqtı qayta tiklew usılı esaplanadı, yaǵnıy motivatsiyanı teń salmaqlılıqtı tabıwǵa umtılıp atırǵan tártip dep qaraw múmkinligin kórsetedi.”

U.Djeyms hám K. Lange óz jumıslarında Motivaciyanı psixikalıq qozǵalıstı retinde qaraǵan. Avtorlar insan organizmniń sırtqı stimullarǵa bolǵan reakciyasına tiykarlanıp, emociyalar hám minez-qulıq motivaciyanıń sáwlelendiriw arasında baylanıslılıq bar ekenligin aytadı. Bul gipoteza insannıń subyektiv emocional reaksiyalarına salıstırǵanda deneniń ózgerisleri birinshi dárejeli ekenin aytıp otedi. U.Djeyms motivaciyalıq háreket retinde qarar qabillawdıń bir neshe túrlerine itibar qaratqan. Sonıń menen birge, ol bunday sheshimge motiv retinde pikir obyektlerin, olar háreketke tosıq boladı yamasa oǵan járdem beriw múmkinligin aytıp ótken.

«Motivaciya»túsiniǵin A.Shopengauer «Tolıq sebeptiń tórt principi»maqalasında pánge birinshilerden engizgen bolıp, XX asirde «zárúrlık»terminin«Motivaciya»menen baylanıslı halda qollanadı. Bul bixevioristik «stimul-reakciya»sxemasına uqsas bolsa da, joqarıda keltirilgen mıtájlikke tiykarlangan motivaciya teoryyaları bixevioristik qarasar menen qayshı kelgen.

Sonı atap ótiw múmkin, motivaciyaǵa arnalǵan kóplegen kontseptsiyalarda motivaciya bul insan minez qulqın qalıplestiriwshi psixikalıq process retinde qarar qabillaw baslı orındı iyeleydi.

Ádebiyatlar tallawı. Motivaciya tálimde eń kóp úyrenilgen psixologiyalıq konstrukciyalardan biri esaplanadı (Koenka, 2020). Bul termin latinsha “ movere” sózinen kelip shıqqan bolıp, “háreketlendirmekshi”, “háreketleniw” degen mánisti ańlatadı. Sebebi, motivaciya insan iskerligine zárúr bolǵan energiyanı támiyinleydi (Escles hám basqa., 1998; T.Jansen hám basqa., 2022).

Ilimiy ádebiyatlarda motivaciya kóbinese “maqsetke baǵdarlangan iskerlikti baslawshı hám dawam ettiretuǵın process” retinde táriyplenedi (Shiunk hám basqa., 2014, 5-bet).

Scotttıń pikirinshe, Motivaciya – bul adamlardı qálegen nátiyjelerge erisiw ushın háreketke shaqırıw procesi bolıp tabıladı. Motivaciya ush ayrıqsha ózgeshelikke iye:

1.Ol sezim, mıtájlikten kelip shıǵadı. Motivaciya minez-qulıqtı qozǵatadı hám adamdı háreket etiwge májbúrleydi;

2.Motivaciya – bul minez-qulıqtı anıq bir jóneliske, yaǵnıy ámeldegi zárúrlikti qanaatlandırwǵa háreketlendiriwshi jaǵday bolıp tabıladı;

3.Motivaciya dawam ettirilip atırǵan minez-qulıqtı qollap-quwatlap turadı. Bul process mıtájlik jaǵdayı páseyemen degenshe dawam etedi Akademikalıq motivaciyaǵa tiyisli izertlewler tálim alıwshılardıń arnawlı bir tárizde háreket qılıwınhám bul jaǵday oqıw hám nátiyjelerge qalay tásir etiwın túsindiriwge qaratılǵan (Shiunk hám basqa., 2014). Bilimlendiriw tarawındaǵı Motivaciya izertlewlerinde oqıw baǵdarı, baslanıwı, tezligi hám dawamlılıǵın xarakteristikaw, túsindiriw hám boljaw ushın bir neshe tiykarǵı teoryyalar islep shıǵılǵan (qarań: Linnenbrink-Garcia & Páral, 2025).

Nátiyjeler. Motivaciya (motivatio)-bul insan yamasa haywannıń maqsetke baǵdarlangan minez qulqın qozǵawtıwshı hám baǵdarlawshı, óz ara tásir kórsetiwshı ishki faktorlar (motivatorlar)dıń dinamikalıq sisteması bolıp tabıladı. Ishki faktorlar degende mıtájlikler, tilekler, umtılıwlar, úmitler, qabil etiw, qádrıyatlar hám shaxstıń basqa psixo-pedagogikalıq komponentleri túsiniledi.

Tar mániste, motivaciyalangán iskerlikti insannıń óz maqsetlerine erisiw hám óz máplerin ámelge asırıwǵa qaratılǵan, ishki konfliktler menen baylanıslı erkin háreketleri táriyplew múmkin. Oqıw miynet motivaciyası bolsa tálim alıwshınıń miynet iskerligi arqalı óz mıtájliklerin qanaatlandırıp (málim kónlikpelerdi iyelewge) umtılıwı bolıp tabıladı.

Motivaciya bárshemizge júdá túsiniikli túsiniq sıyaqlı kórinedi – bizde ol bar yamasa joq hám kóbinese háreketlerimiz nátiyjesin onıń úlken kúshi menen baylanıstıramız. Moynıns sózliginde motivaciya "háreket etiw tilegin oyatıw; qızıǵıwshılıq yamasa umtılıw, xoshamet yamasa iytermelew (psixologiyalıq kózqarastan) insan hám hayvan minez-qulqın oyatıwshı, qollap-quwatlawshı hám tártipke salıwshı process" dep táriyplenedi. Soǵan uqsas tárizde, Axford sózligi (1993) motivaciyanı "málim bir tárizde háreket etiw yamasa ózin tutıw sebebi yamasa sebepleri, yamasa geypara paydalı zattı orınlaw qálewi, qálewi yamasa qızıǵıwshılıqtı iyelew" dep táriypleydi.

Hár eki táriypte de motivaciya adamdı belgili bir tárizde háreket etiwge shaqırıwshı jaǵday yamasa qanday da bir tema yamasa iskerlik insannıń qatnasıw tilegin qollap-quwatlawshı jaǵday retinde túsiniledi. Braun (1987: 114) boyınsha, "motivaciya ádette ishki umtılıw ,insandı arnawlı bir háreketke shaqırıwshı impuls, sezim yamasa qálewi" dep esaplanadı.

Juwmaq. Motivaciya teoryyalarınń quramalılıǵı hám terminologiyalıq túrliligi (Murphy & Alexander, 2021) ortaq bir "Meta-model" jaratıw zárúrliginiń keltirip

shıǵaradı. Urhahne (2021) tárepinen rawajlandırılǵan "Háreket modeli" kútiw-baha hám óz-ózin belgilew teoriyaların birlestiriw imkanın beredi.

Orta mektep dáwirinde motivatsiyanıń tábiyiy túrde páseyiw tendenciyası (Hornstra et al., 2013) baqlanadı. Bul pedagoglardan oqıwshı avtonomiyasını qollap-

quwatlaytuǵın hám biliwge bolǵan qızıǵıwshılıqtı (G.I.Shukina boyınsha) aktivlestiriwshı jańa ortalıq jaratıwdı talap etedi. Kásip tańlaw procesinde motiv – bul tek qálew emes, al shaxstıń óz imkaniyatların jámiyet mıtájlikleri menen muwapıqlastırıwshı sanalı háreketi esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Avttie et al. Motivation models in educational contexts: Individual and social factors. // Journal of Educational Psychology. 2020. 112(3), 450-465.
2. Brophy J. Motivating students to learn (5th ed.). Routledge. 2020.
3. Fong, C. J. Motivation in shifting cultural contexts: Lessons from the pandemic. // Educational Psychologist. 2022. 57(2), -P.89-105.
4. Gottfried A. E., et al. Continuity of academic intrinsic motivation from childhood through early adulthood. Motivation and Emotion. 2023. 47, 12-28.
5. Heckhausen J., Heckhausen H. Motivation and action. Springer International Publishing. 2018.
6. Linnenbrink-Garcia L., Patall E. A. Motivation in education: Integrating theories for practice. In Handbook of Educational Psychology. 2025.
7. Murphy P.K., Alexander P. A.A motley muster of motivation terminology: Looking backward and forward. Contemporary Educational Psychology. 2021., 61, 101-115.
8. Schunk D. H., DiBenedetto M.K. Motivation in education: Theory, research, and applications (9th ed.). Pearson. 2024.
9. Stipek D. J. Motivation to learn: From theory to practice. Allyn & Bacon, 1998.
10. Urhahne D., Wijnia L. A review on the effects of teacher expectations on student outcomes. Educational Research Review, 2021. 34, 100-112.
11. Watts A. G., Fretwell D.H. Public policies for career development: Case studies and emerging issues for designing career information and guidance systems in developing and transition economies. World Bank, 2004.
12. Wentzel K.R., Miele D.B. Handbook of motivation at school (3rd ed.). – Routledge, 2025.

M A Z M U N I

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

Allaniyazov I.B., Ismailov N.Z. Pedagogikalıq izertlewlerde bilim alıwdıń jańa koncepcıyası	3
Баймуратова И. Развитие информационных компетенций в области радиационных технологиях посредством куррикулярной деятельности	7
Базарбаева А.К. Олий таълим сифатини интеллектуал мониторинг қилиш, анкета маълумотлари ва математик (ноаниқ) моделлаштириш интеграцияси	10
Bektursinova G.J. Audiokitoblar va yangi o'qish tajribasi	13
Eshonqulova M.A. Raqamli platformalar asosida pedagogik amaliyotni tashkil etish	16
Jalgasbaeva Sh.M. Qoraqalpoq dinamik imo-ishora tilini inklyuziv o'qitishning pedagogik modeli	19
Kalmuratov I.P. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda virtual texnologiyalarning ahamiyati	22
Karshiboyeva D.B. Talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari	24
Кошанова Г.К. Модель формирования и развития учебной мотивации студентов	27
Otepbergenova D.A. Xalq musiqa ijodida milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlarning aks etishi	30
Pazilov A.K. Etnopedagogik qadriyatlarning rivojlanish bosqichlari	33
Pirniyazova G.N. Kóp vektorlı qatnasıw tiykarında differenciyalasqan inklyuzivli bilimlendiriw: qaraqalpaq mekteplerinde qollanıwı	36
Raximov B.X. Talabalarning tadqiqotchilik faoliyatida intellektual salohiyatning ahamiyati	39
Sadikova A.B. Parameters for determining German language skills and abilities in academic lyceums with Karakalpak language of learning	43
Saytbekova S.S. Baslawısh mektep jasındaǵı balalarda logikalıq oqıw iskerligin qalıplestiriw	45
Seytmuratov Q. Qazi Máwlik Bekmuxammed ulınıń aǵartıwshılıq-jádidshilik xızmetleri	48
Seytmuratova T.Q. Pedagogik prognozlashning nazariy va amaliy asoslari: zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyalari	51
Turikova L.M. Ta'lim tizimida mehnat munosabatlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari	53
Turumbetova A.Y. Baslawısh klass oqıwshılarınıń oqıw kónlikpelerin jetilistiriwde pán dógerekleriniń ornı	56
Tursunboyeva N.K. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil qilishning pedagogik ta'minoti va uni modernizatsiyalash mazmuni	58
Urazimova T.V. Qaraqalpaqstan plastikalıq kórkem ónerleri járdeminde studentlerdiń kórkem dóretiwshilik qábileti hám kórkem talǵamın rawajlandırıw jolları	62

Tálim - tárbiya teoriyası hám metodikası

Абдуллаева Р.А., Джуманиязова Н.А. Современные подходы к обучению иностранным языкам в неязыковых вузах: коммуникативный и компетентностный аспекты	65
Ajjeva M.B., Babanazarova A.O., Sultonov D.Q. Maktabda kimyo kursida sinfdan tashqari ishlar, olimpiadalar va kimyo kechalarini tashkillashtirish metodikasi	68
Artiqov M.B., Rahimboyeva N.J., Sherimmatova M.R. Sherimmatova S.R. Aromatik uglevodorodlar modulini o'qitishda talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi	71
Djumagulov Z.U., Seytniyazova G.B. Texnologiyalıq tálim sabaqlarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw metodikası	74
Esbergenova G.B. Talabalarǵa nemis tilin úyretiwde erteklerdiń tárbiyalıq ornı	78

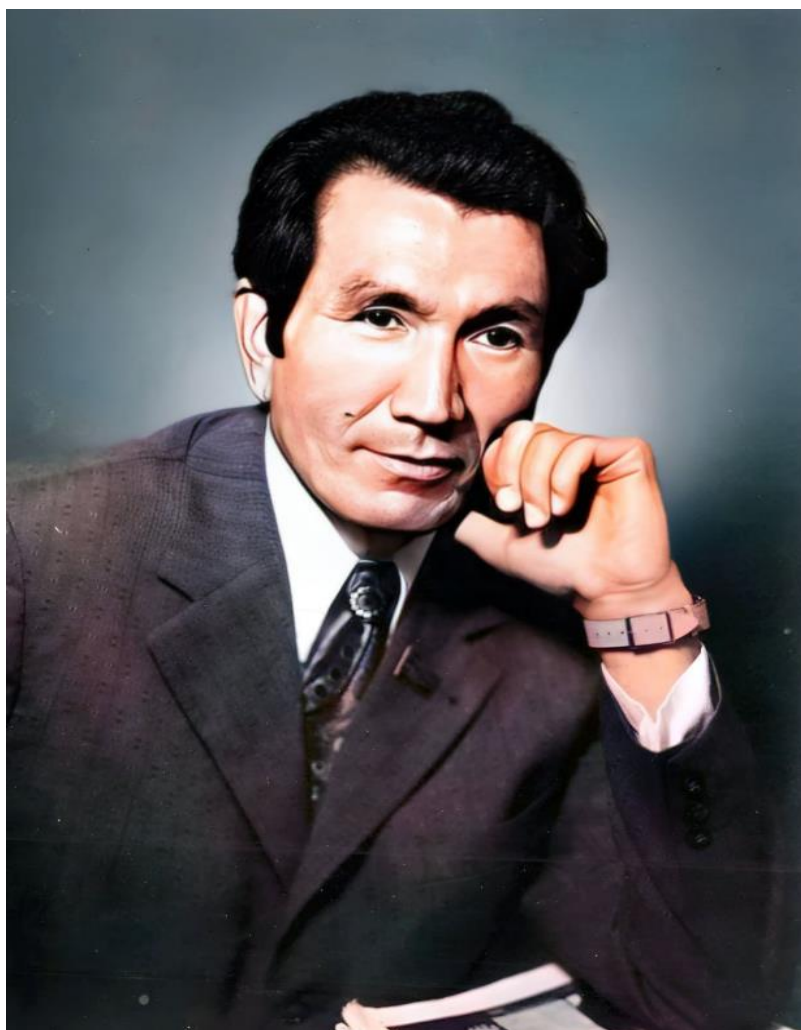
Gaypova R. Kallibekova V. 6-klass oqıwshılarına tábiyiy pánlerdi oqıtıwda qollanılauǵın innovaciyalıq metodlar	81
Pirniyazova M.K. Mahalla – tarbiya o‘chog‘i	84
Saparbaeva T.T. Interaktiv oqıtıw metodları tiykarında oqıwshılardıń kreativlik kompetenciyanıń qalıplestiriw	87
Tanirbergenov S.A., Abdieva G.K. Mektep kursındaǵı vektor temasında qollanıw múmkin bolǵan metodlar	90
Yakubova N.O. Chizmachilik darslarida talabalarnı ijodiy-kreativ fikrlashga o‘rgatish metodikasini takomillashtirish	93

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

Arzimbetov T.T. Pedagogical and psychological characteristics of developing motivation for sports activities among students	96
Dawkeeva A.O. Talabalarning o‘zini anglashi professional rivojlanishning omili sifatida	100
Eshnazarova F.J. Yuqori darajadagi sportchılarda psixologik stress, uning determinantlari va emotsional regulyatsiya mexanizmlarining kompleks tahlili	102
Klicheva Z.P. Óspirimlerde shaxslar aralıq qarım-qatnastı qalıplestiriwde psixologiyalıq trening	105
Turdimuratova A., Djapakova L. Orta klass oqıwshılarınıń oqıw motivaciyası hám kásip tańlaw procesiniń óz ara baylanıslılıǵı	108

Ibrayım Yusupov – 97 jasta

IBRAYÍM YUSUPOV – PEDINSTITUTÍMÍZ PITKERIWSHISI

Ibrayım Yusupov 1929-jılı 5-may kúni Shimbay rayonınıń «Azat» awılında dúnyaǵa keldi. Onıń ákesi diniy ulama sıpatında quwdalawǵa ushırap, súrginde dúnyadan ótken. Anası Xanbiybi eki ul, tórt qızdı bir ózi kamalǵa keltirgen.

Oı 1945-1949-jılları Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutı (házirgi Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı) studenti, 1949-1962-jılları instituttıń ádebiyat páni muǵallimi bolǵan.

Onıń kóplegen qosıqları dúnyanıń kóplegen tillerine awdarma islengen. Ómiri dawamında islegen miynetleri ushın oǵan Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq shayı atadı berilgen. 2004-jılı Ibrayım Yusupovqa «Ózbekstan Qaharmanı» húrmetli ataǵı berildi.

Shayırdıń «Baxıt lirikası», «Kúnshıǵıs jolawshısına», «Úyler», «Jeti asırım», «Dala ármanları», «Kewil kewilden suw isher», «Tumaris hám basqa poemaları», «Yosh», «Alasatlı dúnya bul», «Duzlı samallar», «Kewildegı keń dúnya», «Begligińdi buzba sen...», «Hár kimniń óz zamanı bar» atamasındaǵı qosıq kitapları hám «Tańlamalı shıǵarmaları» toplamları basıp shıǵarılǵan.

Tólepbergen Qayıpbergenov – 97 jasta
**TÓLEPBERGEN QAYÍPBERGENOV – PEDINSTITUTÍMÍZ
PITKERIWSHISI**

Tólepbergen Qayıpbergenov 1929-jılı 7-may kúni Kegeyli rayonu «Shortanbay» awılında dúnyağa kelgen. 1947-jılı Xojeli pedagogikalıq oqıw ornın, 1955-jılı Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutı (házirgi Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı)niń rus tili hám ádebiyatı fakultetin tabıslı pitkerip shıqqan.

Jazıwshınıń dáslepki kitabı 1958-jılı jariq kórdi. Onıń ómiri dawamında 93 kitabı qaraqalpaq, ózbek, rus hám basqa tillerde baspadan shıǵarıldı. Onıń miynetleri joqarı bahalanıp, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı húrmetli ataǵı berildi.

Ol Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Berdaq atındaǵı, Ózbekstan Respublikasınıń Qashqariy atındaǵı mámleketlik hám burınǵı Awqamnıń M.Sholoxov atındaǵı Xalıqaralıq sıyıqlarınıń laureatı bolıp esaplanadı. Oǵan 2003-jılı «Ózbekstan Qaharmanı» húrmetli ataǵı berildi.

Dıqqat, jazılıw – 2026!

Hürmetli, jurnal oqıwshıları! Eger, Siz ilim, tálim-tárbiya hám oqıtıwdıń jańa zamanagóy usılları, jańalıqları menen óz waqtında jaqınnan tanıspaqsı, ózińizdiń usı tarawdaǵı jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqsı bolsańız, «Ilim hám jámiyet» jurnalına 2026-jıl ushın jazılıwǵa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda barlıq tarawlar boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktorı dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 02.00.00 – ximiya ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Jazılıw bahası - 420.000 (tórt júz jigirma mın) swm.

<i>Redakciya mánzili: Nókis qalası, P.Seytov kóshesi, n/j.</i>	<i>«Ilim hám jámiyet» jurnalınıń esap beti:</i>
<i>Indeks: 230100, Telefon: +998612294086; +998933652520.</i>	<i>BANK: MB BB XKKM Toshkent shahri</i>
<i>JURNALDÍN BASÍP SHÍGARÍLÍWÍNA</i>	<i>Esap beti: 2340 2000 3001 0000 1010</i>
<i>JUWAPKER: Ájiniyaz atındaǵı NMPI baspaxanası.</i>	<i>MFO: 00014; INN: 201 122 919</i>
	<i>Jeke esap beti: 4001 1086 0354 0170 9410 0350 005</i>

<i>Maqalalardıń mazmunına hám durılıǵına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı</i>	<i>Jurnalǵa jil dawamında jazılǵan avtorlardıń miynetleri birinshi gezekte járiyalanadı. Maqala kólemi 6 betten kem bolmaıwı, 8 betten aspaıwı kerek.</i>
<i>Jurnal 1992-jıldan shıǵa basladı ISSN 2010-720X Indeksi: Jeke puqaralar ushın – 2101. Mákemeler ushın – 2102.</i>	<i>Basıwǵa ruxsat etildi: 15.05.2026 Buyırtpa: №0359 Format: 60x84 1/8 Kólemi: 14 b/t. Jurnal jilına 8 márte shıǵadı. Reestr № 089632</i>